

Vilniaus universiteto
Komunikacijos fakulteto
Knygotyros ir dokumentotyros institutas

Tomas Petreikis

Knygotyros magistro studijų programos studentas

ŽEMAITIJOS KNYGOS KULTŪRA

Magistro baigiamasis darbas

Vadovas prof. habil. dr. Domas Kaunas

Vilnius, 2010

Petreikis, Tomas

Pe 237

Žemaitijos knygos kultūra : magistro baigiamasis darbas

/ Tomas Petreikis ; mokslinis vadovas Domas Kaunas ; Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakultetas. Dokumentotyros ir knygotyros institutas.

– Vilnius, 2010. – 219 lap. : lent. – Mašinr. – Santr. angl. – Bibliogr.: lap. 169–192 (420 pavad.).

UDK 002.2 (474.5)

Reikšminiai žodžiai: knygos kultūra, knygos kultūros istorija, knygų gamyba, knygų platinimas, regioninė knyga, regioninė knygos kultūra, leidyba, knygos socializacija, pagrindinė spauda, Žemaitija.

Magistro baigiamojo *darbo objektas* – Žemaitijos knygos kultūra. *Darbo tikslas* – atskleisti Žemaitijos regiono knygos kultūros raidos bruožus XVI–XX a. I-oje pusėje. *Darbo uždaviniai:* ištirti regiono leidybos ir gamybos materialinę bazę; išnagrinėti *Žemaitijos knygos* repertuarą; nustatyti regione funkcionavusias knygos sklaidos priemones ir būdus; atskleisti Žemaitijos socialinių grupių santykių su knyga kaip materialine ir dvasine vertybe.

Išanalizavus Žemaitijos knygos kultūros pirminius šaltinius ir mokslinę literatūrą, taikant bendramokslinius, specialiuosius knygotyros ir istorijos mokslų metodus, prieita prie išvados, kad Žemaitijos knygos kultūra yra regioninės kultūros dalis atspindinti regiono gyventojų santykių su knyga kaip materialine ir dvasine vertybe. Tyrime Žemaitijos knyga analizuojama kalbinius, teminiu ir tipologiniu aspektais parodė, jog regionui skirta spaudos produkcija tiesiogiai priklausė nuo regiono ekonominės raidos, socialinės vartotojų sudėties ir kultūrinio konteksto. Regioninės knygos leidybos centrų ir leidėjų analizė atskleidė, jog knygų leidyba labiausiai buvo išplėta regioninės reikšmės administraciniuose, ekonominiuose ir kultūriniuose centruose. Iš jų išsiskyrė Šiauliai, Telšiai, Varniai ir Raseiniai. Leidėjų sudėtis per 1595–1944 m. laikotarpį keitėsi atsižvelgiant į vietos knygos verslo raidos dėsningumus. Regioninę leidybą labiausiai buvo išplėtojusios vietos komercinės įmonės bei religinės ir visuomenės organizacijos. Žemaitijos regioninės knygų gamybos materialinės bazės tyrimas leidžia manyti, jog nuo XIX a. pabaigos apskričių centruose Šiauliuose, Telšiuose, Raseiniuose, Kretingoje ir Tauragėje susitelkusios spaustuvės visiškai patenkino vietos leidėjų lūkesčius. Žemaitijoje funkcionavusios informacinės komunikacinės priemonės užtikrino legalios ir pagrindinės spaudos sklaidą. Regione knygų platinimas iš pradžių vyko išnešiojamąja prekyba, o nuo XVIII a. pabaigos ir per knygynus. Nelegalios pagrindinės spaudos sklaida apsiribojo išnešiojamąja prekyba ir nekomerciniu spaudos skolinimu.

Žemaitijoje nuo XVI a. vidurio vietos dvasininkai ir dvarininkai pradėti komplektuoti knygų rinkinius ir asmenines bibliotekas. Pačias gausiausias ir turtingiausias bibliotekas regione išlaikė vietos magnatai, iš kurių nedaugelis XIX–XX a. pradžioje domėjosi knygų kolekcionavimu ir bibliofilija. Žemaitijos valstiečiai knygų įsigydavo nuo XVIII a. pabaigos, bet iki XIX a. pabaigos jie nesukauptė didesnių knygų rinkinių, nes išsilavinimo stoka ir riboti jų poreikiai ilgai stabdė valstietišku bibliotekų gausėjimą. Regioninis viešųjų bibliotekų tinklas pradėjo formotis nuo XIX a. vidurio, bet pat procesas paspartėjo tik XX a. pradžioje. Visuomeninių organizacijų bibliotekos gausino skaitančiųjų ratą nuo XIX a. vidurio, bet savo įtaka labiausiai reiškėsi XX a. I-oje pusėje. Knygos kultūros ugdymui regione pirmieji XIX a. pr. dėmesio skyrė čionykščiai dvasininkai, o nuo XX a. pradžios šio veiklos ėmėsi vietos inteligentai ir visuomeninės knygos draugijos.

Magistro baigiamasis darbas kaip pirmas Lietuvių knygotyros istoriografijoje kompleksinis žvilgsnis į regioninę knygos kultūros istoriją bus vertingas savo faktorgrafine ir analitine medžiaga.

TURINYS

Santrumpos	5
Įvadas.....	6
Šaltiniai ir literatūra	10
1. Žemaitijos knygų leidybos ir gamybos materialiniai pagrindai	16
1.1. Leidyba ir leidėjai	16
1.1.1. Leidybos centrai ir leidybos dinamika	16
1.1.2. Leidėjai.....	22
1.2. Poligrafinė bazė ir knygrišystė	32
1.2.1. Spaustuvės.....	32
1.2.2. Knygrišystė	44
2. Žemaitijos knygos repertuaras.....	47
2.1. Kalbinė struktūra.....	47
2.2. Leidinių teminė analizė.....	49
2.3. Tipologinė leidinių analizė paskirties (adresato) požymiu	59
3. Regioninės knygos sklaida	66
3.1. Bibliografinės informacijos sklaida	66
3.1.1. Reklama regiono informaciniame erdvėje.	66
3.1.2. Knygų prekybos katalogai kaip informavimo priemonė.....	71
3.1.3. Knygų apžvalgos ir recenzijos	74
3.2. Knygų prekyba.....	76
3.2.1. Išnešiojamoji prekyba	76
3.2.2. Knygynai ir jų tinklas.....	82
3.2.3. Išankstinė prenumerata.....	90
3.2.4. Pagrindinės spaudos sklaido ypatybės.	93
4. Knygos socializacija Žemaitijoje.....	104
4.1. Dvarai knygos kultūros židiniai	104
4.1.1. Dvarų bibliotekos	104
4.2. Knygos vaidmuo valstiečių bendruomenėje	124
4.2.1. Valstiečių bibliotekėlės	124
4.2.2. Individuali knygos raiška	132
4.3. Miestietiškosios knygos kultūros bruožai	140
4.3.1. Miesto ir miestiečių bibliotekos	140
4.3.2. Knygos kultūros ugdymas.....	164
Išvados.....	168
Šaltiniai ir literatūra	169
The book culture of Samogitia (summary).....	193
Priedai.....	195
1 priedas	195
2 priedas	204
3 priedas	209
4 priedas	215
5 priedas	216
6 priedas	218
7 priedas	219

SANTRUMPOS

LDK	Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė
LKP	Lietuvos komunistų partija
LMAVB RS	Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius
LNB	Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka
LNB RS	Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius
LSDP	Lietuvos socialdemokratų partija
LVIA	Lietuvos valstybės istorijos archyvas
VUB	Vilniaus universiteto biblioteka
VUB RS	Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

IVADAS

Žemaitija – Lietuvos etnis regionas, pasižymintis giliomis regionalizmo tradicijomis. Žemaičių kunigaikščiai pirmą kartą minimi 1219 m. Hipatijaus metraštyje tarp baltų kunigaikščių, pasirašiusių sutartį su Volynės kunigaikščiai. Pirmasis paminėjimas liudija apie savitą ir iš dalies savarankišką regiono egzistenciją, kuri buvo išlaikyta iki 1795 metų trečiojo Lenkijos-Lietuvos valstybės padalinimo¹. Esant aiškiai apibrėžtai Žemaičių seniūnijos administracinei erdvei, regione formavosi savita kultūrinė aplinka, turėjusi įtakos vietos gyventojų pasaulėjautai. Nors regionas keičiantis šimtmečiams vis labiau juto išorinių jėgų poveikį, tiesiogiai atsiliepusi visuomeninės minties ir gyvenamos kaitai, bet savita įtakų recepcija savaimingai kūrė regioninę kultūrą, kurios viena iš sudedamųjų dalių buvo ir knygos kultūra.

Viena iš naujausių ir perspektyviausių šiuo metu besivystančių knygotyros krypčių – regioninės knygos kultūros tyrimai. Šioje linkmėje didžiausias įdirbis priklauso Rusijos ir Lenkijos knygotyrininkams. Rusijoje garsėja Novosibirsko regioninės knygotyros mokykla, tirianti Sibiro ir Tolimųjų Rytų makroregiono knygos kultūrą. Be atskirų Novosibirsko mokyklos atstovų tyrimų išleista penkiatomė kolektyvinė monografija *Sibiro ir Tolimųjų Rytų knygos kultūros istorijos apybraiža* (*Очерки истории книжной культуры Сибири и Дальнего Востока*; 2000–2005) reprezentuoja nuveiktus darbus². Lenkijos knygotyrininkai regioniniams knygos istorijos klausimams dėmesio skyrė dar XIX a. pradžioje³, tad iki šiol regioninės knygos kultūros istorijos tyrimai nėra sustoję⁴. Paskutiniu metu aktyvumą rodo ir Škotijos knygos istorikai. Edinburgo universiteto Knygos istorijos tyrimų centro pastangomis leidžiama keturtomė kolektyvinė monografija *Edinburgo knygos istorija Škotijoje* (*Edinburgh History of the Book in Scotland*; 3–4 t., 2007)⁵. Lietuvoje regioninės knygos kultūros tyrimai išvystyti Mažosios Lietuvos tema. Ją išjudino ir kompleksiškai daugelį (knygos istorija, bibliotekų, spaustuvių, knygynų, bigrafistikos ir kt.) klausimų atskleidė Domas Kaunas⁶. Didžiosios Lietuvos regionų (Aukštaitijos, Dzūkijos, Suvalkijos ir

¹ SAVIŠČEVAS, Eugenijus. Žemaitija ir Lietuva XIII–XVIII amžiuje: regioninė (provincinė) savivaldos spindesys ir skurdas. *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, t. 23, p. 95, 109–110.

² ПАЙЧАДЗЕ, Сергей. О некоторых книговедческих исследованиях за Уралом. In *Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития*: Научно-практический и теоретический сборник. Выпуск 5 / МААН. Киев, 2007, с. 335–337.

³ BIENKOWSKA, Barbara. Badania regionalne w historiografii książki. *Studia o książce*, 1988, t. 17, s. 22.

⁴ Žr.: *Kultura książki w Krakowie doby autonomii galicyjskiej* / Pr. zbior. pod red. M. Kocójowej. Wrocław, 1991. 186 s.; *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek)* : (paralele i różnice) / red. nauk. Jolanta Gwioździk i Edward Rózycki. Katowice, 2004. 511 s.

⁵ *Double Book Launch on St Andrew's Day* [interaktyvus. Edinburg, žiūrėta 2010 m. sausio 6 d.]. Prieiga per internetą <<http://www.hss.ed.ac.uk/chb/EHOBS3.htm>>.

⁶ *Domas Kaunas* : bibliografijos rodyklė ; [sudarytoja Rasa Pukėnienė]. Vilnius, 2009, p. 41–50.

Žemaitijos) knygos kultūros tyrimai, be pavienių publikacijų, lieka Lietuvos knygotyrintinkų ateities veiklos uždaviniu.

Nepaisant minėtų pasiekimų, vis dar stokojama teorinių darbų, tad viena iš esminių visų regioninių knygotyros tyrimų problemų – objekto apibrėžtis. Dėl skirtingų nacionalinių knygotyros mokyklų teorinių ir metodologinių nuostatų, kurias daugiau ar mažiau lemia ir tyrėjų individualios pažiūros, skirtingai apibrėžiamas regioninės knygos kultūros tyrimo objektas. Kadangi *regioninė knygos kultūra* susideda iš sąvokų *regionas* ir *knygos kultūra*, todėl ir prieštaravimai slypi dviejuose apibrėžimo lygmenyse. Negana to, universalumo paieškos ne visada suteikia norimų rezultatų, nes taikomojo pobūdžio darbai savaip koreguoja teorines nuostatas ir metodologinius sprendimus.

Regiono pažinimas paprastai remiasi istorine rekonstrukcija, todėl laiko atžvilgiu suvokiama regiono erdvinė dinamika. Regionas kaip socialinis organizmas, priklausydamas nuo centralizacinių ir decentralizacinių veiksnių savaimingai keičiasi, todėl kultūrinės jo erdvė – pulsuojanti. Dinaminė Žemaitijos regiono samprata buvo išdėstyta atskiroje publikacijoje⁷, tad čia plačiau nenagrinėsime, tik pristatysime pasiektus rezultatus, kurie yra svarbūs šiame darbe. Atliktame tyrime pasirinkus labiausiai paplitusį arealinį regiono teritorijos nustatymo metodą, buvo atrinkti būdingiausi Žemaitijos regiono išskirties kriterijai: 1) teritorinis apibrėžtumas, 2) etninė savimonė, 3) istorinė sąmonė ir 4) kalba. Dėl kriterijų kokybinės kaitos XIII a. pr.–XX a. I-os pusės regiono istorinė geografinė erdvė suskirstyta į tris periodus: 1) LDK (XIII a.–1794) – Žemaičių seniūnijos ribos, 2) carinės Rusijos (1795–1917) – Telšių, Raseinių, Šiaulių apskritys ir Palangos valsčiaus teritorija ir 3) Nepriklausomos Lietuvos (1918–1944) – Kretingos, Mažeikių, Raseinių, Tauragės, Telšių apskritys ir Šiaulių miestas su vakarine Šiaulių apskrities dalimi. Chronologinių atžvilgiu neišskirti okupacijų laikotarpiai, nes socialinės istorijos požiūriu, jie traktuojami kaip pereinamieji epochiniai slenksčiai. Okupacijų metais be ūkinių ir demografinių praradimų sutrikdoma savaiminga kultūros plėtra, bet regiono geografinės erdvės atžvilgiu radikalių pasikeitimų nepastebime, nes tik po realių politinių permainų (aneksijos ar nepriklausomybės iškovojimo) imamasi ilgalaikių krašto administracinių reformų, kurios tiesiogiai atsiliepia regionų erdvinei struktūrai.

Knygos kultūros sąvoka, visuotinai tapusi pripažinta XX ir XXI amžių sandūroje, iki šiol dėl skirtingų jos interpretacijų lieka teorinių apmąstymų lygmenyje. Įvairias *knygos kultūros* sampratas straipsnyje „Klausimo iškėlimas apie *knygos kultūros* įvardijimus“ yra nagrinėjęs Vladimiras Vasiljevas. Pasak jo, mokslininkai (knygotyrintinkai, literatūrologai, kultūrologai, istorikai ir kt.) *knygos kultūrą* sieja su: 1) knygos menu, 2) knygos istorija 3) literatūros istorija, 4)

⁷ PETREIKIS, Tomas. Regioninės knygos samprata ir apibrėžtis (Žemaitijos knygos pavyzdžiu). *Knygotyra*, 2009, t. 53, p. 91, 105.

knygininkyste, 5) knygos sociologija (sistema: autorius – leidėjas – knygų prekyba – skaitytojas – bibliotekininkas – kritika) ir kt. V. Vasiljevas įrodė, jog samprotavimų šia tema yra daug, bet knygos kultūros sąvoka nuo to nėra paaiškėjusi, nes visos koncepcijos ne be spragų⁸. Marija Šabalina nagrinėjusi knygos kultūros sampratą regioniniu aspektu atskleidė, jog konceptualiausi ir mažiausiai vidinių prieštaravimų turi paties V. Vasiljevo, bei Aleksandro Milnikovo ir Sergejaus Pajčadzės teoriniai modeliai. V. Vasiljevas knygos kultūra suvokia kaip sistemą knyga-knygininkystė-skaitytojas. Mokslininko pateiktos sistemos segmentai ir sudėty: knygos (vidinė) kultūra (leidybos kultūra, knygos menas, poligrafinė kultūra), knygos kultūros sklaida visuomenėje (knygos prekybos organizavimas, knygos saugojimas ir vartojimas bibliotekose, bibliografinės informavimo sistemos išsiplėtojimas), skaitymo kultūra (skaitytojų interesų susiformavimas, knygos įsigijimas, pats skaitymo procesas kaip kultūros vertybių pasisavinimas)⁹. V. Vasiljevo teorinis modelis gana aiškiai nusako visą knygos kultūros pažinimo sistemą. Tiesa, joje esančią *skaitytojo* kategoriją pravartu tikslinti ir keisti į *knygos vartotoją*, nes ši sąvoka savo turiniu platesnė, apimanti ne vien knygos skaitymą, bet ir jos įvairiapusį naudojimą. Istorinį kultūrologinį regioninės knygos kultūros pobūdį išplėtojo A. Milnikovas. Jis rėmėsi kultūros istorijos samprata ir ją pritaikęs knygotyros mokslui nubrėžė savitą regioninės knygotyros tyrimo supratimą. Autorius iškėlė regioninės knygos vaidmenį kaip lokalinės kultūros atspindį. Jis taip pat aktualizavo regioninių leidybos ir gamybos centrų reikšmę vietos kultūrai. A. Milnikovas sureikšmino istorinį regiono knygos kultūros pažinimą, skatinusį labiau įsigilinti į regiono socialinę ir kultūrinę situaciją. Novosibirsko regioninės knygotyros vienas iš pradininkų S. Pajčadzė knygos kultūros sampratą veda iš valstybės technologinio išsivystymo lygio. Anuot mokslininko, knygos kultūra yra <...> *lygis, pasiektas knygos verslo, kai jis susijungia su tautos istorinėmis tradicijomis ir realijomis santykiyje su knyga (ir raštija apskritai) konkrečioje šalyje (ar regione) ir tam tikrame visuomenės raidos etape. Ištiesu, knygos kultūra tampa indikatoriumi liudijančiu apie valstybės technologijų plėtrą ir gyventojų intelektualinį potencialą, įskaitant ir tam tikras gyvenimo sritis*¹⁰.

Apibendrinus autorių išsakytas mintis šiame darbe regioninę knygos kultūrą suvokiame kaip knygos kūrėjo (atoriaus, leidėjo, gamintojo) ir vartotojo (skaitytojo, bibliofilo) sukurtą subkultūros reiškinių. Jis atspindi regione per šimtmečius susiformavusį ypatingą jausminį ryšį su

⁸ ВАСИЛЬЕВ, Владимир Иванович. *К постановке вопроса об определении понятия книжная "культура"*. [interaktyvus]. [Москва], [žiūrėta 2010 m. vasario 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.naukaran.ru/sb/2002_3/03.shtml>.

⁹ ШАБАЛИНА, Мария. *Книговедение : опыт региональных изысканий*. Москва, 2006, с. 25.

¹⁰ Там же, с. 26. (<...> *уровень, достигнутый книжным делом в сочетании с исторически сложившимися традициями и реалиями в отношении народа к книге (и печати в целом) в конкретной стране (или регионе) на определенной ступени развития общества. По сути, книжная культура является показателем уровня технологического развития государства и свидетельствует об интеллектуальном потенциале населения, в том числе на отдельных территориях его проживания.*)

knyga kaip intelektualine ir materialine vertybe. Autoriui esminiai regioninės knygos kultūros pažinimo segmentai: 1) *regioninė knyga*¹¹, 2) regiono leidybos ir poligrafijos bazė, 3) knygos sklaida (bibliografinis informavimas ir knygų prekyba) ir 4) knygos socializacija (socialinių grupių santykis su spauda). Turime pažymėti, jog etnosocialiniu požiūriu tyrime apsiribosime regionine bendruomene, kurią glaudžiai sieja įvairialypiai etniniai ir kultūriniai ryšiai, todėl homogeniška Žemaitijos žydų tautinė mažuma kaip savita kultūros sala darbe nebus atskirai nagrinėjama.

Savo specifika ginamas darbas skirtinas knygos kultūros istorijai, todėl tyrimo objektas, tikslas, uždaviniai ir metodai buvo apspręsti autoriaus išdėstytų teorinių nuostatų.

Tyrimo objektas: Žemaitijos knygos kultūra. Ji geografiniu atžvilgiu išsitenka istoriškai kintančiame Žemaitijos regione. Chronologiniu požiūriu tyrimas apima laikotarpį nuo XVI a. iki 1944 m. Etnosocialiniu požiūriu tiriamė lokalinę bendruomenę (žemaičių (sub)etnosas, Žemaitijos lenkai, rusai, vokiečiai ir kiti, išskyrus žydai kaip atskira etninė ir kultūrinė grupė).

Tikslas: remdamiesi gausiais šaltiniais – archyvine medžiaga, to meto periodine spauda, amžininkų atsiminimais, istorikų ir knygotyryninkų darbais – sieksime atskleisti Žemaitijos regiono knygos kultūros raidos bruožus XVI–XX a. I-oje pusėje.

Uždaviniai: 1) ištirti regiono leidybos ir gamybos materialinę bazę, 2) nustatyti regione funkcionavusias knygos sklaidos priemones ir būdus, 3) išnagrinėti *Žemaitijos knygos* repertuarą, 4) atskleisti Žemaitijos socialinių grupių santykį su knyga kaip materialine ir dvasine vertybe.

Metodologija. Tyrimo pagrindą sudaro bendrųjų mokslinių ir specialiųjų istorijos bei knygotyros metodų visuma. Tyrime taikyti bendrieji metodai (aprašomasis, sisteminis, analitinis ir statistinis) leido logiškai ir apibendrinančiai išdėstyti sukaupią medžiagą. Ypač plačiai naudotas statistinis metodas, nes jis sudarė palankias sąlygas išvelgti knygų leidybos ir gamybos raidos dėsningumus. Tyrimo dėstymo logika remiasi genetiniu istorijos metodu. Juo į knygos kultūrą žvelgiama nuo įdiegimo socialinėje regioninėje erdvėje iki tolesnių jos raidos stadijų. Specialieji knygotyros metodai (bibliografinis, tipologinis, analitinis teminis, tipografinis ir archeografinis) leido pažinti knygą ir knygos kultūrą kaip materialinę ir dvasinę substanciją.

¹¹ PETREIKIS, Tomas. Regioninės knygos samprata ir apibrėžtis (Žemaitijos knygos pavyzdžiu). *Knygotyra*, 2009, t. 53, p. 86, 105.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Knygotyros darbuose pagrindinis tyrimų šaltinis yra pačios knygos. Sudarant Žemaitijos knygos rodyklę (1595–1944) teko daugelį leidinių pačiam *de visu* išnagrinėti. Autoriaus sudarytoji 1421 bibliografinio įrašo apimties rodyklė pasitarnavo knygų leidybos, gamybos ir repertuaro tyrimuose. Knygos tyrinėtos ne vien tik kaip bibliografiniai vienetai, bet taip pat – kaip ir unikalūs buvusios knygos kultūros atspindžiai. Prie svarbiausių tyrimo šaltinių priskiriami ir knygų ženklai ir marginalijos. Proveniencijos ir marginalijos papildo knygos sklaidos ir jos socializacijos supratimą. Knygos ženklai (spaudai, lipdės, ekslibrisai ir supereklibrisai) savo unikalumu nusileidžia marginalijoms, kurios yra vienetinės ir prilygintino archyviniams dokumentams. Vis dėlto bendra spaudos paveldo situacija leidžia knygos nuosavybės ženklus taip pat sureikšminti. Minėti šaltiniai teikia žinių knygynų ir bibliotekų istorijai taip pat leidžia pažinti skaitymo kultūrą. Šiame darbe proveniencijos ir marginalijos buvo naudotos iš Vilniaus universiteto (toliau – VUB) ir Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo (toliau – LNB) bibliotekų, be šių institucinių bibliotekų, taip pat pasitelktos bibliofilo Juozo Stropaus bei autoriaus asmeninės bibliotekos.

Didžiausios pirminių šaltinių sancaupos yra šalies archyvuose bei mokslinių bibliotekų rankraštynuose ir muziejų fonduose. Nagrinėjama Žemaitijos knygos kultūros tema daugiausia duomenų aptikta Lietuvos istorijos archyve (toliau – LVIA). Jame saugomi valdžios institucijų, viešųjų įstaigų, draugijų ir giminių archyviniai fondai. Iš jų vienas svarbiausių yra Vilniaus teismo rūmų prokuroro fondas (f. 446), kuriame gausu duomenų apie knygnešystę. Iš šio fondo daugelį duomenų savo tyrimams jau yra panaudoję istorikas Vytautas Merkys, bet tyrėjas nenagrinėjo prie knygnešių bylų saugomų konfiskuotų leidinių, kurie teikia žinių knygos sociologijai. Lenkų mokslo draugijos bičiulių fonde (f. 1135) yra knygos verslininko Juozapo Zavadzkių firmos dokumentų, liečiančių Varnių knygyno veiklą 1853–1864 metais. Šią medžiagą savo darbuose gana plačiai naudojo knygotyryninkė Aušra Navickienė, bet, kadangi ją domino tik lietuviškosios knygos istorija, kitakalbių leidinių platinimas nebuvo nagrinėjamas, nors duomenų apie tai J. Zavadzkių firmos dokumentuose aptinkama. LVIA saugomame Oginskių giminės fonde (f. 1177) saugomi šios giminės dvarų bibliotekų katalogai ir lituanistiniai rankraščiai. Jie išsiskiria savo svarba nustatant Oginskių giminei priklausiusių Žemaitijos dvarų bibliotekų repertuarą. Iš Lietuvos mokslinių bibliotekų daugiausia naudotasi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – LMAVB RS) esančiais fondais: Kauno universiteto varia (f. 12), Žemaitijos dvarų dokumentų kolekcija (f. 37), Vaclovo Biržiškos (f. 163), Antano Ulpio kolekcija (f. 308) ir kt. Aptikta Žemaitijos dvarų bibliotekų katalogų, vietos šviesuolių korespondencijų, knygynų sąskaitų,

slaptų pranešimų dėl pagrindinės spaudos platinimo ir atsiminimų. Šiuose šaltiniuose randame svarbių žinių įvairiais knygų prekybos, pagrindinės spaudos ir bibliotekų istorijos klausimais. Autoriui taip pat buvo prieinama Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – VUB RS) saugoma archyvinė medžiaga, iš kurios išsiskyrė įvairių lietuvių rašytojų, kalbininkų ir visuomenės veikėjų fonde (f. 1) buvusioji. Rasta dvarų bibliotekų lituanistinių rankraščių, korespondencijų ir kitų svarbių dokumentų. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – LNB RS) naudotasi kraštotyrininko Juozapo Mickevičiaus (f. 165) ir *Lietuviškosios enciklopedijos* (f. 32) fondais. J. Mickevičiaus fonde saugoma Žemaitijos pagrindinių laikraštėlių nuorašai leido papildyti supratimą apie kaizerinės Vokietijos metais veikusių draugijų spaudos sklaidą. V. Biržiškos redaguotos *Lietuviškosios enciklopedijos* fonde aptikta su J. Zavadzkių firmos Varnių knygų susijusių duomenų. Autoriui taip pat buvo pasiekiamos regioninės ir vietinės reikšmės dokumentų saugyklos: Plungės bažnyčios archyvas bei Raseinių krašto ir Žemaičių dailės muziejų rinkiniai. Plungės bažnyčios archyve autoriau aptikta Žemaitijos spaustuvų blankinių spaudinių. Raseinių krašto muziejus iš bibliofilo Kazio Grikšo palikimo tyrėjui suteikė vertingos ikonografinės medžiagos apie draugijų bibliotekas. Žemaičių dailės muziejaus paveikslų kolekcija teikė duomenų apie knygų propagandą Žemaitijos bažnyčiose.

Dalis esminių archyvinių dokumentų jau yra skelbta dokumentų rinkiniuose ir atskirose jų publikacijose. Jie kaip pirminiai šaltiniai savo svarba niekuo nenusileidžia archyviniams šaltiniams. Iš XIX a. II-os pusės knygų prekybos istorijos A. Navickienė yra publikavusi J. Zavadzkių firmos Varnių knygyno asortimento sudėtį ir jo klientų sąrašus. Nors autorės skelbtieji šaltiniai yra labiau sudaryti nei ištiesai panaudoti, bet jie savo turiniu primena archyvinių duomenų santrauką¹². Arida Pauperelytė-Riaubienė paskelbė keletą Nepriklausomos Lietuvos dokumentų apie pagrindinę spaudą¹³ ir 1921 metų šalies knygos įstaigas¹⁴. Žemaitijos kultūros veikėjų Simono Daukanto, Lauryno Ivinskio ir kitų korespondencija, daugiausia susijusi su knygų prekyba, yra publikuota jų raštuose. Prie šaltinių publikacijų galime priskirti ir Vinco Kisarausko veikalą *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918* (1984)¹⁵ bei bibliotekų (Vilniaus universiteto, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių, Kauno apskrities viešosios ir Kauno technologijos universiteto) senųjų leidinių katalogus. Juose pateikiamos detalios proveniencijos tarnauja kaip tiesioginiai bibliotekų istorijai šaltiniai.

¹² NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje*: monografija. Vilnius, 2010, p. 117.

¹³ PAUPERELYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos įstaigos. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 270–286.

¹⁴ PAUPERELYTĖ, Arida. Cenzūros draudžiamų platinti knygų sąrašai tarpukario Lietuvoje. *Knygotyra*, 2003, t. 40, p. 337–345.

¹⁵ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984. 219, [4] p.

Periodinėje spaudoje gausiai aptinkama knygų reklamos, leidinių vertinamosios medžiagos, bibliotekų, knygų leidybos ir gamybos istorijos duomenų. Nesitikėdami aprėpti Lietuvos ir užsienio spaudą, turime pažymėti, kad vien Žemaitijos regiono periodinė spauda yra pakankamai gausi. Jos lietuviškoji dalis iki 1940 m. sudaro daugiau kaip 420 laikraščių pavadinimų, iš kurių didžioji buvo spausdinta dauginamaisiais prietaisais (šapirografu ir hektografu)¹⁶. Tik mažuma laikraščių (apie 135) spausdinti spaustuvėse, tad pastarieji buvo masiniai. Bet ir šis kiekis nelengvai aprėpiamas.

Atsiminimai – antraeilis istorijos šaltinis. Teminių atsiminimų rinkinių, kuriuose figūruotų su Žemaitijos regiono knygos kultūra susiję asmenys, turime negausiai. Iš jų išsiskiria Petro Rusecko rinkinys *Knygnešys* (t. 3; 1926, 1928, 1997). Tyrime naudotasi publikuotais misionieriaus Roberto Pinkertono, rašytojo ir etnologo Liudviko Adomo Jucevičiaus, Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus, visuomenininko Pelikso Bugailišio, politiko Kipro Bielinio, literatūros istoriko Mykolo Biržiškos, knygnešio ir knyginininko Liudviko Jakavičiaus, aušrininko Jono Šliūpo, fiziko Igno Končiaus, revoliucionieriaus Dominyko Budino, pedagogų Aleksandro Pakalniškio ir Merkelio Račkauskio, kraštotyrininkų Antanas Lotužio ir Juozo Mickevičiaus atsiminimais. Dalis memuaristinės literatūros dar guli archyvų ir bibliotekų rankraštytų saugyklose, tad dienos šviesos dar neišvydęs ir Žemaitijos šviesuolio Jurgio Gudo atsiminimai *Mano prietikiai kaslink lietuviškos literatūros ir užrubežiaus gabenimo*¹⁷. Memuaristinė literatūra dažnai gelbsti, kai patikimų archyvinių duomenų nėra gausiai, bet įvykius atsimeną jų dalyviai, todėl nepasant istorijos iškaipymų atsiminimai tarnauja kaip vertingas šaltiniai.

Vertingų duomenų suteikia statistiniai spaudiniai, leidžiami valstybės įstaigų ir visuomeninių organizacijų. Iš valstybės leidžiamų statistinių leidinių carinė Rusijos valdymo metais išsiskyrė *Kauno gubernijos atmintinės (Памятная книжка Ковенской губернии, 1859–1915)*, *Kauno gubernijos apžvalgos (Обзор Ковенской губернии; 1880, 1892, 1895, 1903, 1911)* Nepriklausomos Lietuvos valstybės metais išleistas informacinė knyga *Visa Lietuva (1922–1923, 1925, 1931)*, *Lietuvos telefono abonentų sąrašas (1924–1940)*. Carinės Rusijos valdymo laikais buvo įprasta leisti įvairių organizacijų įstatus ir metines veiklos ataskaitas, kuriose pasitaikydavo leidybos ir bibliotekų istorijos duomenų. Dažni vietovardžių iškraipymai tikslinti pagal leidinius *Alfabetinis sąrašas gyvenamų Kauno gubernijos vietų (Алфавитный список населенных местъ Ковенской губернии, 1903)* ir *Lietuvos apgyventos vietos (1925)*.

Kaip minėjome, daugelį Žemaitijos knygų teko pačiam nagrinėti, tad buvo neapsieita be bibliografinių leidinių ir bibliografinių duomenų bazių. Remtasi lietuviškų, lenkiškų ir lotyniškų

¹⁶ *Lietuviški periodiniai leidiniai, 1823–1940* : kontrolinis sąrašas / [sudarytojai: I. Meškinytė ... et al. ; atsakingoji redaktorė Z. Jackūnienė]. Vilnius, 1993. VI, 1099, [3] p.

¹⁷ GUDAS, Jurgis. *Mano prietikiai kaslink lietuviškos literatūros ir užrubežiaus gabenimo*. LNB RS, f. 5, b. 1263. 6 lap.

leidinių bibliografinėmis priemonėmis. Lietuviškoji knyga, išėjusi 1547–1940 m., suregistruota leidiniuose *Lietuvos [iki 1988 – TSR] bibliografija. Knygos lietuvių kalba. 1547–1917 m.* (3 t.; 1969–2006) ir *Knygos lietuvių kalba, 1918–1940* (1997–2001). Nemažai patikslintų ir papildytų bibliografinių duomenų, apie 1547 iki 1917 metai leista lietuvišką knygą, atsispindi Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (<http://www.libis.lt:8082/>). Dalis Žemaitijos kitakalbių leidinių patenka į bibliografijas Estreicherių *Bibliografia Polska* (26 t., 1872–1915), Marijos Ivanovič *XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos* (1998), Konstancijos Čepienės *Vilniaus akademijos spaustuvės leidiniai, 1576–1805* (1979), Daivos ir Sigito Narbutų *XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas* (2002) ir *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas* (1998). Ne visada bibliografiniai leidiniai davė norimų rezultatų, todėl naudotasi Rusijos nacionalinės ir Rusijos valstybinės bibliotekų elektroniniais katalogais. Taip pat stengtasis leidinių paiešką vykdyti Lietuvos bibliotekų elektroniniuose ir korteliniuose kataloguose.

Žemaitijos knygos kultūros tyrimai vykdomi šalies, regiono ir lokalinio vieneto (miesto, kaimo, valsčiaus) lygmenyse. Kadangi Žemaitijos knygos kultūros objektas bendruose Didžiosios Lietuvos tyrimuose ilgą laiką nebuvo išskiriamas, todėl daugelis Lietuvos knygotyrininkų ir istorikų nagrinėję įvairius knygos kultūros reiškinius Didžiojoje Lietuvoje savaimingai integravo ir šio regiono knygos kultūros empirinę medžiagą. Iš apibendrinamojo turinio darbų knygos prekybos, leidybos ir gamybos atžvilgiu išsiskiria A. Navickienės monografija *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje* (2010). Knygoje daug dėmesio buvo skirta XIX a. vidurio knygų prekybai Žemaitijoje, kurią vykdė atskiri inteligentai ir J. Zavadzko firmos valdomas Varnių knygynas¹⁸. Apie 1904–1918 m. knygų prekybą ir bibliotekas rašė Genovaitė Raguotienė. Ji knygoje *Spaudą atgavus* (1996), neaplenkdama ir Žemaitijos, nagrinėjo Lietuvos knygos prekybos ir bibliotekininkystės istoriją. Darbe autorė pateikė vertingą priedą, kuriame buvo bandoma suregistruoti visus to meto lietuviškus knygynus ir bibliotekas¹⁹. Audronės Glosienės disertacijoje *Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje 1918–1940* (1992) nagrinėti Nepriklausomos Lietuvos metais veikę knygynai ir bibliotekos, todėl darbe neaplenktos liko ir Žemaitijos knygos įstaigos²⁰. Lietuvos spaustuvių istoriją nagrinėjo istorikas V. Merkys²¹ ir Vilius Užtupas²². Knygnešystės reiškiniui

¹⁸ NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje*: monografija. Vilnius, 2010, p. 251–256.

¹⁹ RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Spaudą atgavus* : knyga ir skaitytojas 1904–1918 Lietuvoje. Vilnius, 1996. 349, [2] p.

²⁰ GLOSIENĖ, Audronė. *Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje 1918–1940*. Vilnius, 1992. VUB RS, f. 76–3360. 302 lap.

²¹ MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. In *Iš Lietuvos kultūros istorijos. Spauda ir spaustuvės*. Vilnius, 1972, t. 7. p. 142–239.

²² UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius. 607 p.

daug dėmesio savo darbuose skyrė minėtasis V. Merkys²³ bei Kazys Misius ir Benjaminas Kaluškevičius²⁴. Visame Lietuvos knygos istorijos kontekste, tai labiausiai ištirtas reiškinys. Bibliotekų istorijoje apibendrinamojo turinio darbų yra pateikę Lenkijos ir Lietuvos mokslininkai. Lenkus daugiausiai domino dvarų bibliotekos²⁵, nes jos gausiausios ir atstovavo aplenkėjusių regiono elitą. Lietuvos tyrėjai didžiausią apibendrinamo turinio įdirbį yra pasiekę Nepriklausomos Lietuvos bibliotekų istorijoje. Nagrinėdamas viešųjų bibliotekų ir draugijų istoriją daugiausia nuveikė Levas Vladimirovas²⁶ ir Klemensas Sinkevičius²⁷. Leidybos istoriją tyrinėjo V. Žukas. Šiam tyrimui labiausiai pasitarnavo studija *Bendrovės knygoms leisti ir platinti 1918–1940*, kurioje buvo nagrinėjama Šiaulių „Kultūros“ ir Jurbarko „Pasakos“ bendrovių istorija²⁸.

Žemaitijos regioninį knygos istorijos profilį pirmasis iš plėtojo Elmantas Meilus. Istoriko straipsnyje „Žemaitijos kunigaikštijos miestelių knyginkai XVIII a.“ (1998)²⁹ buvo bandoma pažvelgti į XVIII a. Žemaitijos knygos prekybos situaciją ir suregistruoti vietas knyginkus. Žemaičių vyskupystės XVI a. pab.–XVII a. I-os pusės dvasininkų turėtus knygų rinkinius suregistravo istorikas Liudas Jovaiša iki šiol nepublikuotoje disertacijoje *Katalikiškoji reforma Žemaičių vyskupijoje* (2004)³⁰. Dvarų bibliotekas XVI–XVII a. Žemaitijos dvarų bibliotekų apžvalgą yra pateikęs knygotyrininkas Sigitas Lūžys³¹ ir istorikas Arvydas Pacevičius³².

Žemaitijos knygos kultūros lokaliniai tyrimai išplėtoti leidybos tema D. Kauno ir Sigito Drobenkos darbuose. D. Kaunas beveik du dešimtmetį nagrinėjo 1918–1940 metų knygų leidybą

²³ MERKYS, Vytautas. *Knygnešių laikai, 1864–1904*. Vilnius, 1994. 418, [3] p.; MERKYS, Vytautas. *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias, 1864–1904* : informacinė knyga. Vilnius, 1994. 579, [3] p.; MERKYS, Vytautas. Lietuvos valstiečių bibliotekėlės XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. In *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos*: Teminis mokslo darbų rinkinys. Vilnius, 1985, p. 82–98.

²⁴ KALUŠKEVIČIUS, Benjaminas; MISIUS, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai, 1864–1904* : [žinynas]. Vilnius, 670, [1] p.

²⁵ CHWALEWIK, Edward. *Zbiory polskie* : archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie : w prządku alfabetycznym według miejscowości ułożone. Warszawa-Krakow. 1926–1927, t. 1–2.; AFTANAZY, Roman. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1992, cz. 1, t. 3. 410 s.

²⁶ VLADIMIROVAS, Levas. Visuomeninių bibliotekų vystymasis Lietuvoje 1861–1917 m. In *Mokslinės bibliotekos metraštis: 1958–1959*. Vilnius, 1961, 67–101.

²⁷ SINKEVIČIUS, Klemensas. Lietuvos TSR bibliotekų istorija, 1940–1980. Vilnius, 1983. 256 p.; SINKEVIČIUS, Klemensas. *Lietuvos Šaulių sąjungos bibliotekos = Libraries of the Lithuanian Riflemen's Union* : (1920–1940). Vilnius, 2007. 335 p.; SINKEVIČIUS, Klemensas. *Lietuvių tautinės jaunuomenės "Jaunosios Lietuvos" sąjungos knygnai ir skaityklos, 1927–1940*. Vilnius, 1996. 289, [1] p.

²⁸ ŽUKAS, Vladas. *Bendrovės knygoms leisti ir platinti 1918–1940*. Vilnius, 1998, p. 92–147, 327–328.

²⁹ MEILUS, Elmantas. Žemaitijos kunigaikštijos miestelių knyginkai XVIII a. *Knygotyra*, 1998, t. 25, p. 145–154.

³⁰ JOVAIŠA, Liudas. *Katalikiškoji reforma Žemaičių vyskupijoje*. Disertacija. Vilnius, 2004. VUB RS, f. 76–4347, lap. 315–390.

³¹ LŪŽYS, Sigitas. Žemaičių seniūnijos knygų rinkiniai XVI–XVIII a. (remiantis Kauno apskrities viešosios bibliotekos fondais) *Knygotyra*, 1997, t. 33, p. 24–29.

³² PACEVIČIUS, Arvydas. Asmeniniai knygų rinkiniai Žemaitijoje XVII a. pirmoje pusėje. *Žemaičių bibliofilas*, 2000, gruodžio 15 (nr. 2), p. 7.

Plungėje, kol galiausiai paskutinį kartą apibendrinęs sukaupią medžiagą išdėstė straipsnyje *Knygų leidybą Plungėje Pirmosios nepriklausomybės metais* ir paskelbė savo rinkinyje *Knygos kultūra ir kūrėjas* (2009). Autorius publikacijoje skyrė dėmesio ne vien leidybai, bet ir Plungės bibliotekų ir knygos prekybos istorijai³³. S. Drobenka magistro darbe *Šiaulių spauda 1918–1940 metais* analizavo Šiauliuose leistus ir spausdintus lietuviškus leidinius. Veikale taip pat buvo atlikta Šiaulių knygos gamybos bei platinimo veiklos kompleksinė analizė³⁴. Žemaitijos viešųjų bibliotekų istoriją nagrinėjo P. Bugailiškis, Nijolė Petraitytė ir Jonas Brigys. P. Bugailiškis ir N. Petraitytė gilinasi į Šiaulių viešosios bibliotekos istoriją³⁵, o J. Brigys savo ruožtu stengėsi atskleisti Raseinių viešosios bibliotekos istoriją³⁶. Žemaitijos šviesuolių asmeninių bibliotekų istoriją yra nagrinėję Gražina Narbutaitė³⁷, D. Kaunas³⁸, Jurgis Lebedys³⁹, Antanas Tyla⁴⁰, A. Pacevičius⁴¹ ir kiti.

Pakankamai reprezentatyvi ir gausiai sukaupia šaltinių bazė ir literatūra leidžia kokybiškai atlikti tyrimą ir siekti norimų rezultatų.

³³ KAUNAS, Domas. *Knygos kultūra ir kūrėjas*: istoriografiniai tyrimai ir vertinimai. Vilnius, 2009, p. 199–239.

³⁴ DROBENKA, Sigitas. *Šiaulių spauda 1918–1940 metais*: magistro darbas. Vilnius : Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakulteto archyvas. 2001, p. 254.

³⁵ BUGAILIŠKIS, Peliksas. Šiaulių miesto bibliotekos ir jų raida. In *Varpai*: literatūros almanachas 1943. Šiauliai, 1943, p. 263–274.; PETRAITYTĖ, Nijolė. *Šiaulių viešoji biblioteka*: istorinės atodairos 1920–1950 m. Šiauliai, 2004. 156 p.

³⁶ BRIGYS, Jonas. *Raseinių rajono savivaldybės viešosios bibliotekos istorija*. Vilnius, 2009. 291 p.

³⁷ NARBUTAITĖ, Gražina. Poeto Jovaro asmeninė biblioteka. *Knygotyra*, 1997, t. 33, p. 154–165.

³⁸ KAUNAS, Domas. Plateris Jurgis. *Knygotyra*, 2007, t. 49, p. 229–230.; KAUNAS, Domas. Nasrėnų knygius Juozapas Stropus. *Žemaičių bibliofilas*, 2009, vasario 12 (nr. 5), p. 2.

³⁹ LEBEDYS, Jurgis. *Lituanistikos baruose*. Vilnius, 1972, t. 1, p. 304–326.

⁴⁰ TYLA, Antanas. XIX a. pabaigos išsilavinusio Žemaitijos valstiečio bibliotekėlė. In *Kraštotyra*. Vilnius, 1975, p. 119–122.

⁴¹ PACEVIČIUS, Arvydas. Jonas Krizostomas Gintila: keli Žemaičių bibliofilo portreto bruožai. In *Alsėdžiai*. Vilnius, 2002, p. 233–244.

1. ŽEMAITIJOS KNYGŲ LEIDYBOS IR GAMYBOS MATERIALINIAI PAGRINDAI

1.1. Leidyba ir leidėjai

1.1.1. Leidybos centrai ir leidybos dinamika

1.1.1.1. Leidybos centrai

Regioninių leidybos centrų susiformavimą apsprendžia krašto ekonominiai, administraciniai ir kultūriniai veiksniai. Jie nulemia leidybos mastą ir intensyvumą. Pagal savo gyvavimo trukmę leidybos centrus galima skirstyti į ilgalaikius ir trumpalaikius. Pastarieji reiškiasi epizodiškai, dažniausiai priklausydami nuo laikinų leidybos sąlygų pasikeitimų. Ilgalaikiai leidybos centrai pasižymi ilgaamžiškumu, tad paprastai jie sutampa su regiono administraciniu ar kultūriniu centru. Ryškus pavyzdys – Varniai.

Žemaičių vyskupų sostinė Medininkai arba Varniai XVI a. pab.–XVIII a. iškilo kaip regioninis leidybos centras. Tai natūraliai apsprendė vyskupystės sostinės statusas. XVI a. pab.–XVII a. pr. vyskupystėje įvykdžius katalikišką reformą⁴², vysk. Merkelis Giedraitis ir jo aplinką ėmė rūpintis lietuviškos bei lotyniškos spaudos leidyba. Pirmasis už vysk. M. Giedraičio lėšas išėjo kanauninko Mikalojaus Daukšos parengtas Jokūbo Ledesmo vertimas *Katechismas arba mokslas kiekvienam krikščionii priwalvs* (1595). XVII a. pr. vyskupystės dvasininkų reikmėms lotynų kalba imta leisti sinodų nutarimus. XVIII a. pab. pradėjo eiti įvairių bažnytinių brolių įstatai⁴³, pamokslai lotynų ir lenkų kalbomis, bei vyskupystė kalendoriai-žinynai. Pastarieji savo leidybos pradžioje ėjo neperiodiškai. Pirmasis kalendorius-žinynas vadinosi *Rvbricae breviarum missaliqve romani cvm decretis* (1758), jis vėliau keitė pavadinimą į *Directorium horarum canonicarum et missarum [...] pro dioecesi Samogitiensi* (nuo 1787) ir visą XIX amžių, beveik kasmet, informavo apie religines šventes ir dvasininkijos kontingento pasikeitimus. XVI a. pab.–1795 m. regioninė spaudos statistika liudija, kad Varniuose per šį laikotarpį buvo išleisti 75 leidiniai arba 73 proc. visos regiono spaudos produkcijos kiekio (*1 priedas, 1 lentelė*). XVIII a. II-oje pusėje iškilo Kražių leidybos centras. Vietos knyginkai (Juozapas Motiejus Daubaras, Martynas Maulevičius ir

⁴² JOVAIŠA, Liudas. *Katalikiškoji reforma Žemaičių vyskupijoje*. Disertacija. Vilnius, 2004. VUB RS, f. 76–4347, lap. 252.

⁴³ *Knigiale apraszanti broctwa Pamoksła krikscioniszka po wardu Families Szwentos tay ira Jezusa Mazutele, Marios P. ir Jozupa S. essanti wysu pirmiausey bažnicioy katedralnoy Żemayciu biskupistes metusy 1630. uźdieta, o potom kitoms bažnicioms pazwalita ... kuniga Jona Dominika Łopacinski biskupa Ziemayciu ... metuose 1773 isz leźiuwie lękiszka. Wilniuy, [1773]. 299, [5] p.*

Juozapas Dziedzickis) ėmėsi žemaitiškos (lietuviškos) religinės spaudos leidybos. Dėl šių pasikeitimų Kražiai tuo laiku trumpai buvo tapę vietinės leidybos lyderiais (*1 priedas, 1 lentelė*). XVIII–XIX a. sandūros politinių permainų išdavoje sunykus knygų prekybai, Kražiuose leidyba nebeišsiplėtojo ir šis leidybos pakilimas nustojo gyvavęs.

XIX amžiuje Varniai kaip Žemaičių vyskupystės centras išlaikė leidybos lyderio pozicijas. Nors vyskupystė ir toliau leido oficialiąją spaudą, bet lietuviškos knygos leidyba suintensyvėjo nuo XIX a. vidurio kai čia persikėlė vysk. M. Valančius. Jis Varniuose kūrė regioninį kultūros centrą, tad be leidybos vyskupas apsieiti negalėjo. M. Valančius pats už savo lėšas leido tikiybines knygas ir savo autoritetu bei pavyzdžiu orientavo Žemaičių (Varnių) kunigų seminarijos profesūrą imtis kūrybinės ir leidybinės veiklos. Vyskupu sekė kunigai Juozapas Silvestras Dovydaitis, Otonas Praniauskis, Juozapas Kiprijonas Račkauskis. Nors jų leidybos apimtys neprilygo M. Valančiui, kuris per 1848–1863 metų laikotarpį Varniuose išleido 11 leidinių, bet šie dvasiškiai Varnių pozicijas leidybos srityje stiprino. M. Valančiaus autoritetą juto ne vien varniškiai kunigai, bet ir visa Žemaičių vyskupystė, kurią jis tankiai vizitavo. Veiklieji lietuvių raštijos darbuotojai, pasklidę po parapijas, savo leidybine veikla sudarė gana margą leidybos vietų geografinį vaizdą, todėl lygiavertės atsvaros Varniams nesusidarė (*1 priedas, 2 lentelė*). Po 1863–1864 m. sukilimo, carinei valdžiai perkėlus Žemaičių vyskupystės centrą iš Varnių į Kauną, senoji vyskupų sostinė neteko intelektualinio potencialo. Leidybos pozicijas Žemaitijoje XIX a. 8–10 dešimtmetyje pamažu perėmė Šiauliai, nuo jų atsiliko Raseiniai ir Rietavas.

Nors formaliai žiūrint į 1795–1904 m. regioninės spaudos leidybos situaciją Šiauliai savo leidybos apimtimis beveik prilygo Varniams, bet iš tiesų Šiauliuose be smulkių brošiūrų rusų kalba mažais kas rimtesnio buvo išleista. Panaši situacija susiklostė Raseiniuose bei Rietave. Juose veikiančios ūkinio pobūdžio draugijos leido metines ataskaitas, įstatus, pranešimų tezes ir kt. Šios tendencijos ryškiai atsispindi 1864–1904 m. rusiškų spaudinių leidybos dinamikoje (*1 priedas, 8 lentelė*). Regiono leidybą tuo metu veikė išcentrinės jėgos, sukeltos lietuviškos spaudos draudimo. Privatūs leidėjai stengėsi spausdinti savo leidinius Mažojoje Lietuvoje, o įvairios vietos draugijos ir mokymo įstaigos apsiribojo vietinių ir kaimyninių spaustuvių paslaugomis, bet, kadangi leido menkavertę rusišką spaudą, centralizacijos jėgų neįgavo. Tiesa, tuo metu susiformavo Šiaulių kaip potencialaus leidybinio centro prielaidos. XIX a. pab. Šiauliai išlaikė apskrities centro vaidmenį, čia veikė keletas spaustuvių, buvo berniukų gimnazija, sparčiai kūrėsi pramonė.

Kokybiškai naujas leidybos centralizacijos etapas prasidėjo atgavus lietuvišką spaudą. 1905–1917 m. pasižymėjo leidybos apimčių padidėjimu, nors daugelis leidėjų gyveno įvairiuose regiono miestuose (*1 priedas, 3 lentelė*), bet išryškėjęs Šiaulių leidybinis potencialas įgavo vis daugiau svarbos. Šiame mieste buvo išleista 18 proc. visos regioninės spaudos produkcijos. Kiti

miestai kaip, pavyzdžiui, Salantai, laikėsi dėl vietos leidėjų ilgalaikių leidybos projektų. Salantiškis Aleksandras Bendikas leido kalendorių *Kelejwis, yszejnqs i Žiemajczius yr Lietuwa* (Salantai; 1904, 1906, 1908, 1910–1914). Kitas pavyzdys būtų Jurbarko knyginkas Pranas Krenčius, kuris 1907–1915 m. išleido penkis lietuviškus leidinius.

Po Pirmojo pasaulinio karo leidybos situacija lėtai, bet užtikrintai stabilizavosi. Atgauta Lietuvos nepriklausomybė sudarė tinkamas sąlygas leidybos plėtotei. Tai kartu ir Šiaulių klestėjimo metai. Palanki šio miesto ekonominė ir kultūrinė aplinka, pakankama poligrafinė bazė skatino vietos leidyba. Aktyvų Šiaulių leidėjai (religinės ir visuomeninės organizacijos, komercinės įmonės, institucijos, leidybinės organizacijos bei privatūs leidėjai) su savo leidybos produkcija visame regioninės spaudos leidybos kontekste pasiekė aukštą 69 proc. ribą. Akyviausiai Šiauliuose reiškėsi „Kultūros“ bendrovė (1920–1927), o ją sužlugdžius – Kultūros-švietimo draugija (1927–1940). Jų tuometinį bendrą leidybos produktą sudaro 174 leidiniai, tad vien šių organizacijų indėlis buvo svarbus formuojant šį leidybinį centrą. Savo indėlį įnešė ir knyginkas L. Jakavičius, leidęs populiarias knygeles ir kalendorius savo ir „Lietuvos“ knygyno vardu. Per 1920–1940 metų laikotarpį knyginkas išleido 65 knygeles ir 58 kalendorius (*Juokų kalendorius, Lietuvių naminis draugas, Lietuvių ūkiškasis kalendorius* ir kt. pavadinimų). Svarbus Šiaulių leidybos centro bruožas buvo pasaulietiškumas, kurį formavo minėtieji leidėjai. Tiek „Kultūros“ bendrovė ir Kultūros-švietimo draugija, tiek L. Jakavičius savo veiklos idėjine linija siekė visuomeninės minties sekuliarizacijos, todėl Žemaitijos katalikiškosios pasaulėžiūros aktyvistai nuolat jų veiklą kritikavo ir su jais polemizavo.

Po 1926 metų Žemaičių vyskupijos panaikinimo sukūrus Lietuvos bažnytinę provinciją buvo įkurta Telšių vyskupystė. Telšiuose įsikūrus naujosios vyskupystės centrui, atsirado palankios aplinkybės vietos leidėjams imtis krikščioniškos minties spaudinių leidybos. Todėl ilgainiui šis miestas įgavo ryškų katalikiškos spaudos leidybos centro bruožą. Vietos seminarijos profesūra ir pats Telšių vyskupas Justinas Staugaitis leido įvairias tikibinio pobūdžio knygeles ir dažniausia čia pat Vyskupystės spaustuvėje jas spausdino, todėl 14 proc. visos regioninės spaudos leidybos dalies buvo pasiekta gana užtikrintai. Žinoma, prie šių pasiekimų prisidėjo ir kiti Telšių leidėjai, bet jų indėlis nėra toks svarbus. Būtų galima išskirti, tik Telšių fotografą Stasį Petrauską, kuris 1929–1930 m. išleido septynias populiarias laisvalaikio skaitymų knygeles. Telšių katalikiškos minties knygų leidybos intencijas palaikė ir Kretingos leidėjai. Stiprias pozicijas vietos kultūriniam gyvenime turėjęs Kretingoje Pranciškonų vienuolynas, pats arba jo valdomas „Pranciškonų pasaulio“ žurnalas, visą XX a. 4-tą dešimtmetį tiekė tikibinio turinio leidinius, kuriuos dažniausiai ir spausdino savojoje Kretingos Pranciškonų spaustuvėje.

Detalesnė spaudos centrų geografinė analizė atskleidžia, kad leidybos pasiskirstymas sutapo su miestų raidos dėsniniais. Miestų teises turintys apskričių centrai, tokie kaip minėtieji Šiauliai, Telšiai, Raseiniai, Kretinga bei savivaldą įgiję Jurbarko ir Plungės miestai savo leidybos apimtimis sudarė leidybos dalį, kurios pavyti mažesni miesteliai net kartu paėmus neįstengė (*1 priedas, 4 lentelė*). Tiesa, kol kas nežinia kodėl apskrities centrai Mažeikiai ir Tauragė taip menkai plėtojo leidybą. Tauragė leidėjai per 1926–1940 m. išleido 7 knygeles, o Mažeikių – tik 2, kurių viena buvo spausdinta vietos nelegaliojoje Lietuvos komunistų partijos (toliau – LKP) „Raudonojo fronto“ spaustuvėje. Tarp mažesnių miestelių išsiskyrė Palanga ir Luokė. Palangos kurortas daugiausiai leido informacinio turinio leidinius, o Luokės „Šatrijos“ knygynas – maldaknyges, dainų knygas ir *Keleivio* (1935–1938) kalendorių. Iš viso pastarajame miestelyje buvo išleisti 7 leidiniai (3 knygos ir 4 kalendoriai). Leidybos ėmėsi dar penki Žemaitijos miesteliai. Šioje veikloje reikėsi Salantai (išleido 5 leidiniu), Skaudvilė (3), Šiluva (3) Kražiai (2) ir Papilė (1).

Po 1940–1941 m. įvykių Lietuvai galutinai praradus valstybingumą, keitėsi leidybos sąlygos, bet leidybos idėjinis poliškumas tarp Šiaulių ir Telšių išliko. Šiaulių leidėjai toliau orientavosi į pasaulietinės spaudos leidybą, o Telšių leidėjai – į tikibinio turinio leidinius. Tik šiuo laikmečiu apsikėtė leidybos lyderio pozicijos. Telšių leidėjai išleido 53 proc. (arba 21 leidinį), o Šiaulių – 47 proc. (arba 19 leidinių) (*1 priedas, 5 lentelė*). Šis leidybos centrų įtakos apsikėtimas buvo sąlyginis, nes telšiškiai leidėjai 1941–1943 m. vien populiaraus *Giesmynėlio* išleido penkias laidas, tad šis leidybos apimčių skirtumas susidarė dėl pakartotinių laidų. Okupacijų metu neįstengė prisitaikyti prie pasikeitusių sąlygų sunyko smulkesni spaudos centrai ir šiuo metu nėra žinomas nė vienas leidinys, kuris būtų buvęs išleistas kitose Žemaitijos vietose.

1.1.1.2. Leidybos apimčių dinamika

Leidybos apimčių dinamika atspindėjo visuomeninius ir ekonominius vietos knygos vartotojų lūkesčius, kuriuos pildė leidėjai. Tai epochinis reiškinys, todėl pažvelgę į bendrą regiono leidybos dinamiką nuo 1595 iki 1944 m. (*priedas 1, lentelė 7*) iš pirmo žvilgsnio pastebime, jog iki XX a. pr. leidybos apimtys išliko stabilios, tik Nepriklausomos Lietuvos metais jos sparčiai didėjo. Vis dėlto nagrinėjamą laikotarpį suskirsčius į penkis istorinius periodus išryškėja detalesnis vaizdas.

Pirmajame leidybos periode iki 1795 m., t. y. iki trečiojo Lenkijos-Lietuvos valstybės padalinimo, per du šimtmečius vietos leidėjai išleido 61 knygą (*1 priedas, 6 lentelė*). Statistiškai viena knyga pasirodydavo kas treji metai ir ta dažniausiai ne lietuviška (*1 priedas, 8 lentelė*), bet tokie buvo tuometiniai skaitytojų auditorijos poreikiai į kuriuos leidėjai turėjo atsižvelgti. Metinės leidybos apimtys svyravo, bet kartais siekė iki 10 leidinių. Pastarasis skaičius buvo pasiektas 1791

m., politiko Mauricijaus Pranciškaus Karpio dėka, kuris kaip Žemaičių kunigaikštystės atstovas dalyvavęs Ketverių metų seime (1788–1792), leido savo politines kalbas. Vis dėlto, Žemaičių kunigaikštystė epochoje metinės leidybos apimtys buvo žymiai kuklesnės, nei M. P. Karpui pavyko pasiekti, todėl jos paprastai per vienerius metus neperžengdavo 3-jų leidinių ribos.

Carinės Rusijos valdymo metai leidybos apimtys ženkliai didėjo. Šiuos pasikeitimus nulėmė Žemaitijos regiono kultūrinis pakilimas ir bendraeuropiniai knygų leidybos ir gamybos pasikeitimai, kurie įgalino spaustuvininkus pereiti nuo rankinės spaudos prie mašininės. Per 1796–1904 m. buvo išleisti 208 leidiniai. Statistiškai per metus pasirodydavo bent po du leidinius. Kaip matome iš pateiktos 1796–1904 m. leidybos dinamikos šis laikotarpis nėra toks vientisas (*1 priedas, 7 lentelė*). Leidybos apimtys gana užtikrintai ir stabiliai didėjo nuo 1805 m., kai vietos leidėjai vis labiau ėmėsi lietuviškos spaudos leidybos. Šis pakilimas baigėsi 1864 m. uždraudus lietuvišką spaudą lotyniškai rašmenimis. Per šį laikotarpį buvo du pakilimai: vienas 3-iojo dešimt. pabaigoje, o kitas – 6-ojo dešimt. pradžioje. Pirmasis pakilimo laikotarpis tapatinamas su žemaičių lituanistinio sąjūdžio pradžia, o tiksliau Bonaventūros Gailevičiaus, Antano Savickio, Silvestro Rucevičiaus ir Adolfo Pšeciševskio leidybine veikla. Antrasis pakilimas siejamas su vyks. M. Valančiaus sukelta leidybine akcija, kurioje be vyskupo dar dalyvavo kunigai Kazimieras Prialgauskis, Juozapas Moncevičius ir J. K. Račkauskis. Jie visi kartu 1850–1853 metais išleido 10 leidinių. Po antrojo pakilimo daugelis žemaičių raštijos darbuotojų leidybinę iniciatyvą perdavė Vilniaus Juozapo Zavadzkiui firmai, kuri vienoje įmonėje sujungė knygų leidybą, gamybą ir platinimą. Šie leidybinės veiklos iniciatyvos pasikeitimas atsispindėjo ir tolesnėje regiono leidybos dinamikoje.

Po 1864 m. vietos leidėjai patyrė krizę, tiesiogiai atsiliepusią jų veiklos apimtims, todėl iki 1872 m. regiono leidėjai nesugebėjo išleisti nė vieno leidinio. XIX a. 8-to deš. regioninės leidybos atsigavimas suko rusiškos spaudos leidybos kryptimi. Šios tendencijos ryškiai atsiskleidžia regioninės leidybos dinamikoje pagal kalbas (*1 priedas, 8 lentelė*). Nors Žemaitijos leidėjai kartkartėmis sugebėdavo išleisti knygų Mažojoje Lietuvoje ir kontrabandiniu būdu išplatinti regione, bet bendroje leidybos statistikoje juos lenkė vietinė rusiška spaudos produkcija. Menkaverčiai spaudiniai (draugijų įstatai, ataskaitos, pranešimai ir kt.) nepatenkino vietos gyventojų intelektualinių poreikių, nors buvo svarbūs įvairių organizacijų veiklos atspindys. Šios spaudos produkcijos metinės apimtys svyravo nuo 0 iki 14 leidinių. Pastarasis rezultatas buvo pasiektas 1904 m., bet ir tuo metu be smulkių ataskaitų sugebėta išleisti tik tris didesnės apimties mokomuosius leidinius, kuriuos paruošė Šiaulių berniukų gimnazijos mokytojas Einhardas Andersenai.

Panaikinus lietuviškos spaudos draudimą leidybos apimtys ženkliai padidėjo, nes lietuviška spaudos produkcija visada išliko šio regiono skaitytojų prioritetu. Per 1905–1917 metus Žemaitijos leidėjai išleido 119 leidinių (*1 priedas, 6 lentelė*), iš jų 52 (arba 44 proc.) buvo lietuvių kalba. Likusioji leidybos apimčių dalis išliko rusiška tik todėl, kad įvairios draugijos nenustojo leidusios ataskaitas ir įstatus. Per šį laikotarpį regiono leidėjo spaudos apimtys ženkliai pasikeitusios užtikrino gana aukštą leidybinę produkciją, kuri per metus siekdavo iki 22 leidinių (1907). Statistiškai per metus pasirodydavo 9 leidiniai. Kaip parodė tolimesnė leidybos dinamika, šie leidybos apimčių pasikeitimai nebuvo trumpalaikiai.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę 1918–1940 metais Žemaitijos regioninė spaudos produkcija pasiekė savo klestėjimo laikus. Vietos leidėjai masiškai ėmėsi aprūpinti regiono skaitytojus būtiniausiai leidiniai, kurių ypač trūko atsikūrusiai valstybei. Per šį gana trumpą 23 metų laikotarpį iš viso buvo išleisti 754 leidiniai (*1 priedas, 6 lentelė*). Per 1918–1940 metus vidutinė metinė spaudos produkcija peržengė 32 leidinių ribą. Šios tendencijos ryškiai atsispindi bendroje regiono knygų leidybos dinamikoje (*1 priedas, 7 lentelė*). Leidybos apimtys priklausė nuo besikeičiančių kultūrinių ir politinių sąlygų bei ekonominių procesų įtakos, todėl leidybos apimčių pakilimas nebuvo tolygus. Jis prasidėjo 1920 m., kai buvo užbaigtos nepriklausomybės kovos. Politinis stabilumas ir išaugę vartotojų poreikiai sudarė tinkamas sąlygas plėtoti leidybą. Staigus pakilimas, kai per metus buvo pasiekama 65 leidinių riba (1925), 1931 metais ėmė mažėti. Leidybos regresas pasiekė dugną 1933 m. Tuo metu jos apimtys nesiekė nė pusės 1931 m. metinės spaudos produkcijos. Šis 1932–1934 m. leidybos sumažėjimas buvo nulemtas Didžiosios ekonominės krizės (1929–1933) ir jos padarinių. Nors po nuosmukio 1935 m. leidybos apimtys, lyginant su 1933 m., padidėjo beveik dvigubai, bet buvusios pakilimo niekada nebepasiekė.

Politinis nestabilumas, sukeltas Antrojo pasaulinio karo, atsiliepė regiono leidybos apimtims. 1939 m. leidybos produkcija dar prilygo 1927 m. metinei produkcijai, bet turėjo aiškia tendenciją mažėti, todėl 1940 m. ji sumenko beveik trečdalius. Po sovietinės nacionalizacijos, trėmimų ir gyventojų persekiojimų 1941 metų leidybos apimtys dar labiau smuko primindami 1933 m. krizinę situaciją. Nacių okupacijos 1941–1944 metais karo padėtis ir patirti žmoniškieji praradimai, bei tautinės kultūros suvaržymai nulėmė, kad 1941 m. prasidėjęs regioninės leidybos žlugimas 1942–1944 m. pasiekė vegetacinę ribą (*1 priedas, 6 ir 7 lentelės*), kol galiausiai 1945 m. visiškai nutrūko.

1.1. 2. Leidėjai

1.1.2.1. Privatūs leidėjai

Privati leidyba, juridiniu požiūriu, apsiriboja asmenine leidybine veikla, kurios metu privatus asmuo yra vienintelis subjektas besirūpinantis spaudinių leidyba ir jų realizacija. Žvelgiant į Žemaitijos leidybos istoriją, pirmoji leidybinė iniciatyva atėjo iš privačių leidėjų, tad ši leidėjų grupė suvaidino svarbų vaidmenį regioninėje knygų leidyboje. Statistiniai duomenys liudija, kad per 1595–1944 m. privačia iniciatyva išėjo 15 proc. (arba 154 leidiniai) visos regioninės spaudos produkcijos (*1 priedas, 9 lentelė*). Dėl nuolat besikeičiančios leidybos aplinkos netolygiai šio proporcijos pasiskirstė per atskirus laikotarpius.

Privati leidyba esant nepakankamai stiprioms leidybos tradicijoms yra viena iš efektyviausių veiklos formų, nes vieno asmens leidybinė iniciatyva yra greičiau įgyvendinama nei grupės leidėjų ar organizacijų. Svarbu atkreipti dėmesį, kad privatūs leidėjai ne visada siekė komercinių tikslų. Jie dažnai iš švietėjiškų sumetimų ėmėsi šios veiklos ir sėkmingai išjudino regioninę leidybą. Pirmojo Žemaitijos leidėjo vardo nusipelnė vysk. M. Giedraitis, kurio pastangomis ir lėšomis išėjo kanauninko M. Daukšos atlikti J. Ledesmos *Kathechismas, arba Mokslas kiekvienam krikščionii priwalvs* (1595) ir Jakubo Vujeko *Postilla katholicka* (1599) vertimai. Vysk. M. Giedraitis buvo aukštas bažnyčios hierarchas bei stambus žemvaldys, valdęs Žemaičių vyskupo valdas, todėl vien tik iš švietėjiškų sumetimų ėmėsi leidybinės veiklos, kurios niekas be jo tuo metu regione išvystyti ir negalėjo. Per 1595–1795 m. privačia leidybine iniciatyva buvo išleisti 7 leidiniai arba 12 proc. visos leidybos produkcijos (*1 priedas, 10 lentelė*). Šie leidiniai pasirodė daugiausia dvasiškių pastangomis, nes dvarininkija leidybos nesiėmė plėtoti, o valstietija dar neįstengė jos imtis. Be vysk. M. Giedraičio leidybinėje veikloje pasižymėjo dar vysk. Jonas Domininkas Lopacinskis (išleidęs 2 leidinius), Šiaulių klebonas kun. Petras Tarvainis (1), kun. Kazimieras Klimavičius (1) ir Kėdainių burmistras Steponas Jaugelis-Telega (1).

XIX a. regiono leidybinės situacija atspindėjo atgimstančios tautos siekius, kuriame lietuviškos knygos leidyba sudarė vieną iš svarbiausių lituanistinės veiklos prioritetų. Visas šis leidybinis darbas daugiausiai gulė ant privačių leidėjų pečių. Privatūs leidėjai savo pastangomis 1795–1904 m. išleido 54 leidinius arba 22 proc. viso regiono leidybos produkto (*1 priedas, 11 lentelė*). Savo leidybine veikla išsiskyrė Žemaičių vyskupystės dvasininkai, kurių priešakyje stovėjo vysk. M. Valančius (išleidęs 11 leidinių), Vincentas Juzumas (6), J. S. Dovydaitis (4), B. Gailevičius (4), Kalikstas Kasakauskis (3), K. Prialgauskis ir S. Rucevičius (3). Leidybą mecenatiniais tikslais pradėjo remtis turtingi dvarininkai, tarp kurių pasižymėjo Irenijus Oginskis (išleidęs 3), Jurgis Plateris (1), A. Pšeciševskis (1), Mečislovas Davainis-Silvestraitis (1) ir

Serafinas Laurynas Kušeliauskas (1). Dvarininkai XIX a. pab. ėmėsi leisti ir savo kūrybos leidinius. Gargždų dvarininkas baronas Eugenijus Rönne išleido savo poezijos ir dramos rinktinę *Poezye i Prace dramatyczne* (1878). Žemaitijos pasaulietinė inteligentija, neminint išvardytų dvarininkų, nebuvo pajėgi labiau prisidėti prie leidybos, tad be L. Ivinskio, leidusio kalendorius, ir S. Daukanto, didesnės privačios iniciatyvos buvo stokojama.

Po 1904 m. atgavus lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis privatūs leidėjai leidybą suintensyvino ir iki 1917 m. sugebėjo išleisti 26 leidinius, kurie sudarė 51 proc. visos regioninės spaudos produkcijos (*1 priedas, 12 lentelė*). Aukštas santykinis leidybos rodiklis rodo šios grupės leidėjų svarbą. Ženklus leidybos padidėjimas nebūtų buvęs pasiektas be aktyvių leidėjų. Iš jų išsiskyrė Skuodo leidėjas A. Bendikas (išleidęs 11 kalendorių ir 1 knygą), Stulgių klebonas kun. Antanas Skinderis (3) ir Batakių kantorius Fridrichas Imma (2).

Nepriklausomos Lietuvos metais privati leidybinė iniciatyvą išsiplėtė, bet sulaukusi konkurentų iš leidybinių organizacijų ir komercinių įstaigų leidybos versle neįsitvirtino. Todėl 1918–1940 m. privačių leidėjų leidybos apimtys smuko iki 66 leidinių ir sudarė tik 10 proc. visos regioninės leidybos produkcijos (*1 priedas, 13 lentelė*). Tuometinėje privačios leidybos charakteristikoje vyravo pavieniai leidėjai, kurie dažniausiai neperžengė 3 leidinių skaičiaus. Aktyviai leidybos versle 1929–1930 metais reišėsi Telšių fotografas S. Petrauskas, per tuos metus išleidęs 7 laisvalaikio turinio knygeles. Leidybą toliau plėtojo minėtasis kun. A. Skinderis (išleidęs 4 leidinius), kun. Juozas Končius (3) bei Skaudvilės miestietis P. Vainoras (3). Ši spaudos produkcija buvo išskirtinė. Lauko Sodos klebonas A. Skinderis leido medicininius leidinius, o P. Vainoras ir J. Končius, užsiėmę vadovėlių leidyba, kurie XX a. trečiame dešimt. buvo suradę tinkamą nišą.

Privatūs leidėjai iniciatyvą rodė sovietinės ir nacistinės okupacijos metais, bet pats produktyvumas sumenko iki 8 proc. visos regioninės spaudos produkcijos dalies, nes leidybos ėmėsi tik telšiškis J. Kučinskis, išleidęs dvi *Giesmynėlio* (1941, 1943) laidas. Su šia paskutinia iniciatyva ir nutrūko daugiau kaip tris šimtmečius gyvavusi privačios leidybos tradicija, įnešusi savąją dalį į Žemaitijos knygos leidybos plėtrą.

1.1.2.2. Religinės ir visuomeninės organizacijos

Leidybine veikla sėkmingai užsiėmė Žemaitijos religinės ir visuomeninės organizacijos. Jos sugebėjo išleisti apie 30 proc. (arba 286 [+43?] leidinių) visos regioninės spaudos produkcijos (*1 priedas, 9 lentelė*). Tarp religinių organizacijų savo leidybos apimtimis išsiskyrė Katalikų Bažnyčia. Jai Žemaitijoje atstovavo Žemaičių (nuo 1926 m. – Telšių) vyskupystės kurija, ir

vienuolijos (bernardinai, dominikonai ir pranciškonai). XVII a. pr. Žemaičių vyskupystės kurija už savo lėšas ėmėsi leisti sinodų nutarimus ir pamokslus, o nuo XVIII a. pab. ir metinius religinius kalendorius-žinytus. Leidybos duomenų prasme dalis XVII–XIX a. vietinės spaudos produkcijos nėra iki šiol tiksliai nustatyta, bet knygų turinys leidžia manyti, kad Žemaičių Kalvarijos dominikonų ir Tytuvėnų bernardinų vienuolynai ėmėsi leidybos. Bene ryškiausias pavyzdys būtų Jurgio Kasakauskio maldaknygė *Rožancius swęciausios Maryos Pannos* (36 laidos; 1681–1845). Maldaknygė buvo pritaikyta Žemaičių Kalvarijos atlaidams (*spasabas apwaykšciojima kalnu Katwaryos Ziamayciu*), nors nė karto nebuvo nurodyti jos leidėjai. Atrodytų, kad šią maldaknygę periodiškai perleisdavo Žemaičių Kalvarijos dominikonai ir jomis ten pat, įvairių religinių švenčių ir atlaidų metu, prekiaudavo. Esant šiam spėjimui dalį regioninės leidybos produkcijos įmanu susieti su Žemaitijos vienuolijomis, kurios per XVII–XIX a. galėjo išleisti 43 tikiybinio turinio leidinius.

XIX a. pab. į leidybą atėjo visuomeninės organizacijos. Pirmoji buvo Telšių kilmingųjų draugija 1872 metais išsileidusi *Telšių kilmingųjų susirinkimo įstatus* (*Уставъ Тельшевскаго благороднаго собрані*)⁴⁴. Įvairaus pobūdžio (karitatyvinės, ūkinės ir komercinės) Žemaitijos draugijos iki 1904 m. sugebėjo išleisti 83 leidinius. Tarp jų vyravo oficialioji ir normatyvinė rusiška spaudos produkcija, kuri buvo svarbi teisine prasme (įstatai) ir draugijų veiklos populiarinimo tikslais (ataskaitos). Tiesa, Rusijos gyvulių globos draugijos Rietavo skyrius buvo išrūpinęs leidimą spausdinti L. Ivinskio *Pasaugą* (1876) ir skyręs tam reikiamas lėšas. Deja, tuo metu galiojęs lietuviškos spaudos draudimas leidybinį sumanymą sugriovė ir iki šių dienų išliko tik vienas *Pasaugos* korektūrinis egzempliorius. XIX a. pab. draugijų sukeltas leidybinis bumas nulėmė, kad didžioji 1795–1904 m. regioninės spaudos produkcijos dalis atiteko religinėms ir visuomeninės organizacijos. Statistiškai ši dalis sudarė apie 70 proc. visos regioninės leidybos produkcijos, kuri skaitmenine išraiška būtų apie 180 leidinių (*1 priedas, 11 lentelė*).

Po lietuviškos spaudos draudimo panaikinimo visuomeninio pobūdžio organizacijos nenustojo užsiimti leidyba. 1905–1917 m. regioninės spaudos produkcijos statistika byloja, jog 22 proc. dalis visos regioninės leidybos produkcijos atiteko draugijoms (*1 priedas, 12 lentelė*). Jos neišplėtė leidybinės veiklos, nes be vidinių savo poreikių komercinė leidybos pusė juos beveik nedomino. Pakankamai stabili organizacijoms tenkanti leidybos dalis išliko ir 1918–1940 metais. Nors ji dėl išaugusių leidybos apimčių ir padidėjusios konkurencijos sumenko iki 15 proc. (*1 priedas, 13 lentelė*), bet šis procentas dar buvo pakankamai aukštas. Didžiausią iniciatyvą rodė „Vilties“ draugija (išleidusi 13 leidinių), Šiaulių kraštotyros draugija (11), Telšių vyskupijos kurija

⁴⁴ *Уставъ Тельшевскаго благороднаго собранія*. [Telšiai : Telšių kilmingųjų draugija], 1872 (Ковно : Ковенская губернская типографія). 15 c.

(10), Britanijos ir užsienių kraštų Biblijų draugija (7), Kretingos pranciškonai (4), Adventistų milenistų draugija (3) ir Šiaulių valdžios berniukų gimnazijos mokinių kooperatyvas (3). Kita to meto religinių ir visuomeninių organizacijų dalis, plėtojusi leidybą, neperžengė trijų leidinių ribos, tad negausūs pasižymėjimai nesudarė didesnė įtakos bendrai regioninės leidybos plėtotei. Kolektyvinė leidyba sumenko Antrojo pasaulinio karo metais, todėl tik Telšių vyskupijos kurijai 1944 m. pavyko išleisti vysk. Vincentui Borisevičiaus brošiūrą *Mylimieji Kristuje!*. Ši paskutinė iniciatyva simboliškai užbaigdamą visuomeninių organizacijų leidybinę veiklą rodė jos svarbą Žemaitijos knygos leidybai.

1.1.2.3. Komercinės įmonės

Komercinės įmonės kaip gamybos/prekybos įstaigos savo ekonomine paskirtimi rūpinasi verslo plėtote ir pelno siekimu. Komercinių įmonių atsiradimas leidybos versle yra svarbus rodiklis atskleidžiantis knygų leidybos intensyvumą ir jos stabilumą. Per visą Žemaitijos leidybos istoriją nuo XVI a. pab. iki 1944 m. komercinėms įmonėms teko aukšta 31 proc. regioninės leidybos dalis (*1 priedas, 9 lentelė*). Pirmieji leidybos iš komercinių paskatų ėmėsi stambūs Kražių knygininkai. XVIII a. II-oje pusėje knygininkai J. Daubaras, M. Maulevičius ir J. Dziedzickis savo pastangomis išleido penkias tikibinio turinio lietuviškas knygas. Nors šis kiekis sudarė tik 9 proc. visos 1595–1795 m. regioninės spaudos produkcijos, bet pati iniciatyva bylojo, jog komercinės įmonės yra pajėgios sėkmingai užsiimti leidyba, ypač jei ji buvo susieta su knygų prekyba.

XIX a. regiono leidybos statistika atskleidžia, jog vietos komercinės įmonės, dėl menko jų išsivystymo lygmens nesiėmė leidybinės praktikos. Šis leidybos štilis baigėsi po 1904 m., kai atgavus lietuvišką spaudą ja prekyvė knygynai vėl ėmėsi leidybos. Pasižymėjo Jurbarko P. Krenčiaus (išleidęs 5 leidinius) bei Šiaulių Isako Brevdos (viso išleidęs 4 leidinius, iš jų 3 lietuviškus ir 1 rusišką) ir A. Zaborskio (1) knygynai. Tuo metu buvo parodyta pirmoji Šiaulių krautuvinininko Maksimilijono Sielskio iniciatyva leidžiant reklaminius leidinius. M. Sielskis 1914 m. išleido pirmąjį savo *Kainoraštį*⁴⁵, kuriuos po Pirmojo pasaulinio karo leido periodiškai. Ši 1905–1917 m. komercinių įmonių produkcija sudarė 25 proc. visos regioninės spaudos produkcijos.

Nepriklausomos Lietuvos metais Žemaitijos komercinės įmonės leidybą suintensyvino ir padidino jos kiekį iki 45 proc. visos regioninės spaudos produkcijos dalies (*1 priedas, 12 ir 13 lentelės*). Į šiuos pasikeitimus didžiausią indėlį įnešė dvi leidėjų grupės: 1) knygynai ir 2) prekybos gamybos ir leidybos įmonės. Žemaitijos knygynai per 1918–1940 m. laikotarpį visi kartu išleido

⁴⁵ *Kainoraštis sėklų daržininkistes M. Sielskio įstaigose, sodne grap. Zubovas Siaūliose, Kauno gub. = Cennik nasion 1914 r. zakładu ogrodniczego M. Sielskiego, ogród i park hr. Zubowych, w m. Szawlach, Kow. gub. [Šiauliai : Maksimilijonas Sielskis, 1914] (Шавли : типограф. Майзенфуса). 44 p.*

174 leidinius. Leidybinę veiklą buvo išplėtoję Šiaulių, Tauragės, Plungės ir Luokės knygynai. Intensyviai leidybos ėmėsi Šiaulių „Lietuvos“ (išleidęs 123 leidinius), „Žiedo“ (16) ir „Aukuro“ (10) knygynai. Nuo jų leidybos apimtims ženkliai atsiliko Šiaulių mokytojų kooperatyvo (išleidęs 2 leidinius) knygynas, Šv. Kazimiero Šiaulių skyriaus ir „Antikvaro“ knygynai bei „Aušros“ spaudos kioskas, išleidę po vieną leidinį. Plungėje pasižymėjo „Vilnius“ (išleidęs 6 leidinius) ir „Ryto“ (4) knygynai, Luokėje – „Šatrijos“ knygynas (7), o Tauragėje – Tauragės apskrities mokytojų bendrovės „Knyga“ knygynas (1). Knygų prekybos ir leidybos integralumas, kurį savyje sutelkė knygynai, nulėmė, jog ši komercinės įmonės forma buvo tokia produktyvi plėtojant leidybą.

Komercinės gamybinės/prekybinės įmonės bei periodinių leidinių redakcijos knygas leido komerciniai ir gamybiniais tikslais. Komerciniams sumetimams atstovavo prekybos įmonės Šiauliuose V. Masiulio ir B. Baltrušaičio prekybos namai, M. Sielskio „Flora“, B. Lurje sėklų prekybos įmonė, Sėklų ir žemės ūkio prekybos įmonė „Ūkis“. Jos visos kartu išleido 28 reklaminius leidinius. Įvairių laikraščių ir žurnalų redakcijos Šiauliuose, Kretingoje ir Telšiuose sugebėjo išleisti 23 leidinius. Daugelis redakcijų knygų leidyboje pasižymėjo tik vieną kartą, nors buvo ir tokių kaip Kretingos „Pranciškonų pasaulio“ žurnalo redakcija, sugebėjusi išleisti 9 leidinius, bei Šiaulių – „Mokyklos ir gyvenimo“ (3) ir Telšių – „Žemaičių prietelio“ (2) redakcijos. Leidybą plėtojo Šiaulių, Telšių ir Tauragės spaustuvės. Telšiuose ją užsiėmė „Perkūno“ ir 3–ios šiaulių rinktinės „Šatrijos“ spaustuvės, Šiauliuose – Savičo ir Šumkauskio bei „Titnago“ spaustuvės, o Tauragėje – M. Epelio spaustuvė. Šiaulių fabrikai „Gubernija“, „Aušra“ ir „Birutė“, Radijo laboratorija bei Tauragės žemės ūkio kooperatyvas „Laisvė“ nepasižymėjo didesnėmis leidybos apimtimis. Nors gamybinės/prekybinės ir leidybinės įmonės visos kartu išleido 69 leidinių, bet pats leidybos poreikis buvo visiškai naujas reiškinys, kurio iki tol nebuvo regioninės knygos leidyboje. Dėl gamybinės spaudos leidybos turime pažymėti, jog tik „Titnago“ spaustuvė išsileido knygelę *Raidžių ir ornamentų pavyzdžiai* (1930), kuri atstovavo gamybinio pobūdžio spaudos produkciją.

Antrojo pasaulinio karo metais komercinių įmonių vykdoma leidybinė veikla dėl 1940 m. nacionalizacijos ir verslo sutrikdymo beveik sustojo gyvavusi. Tik nacių okupacijos metais ją ėmėsi gaivinti Šiaulių „Žiedo“ knygynas, 1941 m. išleidęs 4 leidinius, Šiaulių „Tėvynės“ redakcija, 1942 m. išleidusi 1 leidinį, ir Telšių „Žemaičių žemės“ redakcija, 1941–1943 m. išleidusi 2 knygeles ir 3 kalendorius.

1.1.2.4. Institucijos

Institucinė leidyba remiasi visuomeninių įstaigų, kurios dažniausiai gyvuoja iš valstybės dotuojamų lėšų, leidybine veikla. Institucinę leidybą galime skirstyti į švietimo, kultūros, paslaugų

sektorius ir valdymo (administravimo) organų. Valstybės institucijos ir jai priklausantys dariniai leidyba užsiima ne iš komercinių, bet iš vidinių motyvų, todėl spaudos produkcija paprastai nebūna gausi. Institucinė leidyba per visą XVI a. pab.–1944 m. laikotarpį ženkliai neišsiplėtojo, todėl sudarė tik 5 proc. dalį visos regiono leidybos produkcijos (*1 priedas, 9 lentelė*).

Institucinės leidybos Žemaitijoje pirmosios ėmėsi mokymo įstaigos. Mokymo programų jos sulaukdavo dar XIX a. pradžioje. Deja, nežinia ar Kražių ir Telšių gimnazijoms skirtos programos (*Dowód rocznego postępkę*)⁴⁶ buvo išleistos už šių mokslo įstaigų lėšas. Kur kas tikresni duomenys pasiekia iš XIX a. pabaigos. Šiaulių gimnazija nuo 1885 m. ėmėsi leisti savo veiklos metines ataskaitas bei kitus gimnazijos mokytojų parengtus leidinius. Šiaulių gimnazijos lėšomis iš viso išėjo šiuo metu žinomų 13 leidinių. Be Šiaulių gimnazijos leidybą plėtojo ir Palangos progimnazija, išleidusi dvi Palangos progimnazijos beturčių šelpimo draugijos įstatų laidas (1892 ir 1914). Mokyklų leidybos apimtys nepriklausomos Lietuvos metais beveik nesikeitė. Jos išliko kuklios. Leidybą plėtojo Šiaulių, Raseinių, Telšių ir Plungės mokyklos. Lietuvai atgavus nepriklausomybę iškilo staigus mokomosios spaudos poreikis, todėl Raseinių gimnazija 1920 m. išleido Prancūzų kalbos vadovėlį *Enseignement par l'image* ir prie jo žodynėlį. Savo ruožtu Plungės gimnazijos pastangomis 1922 m. buvo išleistas mokytojo Miko Šlažos vokiečių pasakų rinkinys *Deutsche Märchen* ir žodynėlis prie jo. Telšių kunigų seminarija 1936 m. išleido savo veiklos regulą⁴⁷. Pirmaisiais Antrojo pasaulinio karo metais iniciatyva atėjo iš Šiaulių prekybos instituto. Jis išleido Ernesto Galvanausko vadovėlį *Pramonės įmonių ūkio mokslas* (1939) ir informacinę knygėlę *Informaciją apie Prekybos institutą* (1940). Nacių okupacijos metais buvo toleruojama kultūros ir mokslo įstaigų savivalda, kuri Žemaitijoje įprasminta 1941 m. Telšiuose įkuriant Lietuvių Žemaičių meno ir mokslo centrą, o Šiauliuose – Lietuvių (nuo 1942 m. pakeista į – Šiaulių) meno ir mokslo centrą. Pastarasis pasižymėjo leidyboje 1942–1944 m. išleisdamas keturis leidinius. Tarp jų buvo 1943 ir 1944 m. *Varpų* literatūros almanachai.

Iš carinės Rusijos valdymo metų nepasiekė žinių, liudijančių apie vietos valdžios institucijų leistą spaudą, nors atrodytų, jog bent smulkių spaudinių turėjo būti leidžiama, bet iki šių dienų nėra rasta nei spaudinių, nei tai patvirtinančių duomenų. Pirmieji žinomi vietinės valdžios leisti smulkieji spaudiniai pasirodė kaizerinės okupacijos metais. Kaip nurodė J. Brigys, Raseiniuose Š. Kadušino „Energijos“ spaustuvėje 1915–1918 m. buvo išspausdinta apie 50 „Apgarsinimų“, leistų vietinės okupacinės valdžios atstovų. Jais buvo informuojami gyventojai apie

⁴⁶ *Dowód rocznego postępkę przez uczniów szkoły pub. Krozkiej pod dozorem XX. Karmelitó litewskich r. 1801 okazany.* Wilno : druk. XX. Bazyljanów. w 4ce.; *Dowód rocznego postępkę pod zaszczytem JO. X. Józefa Arnulpa Giedroycia biskupa dyecezyi Żmudzkiey, tudzież J. W. Leop. Górskiego marszałka, przez uczniów w szkole publ. Telszewskiej o klasach utrzymywanej przez XX. Bernardynow okazany.* Wilno : druk. XX. Bazyljanów, 1817. w 4ce.

⁴⁷ *Telšių kunigų seminarijos regula.* Telšiai : [Telšių kunigų seminarija], 1936 (Telšiai : Vyskupijos sp.). 22 p.

svarbiausius okupacinės valdžios nutarimus⁴⁸. Ne vien tik karšto administravimas okupantams rūpėjo. Karo metais prasidėjusi choleros epidemija slinko link Lietuvos. Reikėjo gyventojus išpėti apie ligą ir suteikti pagrindinių žinių apsisaugojimui nuo jos. Tauragės Karinės apygardos biuras (Militärkreisamtas) pas Tilžės spaustuvininką E. Jagomastą tarp 1915 ir 1917 metų užsakė lapelį vokiečių ir lietuvių kalbomis *Cholera-merkblatt = Paakinimai į Cholera*⁴⁹, kuriame buvo išdėstyta pagrindiniai choleros prevencijos nurodymai. Nepriklausomos Lietuvos metais Žemaitijos apskričių valdybos ir miestų savivaldybės tik būtinybės verčiamos ėmėsi leidybos. Šiaulių apskrities valdybos (vėliau savivaldybės) lėšomis 1920 m. buvo išleistos Petro Avižonio knygelės *Kova su limpamomis ligomis* ir *Kova su trachoma* bei 1923 m. – Motiejaus Veito knygelė *Džiovligė, arba Tuberkuliozas*. Ši institucija dar išleido du įstatymų rinkinius: *Šiaulių apskrities savivaldybės privalomi įsakymai 1919–1931 m.* (1931) ir *Įstatymai ir taisyklės kelių tvarkymo reikalui* (1939). Šiaulių miesto savivaldybė išsileido dvitomį *Šiaulių miesto savivaldybės privalomi įsakymai* (1 ir 2; 1931, 1939). Prie institucinės spaudos priskiriame ir tarnybiniais tikslais išleistą *Eksperimentinių taktikos pratimų klaseje nagrinėjimo pavyzdžiai* (1939), kurį išleido Šiaulių Trečiojo policijos departamento štabo I skyrius (III PD štabo I sk.).

Kultūros įstaigos Žemaitijoje dėl menkos krašto švietimo sistemos būklės ir kitų priežasčių pradėjo kurtis tik Nepriklausomos Lietuvos metais. Jų didžiausią koncentracija pastebima muziejų sektoriuje. Žemaitijoje veikė du didesni muziejai: Šiauliuose „Aušros“ (1923) ir Telšiuose „Alkos“ (1932). Nors muziejų spaudos produkcija nėra gausi ir gana vėlyva, bet jie pirmieji pradėjo leisti meno parodų katalogus. „Alkos“ muziejus tam davė pradžią išleisdamas 1937 m. meno parodos katalogą⁵⁰. Šiaulių „Aušros“ muziejus po dviejų metų išsileido *Dailės parodos Šiauliuose katalogą*, o 1940 metais „Alka“ – *Dailės parodos Telšiuose katalogą*. Telšių „Alkos“ muziejus 1943 m. lapkričio 7 d. sugebėjo surengti pirmąją Žemaičių dailės parodą ir išleisti parodos katalogą⁵¹.

Paslaugų sektorius neatitrūkdamas nuo bendrų krašto ekonominių raidos dėsningumų vystėsi gana vangiai. Daugiausia paslaugų sektoriaus įstaigų veikė Palangos kurorte, tad pirmoji knygelė *Palangos jūros maudyklės neatsitiktinai Kurorto inspekcijos iniciatyva pasirodė* 1929 m.⁵². Kitos kurorto įstaigos: „Palangos“ sanatorija, Palangos kurorto bei Lietuvos turizmo draugijos Informacijų biurai išleido dar tris pažintinio turinio leidinius apie Palangą. Be Palangos leidybos

⁴⁸ BRIGYS, Jonas. Š. Kadušinas spaustuvė: trisdešimt veiklos metų. In *Raseinių krašto žydai*. Vilnius, 2004, p. 27.

⁴⁹ *Cholera-merkblatt = Paakinimai į Cholera*. Tauragė : Tauragės Militärkreisamtas, [tarp 1915 ir 1917] (Tilsit : „Lituania“). 1 lap. – Tomo Petreikio asmeninė biblioteka (padovanota D. Kauno)

⁵⁰ „Alkos“ muziejaus surengta meno paroda Telšiuose 1937 m. kovo mėn. 18–24 d. [Telšiai : „Alkos“ muziejus], 1937 (Telšiai : Vyskupijos sp.). [8] p. įsk. virš.

⁵¹ *Žemaičių dailininkų dailės paroda Telšiuose 1943 m.* : [„Alkos“ muziejuje] : [K-gas]. [Telšiai] : „Alkos“ muziejus, 1943. [8] p. įsk. virš.

⁵² *Palangos jūros maudyklės* : Lietuvos gydymo ir poilsio vasaros kurortas. [Palanga] : Kurorto inspekcija, 1929 (Klaipėda : „Lituania“ sp.). [1], 24 p. įsk. virš. : iliustr. ; Dalis teksto angl., pranc., vok., rus. k.

ėmėsi ir Telšių bei Šiaulių miestų savivaldybių elektros stotys, išsileidusios po vieną leidinį. Tai *Telšių miesto savivaldybės elektros stotis* : monografija (1933) ir *Šiaulių miesto savivaldybės elektros stoties 1934 mt. apyskaita* (1935).

1.1.2.5. Leidybinės organizacijos

Leidybinės organizacijos – pati efektyviausia leidybos organizavimo forma, turinti vidinius organizacinius vienetus, atsakingus už sistemingą ir nepertraukiamą leidybinę veiklą. Jos regioninės spaudos istorijoje pakankamai vėlai pasirodo, nes leidybinių organizacijų reikalingumas iškyla iš visuomeninių ir kultūrinių regiono poreikių. Nesant pakankamai stabilaus spaudos poreikio, kurio iki XX a. nebuvo, leidybinės organizacijos savo veiklai Žemaitijoje neturėjo tam tinkamų sąlygų. Tiesa, galėtume manyti, kad iki tol tam tikri bendraminčių susivienijimai egzistavo, bet jos niekada neperaugo į leidybines organizacijas. Vienas iš tokių vienijimosi pavyzdžių būtų 1805 m. Žemaitijos kunigų lėšomis (*kasztu kunigu Žiemayciu*) išleista Bonos Džiovanio maldaknygė *Iszguldimas afieras misiu szwentu yr wisu tu dayktu, kurie pri tos szwentos afieras atsiprowinieja*, kurios vertimą atliko Rietavo bažnyčios altarista S. Rucevičius. Nesant tikslesnių duomenų knygos leidėjai nežinomi iki šiol, tad šie anoniminiai Žemaitijos kunigai lieka leidybos istorijos mįsle, kuri galėtų būti tapatinama su regiono leidybinėmis organizacijomis.

Per visą XIX a. nesusidarė tinkamų sąlygų, kurios būtų buvusios palankios leidybinių draugijų egzistencijai. Situacija ėmė keistis po lietuviškos spaudos draudimo panaikinimo. Leidybinė veikla domino daugelį visuomeninių organizacijų, bet sistemingai ja Žemaitijoje užsiimti ketino tik Plungės „Šaltinio“ draugija. Jai vadovavo Rietavo dekanas ir Plungės klebonas Vincentas Jarulaitis. Klebono pastangomis 1905 m. įkurta slapta leidybinė „Šaltinio“ draugija telkė regiono dvasininkus ir plėtojo katalikiškos spaudos leidybą. Draugija dėl Žemaičių vysk. Mečislovo Leonardo Paliulionio pasipriešinimo nelegaliai veikė vos tris mėnesius (nuo 1905 m. liepos 17 d. iki spalio 12 d.), todėl suspėta išleisti tik Prano Turausko vertimą *Maža dovanėlė kaliedojant paveikslėlių vietoje* (1905), nors buvo rengiama ir daugiau leidinių. Sužlugdytas vietos dvasininkų leidybinis sumanymas nutraukė regiono leidybos pagyvėjimą ir sustabdė katalikiškų leidybinių organizacijų kūrimąsi Žemaitijoje⁵³.

Atgavus Lietuvos nepriklausomybę regiono leidybinės organizacijos parodė savo aktyvumą ir visos kartu sugebėjo išleisti 28 proc. visos 1918–1940 m. regioninės leidybos produkcijos (*1 priedas, 13 lentelė*). Šis procentas buvo pasiekta „Kultūros“ bendrovės, Kultūros-

⁵³ PETREIKIS, Tomas. Leidybinė „Šaltinio“ draugija. *Knygotyra*, 2008, t. 51, p. 46, 54.

švietimo draugijos ir „Pasakos“ bendrovės pastangomis. Regiono dvasininkijai nesugebėjus iš naujo susitelkti į leidybinę organizaciją 1920 m. lapkričio 26 d. Šiauliuose buvo įkurta kairiųjų pažiūrų pasaulietinė „Kultūros“ bendrovė. Ji veikė kooperacijos pagrindais, todėl bendrovės pobūdis leido jai aktyviai užsiimti kultūrine veikla ir leidyba. Organizacijai jos klestėjimo metais vadovavo P. Bugailiškis (pirmininkas 1920–1925), vėliau – advokatas Kazimieras Venclauskis (pirmininkas 1925–1927). Be savo leidybinės veiklos bendrovė vykdė plačią kultūrinę programą. Ji labiausiai pasireiškė „Kultūros“ būrelių tinklo kūrimu Žemaitijoje ir Lietuvoje. Būreliai „Kultūros“ bendrovei buvo visuomeninė atsvara ir pagrindiniai jos produkcijos pirkėjai. „Kultūros“ bendrovės aktyvas buvo pasiskirstę kuruojamais darbais, tad leidybos reikalais daugiausiai rūpinosi bendrovės sekretorius Stasys Brašiškis, nariai Jonas Trečiokas ir Antanas Murka. Sisteminga leidyba prasidėjo nuo 1921 m., kai buvo išleistos pirmosios kuklios išvaizdos ir apimties knygelės. Bendrovė 1923 m. ėmėsi leisti ir „Kultūros“ žurnalą. Per 1921–1929 m. buvo išleista daugiau kaip pusantro šimto knygų. Bendrovės istoriografas V. Žukas nurodo, jog nors jam nevisus „Kultūros“ bendrovės leidinius pavyko suregistruoti, bet, anuot tyrėjo, bendrovės produkciją turėtų sudaryti 162 leidiniai⁵⁴. Šis leidinių skaičius net ir be detalesnių bibliografinių tyrimų yra koreguotina. V. Žukas visų „Kultūros“ bendrovės leidinių *de visu* netyrė ir stokojo bibliografinių rodyklių, nes tuo metu (1998) nebuvo galutinai išėję visi kontrolinio sąrašo *Knygos lietuvių kalba : 1918–1940 m. tomai*. Remiantis minėtu leidiniu V. Žuko pateiktus skaičiavimus turime sumažinti iki 158 leidinių (151 knygos ir 7 kalendorių). Kaip atskleidžia 1921–1930 m. leidybos dinamika, metinės bendrovės leidybos apimtys ženkliai svyravo (*1 priedas, 15 lentelė*). Daugiausia leidinių net 35 proc. (arba 53) buvo išleista 1925 m. Kitais metais sugebėta išleisti 19 knygų, kuris beveik nesiskyrė nuo 1921–1924 m. metinės produkcijos. Po 1926 m. valstybės perversmo Šiaulių „Kultūros“ bendrovė patyrė suvaržymų. Jos būreliai imti persekioti. Vienas iš tipinių pavyzdžių nutiko Varniuose 1927 m. iš kovo 3 į 4 dienos naktį, kai buvo krečiami visi Valstiečių liaudininkų partijos nariai, tarp kurių buvo „Kultūros“ būrelio pirmininkė A. Zaborskaitė, būrelio kasininkas P. Mizgis. Tai pat iškrėsta ir „Kultūros“ būrelio išlaikoma Liaudies skaitykla. Nors nieko draudžiamo nebuvo rasta Liaudies skaitykla buvo uždaryta⁵⁵. Politinis susidorojimas sukrėtė visą organizaciją ir sukėlė jos bankrotą, todėl ji 1929 m. liepos 27 d. visuotiniame bendrovės susirinkime buvo likviduota. Tarp visų Žemaitijos leidėjų ši leidybinė organizacija išsiskyrė savo kairiosios krypties idėjiškumu. Idėjinis angažuotumas dėl užsitęsusios sekuliarizacijos regiono visuomenei dar buvo nepriimtinas, juolab, kad ši idėjinė kryptis nebuvo priimtinas ir autoritariniam A. Smetonos režimui. Nors „Kultūros“

⁵⁴ ŽUKAS, Vladas. *Bendrovės knygomis leisti ir platinti 1918–1940*. Vilnius, 1998, p. 102.

⁵⁵ Varnių policija <...>. *Žemaitis*, 1927, kovo 13 (nr. 11), p. 2.

bendrovė ir leido įvairaus turinio bei geros poligrafinės ir meninės išvaizdos leidinius, bet teisinė ir socialinė aplinka privertė ją nutraukti savo veiklą.

Po „Kultūros“ bendrovės likvidavimo buvę jos vadovai, pirmiausiai pirmininkas A. Venclauskis, nenorėjo, jog bendrovės puoselėtas kultūrinis laukas būtų visiškai apleistas. Tolesnė „Kultūros“ bendrovės visuomeninė ir leidybinė veikla buvo perduota dar 1926 m. pradžioje apdairiai įkurtai Kultūros-švietimo draugijai. Jos pirminis tikslas buvo sustiprinti „Kultūros“ bendrovės veiklą, bet po jos likvidacijos Kultūros-švietimo draugija tapo dėkinga priemone tęsti bendrovės idėjinę liniją⁵⁶. Jai vadovavo pirmininkas Jackus Sondeckis, o valdybos nariais buvo P. Bugailiškis, S. Brašiškis ir kt. Tęsėjos finansiniai ištekliai išliko kuklūs, todėl pati leidyba neigavo buvusios „Kultūros“ bendrovės mastų. Šios tendencijos vaizdžiai atsiskleidžia 1926–1938 m. Kultūros-švietimo draugijos leidybos dinamikoje (*1 priedas, 16 lentelė*). Produktyviausi leidybai buvo 1928–1929 metai, per kuriuos buvo išleista 57 proc. (arba 8 leidiniai) visos draugijos spaudos produkcijos. Draugija gyvavo iki 1940 m. sovietinės okupacijos. Nors Kultūros-švietimo draugija neįstengė išplėtoti leidybos, bet vien jos gyvavimas praturtino regiono kultūrinį gyvenimą savo darbais ir leidiniais iš kurių išsiskyrė Herberto Velso, Viktoro Hugo, Levo Tolstojaus ir kt. vertimai.

Jurbarke 1924 m. liepos 21 d. aktyvūs visuomenininkai Kazimieras Ambrozaitis, mokytojas Antanas Giedraitis (slap. Giedrius) ir Teodoras Šuravinas įkūrė „Pasakos“ bendrovę knygoms leisti ir platinti. Bendrovė specializavosi vaikų literatūroje, todėl nuo 1925 iki 1927 m. leido žurnalą „Saulutė“. 1925 m. buvo išleistos pirmosios bendrovės knygelės vaikams A. Giedriaus *Sutemų šnekos* ir jo žmonos Iliuminatos Giedraitienės *Mamos pasakos*. Leidiniai iliustruoti dailininko Kazio Šimonio, o spausdinti gera poligrafinė kultūra garsėjusioje Tilžės spaustuvininko Enzio Jagomasto spaustuvėje „Lituania“. Tai buvo pirmosios ir vienintelės „Pasakos“ bendrovės knygos. Kaip yra atskleidęs V. Žukas, 1926 metais „Pasako“ bendrovė nesulaukusi paskolos iš Lietuvos švietimo ministerijos, turėjo atsisakyti knygų leidybos ir tenkintis „Saulutės“ žurnalu⁵⁷. Nežinia kada tiksliai „Pasakos“ bendrovė buvo likviduota, bet sprendžiant iš „Saulutės“ žurnalo leidybos charakteristikos, paskutinis 24-tas šio žurnalo numeris išėjo 1927 m. pabaigoje su „Pasakos“ bendrovės leidybos duomenimis, o nuo 1928 m. – su leidėjo A. Giedriaus duomenimis. Kol tikslesnių duomenų nėra 1927 metai gali būti laikomi „Pasakos“ bendrovės paskutiniais gyvavimo metais.

⁵⁶ ŽUKAS, Vladas. *Bendrovės knygoms leisti ir platinti 1918–1940*. Vilnius, 1998, p. 134–135.

⁵⁷ Ten pat, p. 328.

1.2. Poligrafinė bazė ir knygrišystė

1.2.1. Spaustuvės

1.2.1.1. Poligrafijos įmonių tinklas

Regiono poligrafijos įmonių tinklo formavimasis prasidėjo XVII a. viduryje, bet iki XIX a. pabaigos, dėl įvairių ekonominių ir politinių aplinkybių ryškesnių postūmių šioje srityje nebuvo. Galutinai vietinis spaudos įmonių tinklas susikūrė XX a. pradžioje. Jis sugebėjo visiškai patenkinti vietos leidėjų interesus, tad jo optimalumas buvo nulemtas ne politinių aplinkybių, kas carinės Rusijos valdymo metais buvo svarbu, bet jau grynai išaugusių kultūrinių ir ekonominių sąlygų. Visa Žemaitijos spaudos produkcija rėmėsi devyniais regioninio spaudos centrais. Vietos spaudos centrų Šiaulių, Telšių ir Raseinių svarba ne visada buvo tokia ryškia, kokia ji atsispindėjo regioninėje 1653–1944 m. knygų gamybos situacijoje (2 priedas, 1 lentelė), todėl svarbu pateikti Žemaitijos poligrafijos įmonių tinklo vystymosi istorinę rekonstrukciją.

Žemaitijos spaustuvių istorija savo pradžią sieja su Kėdainių spaustuviniu Joachimu Irvinu Rhetu (Rhete). Žemaičių kunigaikštystės paribio miestas Kėdainiai XVI a. I-oje pusėje buvo tapęs svarbiu evangelikų reformatų centru, turėjusiu Žemaitijos districhto centro vardą. Mieste veikė pradinė mokykla, kuri nuo 1625 m. buvo reformuojama į vidurinę. Po reformos 1647 metais ji tapo „Šviesiaja gimnazija“ (*Gymnasium Illustre*). Prie šios mokyklos kunigaikščio Jonušo Radvilos kvietimu 1651 m. įsikūrė dancingietis spaustuvininkas J. I. Retas. Spaustuvė veikė gimnazijos rūsyje. Joje 500 egzempliorių tiražu buvo išspausdintas vietos reformatų S. Jaugelio-Telegos, Samuelio Milvydo ir Jono Božimovskio parengtas leidybinis konvoliutas *Kniga nobaznistes krikščioniszkos* (1653). Ši poligrafijos įmonė po 1655 m., kai LDK užėmė Rusijos pajėgos, o Žemaičių kunigaikštystę – švedai, užsidarė⁵⁸.

Po staigaus Kėdainių spaustuvės sunykimo iki XIX a. vidurio Žemaitijoje nesusidarė didesnio poreikio turėti atskirą poligrafijos įmonę. Tam trūkos stipraus ekonominio pagrindo, kuris būtų atsiradęs, jei regiono miestų stambėjimo procesas nebūtų užsitęsęs iki XIX a. pabaigos. Žemaičių lituanistinio sąjūdžio metais XIX a. pr. lietuvišką spaustuvę ketino steigti lituanistas J. Plateris, vėliau tuo bandė užsiimti ir Mikalojus Akelaitis. Bet nei Varniai, nei kitos Žemaitijos vietovės spaudos centrais netapo, nes didesnio palaikymo visuomenėje nesulaukė, juolab, kad

⁵⁸ UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius; Kaunas, 1998, p. 221–223.

carinės Rusijos nepakanta lietuviškam žodžiui varžė tokias intencijas⁵⁹. Tiesa, apie 1824–1831 metus Salantuose veikė kanauninko Stanislovo Čerskio įkurta raižinių spaustuvė. Joje be paties S. Čerskio dirbo Vilniaus graveris Biksas (ar Beks, Byks). Raižykloje iki 1831 m. buvo išspausdinti 51 (47 išlikę ir 4 plačiau nežinomi) religinio turinio paveikslėlis su žemaitiškais įrašais bei trys spalvoti žemėlapiai S. Čerskio knygai *Žemaičių vyskupystės aprašyme (Opis Żmudzkiey dyecezyi, 1830)*⁶⁰. 1831 m. sukilimo metu kanauninkas S. Čerskis kaip aktyvus sukilėlis buvo suimtas ir įkalintas Vilniuje, bet sugebėjo išsiteisinti. Po kalinimo kanauninkas į Salantus daugiau nebegrižo, tad apleista raižinių spaustuvė 1832–1833 metais vargu ar veikė. Po 1833 m. S. Čerskio mirties visos spaudos formos giminių buvo parduotos Vilniuje⁶¹.

Po 1863–1864 metų sukilimo ir uždraudis lietuvišką spaudą keliolika metų Žemaitijoje nebuvo galimybių turėti turėti poligrafijos įmonę, nes rusiška spaudos produkcija vietos gyventojų nedomino. Spaudos gamybą pirmieji visoje Žemaitijoje masiškai išjudino žydai. Šis pasiturinčių miestiečių sluoksniš visada ieškojo komercinės veiklos krypčių, o kadangi spaudos gamyba buvo viena iš perspektyviausių XIX a. pramonės šakų, tad žydai stengėsi ir joje įsivyranti.

XIX a. pabaigoje Šiauliai iškilo kaip stiprus spaudos centras. Šiauliuose 1875 m. pirmąją spaustuvę įsteigė Kauno spaustuvininkas žydas Faivušas Leivandas. Tuo metu visoje Kauno gubernijoje spaustuvės veikė Kaune ir Šiauliuose, tad šis F. Leivando žingsnis buvo apgalvotas, bet kiek skubotas. F. Leivando įmonės spaudos produkcija beveik neišlikusi, o archyvinių duomenų apie jos veiką taip pat maža. Manytina, kad spaustuvė vertėsi blankinės spaudos, smulkiųjų spaudinių bei brošiūrų gamyba. Žinoma tik vienas F. Leivando spaustuvės spaudinys *Kelmės skolinimosi-taupymo draugijos įstatai (Уставъ Кельменскаго ссудо-сберегательнаго товарищества, 1881)*. Tiksliai nežinia, kodėl ši įmonė 1882 m. užsidarė, bet tai pačiais metais Šiauliuose įsisteigė žydų Jankelio Volbergo ir Boriso Šapiro spaustuvės. J. Volbergo spaustuvė gyvavo iki 1915 m. Joje iš viso buvo išspausdinta 12 leidinių. B. Šapiro spaustuvės produkcija iki 1911 m. siekė 19 spaudinių. Ketvirtąją spaustuvę 1895 m. įsteigė miestietis žydas Girša Minskeris. Joje iki 1915 m. buvo išspausdinta 12 leidinių. 1904 metais panaikinus lietuviškos spaudos draudimą keitėsi teisinė aplinka ir leidybos apimtys. Šie pasikeitimai spaustuvininkams sudarė perspektyvų, nes lietuviškos spaudos leidėjai, ekonominių sumetimų skatinami, spaustuvių ieškojo arčiau savo gyvenamosios vietos. Dėl šių aplinkybių šiaulietis žydas Abramus Maizenfusas, nuo 1903 m. turėjęs kaučiukinių antspaudų dirbtuvę, 1905 m. išsirūpino teisę spausdinti knygas ir įsteigė spaustuvę. Joje A. Maizenfusas išspausdino tik dvi lietuviškas knygeles. Tuo laikmečiu spaustuves atidarė ir kiti šiauliečiai žydai: Abraomas Srogovičius ir knyginkas Isakas Brevda.

⁵⁹ NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje*: monografija. Vilnius, 2010, p. 117.

⁶⁰ GASIŪNAS, Vladas. *XIX amžiaus Lietuvos grafika*. Vilnius, 2007, p. 89.

⁶¹ BIRŽIŠKA, Vaclovas. Čerskis Stanislovas. In *Lietuviškoji enciklopedija*. Kaunas, 1937, t. 5, p. 1120–1121.

Spaustuvininkas A. Srogovičius užsakymų sulaukdavo tik iš lietuvių leidėjų, todėl išspausdino dvi Juozapo Miliausko-Miglovaros knygeles. I. Brevda buvo kur kas apsikresnis nei konkurentas. Jis užsiėmė knygų lietuvių ir rusų kalbomis leidyba, tad savo spaustuvėje iki 1915 m. išspausdino 13 knygų (iš jų 9 lietuviškos). Iki Pirmojo pasaulinio karo Šiauliuose dar veikė 1911 m. įsikūrusi žydo Giršo Pero spaustuvė. Joje 1914 m. buvo išspausdinta tik viena lietuviška knygelė (*2 piederis, 4 lentelės*)⁶².

Pirmoji Telšių kaip spaudos centro debiutas buvo 1886 m., kai žydo Jankelio Rotenbergo spaustuvėje tapo išspausdintos dvi Rusijos gyvulių globos draugijos Rietavo skyriaus 1882 ir 1883 metų ataskaitos⁶³. Nors Telšių spaustuvinių pirmieji bandymai buvo kuklūs, bet tai buvo antrojo Žemaitijos spaudos centro pradžia. Vilkijos miestiečio J. Rotenbergo spaustuvė, veikusi nuo 1880 m., 1889 m. buvo uždaryta, o įrenginiai parduoti. Tais pačiais metais Telšiuose buvo parduoti ir pirmojo žemaičių spaustuvininko Jono Varkalio spaustuvės įrenginiai. Valstietis J. Varkalys 1886 metais gavęs leidimą spaustuvei Telšiuose, ją šiame mieste išlaikė tik dvejus metus, nes tolesnę jos veiklą sutrukdė spaustuvininko mirtis. Visą J. Varkalio spaustuvės turtą 1889 m. pardavė J. Varkalio įpėdiniai Ignas Varkalys ir Juzė Varkalienė. Kol kas nėra paaiškėjusi šios spaustuvės produkcija, tad realių jos gamybos rezultatų neaptikta. Vietoj J. Rotenbergo ir J. Varkalio Telšiuose 1889 m. įsikūrė pulko atsargos raštininkas Chononas Slonimskis. Būtų galima spėti, kad įrenginius jis pirkė iš minėtojo J. Rotenbergo ar J. Varkalio giminių, bet tikresnių duomenų neturime. Nors Ch. Slonimskio spaustuvė daugiausia vertėsi blankine spauda, vienas šios spaustuvės blankas buvo aptiktas Plungės bažnyčios archyve, bet ji išspausdino ir tris smulkias knygeles rusų kalba. Be Ch. Slonimskio 1913 m. spaustuvę atidarė ir A. Levinas. Joje 1913 m. buvo atspausdinta viena rusiška knygelė (*2 piederis, 4 lentelės*)⁶⁴.

Carinės Rusijos valdymo metais Telšių spaustuvių produkcija savo apimtimi neprilygo Raseinių spaustuvininkams, nors knygine spauda jie užsiėmė šiek tiek vėliau nei telšiškiai. Raseiniuose pirmasis spaustuvę apie 1880 m. įkūrė žydas miestietis Michailas Dvoržecas, kuri 1883 m. perėjo jo giminaičiui Senderui Dvoržecui. Ši spaustuvė, matyt, vertėsi blankine ir smulkiųjų leidinių spauda, nes tik 1889 m. fiksuojama pirmoji knygelė. Tai Raseinių draugijos dėl žemaitukų

⁶² MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. In *Iš Lietuvos kultūros istorijos. Spauda ir spaustuvės*. Vilnius, 1972, t. 7, p. 181–182.

⁶³ *Отчетъ о деятельности Ретовскаго отдела Россійскаго общества покровительства животнымъ* : за 1882 год. [Rietavas : Rusijos gyvulių globos draugijos Rietavo skyrius], 1886 (Тельшай : тип. Ротенберга). [2], 20 с.; *Отчетъ о деятельности Ретовскаго отдела Россійскаго общества покровительства животнымъ* : за 1883 год. [Rietavas : Rusijos gyvulių globos draugijos Rietavo skyrius], 1886 (Тельшай : тип. Ротенберга). [2], 18 с.

⁶⁴ MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. In *Iš Lietuvos kultūros istorijos. Spauda ir spaustuvės*. Vilnius, 1972, t. 7, p. 181–182.

veislės arklių išvedimo 1886 m. metinė ataskaita⁶⁵. S. Dvoržeco spaustuvėje iki 1895 m. iš viso buvo atspausdintos 5 knygelės. Šią spaustuvę nuo 1895 m. nuomojo žydas Abramas Aguševičius, kol 1898 metais ją galutinai nupirko. Per šešiolika veiklos metų spaustuvėje buvo išspausdinta 28 brošiūros. Iš A. Aguševičiaus 1911 m. spaustuvę nupirko žydai Šolomas Savičius ir Boruchas Šumskovskis. Jų valdomoje spaustuvėje iki 1915 m. buvo išspausdintos dvi knygelės. Dar vieną spaustuvę 1911 metais „Energijos“ vardu atidarė žydas Šliomas Kadušinas. Jis iki 1915 m. sugebėjo išspausdinti tik vieną knygelę (*2 pėdas, 4 lentelė*)⁶⁶.

Be Šiaulių, Telšių ir Raseinių knygas dar spausdino Tauragė, Kelmės ir Skuodo spaustuvės. Tauragėje pirmąją spaustuvę tarp 1906 ir 1908 m. įkūrė žydas Davidas Indichšteinas. Joje iki 1915 m. buvo išspausdintos keturios knygelės. Kelmėje žydas Mejeris Datas spaustuvę įsisteigė apie 1909 m.⁶⁷. Šioje įmonėje buvo išspausdinta viena brošiūra. Skuode žydas Davidas Davidas 1912 m. įsteigė spaustuvę ir ją valdė iki 1915 m., o ne iki 1914 m. pabaigos, kaip nurodo V. Merkys⁶⁸, nes 1915 metais D. Davido spaustuvėje buvo dar išspausdintas *Skuodo lietuvių kalendorius*⁶⁹.

Pirmojo pasaulinio karo metais Žemaitijos ir visos Lietuvos poligrafijos pramonė patyrė didžiulių netekčių. Dalis spaustuvių įrenginių per atsitraukimą buvo išvežta į Rusijos gilumą, kita dalis valdoma okupacinės Vokietijos kariuomenės. Pats spaudos darbas sutrikdytas. Tiesa, vietos spaustuvės gaudavo užsakymų iš okupacinė valdžius, bet užsakymai buvo tokie menki, kad tik nedaugeliui pavykdavo jų imtis. Žinoma, kad okupacinė Vokiečių valdžia Š. Kadušino spaustuvei buvo davusi užsakymų įvairiems atsišaukimams spausdinti. Nors ši produkcija spaustuvei neatnešė didesnio pelno, bet iš jos buvo galima išgyventi⁷⁰. Manytina, kad ir kitos Žemaitijos spaustuvės, kurių įrenginiai nebuvo išvežti į Rusijos gilumą ar kitaip sunaikinti, turėjo panašių pajamų. Po karo darbą tęsė Raseiniuose Š. Kadušino ir Š. Savičo ir B. Šumkovskio spaustuvės, Šiauliuose – A. Maizenfuso, Telšiuose – Ch. Slonimskio, kuri buvo perėjusi į Abromo Slonimskio rankas, spaustuvės.

Po Lietuvos valstybinigumo atstatymo pirmieji didesnių spaudos užsakymų ėmėsi Raseinių spaustuvininkai. Nepriklausomos Lietuvos metais tarp Raseinių spaustuvininkų produktyvumu

⁶⁵ *Отчетъ о деятельности Россіенскаго общества поощренія къ разведенію лошадей жмудской породы за 1886 годъ*. [Raseiniai : Raseinių draugija dėl žemaitukų veislės arklių išvedimo, 1889] (Россіены : тип. С. Я. Дворжеца). 16 с.

⁶⁶ MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. In *Iš Lietuvos kultūros istorijos. Spauda ir spaustuvės*. Vilnius, 1972, t. 7, p. 175–176.

⁶⁷ Ten pat, p. 173.

⁶⁸ Ten pat, p. 177.

⁶⁹ *Skuodo lietuvių kalendorius 1916 metams* / [sudarė ir] išleidė Kun. Pr. Ž ir D. Tr. [Pranciškus Žadeikis ir Antanas Šilgalis]. [Skuodas : P. Žadeikis ir A. Šilgalis, 1915] ([Skuodas : D. Davido sp.]). 24 p.

⁷⁰ BRIGYS, Jonas. Š. Kadušinas spaustuvė: trisdešimt veiklos metų. In *Raseinių krašto žydai*. Vilnius, 2004, p. 27.

pasižymėjo Š. Kadušino spaustuvė, 1919–1932 m. išspausdinusi 28 knygas. Pirmaisiais pokario metais spaudos darbų taip pat tęsė Š. Savičo ir B. Šumkovskio spaustuvė, iki 1920 m. išspausdinusi keturias knygeles. Šie spaustuvininkai neturėdami didesnių užsakymų 1920 m. apgalvotai išsikėlė į Šiaulius.

Prieš Š. Savičiui ir B. Šumkauskiui persikeliant į Šiaulius, čia toliau dirbo A. Maizenfuso spaustuvė. Ji buvo vienintelė per karą nenukentėjusi, tad savo gera padėtimi naudojosi. A. Maizenfuso spaustuvė (nuo 1936 m. – „Spauda“; nuo 1939 m. – „Spauda-Globus“) iki 1941 m. nacionalizacijos išspausdino 19 knygų. Pirmasis A. Maizenfusui konkurenciją suskubo sudaryti tautietis Buninas Fridmanas ir kompanionai, 1919 m. įkurdami B. Fridmano ir ko. spaustuvę⁷¹. B. Fridmano kompanionu 1922 m. pasirašinėjo žydas Šmerelis Gocas⁷², bet ši partnerystė netruko ilgai, nes nuo 1926 iki 1932 m. B. Fridmanas buvo vienintelis spaustuvės savininkas. Spaustuvė per savo gyvavimo metus išspausdino 13 knygų. Atsikėlėlių Š. Savičo ir B. Šumkauski (nuo 1928 m. pervadinta „Grafikos“ vardu) spaustuvėje iki 1940 m. buvo išspausdinta 148 knygos. Savo metine spaudos apimtimi jų spaustuvę lenkė tik J. Šliūpo 1923 m. įkurta „Titnago“ spaustuvė. Tai buvo produktyviausia Šiaulių spaustuvė. Jos techninė ir materialinė bazė bei pastovūs klientai (pvz., „Kultūros“ bendrovė) nulėmė, jog per savo gyvavimo metus (iki 1941 m.) „Titnago“ buvo išspausdintos 263 knygos. XX a. 3 ir 4 dešimtmetyje Šiaulių spaustuvės „Grafika“ ir „Titnagas“ beveik visiškai užpildė vietos rinką. Vis dėlto keletas naujų spaustuvių bandė įsitvirtinti rinkoje. Pasaulyje ir Lietuvoje siaučiant Didžiajai ekonominei krizei 1932 m. Šiauliuose buvo įkurtos „Vilties“ ir „Lietpres“ spaustuvės. Pirmoji krizės sukeltų padarinių neatlaikė ir 1935 m. subankrutavo. Joje iš viso išspausdino 25 knygas. „Lietpres“ spaustuvė taip pat nepasižymėjo didesne darbų apimtimi, nes iki 1941 metų išspausdino vos 8 knygeles (2 *piedas*, 4 *lentelė*).

Nepriklausomos Lietuvos metais Šiaulių spaustuvėms konkurenciją sudarė Telšių spaustuvė. Po Pirmojo pasaulinio karo Telšiuose išsilaikė minėtoji Abromo Slonimskio spaustuvė⁷³. Matyt, joje 1919 m. buvo išspausdinti trys Žemaitijos revoliucinio komiteto atsišaukimai. Apie tai liudija tų įvykių dalyvis D. Budinas, pažymėjęs, kad minėti leidiniai buvo išspausdinti privačioje Telšių spaustuvėje⁷⁴. Tuo metu be A. Slonimskio privačių spaustuvių Telšiuose daugiau nebuvo. Šioje spaustuvėje 1921 m. buvo atspausdintas vienintelė žinoma knygelė *Žemaičių teatro rūmų Telšiuose statimui piniginio fondo statutas*⁷⁵. Apie spaustuvės veiklą duomenų mažą, net spaustuvių

⁷¹ DROBENKA, Sigitas. *Šiaulių spauda 1918–1940 metais*: magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakulteto archyvas. 2001, p. 45.

⁷² PAUPERELYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos įstaigos. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 281.

⁷³ Ten pat, p. 281.

⁷⁴ BUDINAS, Dominykas. *Vėtros Žemaičiuose*: atsiminimai. Vilnius, 1959, p. 203–209.

⁷⁵ *Žemaičių teatro rūmų Telšiuose statimui piniginio fondo statutas*. [Telšiai] : B. I., 1921 (Telšiai : A. Slonimskio sp.).[1], 5, [1] p.

istoriografas V. Užtupas, apie A. Slonimskio spaustuvę neturėjo platesnių duomenų. Galime pažymėti, tik tiek, kad ji buvo užregistruota 1922 m. Lietuvos knygos įstaigų registre nurodant jos savininką ir įsikūrimo vietą, t. y. Sodno g-vė Nr. 316⁷⁶. Tiksliai nežinia, kada ši spaustuvė užsidarė, bet apie 1924 m. Telšiuose jau veikė Lietuvos Šaulių sąjungos spaustuvė, turėjusi „bostonietės“ tipo rankinę spaudos mašiną. Šioje spaustuvėje 1924 m. buvo spausdinamos „Telšių žinios“, bet prie knyginės produkcijos ji neperėjo. Telšiuose susitelkę Valstiečiai liaudininkai 1925 m. pradėjo leisti „Žemaitį“. Laikraščio spausdinimas atsėjo brangiai, todėl suskubta įsigyti spaudos įranga ir nuo tų pačių metų balandžio mėnesio „Žemaitis“ buvo pradėtas spausdinti nuosavoje „Perkūno“ spaustuvėje⁷⁷. Jos pirmieji treji veiklos metai apsiribojo „Žemaičiu“, tik 1928 metais buvo pereita prie knyginės spaudos produkcijos. Ji spausdinta iki 1934 m. bankroto ir per visą šį laiką „Perkūno“ spaustuvėje buvo pagaminta 15 knygelių. „Perkūno“ didžiausia konkurentė ideologine ir ekonomine prasme buvo 1928 metais įsikūrusi Telšių vyskupijos kurijos (arba tiesiog – Vyskupijos) spaustuvė. Jos pirminis tikslas buvo spausdinti Telšių vyskupystės kurijos leidžiamą „Žemaičių prietelių“. Spaustuvė turėjo visą reikiamą įrangą, tad be didesnių sunkumų iškart perėjo prie knyginės spaudos produkcijos. Pirmąją jos knygele tapo Ovidijaus *Biografija, autobiografija* (1928). Spaustuvės stiprus ekonominis pagrindas, kurį laidavo Telšių vyskupijos kurijos tvirta padėtis, leido šiai įmonei be sutrikdymų dirbti iki 1940 metų sovietinės nacionalizacijos. Per dvylika Vyskupijos spaustuvės gyvavimo metų joje buvo išspausdinta 90 knygelių. Be „Perkūno“ ir Vyskupijos spaustuvių, 1930 metais Telšiuose įsikūrė žydo Jakobo Gurvičiaus „Jaasin“ spaustuvė, bet ji tik nuo 1938 m. ėmėsi knyginės spaudos produkcijos. Spaudos apimtys nebuvo didelės, tad per trejus metus „Jaasin“ spaustuvėje tebuvo išspausdintos 7 knygelės. Vienerius metus, t. y. 1931 m., spaudos darbų ėmėsi 3-ios šaulių rinktinės „Šatrijos“ spaustuvė. Joje buvo išspausdintos dvi knygelės. 1934 m. subankrutavus „Perkūno“ spaustuvei, jos buvęs darbininkas Vladas Gramalas Telšiuose atidarė savo vardo spaustuvę, kuri 1935 m. išleido vieną knygelę (*2 pėdas, 4 lentelė*).

Tauragė savo poligrafijos pramonę atsikūrė gana pavėluotai. Po karo pirmoji čia 1926 metais įsikūrė žydų Mėjerio Epelio ir A. Braudo spaustuvė, kuri apie 1933 metus perėjo į vieno M. Epelio rankas. Spaustuvė savo produktyvumu nepasižymėjo, nors veikė iki 1941 m. Pirmoji jos spaudos produkcija pasirodė tik 1926 m. (1 knyga), bet ir vėliau apimtys ne ką teaugo: 1927 m. išspausdintos 3 knygelės, 1933 m. – 1, 1937 m. – 2. Šiai spaustuvei konkurenciją sudarė 1929 m. įsikūrusi B. Pogremonto „Planetos“ spaustuvė. Ji, matyt, daugiausia vertėsi blankine spauda, nors apie 1932 m. ėmė spausdinti ir brošiūras. Pirmasis tokio pobūdžio darbelis buvo Tauragės

⁷⁶ PAUPERELYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos įstaigos. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 281.

⁷⁷ TORNAU, Aleksandras. Kaip atsirado „Žemaitis“. *Žemaitis*, 1930, kovo 21 (nr. 12), p. 3.

apygardos ligonių kasų išduodamas *Nario liudijimas* (išduotas 1932 m.)⁷⁸. „Planeta“ kaip ir M. Epelio spaustuvė produktyvumu taip pat nepasižymėjo, tad 1940 m. joje tebuvo išspausdintos 6 knygelės (2 *piedas*, 4 *lentelė*).

Šiaulių, Raseinių, Telšių ir Tauragės spaudos centrai po Pirmojo pasaulinio karo buvo atkurti, juolab, kad tik Tauragės spaustuvė visiškai buvo sunaikinta, kitos paprasčiausiai tęsė savo darbą. Visiškai skirtinga situacija susiklostė Kretingoje. Joje iki karo nebuvo spaustuvė, bet administraciniai pasikeitimai, prasidėję 1915 metais ir galutinai įtvirtinti 1919 m. sukuriant Kretingos apskritį, ilgainiui nulėmė, jog šiam miestui iškilo spaustuvės poreikis. Pirmoji čia 1933 m. įsisteigė „Inkaro“ spaustuvė. Jos pirminis tikslas apsiribojo „Darbo žemaičio“ spausdinimu, bet 1934 m. „Inkaras“ atspaudė ir dvi knygeles. Po metų „Ikarui“ subankrutavus Pranciškaus M. Juro, JAV Masačusetso valstijos Lawrence lietuvių parapijos klebono, dėka Kretinga neliko be spaustuvės. P. M. Juro pastangomis į Kretingą 1935 metais buvo atvežta ir sumontuota moderni spaustuvė įranga. Pranciškonų spaustuvė, turėdama modernią įrangą, nedelsė ir nuo 1936 m. ėmėsi spaudos darbų. Jos metinė spaudos produkcija nebuvo pastovi, bet vidutiniškai ji sudarė 6 leidinius. Iš viso Pranciškonų spaustuvėje iki 1940 m. nacionalizacijos buvo išspausdintos 33 knygos (2 *priedas*, 4 *lentelė*).

Sovietinės okupacijos metais daugelis Žemaitijos spaustuvių buvo nacionalizuoto, o likusios nukentėjo 1941 m. kraštą okupavus nacistinei Vokietijai. Nacių okupacijos metais po vieną spaustuvę išsilaikė tik Šiauliuose ir Telšiuose. „Astra“ spaudos darbus atliko Šiauliuose, o Telšiuose tuo užsiėmė Telšių apskrities savivaldybės spaustuvė. Sunkiais karo metais smukus leidybai šios spaustuvės be laikraščių spausdinimo neturėjo didesnių užsakymų, tad „Astra“ išspausdino tik 8 leidinius, o Telšių apskrities savivaldybės spaustuvė – 7 leidinius (2 *piedas*, 4 *lentelė*).

Žemaitijos poligrafijos įmonių tinklo raida sutrikdyta karo sąlygų, bet didžiausi pasikeitimai atėjo po 1944 m. sovietinės aneksijos. Visa Lietuvos pramonė perėjo į marionetinės Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos žinią. Naujoji valdžia visiškai nebuvo suinteresuota išlaikyti laisvas rinkos sąlygas, tad be didesnių kliūčių likusios Šiaulių ir Telšių spaustuvės buvo nusavintos. Taip buvo nutraukta savaiminga poligrafijos įmonių tinklo raida, kuri per septynis dešimtmečius pasiekė gerų rezultatų.

1.2.1.2. Spaudos apimčių dinamika

⁷⁸ *Nario liudijimas*. Tauragė : Tauragės apygardos ligonių kasa, [1932] (Tauragė : „Planetos“ sp.). [6] p., įsk.virš. ; 12 x 8 cm. – Tomo Petreikio asmeninė biblioteka.

Regioninių spaudos centrų pasiskirstymas keičiantis krašto kultūrinėms ir ekonominėms aplinkybėms kinta, bet pats poligrafijos įmonių tinklas visada išlieka optimalus. Tai apsprendžia rinkos ekonomika, kuri savaime sureguliuoja leidybos ir gamybos santykius. Regioninių spaudos centrų ypatybė ta, jog jų veiklos apimtys ir regioninė leidyba yra glaudžiai susijusios. Vietos leidėjai paprastai rinkdavosi artimesnes spaustuves, o regiono spaustuvės didžiąją dalį užsakymų gaudavo iš vietos leidėjų. Sulyginus 1875–1944 m. Žemaitijos leidėjų ir vietos spaustuvių produkcijos apimčių dinamiką galime patvirtinti, kad leidybos apimtys keitėsi priklausomai nuo spaudos centrų gamybos apimčių kismo. Nors nagrinėjamu periodu atskirais metais leidybos apimtys buvo didesnės nei vietinių spaustuvių gamybos apimtis, bet leidybos ir gamybos ciklai iš esmės sutapo (*1 priedas, 6 lentelė*).

Kaip minėjome, po 1655 m. Kėdainių spaustuvės uždarymo, prie knygų spausdinimo Žemaitijoje buvo sugrįžta tik 1881 metais. Paskutinę ribą matome 1944 m., kai regiono spaustuvės dar turėjo spaudos užsakymų, o poligrafijos pramonė dar nebuvo visiškai nacionalizuota. Remiantis statistiniais tyrimais išskiriami du Žemaitijos spaustuvių produktyvumo ciklai: 1) 1881–1917 m. ir 2) 1918–1944 m. Pirmasis ciklas dėl lietuviškos spaudos draudimo ir po jos sekusių padarinių buvo mažiausiai produktyvus, nors tęsėsi 36 metus. Jame ryškūs du etapai: 1) 1881–1904 m. ir 2) 1905–1917 m. Pirmojo etapo metinė produkcija buvo kukli, tad per dvejus metus vidutiniškai pasirodydavo tik 5 knygos. Po lietuviškos spaudos draudimo panaikinimo regiono spaustuvių spaudos apimtys išaugo beveiki dvigubai. Jos jau siekė 4 spaudinių vidutinės metinės produkcijos ribą. Spaustuvių produkcijos apimtys būtų kilusios, nes prieš Pirmąjį pasaulinį karą daugelis spaustuvių jau buvo apsirūpinusios lietuviškais šriftais. Juos buvo įsigijusios ir smulkesnės spaustuvės kaip Tauragėje – D. Indichšteino⁷⁹, Telšiuose – Ch. Slonimskio⁸⁰ ir kitos, kurios lietuviškos knyginės spaudos produkcijos užsakymų nespėjo gauti, nors smulkiuosius ir blankinius spaudinius spaudė.

Gili spaudos krizė Žemaitiją ištiko kaizerinės okupacijos metais, todėl antrojo ciklo pradžia sutampa su Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu. Visiškai naujos ir dėkingos sąlygos leido poligrafijos įmonėms išplėsti savo veiklą. Spaudos produkcijos apimtys kilo iki 1929 m., kol Didžioji ekonominė krizė, palietusi visas prekybos ir pramonės šakas, šį augimą pristabdė. Kritimas nebuvo staigus, tad 1931 m. metinės gamybos apimtys stabilizavosi ir daugiau nebekrito. 1918–1931 m. vidutinė metinė spaudos produkcija sudarė 24 leidinius, nors atskirų metų gamybos

⁷⁹ *Pamenklas*. Šventos MISSIJOS atliktos. [B. v. : B. l., tarp 1910–1914] (Tauragė : Spaustuvė D. Indychsteina). [2] p. : iliustr. – Tomo Petreikio asmeninė biblioteka

⁸⁰ *Šwarkas ir miline...* = *Сюртук и сермяга...* [Lietuviško vakaro Plungėje 1914 m. balandžio 14 d. skelbimas]. [Plungė : Lietuvių katalikų Plungės labdaringoji draugija], 1914 (Тельши : тип. Х. З. Слонимскаго). 1 p. ; 71 x 55,5 cm. – Tekstas lygiagrečiai lietuvių ir rusų k. – Aprašyta pagal publikaciją: SPUDYTĖ, Elvyra. *Žemaičių muziejus „Alka“*. Vilnius, 2007, p. 212.

apimtys svyravo nuo 0 (1918) iki 47 (1929) spaudinių. Po krizės gana greit regiono poligrafijos įmonės atsigavo ir per 1932–1940 metus buvo grįžta prie šiek tiek padidėjusios, t. y. 25 leidinių, vidutinės metinės ribos. Stabili vidutinė 24–25 spaudinių metinė apimtis liudija, jog tuo metu jau galutinai buvo susiformavęs optimalus regiono poligrafijos įmonių tinklas, kuris visiškai patenkino vietos leidėjų poreikius. Nepaisant pasiekimų nestabili politinė situacija, sukelta Antrojo pasaulinio karo, dvi okupacijos: sovietinės ir nacistinės, sužlugdė regioninį poligrafijos įmonių tinklą. Per 1941–1944 m. vietos spaustuvės gavo užsakymų tik 8 spaudiniams, tad to meto spaudos apimtys prilygo 1881–1904 m. situacijai.

Nors regiono poligrafijos įmonių tinklas formavosi nuo XIX a. pabaigos, bet jis visiškai pradėjo atitikti vietos leidėjų interesus tik po 1904 m., kai buvo panaikintas lietuviškos spaudos draudimas. Iki tol Žemaitijos leidėjai savo lietuviškiems leidiniams ieškojo spaustuvių Mažojoje Lietuvoje. Išnagrinėjus leidybos ir spaudos statistiką atsikleidė, kad 76 proc. visos 1905–1944 m. regioninės spaudos produkcijos buvo išspausdinta vietinėse spaustuvėse. Todėl tik 24 proc. leidėjų rinkosi ne Žemaitijos spaustuves. Šie leidėjai kokybės, išlaidų, asmeninių interesų ar gerų geografinių aplinkybių skatinami dažniausiai rinkosi Kauno (13 proc.) arba Mažosios Lietuvos (6 proc.), rečiau – Vokietijos ir Vilniaus (po 2 proc.), labai retu atveju – Latvijos (1 proc.) ar kitų spaudos centrų spaustuves. Visiškai natūralu, jog, pavyzdžiui, Jurbarko leidėjams arčiau buvo Tilžės ir Bitėnų spaustuvės nei Šiaulių ar Telšių, todėl visi jų kukli leidybos užsakymai keliavo į šiuos Mažosios Lietuvos miestus.

Žemaitijos leidėjai buvo pagrindiniai vietos spaustuvių klientai. Jie spaustuvėms buvo svarbūs, nes vietos leidėjų spaudos užsakymai sudarydavo 85 proc. visų gaunamų užsakymų. Tik 15 proc. spaudos produkcijos užsakymų ateidavo iš kitų leidybos vietų, tai, matyt, nulėmė optimalus spaustuvių pasiskirstymas. Kitose Lietuvos vietose, ypač apskričių centruose, veikė spaustuvių, o jei jų paslaugos leidėjų netenkino, visada buvo galima kreiptis į Kauno spaustuves. Žemaitijos spaustuvėms atitekusi 15 proc. dalis daugiausia atėjo iš Kauno leidėjų, kurie įvairiais ideologiniais ir ekonominiais sumetimais dažniausiai rinkosi Šiaulių spaustuves. Kai kurioms tai buvo nemaža ekonominė paskata. Po 47 proc. A. Maizenfuso ir „Vilties“ spaustuvių produkcijos užsakymų atėjo ne iš vietinių leidėjų, tad finansine prasme šioms spaustuvėms buvo naudinga palaikyti nuolatinius ryšius su kitų leidybos centrų atstovais. Su A. Maizenfuso spaustuve bendradarbiavo kauniškė Laisvamanių etinė kultūros draugija, o su „Viltimi“ ir kitomis spaustuvėmis dažniausiai ne periodiškai ryšius palaikė pavieniai leidėjai.

1.2.1.3. Pogrindinių spaustuvių veikla

Spaudos gamybos techninė bazė tapo labiau prieinama XX a. pradžioje. Tuo metu jau buvo galima be didesnių suvaržymų ir finansinių išlaidų įsigyti hektografų bei šapirografų. Jais buvo daromos rankraščių (rečiau spaudinių) kopijos. Taip pat naudotas rotatorius, kuris labiau tiko perspausdinti mašinraščių kopijas. Nepaisant šių dauginimo priemonių prieinamumo knygų gamybai stengtasi įsigyti rankinę „bostonietės“ tipo spaudos įrangą, bet ji kainavo brangiau ir sunkiau buvo prieinama. Nepriklausomo Lietuvos metais Žemaitijoje veikė keletas pogrindinių spaustuvių. Jos dėl savo nelegalios egzistencijos ir konspiracinių sumetimų dažniausiai vienoje vietoje ilgiau nebuvo laikomos, tad mobilumas yra viena iš pogrindinių spaustuvių veiklos bruožų.

Labiausia pogrindinių spaustuvių tinklą buvo išplėtojusi LKP, nes vietinės spaudos produkcijos leidybą ir gamybą ji laikė svarbia politinės veiklos priemone. Pogrindinės spaudos leidybos ir gamybos organizavimu rūpinosi LKP Centro Komitetas (toliau – CK), bet iki šiol nėra aišku kiek šis koordinavimas buvo svarbus vietinių rajonų, parajonių ir kuopelių iniciatyvoms. Dažniausiai nelegalios pogrindinės spaustuvės atsiradimą nulemdavo vietos partinis aktyvas, kuris savo nuožiūra imdavosi kurti spaustuvę ir joje leisti periodinius leidinius, smulkiuosius spaudinius ir labai retu atveju knygas. LKP spauda (knygos, lapeliai ir periodika) gana detalia suregistruoti leidinyje *Lietuvos komunistų partijos spauda 1918–1940* (d. 2; 1981–1985). Iš jo aiškėja, kad Žemaitijos LKP spaustuvės daugiausia dėmesio skyrė proklamacijoms ir periodinei spaudai. Ji buvo lengviau gaminama ir lengviau platinama, todėl knygos sudarė tik mažąją pogrindinių spaustuvių produkcijos dalį. Tam įtakos turėjo ir tai, kad partiniam darbui skirtas knygas buvo paprasčiau pargabenti iš SSRS nei jas vietoje gaminti, todėl knygų spausdinimas Žemaitijos LKP rajkomams nebuvo jos veiklos prioritetas, labiau išimtis.

Nepriklausomybės kovų metu visoje Žemaitijoje ir Lietuvoje aktyviai reiškėsi kairiosios krypties inteligentai. Dalis jų buvo komunistuojančių, šiomis idėjomis įtikėjusių priverstinėje emigracijoje – Tarybų Rusijoje, kurioje jie atsidūrė po 1915 m., kai Vokietijos-Rusijos karo metu Lietuvai patekus į karo veiksmų zoną dalis vietinių gyventojų pasitraukė į Rusijos gilumą. Po 1917 m. spalio revoliucijos dalis lietuvių inteligentų ėmė remti Tarybų Rusiją ir jos politiką. Po pirmojo pasaulinio karo iš Tarybų Rusijos grįžus pabėgėliams su jais kartu po visą Lietuvą ir Žemaitiją pasklido komunistų partijos organizatoriai ir agitatoriai. Lietuvos ir Baltarusijos KP Telšių rajkomui 1919–1920 m. vadovavo poetas ir vertėjas Vladas Rekašius (slap. Gerliahas). Komunistas turėjo literatūrinių gabumų, todėl pats parengė ir 1919 m. išleido Lietuvos proletarinės poezijos rinkinėlį. Nors ne visas rinkinėlis išlikęs, nežinomi antraštiniai duomenys, bet 60 puslapių veikale sugulė V.

Rekašiaus vertimai ir originalūs darbai⁸¹. Knyga kaip ir Telšių rajkomo leidžiamas „Žemaičių komunistas“ (1919) buvo išspausdintas šapirografu, tad V. Rekašius ir jo aplinkos žmonės disponavo tik šia spaudos įranga. 1920 m. V. Rekašiui žuvus per susidūrimą su Lietuvos kariuomenės daliniais, Vakarų Žemaitijoje nelegalios spaustuvės pradėjo steigtis tik po keliolikos metų.

Rytų Žemaitijoje susitelkę Užvenčio komunistai 1923 m. išleido ir šapirografu padaugino poezijos rinkinėlį *Revoliucijos dainos*. Dvidešimties puslapių rinkinį sudarė daugiausia rusų revoliucionierių poezijos kūriniai, kuriuos atrinko Vincas Simonavičius ir Juozas Grikštas. Pastarasis jį dar ir iliustravo, o J. Simonavičius pasirūpino veikalo atspausdinimu. Knygos tiražas buvo apie 160 egzempliorių⁸². Šapirografinei produkcijai tai buvo nemažas egzempliorių kiekis. Užvenčio pagrindininkai daugiau leidinių neišspausdino, tad tai buvo vienintelė šios spaustuvėlės gaminytis.

Po dešimtmečio, 1934 m., LKP pagrindinę spaustuvę įkūrė Mažeikių rajkomas. Ji buvo pavadinta „Raudonojo fronto“ vardu. Šioje spaustuvėje pasirodė aštuonių puslapių poezijos rinktinė *Revoliucinių dainų rinkinėlis* (1934). Veikalas buvo išspausdintas šapirografu⁸³, tad spaustuvės materialinė bazė apsiribojo joms įprasta technine įranga. Nežinia nei kur tiksliai „Raudonojo fronto“ spaustuvė veikė, nei koks jos likimas. Mažeikių rajkomas tai metais įkūrė dar vieną spaustuvę, pavadinta „Spartako“ vardu. Joje 1934–1940 m. buvo spausdinama „Žemaitijos tiesa“. Turime pažymėti, jog jos techninė bazė buvo geresnė nei „Raudonojo fronto“ spaustuvės, nes laikraščio spausdinimas reikalavo didesnių tiražų, todėl „Spartakui“ buvo įsigytas rotatorius. Mažeikių rajkomo veikla buvo pastebėta aukščiausiam LKP lygmenyje jos veiklą pažymint „Tiesoje“ kaip pavyzdys visiems LKP rajkomams⁸⁴. „Spartako“ spaustuvė buvo dažnai kilnojama po Mažeikių ir Skuodo apylinkes, todėl nebuvo susekta iki 1940 m. komunistų partijos legalizacijos⁸⁵. Komunistinių spaustuvėlių (Šiauliuose, Kaukolikuose (Skuodo raj.), Ylakiuose ir kt.), apsirūpinusių šapirografais ir rotatoriais, Žemaitijoje buvo ir daugiau, bet jų produkcija apsiribojo periodine ir smulkiąja spauda, todėl pažintine prasme didesnio poveikio komunistai savo

⁸¹ REKAŠIUS, Vladas. [Lietuvos proletarinės poezijos rinkinėlis. Originalūs kūriniai ir vertimai. Telšiai : Lietuvos ir Baltarusijos KP Telšių raj. k-tas, 1919]. 5–60 p. ; 20 cm. B. k. – Be antr. lapo. – Aut. nenurodytas. – Išsp. šapirografu. – Aprašyta pagal: *Lietuvos komunistų partijos spauda 1918–1940*. Bibliografija. Knygos ir brošiūros. Vilnius, 1981, d. 1. Įrš. 943.

⁸² *Revoliucinės dainos*. [Rinkinys. Parengė Vincas Simonavičius ir Juozas Grikštas. Iliustr. J. Grikšto.]. Užventis (Kelmės raj.), 1923 (B. v. : V. Simonavičius išspausdino). 20 p. ; 21 cm. – [apie 160] egz. – Išsp. šapirografu. – Aprašyta pagal: *Lietuvos komunistų partijos spauda 1918–1940*. Bibliografija. Knygos ir brošiūros. Vilnius, 1981, d. 1. Įrš. 943.

⁸³ *Revoliucinių dainų rinkinėlis*. [„Trumpas redakcijos žodis“, p. 1 ir baigiamasis žodis „Draugai“!, p. 8. – Mažeikiai] : Lietuvos KP Mažeikių rajono k-tas, 1934 (Mažeikiai : „Raudonojo fronto“ sp.). 8 p. ; 17 cm. – 10 ct. – Išsp. šapirografu. – Aprašyta pagal: *Lietuvos komunistų partijos spauda 1918–1940*. Bibliografija. Knygos ir brošiūros. Vilnius, 1981, d. 1. Įrš. 955.

⁸⁴ Pavyzdys visiems rajkomams. *Tiesa*, 1934, lapkričio 25 (nr. 15), p. 8.

⁸⁵ *Lietuvos komunistų partijos spauda 1917–1940*. Bibliografija. Periodiniai leidiniai. Vilnius, 1985, d. 2, p. 301–302.

spaudiniais vietos gyventojams turėti negalėjo, nors kaip politinės propagandos priemonė buvo veiksminga.

Ne vien tik LKP Žemaitijoje išlaikė pagrindines spaustuves. Jas stengėsi turėti ir kitos opozicinės politinės jėgos, kurios po 1926 m. valstybės perversmo buvo išstumtos iš Lietuvos politinio gyvenimo ir valstybės valdymo. 1931 m. pas Gaurės kleboną Kazimierą Šleivį buvo aptikta pagrindinė spaustuvė. Klebonas už ją tapo nubaustas 100 Lt bauda⁸⁶. Stokojame duomenų apie K. Šleivio spaustuvę produkciją ir politinę priklausomybę, bet būtų galima spėti, kad ji buvo Krikščionių demokratų partijos žinioje.

⁸⁶ Gaurė. *Žemaičių balsas*, 1931, gegužės 7 (nr. 17), p. 3. Parašas: Skruzdynas

1.2.2. Knygrišystė

Knygrišystė neatskiriama knygų gamybos dalis, kuri gali gyvuoti savarankiškai arba susietai su poligrafijos įmone. Istoriskai susiklostė, kad knygrišystės amatas kaip ir daugelis kitų viduramžių laikų amatų buvo savarankiškas. Spaustuvės gamino knygas, pirkėjai jas įsigydavo ir pagal savo pageidavimus bei galimybes pirkinius išsirišdindavo pas knygrišius. Knygrišiai siekdami atlaikyti konkurenciją telkdavosi į cechus, tad klientas turėdavo taikytis prie nustatytų įkainių, o knygrišiai priimti cecho statutą ir juo vadovautis. Lietuvoje XVI a. pabaigoje pirmieji į cechus susibūrė Vilniaus knygrišiai. Jų tuo metu dirbo apie 14, o XVII a. I-oje pusėje daugiau kaip 22. Edmundas Laucevičius spėjo, kad XVII a. I-oje pusėje Varniuose ar Alsėdžiuose dirbo knygrišys(iai). Jam (ar jiems) jis priskiria kai kurias vysk. M. Giedraičiui priklausiusias knygas, taip pat Iacobo Svarez'o *Consiones viginti-tres in tria prima Apocalypsis capita* (1605) ir Gregorius Bartholdus *Bibliotheca concionum* (1608) veikalus, kurie 1626 m. perėjo Kražių kolegijai. Minėtų knygų kietviršiams amatininkas naudojo šviesiai rudą (pirmajai – storą) veršio odą, o M. Giedraičio brošiūroms – pergamentą⁸⁷.

Pirmosios dokumentuotos žinios apie pavienius Žemaitijos knygrišius pasiekia iš XVIII a. pradžios. Anuot E. Meilaus, tyrinėjusio Žemaičių kunigaikštystės XVII–XVIII a. amatininkystę, knygrišystės atsiradimas XVIII a. Žemaitijoje buvo visiškai naujas reiškinys. Jis siejamas su regiono miestelių kultūriniu ūgtelėjimu. Šiuo amatu beveik išimtinai užsiėmė žydai. Istoriniuose šaltiniuose pirmasis knygrišys minimas 1702 m. Kelmėje⁸⁸. Nežinoma keliaujantis knygrišys apie 1723 m. įrišo Kartenos dvaro inventorines knygas⁸⁹. Vėliau knygrišiai minimi Telšiuose (1738 ir 1780), Naujojoje Žagarėje (1778–1789), Kražiuose (1780) ir Sedoje (1794–1796)⁹⁰. Naujausi archeologo Ernesto Vasiliausko tyrimai, atlikti Naujosios Žagarės senamiestyje, iš dalies patvirtina, kad šiame mieste buvo knygrišio dirbtuvėlės. Kasinėjimų metu rastos varinių knygų apkaustų liekanos, knygrišio ar auksakalio įrankių⁹¹.

⁸⁷ LAUCEVIČIUS, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose = Книжные переплеты XV–XVIII веков в библиотеках Литвы = Lithuanian library bookbindings in the 15th–18th centuries*. Vilnius, 1976, p. 66, 82, 90.

⁸⁸ MEILUS, Elmantas. *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII amžiaus II pusėje–XVIII amžiuje*. (Raida, gyventojai, amatai, prekyba). Vilnius, 1997, p. 71.

⁸⁹ LAUCEVIČIUS, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose = Книжные переплеты XV–XVIII веков в библиотеках Литвы = Lithuanian library bookbindings in the 15th–18th centuries*. Vilnius, 1976, p. 82.

⁹⁰ MEILUS, Elmantas. *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII amžiaus II pusėje–XVIII amžiuje*. (Raida, gyventojai, amatai, prekyba). Vilnius, 1997, p. 71.

⁹¹ VASILIAUSKAS, Ernestas. *Žvalgomieji tyrinėjimai Žagarės senamiestyje. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje, 2003*. Vilnius : Istorijos institutas, 2005, p. 239.

XIX amžiuje prasidėjo kardinalūs knygų gamybos pasikeitimai. Jų metu buvo pereinama prie masinės knygų gamybos produkcijos, todėl pritaikytas celiuliozinis popierius ir knygų brošiūravimas gerokai atpigino knygas. Esant šiems pasikeitimams Vakarų Europoje menkėjo knygrišystės vaidmuo, nes knygas nebebuvo būtina specialiai įrašyti. Tai moderniomis mašinomis atlikdavo pačios spaustuvės. Lietuvos situacija nuo kaimyninių šalių skyrėsi. Iki lietuviškos spaudos draudimo Vilniaus spaustuvės visuotinai nespėjo pereiti prie kietojo įrašymo, o po 1864 metų kontrabandinė spauda užpildė vietos vartotojų lūkesčius. Knygrišiai neprarado savo pragyvenimo šaltinio, nes valstiečiai nenustojo pirkti knygas ir nešę pas vietinius knygrišius tvirtai jas įrašyti į odinius ar pusiau odinius viršelius. Esant šioms veiklos aplinkybėms knygrišiai savaime išitraukė į nelegalios spaudos platinimą. Pats XIX–XX a. pr. Žemaitijos knygrišių tinklas iki šiol nerekonstruotas, tad detalesnio vaizdo negalime pateikti, bet bendros tendencijos leidžia manyti, kad šis amatas išliko įprasta miestų amatininkystė dalimi. Knygrišiai kaip ir seniau savo dirbtuvėles turėjo didesniuose regiono miestuose, nors jie veikė ir mažuose miesteliuose bei kaimuose. Iš carinės Rusijos policijos atliktų kratų ir atsiminimų aiškėja, jog XIX a. pab. knygrišių buvo pakankamai gausiai. Raseiniuose knygnešių atgabentas knygas rišo Viktoras Alijošius⁹², Telšiuose – Stasys Mackevičius⁹³, Luokėje – Mikalojus Ignotas⁹⁴, Alsėdžiuose – Leonas Savickas⁹⁵, Darbėnuose – Antanas Viršila⁹⁶, Pajūryje – Antanas Rimkus⁹⁷, Ariogaloje – Stanislovas Stoškus ir Jonas Trepkus⁹⁸, Nevočiuose (Mosėdžio valsč.) – Jurgis Knystautas⁹⁹. Šie amatininkai gana apsukriai užsiėmė lietuviškos knygos konspiracija. V. Alijošius¹⁰⁰ ir S. Stoškus neįrištas knygas patys parsinešdavo iš Mažosios Lietuvos ir savo dirbtuvėlėse įrišęs pardavinėdavo. S. Stoškus gaudavęs užsakymų ir knygų perrišimui. Knygrišys turėdamas galimybę nuimdavęs senųjų, t. y. iki 1864 m., lietuviškų knygų antraštinius lapus ir jais pridengęs įrišdavo naujus parsigabentus leidinius. Todėl žandarai, tikrinę S. Stoškaus dirbtuvėles, niekada nieko draudžiamo nerasdavę¹⁰¹. Šie knygrišiai savo darbą susiejo su pagrindinės spaudos platinimu, tad visa jų veikla peržengė grynąsias amatininkystės ribas. Kaip minėjome Žemaitijoje XVIII amžiuje knygrišystė beveik išimtinai užsiėmė žydai, nežinia kaip ši situacija keitėsi per visą šimtmetį, bet po 1864 m. lietuviškos spaudos draudimo į verslą atėjo nemažai žemaičių, tad žydų knygrišių turėjo mažėti. Tiesa, šie teiginiai

⁹² KALUŠKEVIČIUS, Benjaminas; MISIUS, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*. Vilnius, 2004, p. 24.

⁹³ Ten pat, p. 279.

⁹⁴ Ten pat, p. 166.

⁹⁵ Ten pat, p. 413.

⁹⁶ Ten pat, p. 524.

⁹⁷ Ten pat, p. 399.

⁹⁸ Ten pat, p. 447, 487.

⁹⁹ Ten pat, p. 233.

¹⁰⁰ Ten pat, p. 24.

¹⁰¹ Ten pat, p. 447.

reikalauja detalesnių regiono amatininkystės tyrimų, nes dėl jų stokos žydų tautybės amatininkai beveik nėra patekę į istoriografiją. Kol kas žinomas tik vienas žydų tautybės knygrišys Škliaras Girša, kuris 1892 metais buvo registruotas tarp Gruzdžių amatininkų, mokančius prekybos mokestį¹⁰².

Knygrišystės amato svarba nuo XX a. pr. pamažu keitėsi, kai Žemaitijos spaustuvės apsirūpino modernia knygų įrišimo technika, kuri įgalino knygas įrišti ne vien tik vielinėmis sankabėlėmis, bet ir klijiniu įrišimu. Šie technologiniai pasikeitimai neatėjo staiga, tai buvo keletą dešimtmečių užtrukęs procesas. Jo metu neišnyko knygrišių amatininkų poreikis, bet kartu radosi ir privačios modernios knygrišyklos. Vieną pirmųjų 1908 m. Šiauliuose atidarė Aleksandras Ratkus ir S. Matkevičius. Nežinia, kiek ši knygrišykla gyvavo, nes kompanionas A. Ratkus 1910 m. susirgęs džiova mirė¹⁰³. Iš Nepriklausomos Lietuvos metų pasiekia žinios, jog Telšiuose 1927–1930 metais knygrišyklą turėjo Abraomas Jenkelevičius, kurioje pats ir dirbo¹⁰⁴. Be jo, šiame mieste 1926–1929 metais dar viena knygrišykla veikė prie Felikso Milevičiaus knygyno¹⁰⁵. Kuršėnuose 1931 metais minimas V. Braslauskis, kuris prie savo dirbtuvėlės turėjęs pasikabinę iškabą: *Knigu Taisitoyuos W. Braslauskys*¹⁰⁶. Modernią knygrišyklą Šiauliuose 1933 m. atidarė V. Levitas ir M. Gocas. Knygrišykla veikė iki 1940 m. nacionalizacijos, joje dirbo apie 20 darbininkų. Turėta mašinų popieriui lankstyti ir pjaustyti, taip pat buvo siuvimo ir segimo įtaisų¹⁰⁷. Neturime duomenų apie knygrišystę padėtį 1941–1944 metais, tad okupacijų įtakos šiam amatui atskleisti negalime.

¹⁰² ŠNIUKAS, Domijonas. Žydų bendruomenės pėdsakai Gruzdžiuose. In *Gruzdžiai*. Vilnius, 2009, d. 1, p. 698.

¹⁰³ NEKROŠIUS, Jonas. Senoji Šiaulių fotografija (1863–1944). In *Acta Humanitarica universitatis Saulensis*. Šiauliai, 2006, p. 361.

¹⁰⁴ Knygų Rišykla [reklama]. *Žemaitis*, 1927, balandžio 27 (nr. 17), p. 4.; Knygų rišykla [reklama]. *Žemaičių prietelius*, 1927, gegužės 8 (nr. 19), p. 8.; A. Jenkelevičiaus geriausia ir didžiausia Telšiuose knygrišykla. *Žemaitis*, 1930, kovo 21 (nr. 12), p. 7.

¹⁰⁵ Kalendorių platintojų žiniai. *Žemaitis*, 1926, sausio 1 (nr. 1.), p. [4]. Pakartota: nr. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 40.

¹⁰⁶ Iš Kuršėnų fronto. *Žemaitis*, 1931, rugsėjo 3 (nr. 35), p. 3.

¹⁰⁷ UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius; Kaunas, 1998, p. 304.

2. ŽEMAITIJOS KNYGOS REPERTUARAS

2.1. Kalbinė struktūra

Regioninė knyga atspindi lokalinės bendruomenės interesų lauką, kuris per laiką keičiasi. Šis kismas tiesiogiai atsiliepia knygos kalbinei sudėčiai, todėl atskirais amžiais dėl istorinių aplinkybių sukeltų įvairių įtakų vyrauja skirtingų kalbų leidiniai. Ne visada įmanu išvengti tarptautinių kalbų įtakos, kurios statusą iki XVIII a. pab. turėjo lotynų kalba, tai pat vietos etninių mažumų (pvz., lenkų) ar valstybės proteguojamų kalbų (pvz., lenkų, rusų, lietuvių) padarinių, atsiliepusių leidybai. Žemaitijos knygos 1595–1944 m. spaudos produkcija kalbine prasme yra gana netolygi. Lietuviškoji knyga sudaro 83 proc. (arba 1177), antra pagal kiekį rusiškoji knyga – 18 proc. (172). Knygos lenkų kalba sudaro apie 3 proc. (35) bei lotynų kalba – apie 2 proc. (32). Leidiniai prancūzų ir vokiečių kalbomis nesiekia 1 proc. (3 priedas, 1 lentelė).

Lietuviškoji knyga, sudaranti 82 proc. bendrame Žemaitijos knygos universume, visais regiono istorinės raidos etapais buvo vyraujantis spaudos tipas. Ryškesnį kontrastą sudarė XVI–XVIII a. lotyniškoji ir lenkiškoji spauda, ženkliai persvėrusi dar negausią vietos lietuvišką spaudos produkciją (1 priedas, 8 lentelė). Lietuviškosios knygos pirminė paskirtis buvo švietėjiška. Ji tapo labiau nukreipta į katalikybės plėtrą, kadangi po Žemaičių vysk. M. Giedraičio įvykdyto katalikiškosios reformos, pastoraciją imta atlikti lietuvių kalba. Valstietijai skirta lietuviška religinė spauda išliko tik pirminė raidos stadija, kuri XIX a. atgimė ir išsiplėtė, o XX a. pradžioje tapo gausi ir įvairi. Detalesnė jos struktūra atskleidžiama teminėje ir tipologinėje charakteristikoje.

Lotyniškoji knyga didžiausią įtaką regiono spaudos produkcijoje turėjo XVII–XVIII a. Tai apsprendė lotynų kalbos vyraujanti padėtis to meto bažnyčios ir mokslo pasaulyje. Iš šios rūšies išsiskiria dvi ryškios leidinių grupės: pasaulietinė ir religinė knyga. Katalikų bažnyčios lotynizacija apsprendė bažnyčios oficialiųjų ir tikybinių spaudinių kalbinę orientaciją. Tipingas pavyzdys būtų Žemaičių ir Telšių vyskupysčių sinodų ataskaitiniai leidiniai, kurie nuo XVII a. pr.¹⁰⁸ iki 1935 m.¹⁰⁹ leisti lotynų kalba. Ryškus XVI–XIX a. regiono kultūros židinys – Kražių kolegija. Nors ir kukliai, bet vis dėlto jos aplinkoje buvo išleista pasaulietinių leidinių. Lygiagrečiai lotyniškajai knygai plėtojosi ir lenkiškoji spauda. Religinė ir pasaulietinė knyga lenkų kalba išlaikė savo religinį ir

¹⁰⁸ *Synodus Diocesana cleri Duc[atus] Samogitiae per ill[ustrissi]mu[m] ac r[ever]endis[si]mu[m] in Chr[isto] patrem ac d[omi]n[um] d. Georgiu[m] Tyszkiewicz Dei et Ap[osto]lica[e] sedis gra[tia] episcopum Mednicen[sem] seu Samogitien[sem] in eccl[esi]a cathedr. celebrata XIII Ianua[r]ii MDCXXXVI.* [Varniai : Žemaičių vyskupystės kurija], 1636 ([Vilnae : typis Academicis S. I.]. [99] p.

¹⁰⁹ *Synodus Dioecisana prima Telšensis : diebus 29 et 30 aprilis ac 1 maii 1935 a. celebrata.* [Telšiai : Telšių vyskupijos kurija], 1935 (Telšiai : Vyskupijos spaustuvė). 299 p. – Tekstas lot. ir liet. k.

pasaulietinį susiskaidymą. Tik Žemaitijoje lenkiškoji religinė knyga atliko pastoracinę funkciją ir buvo daugiau nukreipta į bajorijos ir dvasininkijos interesų lauką. Kita pasaulietinė spauda, be retų išimčių, literatūrinių kūrinų gausa nepasižymi. Ji labiau buvo nukreipta į mokomąją ir oficialiąją raišką.

Žemaitijos rusiškoji knyga kiekio, bet ne turinio, atžvilgiu pralenkė lotyniškąją ir lenkiškąją spaudos produkciją. Carinės Rusijos valdymo metais XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, dėl kooperacijos ir įvairaus pobūdžio draugijų aktyvios veiklos, rusiškoji knyga siekė beveik pusantro šimto spaudos vienetų skaičių. Tai dažniausiai įvairių organizacijų įstatai, metinės ataskaitos, projektai ir programos. Jų kalbinę orientaciją apsprendė rusų valstybinės kalbos statusas ir 1864–1904 m. galiojęs lietuviškos spaudos draudimas. Nors šie spaudiniai pakankamai reti, bet didesne literatūrine ir menine verte nepasižymi. Kita vertus, jie yra svarbūs rekonstruojant to meto visuomeninio gyvenimo formas ir pasiekimus. Išimtį sudaro Šiaulių gimnazijos aplinkoje pasirodę darbai. Bene ryškiausias pavyzdys būtų Šiaulių gimnazijos prancūzų kalbos mokytojo Edgaro Anderseno leisti mokomieji leidiniai. Rusų knyga neišugdė skaitytojų auditorijos, tad po Pirmojo pasaulinio karo prarado savo oficialias teises, ir be retų išimčių, Žemaitijoje nustojo gyvavusi.

Knygos vokiečių ir prancūzų kalbomis buvo pradėtos leisti tik Nepriklausomos Lietuvos pirmo dešimtmečio gyvavimo metais. Jų pasirodymą apsprendė užsienių kalbų pedagoginės literatūros stygius, kurį bandė užpildyti vietos mokytojai. Parengti vokiečių ir prancūzų kalbos vadovėliai nors trumpam, bet užpildė laikinai susidariusias švietimo sistemos spragas.

2.2. Leidinių teminė analizė

Žemaitijos knygos leidyba trukoi tris su puse šimtmečio. Dėl savaimingų socialinių procesų pasaulyje, Lietuvoje ir Žemaitijoje keitėsi supratimas apie literatūrinę kūrybą, religiją, mokslą ir visas kitas gyvenimo sritis. Knyga atspindėjo šiuo visuomeninius reiškinius, todėl jos teminė charakteristika tampa regiono knygos kultūros atspindžiu, liudijančiu apie vietos leidėjų ir skaitytojų interesų dinamiką. Žemaitijos leidinių teminei struktūrai atskleisti labiausiai tinka Universalioji dešimtainė klasifikacija¹¹⁰. Klasifikacija yra itin detali, bet ji labiau pritaikyta XX–XXI a. knygai. Senoji knyga turinio atžvilgiu dažnai neišlaiko vientisumo, o jos eklektika bibliografų vertinama skirtingais indeksais. Taip vienas veikalas, parenkant skirtingus indeksus, gali priklausyti keletui teminių grupių. Tokia išėitis yra galima ir praktikuojama, bet taikant šią praktiką, gilesnis tyrimas, remiantis statistiniais metodais, lieka neįgyvendinamas. Siekiant išvengti šios keblios situacijos, bent sąlyginai, siekėme leidinius suskirstyti į labiausiai jiems charakteringas temines grupes. UDK struktūrą sudaro 9 stambios teminės grupės, kurios savyje talpina įvairaus lygmens smulkesnes temines leidinių grupes. Pateiktoje lentelėje (3 priedas, 2 lentelė) matomas bendras Žemaitijos knygos teminis vaizdas. Aiškiai išsiskiria *Religijos. Teologijos, Visuomenės mokslų* ir *Kalbotyros. Filologijos. Grožinė literatūros* teminės grupės. Mažiau atsilieka *Bendrasis skyrius* ir *Taikomieji mokslai. Medicina. Technika*. Kitos grupės savo kiekiu nepasižymi. Toks teminis pasiskirstymas leidžia įvertinti regiono gyventojų intelektualinių poreikių lauką.

Žemaitija – katalikiškas kraštas. XIX a. šaltiniuose dažnai jai suteikiamas Šventosios Žemaitijos vardas. Gilų religingumą, persipynusį su tautine tapatybe, palaikė gausi religinė spauda. Ji sudaro apie 37 proc. (arba 528 vienetų) viso teminio repertuaro. Toks žymus religinių leidinių kiekis atskleidžia jų svarbą bendrame Žemaitijos knygos teminiame repertuare (3 priedas, 3 lentelė). Veiklioji katalikų dvasininkija, pradėdant nuo XVI a. pabaigos, visam Žemaitijos regionui intensyviai tiekė tikybinus leidinius. Liaudžiai lietuviškai ir žemaitiškai, bajorijai lenkiškai, o savo reikmėms lotyniškai. Didžioji dalis religinių leidinių, kurie pasiekė valstiečio namus, buvo maldaknygių, giesmynų, hagiografijų ir katekizmų forma. Žemaičių vyskupui M. Giedraičiui XVI a. pabaigoje vykdant katalikiškąją reformą vyskupijoje, kanauninkas M. Daukša 1595 m. išvertė ir vyskupo lėšomis išleido jėzuito J. Ledesmos konvoliutą *Katechismas* ir *Trumpas budas pasisakimo*. M. Daukšos vertimai turėjo tarnauti visiems lietuviams, bet vyskupas labiau buvo susirūpinęs savo

¹¹⁰ *Universalioji dešimtainė klasifikacija* : sutrumpintos lentelės / Spaudos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Lietuvos knygų rūmai ; [sudarytojos: Ala Miežinienė, Marija Prokopčik]. Vilnius, 1991. 476 p.

tikinčiaisiais Žemaičių vyskupystėje, todėl tiražas, beveik neperžengė Žemaitijos ribų¹¹¹. Simboliška, kad religinio ugdymo leidiniai sudarantys, tik 11 proc. visos religinės spaudos kiekio, yra jos leidybos pradžia.

Gausiausia krikščioniškosios dorovės lektūra – maldaknygės ir giesmynai – apėmė 52 proc. viso repertuaro. Santykinai aukštas žemaičių raštingumo lygis ir paklausa sudarė palankias sąlygas pakartotinėms religinių spaudinių laidoms. Produktiviausias maldaknygių ir giesmynų rengėjas buvo kunigas J. Kasakauskis. Jo *Rozanciaus swęciausios Maryos Pannos yr saldziausy warda Jezusa* per 1681–1864 m. išėjo 47 kartus. Religinė spauda savo teminę įvairovę ir gausą pasiekė XIX a. Toliau šia linkme dirbo Žemaičių vyskupystės kunigai M. Valančius, S. Rucevičius, Tadas Juzumas, Vincentas Valmikas, K. Prijalgauskis, J. K. Račkauskis ir kiti, daugiau ar mažiau žinomi religinių knygų rengėjai.

Pamokslai ir ganytojiški laišakai buvo proginiai religinės tematikos leidiniai. Jie Žemaitijoje žinomi nuo XVIII a. pabaigos. Pirmasis *Pamokslas ant jubileusza dwiju nedielu nug tiewas s. Klemensa XIV* buvo paskelbtas Žemaičių vysk. J. D. Lopacinskio 1770 metai. Savo laiku vysk. M. Valančius buvo paskelbęs keliolika pastoracinių laiškų aktualiomis to meto bažnyčios ir visuomenės temomis. Šią katalikybės palaikymo formą toliau tęsė 1932–1941 m. Telšių vysk. J. Staugaitis, vyskupijoje išplatinęs 16 ganytojiškų laiškų.

Žemaičių vyskupystėje bažnytinių reformų, administraciniai ir kiti tikybiniai klausimai buvo svarstomi vyskupystė sinodų susirinkimuose. Nutarimų medžiaga lotynų kalba, su lenkų ir lietuvių kalbų intarpais, buvo publikuojama atskirais leidiniais. Pirmasis tokio pobūdžio leidinys išėjo 1636 m. po Žemaičių vysk. Jurgio Tiškevičiaus sušaukto vyskupijos sinodo¹¹². Nepriklausomos Lietuvos laikais periodiškai buvo leidžiami *Telšių vyskupijos Dekanų konferencijos protokolai* (1930–1939). Bažnytines apeigas reglamentuodavo sinodų nutarimai, bet leidybiniam darbui išsiplėtus ir pasikeitus socialinėms sąlygoms XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, tapo ypač svarbu papildomai skleisti bažnytinių apeigų žinias. Tokiu tikslu pasirodė M. Valančiaus *Pamokims apėj sakrametą dirmawones* (1850), Pranciškaus Urbanavičiaus *Kaip turi klausytis šv. Mišių nusidėjėlis ir teisusis* (1939) ir kitos knygelės. Ne vieną šimtmetį skaičiuojančią Žemaičių vyskupystės istoriją pirmasis lenkų kalba aprašė kun. S. Čerskis savo *Žemaičių vyskupystės aprašyme* (*Opis Żmudzkiey dyecezyi*, 1830). Po kurio laiko buvo išleista žemaičių tarme garsioji M. Valančiaus *Žemajtiu wiskupistę* (2 t.; 1848). Ji ženkliai praplėtė Žemaičių vyskupystės ir visos

¹¹¹ VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*. Vilnius, 1979, p. 438–441.

¹¹² *Synodus Diocesana cleri Duc[atus] Samogitiae per ill[ustrissi]mu[m] ac r[evere]ndis[si]mu[m] in Chr[isto] patrem ac d[omi]n[um] d. Georgiu[m] Tyszkiewicz Dei et Ap[osto]lica[e] sedis gra[tia] episcopum Mednicen[sem] seu Samogitien[sem] in eccl[esi]a cathedr. celebrata XIII Ianua[rii] MDCXXXVI*. [Varniai : Žemaičių vyskupystės kurija], 1636 ([Vilnae : typis Academicis S. I.]). [99] p.

Žemaitijos istorijos supratimą. XX a. radosi atskiri lokaliniai tyrinėjimai bažnyčios istorijos klausimais. Kun. Antano Ragažinskio *Žemaičių Kalvarijos aprašymas* (1906) buvo pirmoji Žemaičių Kalvarijos bažnyčios istorijos apybraiža.

Nepriklausomos Lietuvos metais pasirodė pirmieji dar negausūs darbai ateizmo ir nekrikščioniškų religijų temomis, kurios kartu sudarė apie 1 proc. visos religijos teminės grupės. Pagrįstai galime teigti, kad Nepriklausomos Lietuvos metais Šiauliuose įsikūrusios Laisvamanių etinė kultūros draugija ir Visuomiečių etinis judėjimas, leidęs tokio pobūdžio leidinius, neturėjo didesnės įtakos Žemaitijos knygos repertuarui. Vis dėl, to tai buvo negausios inteligentų grupelės švietėjiškos programos dalis, kuria buvo bandoma skatinti visuomeninės minties pasaulietiškumą. Šie XX a. leidybos pokyčiai rodė naujų sąlygų pasikeitimą ir vertybinių orientacijų kismą.

Pagal kiekį antrą vietą regiono spaudos universume užima visuomenės mokslai. Detalesnis šios teminės grupės vaizdas atsispindi pateiktuose prieduose (3 priedas, 4 lentelė). Iš jų aiškėja, jog šioje grupėje ryškiausiai išsiskiria švietimui skirti leidiniai. Nuo XIX a. pradžios imta leisti mokyklų vidaus taisykles ir mokymo programas, kurias rengdavo ir skelbdavo jų globėjai ir prižiūrėtojai. Tokiomis aplinkybėmis 1801–1822 m. pasirodė 15 tokio pobūdžio knygelių, reglamentuojančių mokymo turinį ir sąlygas Kražių, Telšių ir Žemaičių Kalvarijos mokyklose. Elementorius – antra knyga po maldaknygės, gana vėlai pasiekė valstiečio namus. Kajetono Roko Nezabitauskio *Naujas mokslas skaytima diel mažū waykū Žemaycziu yr Lietuwos su 51 paweyksłays*, pasirodęs 1824 m. tapo pirmuoju žemaitišku elementoriumi. Jis buvo puikiai iliustruotas ir turiniu neatsiliko nuo to meto europinių pedagogikos tendencijų. XIX a. II-oje pusėje brolių Tado ir Vincento Juzumų elementoriai buvo papildyti religine dalimi ir sėkmingai platinti iki 1864 m. lietuviškos spaudos draudimo ir po jo. Šiaulių gimnazija, vienintelė gimnazija carinės Rusijos valdomoje Žemaitijoje, 1887–1897 m. rusų kalba leido metines ataskaitas. Tai svarbūs mokyklos istorijos šaltiniai, kuriuose atsiskleidžia mokyklos pasiekimai, personalas ir tuometinė būklė mokslo ir materialinėje srityje. Pedagoginė spauda savo gausą pasiekė Nepriklausomos Lietuvos laikmečiu, kai tauta savarankiškai ėmė rūpintis savo jaunosios kartos kokybišku ugdymu. Pirmaisiais nepriklausomybės metais radosi įvairaus profilio ir pakraipos naujos mokymo įstaigos. Tarp regiono žemės ūkio mokyklų išsiskyrė Plungės Vyskupo Motiejaus Valančiaus žemės ūkio mokykla. Ji buvo išsileidusi mokymo programą *Trumpa Vyskupo Valančiaus žemės ūkio mokyklos (Plungėje) programa* (1925), kurioje buvo išdėstytos profesinio mokslo turinys ir mokymo sąlygos.

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje Šiaulių gimnazija ir Palangos progimnazija buvo ryškiausi švietimo židiniai visoje Žemaitijoje. Nors mokslas vyko rusų kalba, bet jaunimui siekiančiam aukštesnio mokslo, didesnio pasirinkimo nebuvo. Palangos progimnazijoje nuo 1894

m., o Šiaulių gimnazijoje nuo 1895 m., veikė moksleivių šalpos draugijos, kurios leisdavo metines ataskaitas.

Carinė Rusijos valdžia menkai dėmesio skyrė profesiniam elgetavimui ir šalpai. Profesionalūs ubagai ir likimui palikti beglobiai seneliai, buvo įprasti Žemaitijos visuomenės elementai, kuriais ilgą laiką rūpinosi vietiniai žmonės ir Katalikų Bažnyčia. Po 1905 m. tautinės revoliucijos šiomis gyventojų grupėmis ėmė rūpintis visuomeniniu pagrindu besikuriančios karitatyvinės organizacijos. Dalis jų leido savo įstatus ir metines ataskaitas, todėl socialinio aprūpinimo spauda sudaro apie 19 proc. visuomenės mokslų turinio leidinių dalį.

XIX a. pradžioje žemaičių lituanistinis sąjūdis atsigręžė į tautosaką, kaip tautos gyvasties versmę. Imta skelbi žemaitiškas dainas, patarles, pasakas ir kitą smulkiąją liaudies kūrybą. Pirmasis šia linkme pasuko S. Stanevičius. Jis parengė rinkinius *Daynas žemaycziu* (1829) ir *Szeszes pasakas* (1829). Vėliau išėjo S. Daukanto dainų rinkinys *Dajnes žiamajtių* (1846) ir M. Valančiaus patarlių rinkinys *Patarles Zemajcziu* (1867). Pirmosios Lietuvos nepriklausomybės metais vietos kraštotyrininkų pastangomis ir nenustota domėtis žemaičių etnografija, bet knygų išleista negausiai. Būtų galima išskirti Marijonos Stiklienės-Goinytės sudarytą rinkinėlį *Lietuvių kariškosios dainos* (1924)¹¹³.

Valstybės valdymo ir politikos klausimai buvo svarbūs dar LDK laikais. Žemaičių kunigaikštystės pasiuntiniai atstovaudavo kraštiečių ir savo interesus bendruose Lenkijos–LDK seimuose. Ypač tai buvo aktualu XVIII a. pabaigoje įvairių kilusių valstybinių reformų ir politinių grėsmių akivaizdoje. Dar 1778 m. Žemaičių kunigaikštystės atstovas Jacekas Antonijus Putkameris Varšuvoje paskelbė pirmąsias tris savo kalbas¹¹⁴. Vėliau, 1789–1792 m. Varšuvoje aktyviai reiškėsi kitas Žemaičių kunigaikštystės pasiuntinys M. P. Karpis¹¹⁵. Po 1794 m. Tado Kosciuškos sukilimo ir 1795 m. carinės Rusijos įvykdytos LDK aneksijos 1830–1831 ir 1863–1864 m. nesėkmingų sukilimų, patriotinis žemaičių bajorų frontas patyrė skaudžių nuostolių. Šios aplinkybės nutraukė bajorijos saitą su aktyviu politiniu gyvenimu ir valstybės valdymu, todėl politinio pobūdžio spauda bajorija užsiimti nebegalėjo. Katalikų Bažnyčia nenustojo politinio oponento vaidmens, tad vysk. M. Valančiaus poleminės brošiūros negailėdavo kritikos carizmo politikai Lietuvoje. Partinę spaudą Nepriklausomos Lietuvos metais negausiai leido legalios ir nelegalios partinės struktūros. Ji Žemaitijoje po 1926 m. valstybės perversmo, pamažu buvo visai eliminuota iš visuomeninio gyvenimo.

¹¹³ *Lietuvių kariškosios dainos* : 60 parinktų apie karą dainų / Surinko M. S. Žeminėlė [Marijona Stiklienė-Groinytė]. Šiauliai : Knygynas „Lietuva“, 1924 (Šiauliai : Savičo ir Šumkauskio sp.). 48 p.

¹¹⁴ ESTREICHER, Karol. *Bibliografia polska*. Kraków, 1913, t. 25, s. 422–423.

¹¹⁵ TUNAITIS, Stepas. M. P. Karpio politinė koncepcija: rusoistinis atoliepis į Abiejų Tautų Respublikos realijas. *Filosofija, sociologija*, 2002, nr. 3, p. 3–9.

Kalbotyra ir grožinė literatūra sudaro 15 proc. viso teminio repertuaro (3 priedas, 4 lentelė). Jos pradžia Žemaitijoje siejama su Šiaulių klebono P. Tarvainio (apie 1580–apie 1636) lenkiškų panegirinių eilėraščių rinkiniu *Linksmas pasveikinimas (Przywitane wesole, 1634)*, kuriame buvo lietuviškas eiliuotas pasveikinimas Žemaičių vysk. J. Tiškevičiui. Po šių literatūrinių bandymų, tik XIX a. pradžios žemaičių lituanistinis sąjūdis iššaukė naują kūrybinę bangą. Nors dar ir negausiai, bet buvo išleista originalių ir vertimų lyrikos ir prozos žanrų kūrinių. XIX a. II-oje pusėje poezijoje išsiskyrė kun. Juozapo Želvavičiaus ir barono E. Rönne kūryba, kurioje pastebima žemaitiškojo patriotizmo bruožų. Vėliau šia linkme dirbo žemaičių rašytojų sambūris su Juozu Butkumi (slap. Butkų Juzė) ir Pranu Geniu priešakyje. Prozos atsiradimą siejame su kun. J. S. Dovydaičio didaktine apysaka *Sziauleniszkis senelis* (3 d.; 1860–1864). Joje įtaigaus senelio pasakojimas mokė jaunimą tikėjimo ir doros. Vėliau proza, ypač verstinė, tapo populiariu grožinės literatūros žanru. Kūriniai versti iš rusų, lenkų, vokiečių, anglų, danų, prancūzų ir kitų Europos kalbų. Dramaturgija vėlavo, ji dėl augančios mėgėjiškos teatrinės saviraiškos tapo aktuali tik XX a. pradžioje. Draminiai kūriniai gana gausiai buvo verčiami iš užsienio kalbų. Rečiau patys vietos literatai bandė užpildyti susidariusią spragą. Grožinės vaikų literatūros leidybos pradžia Žemaitijoje siejama su Ivano Krylovo *Pasakomis* (1863), kurias vertė kun. J. Želvavičius. Vertėjas pratarmėje retoriškai klausdamas: *Kas do nauda isz Pasakû Lieuv-Žemajtems tikt, klasimas?* – pats ir atsakė – jog tarp lietuvių ir žemaičių amžininkų nesant tokių pasakėtininkų kaip rusų I. Krylovas ar lenkų Ignacijus Krasickis reikia stengtis nors vertimais užpildyti šią spragą¹¹⁶. XX a. pradžioje vietos leidėjai nesistengė diferencijuoti grožinės prozos leidybos, tad didžioji leidinių dalis buvo skaitoma įvairių amžiaus grupių skaitytojų.

Humoristinė literatūra savo pradžia skaičiuoja nuo Mečislovo Precišauskio paskvilio *Pyrtys* (1885), bet labiau buvo suaktualinta Šiaulių knygynininko L. Jakavičiaus. Jo „Lietuvos“ knygynas 1924–1936 m. išleido 12 knygelių humoristinio turinio knygelių, iš kurių 7 priklauso paties L. Jakavičiaus plunksnai. L. Jakavičius buvo tas vienintelis vietos leidėjas, paskelbęs *Atsiminimus iš lietuvių spaudos draudimo laikų* (1939). Memuaristinė literatūra Žemaitijos spaudos produkcija daugiau nepasipildė.

Kalbotyros ir filologijos mokslais buvo susidomėta XIX a. I-oje pusėje vystantis kalbotyrai, iškilus vadovėlių, gramatikų ir žodynų poreikiui. Kun. K. Kasakauskio veikalas *Gramatyka języka źmudzkiego. Kalbrieda leźuwio ziamaytiszko* (1832) buvo pirmoji mokslinio pobūdžio lietuvių (žemaičių) kalbos gramatika. Po keleto metų išėjusi S. Daukanto lotynų kalbos gramatika *Prasmą lotynū kalbōs* (1837) buvo skirta mokslo besiekiančiam jaunimui. Šiaulių gimnazijos prancūzų kalbos mokytojas norvegas E. Andersenis 1900–1904 m. rusų kalba išleido 3

¹¹⁶ KRYLOVAS, Ivanas. *Pasakas* / pardiejo Jozepas Żelwicz. Wilniuje : spaustuwieje Juzapa Zawadzka, 1863, p. 6.

prancūzų kalbos gramatikas ir 2 vadovėlius. Nepriklausomos Lietuvos pirmaisiais dešimtmečiais, stingant mokomųjų leidinių, Žemaitijos leidėjai imdavosi lietuvių kalbos, rečiau prancūzų ir vokiečių kalbų, vadovėlių ir žodynų leidybos.

Bendrasis skyrius, apimantis bibliotekininkystės ir knygotyros mokslus, tęstinius ir mišraus turinio leidinius, taip pat organizacijų, muziejų ir parodų spaudos produkcija sudaro apie 12 proc. viso teminio repertuaro (3 priedas, 6 lentelė). Gausiausia teminė grupė – organizacijų įstatai ir prie jų besišliejantys ataskaitiniai leidiniai. Šioje grupėje vyrauja XIX a. pab.–XX a. pr. įvairių ūkiniu ir visuomeninių organizacijų įstatai rusų ir lietuvių kalbomis. Nepriklausomoje Lietuvoje vangiai buvo skelbiami draugijų įstatai ir ataskaitos, o po 1936 m. vasario 1 d. įsigaliojus naujam draugijų įstatymui, didžioji dalis visuomeninių organizacijų buvo uždarytos, todėl ši visuomeninio gyvenimo forma leidyboje nebeatspindėjo. Bibliotekinė ir knygotybinė literatūra buvo negausi. Ji savo pradžia skaičiuoja nuo 1904 m. *Šiaulių viešosios bibliotekos knygų rusų ir užsienio kalbomis katalogo* (*Каталог книг на русском и иностранных языках Шавельской общественной библиотеки*). Knygynų katalogus komerciniais tikslais leido Šiauliuose įsikūrę Antano Zaborskio, „Lietuvos“, „Aukuro“, „Žiedo“ ir Kultūros-švietimo draugijos knygynai, taip pat Plungės „Vilnies“ knygynas. Kultūros švietimo draugijos iniciatyva buvo išleista Paulo Ladevigo, Vladimiro Nevskio ir Nikolajaus Rubakino šviečiamojo pobūdžio knygelių knygų prekybos ir darbo su knyga klausimais. Rengiant meno parodas Šiauliuose ir Telšiuose buvo stengiamasi išleisti eksponuojamų darbų katalogus. Taip buvo pažymėta ir pirmoji 1938 m. rugsėjo 1–5 d. žemaičių dailininkų paroda Telšiuose¹¹⁷.

Senoji Žemaitija – agrarinis karštas, todėl žemės ūkiui skirti leidiniai, tarp taikomųjų, medicinos ir technikos mokslų spaudinių, užima ryškia poziciją (3 priedas, 7 lentelė). XIX a. pradžios Vilniaus universiteto fiziokratų idėjos buvo radusios palankią dirvą žemaičių šviesuolių darbuose. S. Stanevičiaus *Apey darima walge ysz kiarpiu islandu* (1823)¹¹⁸ ir Kiprijono Juozapo Nezabitauskio *Surinkimas dasekimu par mokintus žmonias, senowias amžiose tikray daritu apey bytes* (1823)¹¹⁹ vertimai davė pradžią tokio pobūdžio leidiniams. Prie žemės ūkio leidinių sklaidos taip pat prisidėjo šeši S. Daukanto vertimai. XIX a. pabaigoje Žemaitijoje suaktyvėjo įvairių gyvulių globą ir jų veisimą skatinančių draugijų veikla. Iš jų aktyviausiai veikė Rusijos gyvulių globos draugijos Rietavo skyrius ir keletas Raseinių žemės ūkio ir gyvulininkystės krypties

¹¹⁷ Paroda žemaičių dailininkų, 1938 IX 1–5, Telšiai : [Katalogas]. Telšiai, 1938. [16] p.

¹¹⁸ BRANDERBURGAS, Teodoras. *Apey darima walge ysz kiarpiu islandu pagal datiryma Teodora Branderburga aptiekoriaus Mohilawe ant upes Dniepra drauga daugiel draugiszcziu mokitu* / Pârdieja ysz lânkyszka S. S. Žemaytys [Simonas Stanevičius]. Wyjlniuy, 1823. 24 p.

¹¹⁹ KLIUKAS [KLUK], Kšištofas. *Surinkimas dasekimu par mokintus žmonias, senowias amžiose tikray daritu apey bytes*, o par kunigo Kluko kanauniko Kruszwickojo metuose 1789 Warszuwoje lenkiszky yszdukawotas, yr diel lenku yszdotas. O dabar pirmo siki ant lezuwio Letuwiszky – Zemaytiszko, / par kunigo Cypriono Juzapo Niezavitawski kanauninko Minskojo, prabaszcziu Welonos parguldytas. Wilniuje, 1823. [8], 75, [5] p.

draugijų. Kaip minėjome, Rietavo skyriaus ir jos prezidento Mykolo Oginskio pastangomis, net buvo bandoma apeiti tuomet galiojusį lietuviškos spaudos draudimą. Deja, nesėkmingai baigėsi draugijos nario L. Ivinskio *Pasaugos* (1876) spausdinimas¹²⁰. Raseinių žemės ūkio ir gyvulininkystės draugijos aktyvumą liudija leistos pranešimų tezės¹²¹. Žemaitijos agrarinis pobūdis menkai keitėsi ir Nepriklausomos Lietuvos metais, tad nuolat išliko ūkinio pobūdžio leidinių poreikis. Visai naujas reiškinys – ūkinių prekių kainininkai, kuriuos leido stambios ūkinių prekių parduotuvės Šiauliuose. Čia labiausiai pasižymėjo M. Sielskio prekybos įmonė „Flora“ bei Vlodo Masiulio ir Jono Baltrušaičio prekybos namai.

Gana anksti susidomėta ir medicinos klausimais. Tai skatino šio mokslo raida ir praktinės literatūros stoka, kuri nuolatinė epidemijų sąlygomis, buvo itin reikalinga. Jono Ugianskio versta knygelė *Regulas del skarbawu žmoniu* (1848) mokė kaip apsisaugoti nuo choleros, kuri dažnai užklupdavo nepasiruošusius Žemaitijos miestus¹²². Su medicinos mokslo plėtote ir toliau išliko svarbi higienos, sveikos gyvensenos ir įvairių užkrečiamų ligų prevencinė literatūra. Nepriklausomos Lietuvos metais ryškiausiai pasižymėjo tuometiniai Šiaulių gydytojai Petras Avižonis (pvz., *Kova su limpamomis ligomis*, 1920), Jonas Kvedaras (pvz., *Kaip sveikatą saugoti*, 1925) ir telšiškis veterinaras M. Veitas (pvz., *Džiovligė, arba Tuberkuliozas*, 1923).

Amatininkystės, paslaugų tiekimo ir pramonės klausimai nesusilaukė didesnio dėmesio. Tai lėmė menkas Žemaitijos miestų pramoninis išsivystymas ir infrastruktūros plėtros ribotumas. Leidyboje labiau atsispindėjo energetikos ir technikos sektorius įmonių leidiniai. Šiaulių ir Telšių savivaldybių elektrinės leido tarifus ir apyskaitas. Telšiškiai išsileido net savosios elektrinės istorijos apybraižą¹²³. Technikos naujovės, vieni iš jų radijas, separatorius ir traktorius, susilaukė techninės mokomosios spaudos. Toliau išliko aktualūs amatininkystės ir buities klausimai. Nauja maisto konservavimo metodika susidomėjusi Rietavo mergaičių žemės ūkio mokyklos direktorė agronomė Stasė Tallat–Kelpšienė išleido praktinio pobūdžio knygelę *Uogų, vaisių, daržovių, grybų marinavimas ir naminiai actai* (1935)¹²⁴.

Dėl aukštojo mokslo stagnacijos ir skaitytojų interesų ribotumo matematikos ir gamtos mokslų spauda, nesusilaukė didesnio dėmesio. Todėl mokslo populiarinamieji ir mokomieji

¹²⁰ TYLA, Antanas. Lauryno Ivinskio knygos „Pasauga“ likimas. In IVINSKIS, Laurynas. *Raštai*. Vilnius, 1995, p. 380–397.

¹²¹ *Журналъ общаго собранія Россіенскаго общества сельскаго хозяйства и животноводства 7-го декабря 1897 года*. Россіены, 1898. 46 с.

¹²² *Regulas del skarbawu žmoniu* : kaip sawi reyk užleykiti nuog choleras, ir kaip greytey ratowoti prastoms naminioms lekarstoms iey kokio sodo pasiroditu cholera / [pardieja isz rusiszka ant ziamaytiszka Jonas Ugiańskis]. Kauna, 1848. 15 p.

¹²³ *Telšių miesto savivaldybės elektros stotis* : monografija, rankraščio teisėmis išleista Telšių miesto savivaldybės elektros stoties atidarymo iškilmių proga 1933 m. spalio mėn. 28 d. Kaunas, 1933. 15 p.

¹²⁴ TALLAT–KELPŠIENĖ, Stasė. *Uogų, vaisių, daržovių, grybų marinavimas ir naminiai actai* / Agr. St. Tallat–Kelpšienė. Telšiai, 1935. 25 p.

leidiniai, dažnai verstiniai, tenkino mokymo ir savišvietos poreikius. Šia linkme Nepriklausomos Lietuvos metais daugiausiai nuveikė šiauliškė „Kultūros“ bendrovė ir Kultūros-švietimo draugija. Jų lėšomis buvo išleista didžioji dalis mokomųjų ir gamtamokslinių leidinių, tarp jų ir dešimt Ivano Trojanovskio gamtos ir fizikos vadovėlių. Dėl šios priežasties biologijos ir matematikos teminės grupės buvo tokios gausios tarp matematikos ir gamtos mokslų leidinių (3 priedas, 8 lentelė).

Geografijos, biografijos ir istorijos teminė grupė nėra gausi, ji sudaro tik 3 proc. viso Žemaitijos knygos repertuaro. Jos detalesnis statistinis vaizdas atsiskleidžiamas pateiktuose prieduose (3 priedas, 9 lentelė). Geografijos mokslų pradžią Žemaitijoje siejame su Žemaičių kunigaikštystės pakamario Kajetono Nagurskio išverstu Nikolo du Fresnoy Lenglet vadovėliu *Trumponi geografija jaunimo mokymo pamokoms (Geografia krótka na lekcyje podzielona dla nauki mlodzi, 1782)*¹²⁵. Kitų geografijos šakų spauda plėtojosi menkai, tad be atskirų darbų, didesnio populiarumo nepasiekė. XX a. pirmosios pusės kraštotyros sąjūdis gimė kraštotyrinę spaudą. Žemaitijoje pirmosiose gretose stovėjo karininko Petro Tarasenkos, aušrininko J. Miliausko-Miglovaros, žurnalisto Adomo Šidlausko ir visos Šiaulių kraštotyros draugijos leidiniai. Nepriklausomos Lietuvos metais išpopuliarėjo biografistika. Šį žanrą rinkosi įvairių pažiūrų kūrėjai, dažnai siekdami ryškių autoritetų biografiniais motyvais propaguoti savo politines ir pasaulėžiūrinės vertybes. Kun. Kazimieras Olšauskas išleido apybraiža apie tautinio atgimimo veikėją prelatą Praną Urbanavičių¹²⁶, savo ruožtu Alfonsas Braziulis išryškino laisvamano J. Šliūpo portretą¹²⁷. Politinės personalijos įvairių politinių aplinkybių metu, taip pat buvo aktualinamos. 1925 m. pasirodė vertimas iš rusų kalbos *Senovės Rymo kovotojai dėl žemės ir laisvės Tiberijus ir Gajus Grachai*. Brolių Tiberijaus ir Gajaus Grakchų, kilmingų Romos patricijų gyvenusių II a. pr. Kr., biografijos buvo pasirinktos kaip nesėkmingos kovos dėl žemės reformos simboliai. Pastaroji, šįkart sėkmingai, Mykolo Krupavičiaus Lietuvoje įvykdyta, jau kitais metais. Politinių tikslų siekė ir Juozas Gobis stengėsi reabilituoti prezidento Antano Smetonos opozicionierių Augustiną Voldemarą¹²⁸.

Istorijos mokslas ir pagalbinės istorijos disciplinos susiformavo tik XIX a., tad S. Daukanto lietuvių kultūros istorijos veikalas *Būdą senovės – lėtuviū kalnienū ir zámajtiū* (1845) nežymiai atsiliko nuo europinių tendencijų. Nors istorikas pakankamai giliai išmanė Lietuvos istorijos šaltinius, bet S. Daukantas taip pat aiškiai suvokė, kad tautinė istorijos samprata bus artima tik valstietiškajai visuomenės daliai. Autorius veikalą supaprastino ir skyrė plačiam žemaičių bajorų

¹²⁵ LENGLET, du Fresnoy Nicolas. *Geografia krótka na lekcyje podzielona dla nauki mlodzi* / przez J. P. Lenglet du Fresnoy po francusku napisana. Przez J. P. Kajetana Nagurskiego, podkomorzycą Xięstwa Żmudzkiego, na język oyczysty przelożona. Wilno, 1782. [333] p.

¹²⁶ OLŠAUSKAS, Kazimieras. *Prelatas Pranas Urbanavičius* / K. Alšėnas. Telšiai, [1943]. 68 p.

¹²⁷ BRAZIULIS, Alfonsas. *D-ras Jonas Šliūpas lietuvių tautos ir laisvosios minties kovotojas* / Edmundas Vingėla [Alfonsas Braziulis]. Šiauliai, [1926]. 16 p.

¹²⁸ GOBIS, Juozas. *Prof. Augustinas Voldemaras*. Plungė, 1930. 30 p.

sluoksniui ir valstietijai, kad jie galėtų suvokti Tėvynės istorijos svarbą. Po carinės Rusijos represijų istorijos mokslo atsigavimas pastebimas tik XX a. pradžioje. Tuo metu suaktyvėjo lokaliniai tyrinėjimai, kuriems pradžią Žemaitijoje davė Šiaulių berniukų gimnazijos istorijos mokytojas Konstantinas Špakovskis su *Istorine apybraiža apie Šiaulių berniukų gimnaziją (Историческая записка о Шавельской мужской гимназии, 1903)*. Darbas profesionaliai parengtas, turtingas savo faktografinė ir statistine medžiaga, tad nepraradęs savo vertės iki mūsų dienų. Nepriklausomos Lietuvos metais Jono Puzino dėka Šiauliai susilaukė antrosios istorinės apybraižos *Šiaulių miestas* (1930). Iškilusią istorijos vadovėlių poreikį bandė užpildyti Šiaulių gimnazijos istorijos, vėliau lietuvių kalbos ir literatūros mokytojas Jonas Trečiokas. Jis parengė vadovėlį *Mūsų istorijos pradžiamokslis* (1923 ir 1924). Loliniai tyrimai ir mokomosios istorijos klausimai vyravo, bet buvo pastebimos pastangos leisti knygas ir pasaulio istorijos temomis. Išsiskiria Herberto Velso tritomė *Pasaulio istorija, arba Aiški gyvybės ir žmonijos istorijos apybraiža* (1924–1935). Pagalbiniuose istorijos moksluose perspektyvą rodė chronologijos tyrinėjimai. Raseiniuose 1924 m. buvo išspausdintos Naujųjų ir vidurinių amžių istorijos chronologijos, kurių autorius, pasirašęs inicialais G. B., dar nenustatytas,¹²⁹ bet šie darbai išsiskiria visame to meto Lietuvos kontekste.

Menai, profesionalioji ir mėgėjiška saviraiška, taip pat įvairios sporto šakos ir žaidimai sudarė naują domėjimosi lauką, kuris dar ilgai buvo neįprastas valstietišškai bendruomenei, todėl ši teminė grupė nėra gausi (3 priedas, 10 lentelė). XIX a. pradžioje S. Stanevičiaus parengtos ir J. Platerio išleisto gaidos *Pązimes žemaytyszkas gąydas* (1833) buvo pavėluotas *Daynas žemaycziu* (1829) priedas ir pirmasis muzikinio pobūdžio kūrinys Žemaitijoje¹³⁰. Pirmaisiais Nepriklausomos Lietuvos dešimtmečiais mokomosios meninės raiškos leidinių stygius tapo aktualus ir vietos leidėjams. Viljamo Šnėbelio septynių dalių *Tipingoji skicu paišyba* (1921) ir kiti vadovėliai liudija apie šių leidinių poreikį. Miestų aukštosios kultūros meninė saviraiška, atsispindėjusi įvairiuose parodose ir teatrinėje veikloje nebuvo tokia gausi, kad būtų imtasi pastovios leidybos. Antra vertus, iki XX a. vidurio kultūros ir menų įstaigos Žemaitijoje tik kūrėsi, tad šis meninės spaudos leidybos vėlavimas buvo natūralus. Tarp visų regiono miestų meno ir sporto srityje, kiek tvirtesnes pozicijas turėjo Šiauliai ir Telšiai. Knygų leidyboje išsiskiria Šiaulių valstybinis dramos teatras ir keletas vietos sporto draugijų kaip Šiaulių jachtų klubas ir Šiaulių medžioklės draugija.

Filosofijos ir psichologijos grupės leidiniai sudaro vos 3 proc. viso Žemaitijos knygos teminio repertuaro. Vyrauja sapnininkai ir burtų knygos (3 priedas, 11 lentelė). Šių spaudinių leidyboje pirmaujančią vietą užėmė Šiaulių „Lietuvos“ knygynas. Jo savininkas L. Jakavičius,

¹²⁹ *Vidurinių amžių istorijos chronologija* / Partaisė ir vertė G. B. – I laida. Raseiniai, 1924. 59, [1] p.; *Naujųjų amžių istorijos chronologija* / Partaisė ir vertė G. B. – 1–ma laida. Raseiniai, 1924. 45, [1] p.

¹³⁰ *Pązimes žemaytyszkas gąydas* / prydiėtynas pry Daynų žemaycziu surynktų yr yszdātu par Symona Stanėwicze mōkslynyka literatūras yr gražiūju prytyrimu Wylniuje, spāustuwiej' B. Neumana, mētūse 1829. Rigoj', 1833. IV, 30 p.

žinomas vietos laisvamanis, buvo suinteresuotas populiarių sapnininkų ir burtų knygų leidyba, todėl pats ją vertė, kompiliavo ir leido. Jis taip pat parašė ir išleido tokių praktinių patarimų knygelių jaunimui kaip *Kaip prisivilioti sau mergelelę arba išsirinkti žmoną* (1927) ir *Kaip prisivilioti sau bernelį arba išsirinkti gyvenimo draugą* (1930). Vietos skaitytojui šios rūšies spaudiniai iki tol buvo nežinomi, bet vis labiau reikalingi. Šiaulių „Kultūros“ bendrovės pastangomis negausiai miestų ir miestelių inteligentijai buvo rengiamos apybraižos iš pasaulio filosofijos palikimo. Vyravo vertimai iš rusų kalbos, tarp kurių išsiskiria Pavelo Buriukovo ir Nikolajaus Rubakino darbai. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje besiformuojantis psichologijos mokslas domino ir Žemaitijos knygos leidėją. Vaikų psichologijos tema 1921–1924 m. aktyviai savo knygelėmis reiškėsi J. Gobis. Prie jų prisideda ir Samuelio Smailso knygų vertimai. Vaclovas Viršila pasitelkęs psichologines išvalgas, rašė nusikalstamumo prevencinėmis temomis¹³¹. Laisvalaikio ir šviečiamojo pobūdžio leidiniai buvo gana naujas reiškinys regioninės knygos leidyboje. Jų aktualumą ir būtinumą apsprendė gausėjantis vietos inteligentijos sluoksniš.

¹³¹ VIRŠILA, Vaclovas. *Šių dienų pažiūros į nusikalstamumą* / Dr. V. Viršila. [Šiauliai], 1927. [1], 32 p.

2.3. Tipologinė leidinių analizė paskirties (adresato) požymiu

Paskirties (adresato) tipologija atskleidžia spaudos produkcijos paskirtį ir tikslą kuriam yra skirtas leidinys. Šią tipologinę struktūrą sudaro 13 leidinių rūšių: oficialieji, moksliniai, mokslo populiarinamieji, grožiniai literatūriniai, gamybiniai praktiniai, normatyviniai, mokomieji, masiniai politiniai, dvasinio švietimo (tikiybinių), žinybiniai, informaciniai, reklaminiai, laisvalaikio. Dėl skirtingų leidinių atrankos kriterijų Žemaitijos leidinių tipologinė struktūra paskirties (adresato) požymiu atskleidžia dar vieną jos spaudos produkcijos savitumą.

Bendrą Žemaitijos knygos paskirties (adresato) tipologinį vaizdą matome pateiktame priede (*3 priedas, 12 lentelė*). Iš jo aiškėja, jog tipologinės leidinių rūšys netolygiai pasiskirsto. Bendra jų procentinė charakteristika atrodo taip: tikiybinių sudaro 35 proc., oficialieji – 18 proc., mokomieji – 10 proc., laisvalaikio skaitymo – 7 proc., mokslo populiarinamieji – 6 proc., gamybiniai praktiniai – 1 proc., moksliniai – 3 proc., normatyviniai – 3 proc., masiniai politiniai – 3 proc., žinybiniai – 2 proc., informaciniai – 1 proc., reklaminiai – 0,5 proc.

Tikiybinių leidinių gausą apsprendė iki XX a. pradžios užsitęsusi sekuliarizacija. Katalikų Bažnyčia, kuriai Žemaitijoje atstovavo Žemaičių vyskupystė, carinė Rusijos valdymo metais gynė žemaičius nuo brukamos stačiatikybės ir sklindančios lenkybės, todėl gyventojų tautinė ir religinė tapatybės buvo įgavusi itin tvirtus ryšius. XIX–XX a. pr. didesniąją intelektualinio elito dalį sudarė konfesinė inteligentija. Tradicinis katalikiškumas buvo įaugęs į kaimo bendruomenės sąmonę. Katalikų Bažnyčia išliko proteguojama ir Nepriklausomos Lietuvos metais. Net autoritarinis A. Smetonos režimas, neįstengė labiau riboti opozicinės Katalikų Bažnyčios veiklos¹³². Nors XX a. pr. vakarų Europoje daugelyje šalių visuotinai buvo pereita prie civilinės metrikacijos, Lietuvoje ši praktika dėl Katalikų Bažnyčios pasipriešinimo ištvirtino tik pirmosios sovietinės okupacijos metais. Šio priežastys nulėmė, jog Žemaitijos socialinei sanklodai ilgą laiką buvo ypač aktualūs tikiybinių leidiniai. Jie sudaro 35 proc. (arba 504 leidiniai) viso tipologinio kiekio. Jo detalesnę charakteristiką atskleidėme nagrinėdami teminiu pagrindu, todėl čia detaliau neaptarsime.

Antroji pagal gausą rūšis, sudaranti 18 proc. (arba 251) – oficialieji leidiniai. Juose skelbiami įstatymai, nutarimai, ataskaitos, įstatai, normatyvų ir direktyvų medžiaga valstybinių, visuomeninių ir organizacijų vardu. Pirmoji tokio pobūdžio spaudą dar XVII a. pradžioje ėmė leisti Žemaičių vyskupystė, kuriai buvo svarbu informuoti apie bažnytinius administracinius bei apeigų pasikeitimus. Gausiausią šios rūšies dalį sudaro carinės Rusijos valdymo laikais ir vėliau veikusiu

¹³² TRIMAKAS, Ramūnas. Lietuvių nacionalinis identitetas: etniškumo ir konfesiškumo santykio problema tarpukario Lietuvos Respublikoje (1918–1940). *Sociologija*, 1999, nr. 3 (2), p. 67–68.

visuomeninių organizacijų įstatai ir ataskaitiniai leidiniai. Jie dažniausiai brošiūruoti, didesnių finansinių išlaidų nereikalaudavo, todėl draugijoms, kurios buvo suinteresuotos savo veiklos pavišnimu, jie buvo svarbia saviaktualizacijos forma. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad Nepriklausomos Lietuvos laikmečiu organizacijų ataskaitinių leidinių pasirodydavo labai retai. Po 1936 m. vasario 1 d. įsigaliojusio draugijų įstatymo jų veikla buvo itin suvaržyta, todėl visuomeniniai judėjimai nebegalėjo aktyviau reikštis ir informuoti apie savo veiklos pasiekimus.

Literatūriniai grožiniai leidiniai sudaro 13 proc. (arba 190) viso Žemaitijos knygos repertuaro. Tokį palyginti žemą procentą apsprendė regiono aukštosios kultūros atsilikimas. Dėl švietimo spragų skaitytojų auditorija nebuvo subrendusi grožinei kūrybai, o patys kūrėjai vangiai ėmėsi šios saviraiškos. XVII–XVIII a. be retos panegirinės literatūros lotynų ir lenkų kalbomis vietos skaitytojas savojo regiono grožinės kūrybos ilgai nesulaukė. Šias spragas XIX a. dalinai užpildė verstinė literatūra, bet ir jos nuolat trūko. XX a. pradžioje sustiprėjus žemaičių inteligentijai situacija ėmė taisytis. Kūrybinė inteligentija jau pajėgė kurti ir publikuoti savo kūrybą, kas iki tol dėl dažnų finansinių problemų buvo gana vangiai daroma. XIX–XX a. regiono grožinėje literatūroje vyrauja verstinė užsienio autorių kūryba. Itin populiarūs apsakymai, romanai, rečiau pasakos.

Žemaitijos miesto tinklo raidos vėlavimas, užsitęsęs iki XVI a. pabaigos, stabdė mokymo įstaigų plėtrą. Vis dėlto 10 proc. visų Žemaitijos leidinių buvo mokomojo pobūdžio. Jai priskiriami vadovėliai, programos, mokytojų žodynai ir kita pedagoginė spauda. Iš šios produkcijos ryškiausiai išsiskiria vadovėliai. Pirmasis šia linkme pasižymėjo Žemaičių kunigaikštystės pakamaris K. Nagurskis, 1782 m. į lenkų kalbą išvertęs žymaus prancūzų švietėjo Nikolo Lenglet du Fresnoy'o geografijos vadovėlį¹³³. XIX a. viduryje pasirodė elementoriai, teikę pagrindinių žinių valstietiškajai visuomenės daliai, bet tuo pačiu metu leisti ir užsienio kalbų mokytojų vadovėliai, skirti moksleivijai ir būsimajai studentijai. Carizmas, numalšinęs 1863–1864 m. sukilimą, beveik sunaikino buvusią regiono švietimo sistemą ir pakirto mokomosios literatūros leidybą. Ji suintensyvėjo tik po 1904 m., kai buvo atgauta lietuviška spauda. XX–XXI a. sandūroje visiškai išsidiferencijavus mokslams mokyklų mokomosios programos turėjo stengtis neatsilikti nuo mokslo raidos, todėl XX a. I-oje pusėje iškilo didžiulis mokomųjų leidinių poreikis. Šias spragas pirmoji sistemingai bandė užpildyti šiauliškė „Kultūros“ bendrovė, savo lėšomis leidusi mokomuosius leidinius. Didžioji dalis vadovėlių buvo verstiniai, nes vietos inteligentija nepajėgė pati užpildyti mokomųjų leidinių spragas. Antra vertus, regione neveikė pasaulietinių aukštųjų mokyklų, kurios būtų galėjusios imtis pedagoginės spaudos leidybos. Dalinai šią našta perėmė vietos mokytojai, finansiškai paremti mokymo įstaigų ir švietimo draugijų. Pedagoginiai leidiniai savo turiniu apėmė

¹³³ LENGLET, du Fresnoy Nicolas. *Geografia krótka na lekcyce podzielona dla nauki młodzi* / przez J. P. Lenglet du Fresnoy po francusku napisana. Przez J. P. Kajetana Nagurskiego, podkomorzycą Xięstwa Żmudzkiego, na języku oyczysty przelożona. Wilno, 1782. [333] s.

bendrojo ir profesinio lavinimo mokymo programas. Leidybos tendencijos liudija apie vietos inteligentų pastangas reaguoti į iškilusias problemas, kurios dažnai susidarydavo dėl tinkamų pedagoginių leidinių stygiaus.

Ketvirtieji pagal gausą – laisvalaikio skaitymo leidiniai, sudarantys 7 proc. viso tipologinio repertuaro. Jie apima populiariąją spaudą, teikia žinių apie kasdieninę buitį, neprofesionaliąją kūrybinę saviraišką, laisvalaikį, pramogas ir kitus žmogaus gyvenimo ypatumus. Laisvalaikio spauda pasireiškia tada, kai žmonės savo laisvalaikio dalį ima skirti ne vien tik dvasinių poreikių tenkinimui, bet ir savo buities pagerinimui, asmeninei saviraiškai, pramogoms, sportui ir kitoms veiklos formoms. Laisvalaikio leidiniai savo įvairovę pasiekia, kai yra išsivystęs miestų kultūrinis gyvenimas. Aplamai, miestiečiai turi daugiau ir įvairesnio laisvalaikio, kadangi valstiečio laisvalaikio supratimas buvo visai kitokio pobūdžio, jis daugiau bendruomeninis, o miestiečių individualus. Žemaitijos miestų gyvenimas suintensyvėjo, tik nuo XX a. pradžios, kadangi ekonominio kapitalo sankaupos ir jo judėjimas, ilgą laiką buvo susijęs su miestų žydų bendruomenėmis. Nuo XIX a. pradžios, valstietiškajai visuomenės daliai, žemaičių lituanistinio sąjūdžio veikėjai S. Stanevičius, S. Daukantas ir kiti savo ir rėmėjų lėšomis leido populiarias knygeles. Jose buvos mokoma apie tabako ir apynių auginimą, sėjomainą, sodininkystę, miškininkystę ir kitus namų ruošos ir ūkinio gyvenimo klausimus. Su ironija S. Daukantas knygelės *Pamôkimą kajp rinkti medînės sieklàs* pratarėje rašė: *Nè wienas skaitydamas tą maną kningėlę sakis, buwęs žmogós, kórs darbo netóriedams parasze ape rinkimą mediû sieklú*¹³⁴. Čia alegorija į valstiečio sąmonę, kuri dar buvo nepratusi prie pasaulietinio pobūdžio laisvalaikio skaitinių. Ši spauda ėmė gausėti ir įvairėti, tik nuo XX a. 3-ojo dešimtmečio. Sapnininkų, burtų ir pranašavimų leidinių leidyboje produktyviausiai dirbo L. Jakavičiaus „Lietuvos“ knygynas. Vien pranašysčių knyga *Mikaldos Sabbijos karalienės pranašavimai* 1922–1935 m. išleista penkiomis laidomis, nekalbant apie populiarius sapnininkus. Šiaulių „Kultūros“ bendrovės išleistas trijų dalių konvoliutas *Naudingi sodžiaus skaitymai* (1925) buvo universalus valstiečio žinynas, kuriame teikiama žinių apie žemės ūkio, kooperacijos, valstybės valdymo, statybos, paskolų sistemą, savišvietos ir kitus klausimais. Populiarėjo sveikos gyvenimo spauda. Šia linkme reikėsi gydytojas J. Kvedaras su savo vadovėliu *Maistas ir valgių gaminimas* (1925). Pamažu pereita prie technikos naujovių įsisavinimo. Tapusi svarbi knyga *Kaip pačiam įvesti savo bute elektros šviesą* (1935) mokė elektros instaliacijos pagrindų. XX a. išsiplėtojo turizmas. Žemaitijoje ir visoje Lietuvoje populiariausias Palangos kurortas stengėsi pristatyti save ir nuolat informuoti apie kurorto teikiama paslaugas. Šiais tikslais už vietos leidėjų lėšas pasirodė ir knygelė *Palangos jūros*

¹³⁴ *Pamôkimą kajp rinkti medînės sieklàs* / pargólde išz gudû kalbos i zámajtiû kalbą Jonas Purwys [S. Daukantas]. Petropilie, 1849, p. 5.

maudyklės (1929). Laisvalaikio skaitymo leidinių leidybos tendencijos liudija, kad augant ir vystantis Žemaitijos miestams, sparčiai besikeičiant pasauliui, radosi nauji laisvalaikio praleidimo būdai ir formos, kuriomis aktyviai domėjosi ir regiono leidėjai.

Laisvalaikio spaudai artima rūšis – mokslo populiarinamieji leidiniai. Jie sudaro apie 6 proc. viso Žemaitijos knygos spaudos produkcijos. Mokslo populiarinamieji leidiniai yra nukreipti į mokslo pasiekimų ir naujovių aktualinimą plačiojoje visuomenėje. Šiam tipui priklauso kraštotyrinė spauda ir populiarioji biografistika. Mokslo populiarinamosios spaudos pradžią Žemaitijoje siejame su S. Čerskio knyga *Žemaičių vyskupystės aprašymas (Opis Żmudzkiey dyecezyi; 1830)*. Tuo laikmečiu be keleto žemaičių šviesuolių knygelių tarp jų ir S. Daukanto *Būdą senowęs – lėtuwiū kalnienū ir żámajtiū* (1845), nieko daugiau nebuvo išleista. Ši spaudos rūšis atgimė Nepriklausomoje Lietuvoje. Spaudos produkcijoje ėmė vyrauti mokslo populiarinamosios apybraižos iš biologijos, medicinos, psichologijos, geologijos, ekonomikos ir kitų mokslų sričių. Pradėta supažindinti su užsienio šalių gyvenimu. Charakteringas pavyzdys yra P. Bugailišio knygelė *Kaip gyvena norvegai* (1921). Svarbią vietą užima kraštotyrinė spauda, kuri yra siejama su Nepriklausomoje Lietuvoje išsiplėtusiu kraštotyros sąjūdžiu. Žemaitijoje be atskirų kraštotyrininkų (pvz., Adomo Šidlausko) aktyviausiai reiškęsi Šiaulių kraštotyros draugijos nariai, leidę kraštotyrines apybraižas. Išpopuliarėjo biografistika. Imta skelbti pasaulio ir Lietuvos, gyvųjų ir palikimo veikėjų biografines apybraižas. 1925 m. pasirodė Leono Žukausko vertimas *Kynų išminčius Konfucijus*. Matas Untulis išleido knygelę *Simonas Daukantas–vaikams* (1932). Iš pedagogikos istorijos išsiskiria Nikolajaus Rubakino knygelė *Jonas Amosas Komenskis didis mokytojas* (1925). Nors mokslo populiarinamoji spauda nebuvo itin gausi, bet ji yra pakankamai įvairi.

Masiniai politiniai leidiniai apima politines pasaulio ir krašto aktualijas. Masiškumas ir politinių idėjų sklaida reikalauja didelių knygų tiražų, tad vienas iš šio tipo skiriamųjų bruožų yra tiražo dydis. Jis, atsižvelgiant į laikmetį ir Žemaitijos demografinę situaciją, turi siekti keletą tūkstančių spaudos vienetų. Turinio atžvilgiu masiniai politiniai leidiniai charakteringai atspindi to meto politines ir visuomenines aktualijas. Minėtasis Žemaičių kunigaikštystės pasiuntinys J. A. Putkameris, pirmasis XVIII a. pabaigoje pradėjo skelbti savo politines kalbas, tik nežinia kokio dydžio tiražu jis jas platino. 1858–1864 m. Žemaičių vyskupystėje, o vėliau ir visoje Lietuvoje, vykusio blaivybės sąjūdžio atgarsis M. Valančiaus agitacinė knygelė *Apej brostwą blaiwistes, arba nusiturieima* (1858–1861). Ji buvo masiškai platinama, todėl susilaukė net 4 leidimų ir didžiulių tiražų siekiančių 10 tūkstančių egzempliorių. Po 1863–1864 m. sukilimo Katalikų Bažnyčia stojus į opoziciją carizmui, M. Valančius ėmėsi skelbti politines brošiūras apie katalikų tikėjimo persekiojimą Lietuvoje ir Žemaitijoje. Nepriklausomybės kovų sąlygomis 1919 m. Raseiniuose pasirodė P. Giliaus knygelė *Kokia nauda Lietuvai iš unijos–sajungos su Lenkija*, kurioje gvildentas

tuomet aktualus Lietuvos ir Lenkijos sąjungos klausimas. Vietos politinės organizacijos per savo partinę spaudą skleidė įvairias politines programas ir kritiką. Šiuo tikslu Šiaulių miesto darbininkų profsąjunga išleido Vinco Kapsuko knygelę *Sodžiaus darbininkai ir Lietuvos buožės* (1922). Masinei spaudai priskiriame visuomeninio pobūdžio spaudą, kuria buvo bandoma daryti įtakos valstybės valdymui, ekonomikai ir socialiniams reiškiniams. Nežinomas autorius paskelbė brošiūrą *Nuodėmingai sukurtų moterysčių nuodėmingas išardymas, arba, Civilinė metrikacija* (1937). Leidinyje neigiamas civilinės metrikacijos reformos būtinumas. Plačiau politiniams masiniams leidiniams plisti įtakos turėjo gana silpnas politinis partinis judėjimas, ir pakankamai trumpas jos kokybiškos raiškos laikotarpis apėmęs XX a. pirmus tris dešimtmečius. Autoritarinė A. Smetonos Lietuva varžė politinių organizacijų veiklą, bet nepaisant šio akivaizdaus spaudimo telšiškis Aleksandras Tornau 1932 m. Telšių „Perkūno“ spaustuvėje išleido knygelę *Valstiečių liaudininkų ideologiniai pagrindai*.

Normatyvinė spauda, dėl menko krašto pramoninio išsivystymo ir paslaugų sferos ribotumo, Žemaitijoje buvo negausi. Ji sudaro apie 3 proc. visų leidinių. Aktualiausi kainininkai, kuriuos leido prekybos įstaigos. Visame regiono pramoninio išsivystymo, prekių ir paslaugų teikimo sferose, ryškiai pirmavo Šiauliai. Čia veikiančios įmonės – saldainių fabrikai „Birutė“ ir „Aušra“, taip pat M. Sielskio sodo reikmenų parduotuvė „Flora“, sėklų ir įvairių prekių importo įmonė „Litrusam“, Benjamino Lurje sėklų parduotuvė bei Vlodo Masiulio ir Juozo Baltrušaičio prekybos namai – leido prekių kainininkus. Rečiau pasirodydavo kitokio profilio normatyvinė spauda, bet galime išskirti transporto tarifų, gamybos įmonių ir miškininkystės įstaigų normų skaičiavimo lenteles, kurios buvo skirtos įmonių ir įstaigų reikalams. Prie jų šliejais ir negausi gamybinė praktinė spauda. Pavieniai spaudiniai teikė žinių apie technikos, maisto pramonės ir statybos technologijas ir įrengimus. Agrarinį regiono pobūdį atsikleidžia J. Kupriūno knyga *Kiaušiniai* (1934). Joje buvo teikiama žinių apie kiaušinių gamybą, laikymą ir prekybą.

Informacinėje erdvėje susiorientuoti padeda žinynai. Šis tipas apima enciklopedijas, žodynus, adresų ir telefonų abonentų knygas ir katalogus. Žinynai regiono spaudos produkcijoje yra negausi tipologinė grupė (3 proc.), savo pradžią siejanti su *Šiaulių viešosios bibliotekos rusų ir užsienio kalbų knygų katalogu (Каталог книг на русском и иностранных языках Шавельской общественной библиотеки, 1904)*. XX a. pradžioje išsiplėtus knygynų tinklui, kai kurie regiono knygynai leido savo produkcijos katalogus. Šia linkme dirbo Šiaulių „Lietuvos“, „Aukuro“, „Kultūros“ ir Plungės „Vilnies“ knygynai. Meno ir amatininkystės parodos buvo įprasminamos išleidžiant katalogus. Pirmoji 1926 m. tai padarė Lietuvos dailininkų draugija, iniciavusi dailės

parodą Šiauliuose¹³⁵. Palangos miestėlas Jonas Pušinskis Kretingoje išleido pirmąjį kurorto žinyną *Palangos vilų ir namų savininkų, prekybos įmonių ir amatininkų sąrašas* (1937). Lietuvos telefonų abonentų sąrašai iš pradžių leisti necentralizuotai, todėl 1921 m. pasirodžiusi *Šiaulių miesto ir jo apylinkės telefonų abonementinė knygutė* laikinai užpildė susidariusią spragą.

Moksliniams leidiniams taikomi aukšti moksliniai reikalavimai. Jie dažniausiai yra leidžiami monografių, straipsnių rinkinių, studijų ir mokslinių ataskaitų forma. Aukštojo mokslo įstaigos ir pavieniai mokslininkai rodė didžiausią iniciatyvą mokslinės literatūros rengime. Senojoje Žemaitijoje, be Kražių kolegijos, Žemaičių kunigų seminarijos, Telšių kunigų seminarijos ir Telšių jašivos rabinų mokyklos, ryškesnių aukštojo mokslo židinių nebuvo. Todėl moksliniai leidiniai sudarė apie 1 proc. viso spaudos kiekio. Ji savo pradžią skaičiuoja nuo K. Kasakauskio gramatikos *Gramatyka języka žmudzkiego. Kalbrieda leżuwio ziamaytiszko* (1832), kuris yra pirmasis mokslo veikalas, atitinkantis to meto Europinio mokslo reikalavimus. Iš carinės Rusijos valdymo metų mokslinio palikimo išsiskyrė K. Špakovskio knyga *Šiaulių berniukų gimnazijos istorijos užrašai* (*Историческая записка о Шавельской мужской гимназии*, 1903). Šiaulių „Kultūros“ bendrovė išleido tritomę H. Velso *Pasaulio istorija, arba Aiški gyvybės ir žmonijos istorijos apybraiža* (1924–1935), taip pat Roberto Viperio *Senovės Europa ir Rytai* (1924). Publikuotos kelios monografijos religijotyros srityje atskleidžia apie šios disciplinos svarbą. Čarlio Aleno knyga *Dievo idėjos raida, arba Evoliucija* (1938) liudija apie vertėjo – J. Šliūpo – pastangas skleisti ateizmą.

Informaciniai leidiniai atlieka žinių sklaidos funkcija. Jie teikia žinių apie būsimus ir esamus projektus, leidinius ir kitą itin svarbią informaciją. Šis tipas regiono spaudos produkcijoje, nesudarydamas gausios grupės savo, pradžią skaičiuoja nuo *Šaukėnų beturčių šelpimo draugijos įstatų projekto* (*Проектъ устава общезжитія Шавкянскаго общества пасобія беднымъ*, apie 1892). Jis informavo apie kuriamos draugijos veikimo kryptis, bet neturėdamas teisinės galios, liko neįgyvendinta projektas. Mat, apie Šaukėnų beturčių šelpimo draugijos veiklą daugiau žinių neišliko. Savitas kritinis žvilgsnis pateiktas Telšių vyskupijos leidinyje *Moksleiviams skaitytinios knygos* (1934). Brošiūroje pagal katalikiškos dorovės normas buvo atrinkta rekomendacinė literatūra moksleivijai. Informacinius leidinius leido ir Palangos kurorto informacinis biuras. Nemokamai platinamoje knygelėje *Palangos kurorto informacija 1937 VII 1* (1937) pateikta svarbiausia informacija apie kurorte teikiamas paslaugas.

Informacinę spaudą papildė reklaminiai lediniai. Jie informuoja apie būsimus renginius, leidinius, teikiamas paslaugas ir naujus pramonės gaminius. Reklama savo nišą buvo užėmusi periodinėje spaudoje, tad papildomai leisti reklaminius leidinius Žemaitijos leidėjams nebuvo

¹³⁵ *Dailės paroda 1926 m. rugpiūčio 12 d. – rugsėjo 6 d. Vilniaus g–vė, „Birutės“ rūmai Šiauliuose. Šiauliai, [1926]. [18] p.*

tikslinga. Todėl tik 6 brošiūros priklauso šiai grupei. Renginių programos Žemaitijoje leistos nuo XIX a. pabaigos. Pirmasis to ėmėsi Plungės kunigaikštis M. Oginskis, 1899 m. išleidęs žemės ūkio ir amatininkystės parodos programą¹³⁶. Šiuo keliu ėjo 1932 m. Šiaulių žemės ūkio paroda, ir Šiaulių valstybinis teatras, 1944 m. išleidęs spektaklio *Abu krūmuos* programą. Pramonines prekes reklamavo tik Šiauliuose veikę V. Masiulio ir J. Baltramaičio prekybos namai¹³⁷.

¹³⁶ *Программа сельско–хозяйственной и кустарной выставки въ м. Плуняны, въ 1899 году*. Вилно, 1899. 15 с.

¹³⁷ *Rūkšties vystytojas Flora Danica*. Šiauliai, 1928. 7, [1] p.

3. REGIONINĖS KNYGOS SKLAIDA

3.1. Bibliografinės informacijos sklaida

3.1.1. Reklama regiono informacinėje erdvėje.

3.1.1.1. Verbalinė (žodinė) sklaida

Knyga – mokslo ir pažangos garantas – Žemaitiją pasiekė gana pavėluotai. Tai apsprendė sudėtingas regiono politinės raidos procesas, užsitęsęs iki XV a. pradžios. Ne lengvai eita nuo tradicinės (pagoniškos) link vakarietiškos kultūros, kurios pagrindas buvo raštas ir spausdintas žodis. Pirmosios žinios apie spaudą regione galėjo pasklisti tik žodžiu, nes mažaraštė visuomenė, neturėdama kitų alternatyvų, tokios subtilios informacijos perduoti kitaip ir negalėjo. Nors šios informacijos pirmumo teise neabejojame, bet jos pažinimas, dėl savaiminio laikinumo, tampa ribotas. Nesant dokumentuotos fiksacijos nelengva, net įvardinti verbalinės informacijos vaidmenį regiono informacinėje sistemoje. Tam iš dalies gelbsti archyviniai šaltiniai, korespondencija ir periodika, kurioje gana fragmentiškai pasitaiko žinių apie šį knygines informacijos perdavimo būdą.

Pirmieji knygų leidėjai Žemaitijoje buvo katalikų dvasininkai, tad nuo XVI a. pabaigos Žemaičių vyskupystėje trumpos žinios apie leidinius, jų kritinis įvertinimas, net savotiška cenzūra turėjo būti įprasta bažnytinio gyvenimo dalimi. XVI–XVII amžiaus Reformacijos ir kontrreformacijos kovų sukuryje dažnai atsidurdavo ir knyga kaip viena iš pagrindinių savojo tikėjimo skleidimo priemonių. Kunigo autoritetas XVIII–XX a. pr. neslopo: jie dažnai tapdavo aktyviais knygų leidėjais ir platintojais. Todėl dvasiškiai natūraliai buvo suinteresuoti skleisti informaciją apie naujai pasirodžiusius leidinius. Pavienės žinutės periodinėje spaudoje patvirtina, kad kunigija siekė kontroliuoti pasaulietinių knygų sklaidą. Vienas jų, Plungės bažnyčios altarista Vladislovas Tamašauskas, 1901 m. per pamokslą sakęs: *Jau ir pas mus, mieli broliai <...> pradeda platinti bedievystę: žmonės gabena iš Amerikos šliūpinės knygas, iš Prūsų eina gazietos arba laikraščiai; jie tai tikrai tikra šėtoniška sėkla... Neskaitykit jų mieli broliai, ir kur užtėmyje, kiškite į pečių!*¹³⁸. Šie pareiškimai dažnai tik padidindavo draudžiamos spaudos populiarumą¹³⁹. Todėl Bažnyčią nemenkai prisidėdavo prie bibliografinės informacijos sklaidos. XX a. pradžioje susikūrus Lietuvos krikščionių demokratų partijai partiniai vaidai ir toliau neaplenkė sakyklų ir kitų viešųjų bei privačiųjų erdvių. Knyga, dažniau įvairios antireliginės ir socialistinės brošiūros, buvo nuolatinės kritikos centre, todėl jai (anti)reklamos netrūko.

¹³⁸ MICKEVIČIUS–KAPSUKAS, Vincas. Plungė. (Telšių pavieta). *Vienybė Lietuvninkų*, 1901, gruodžio 4 (nr. 49), p. 582. Parašas: Isz Brusginės

¹³⁹ BUBĖNAS, Domininkas. Ilgi darbo metai ir ištrėmimas. In *Knygnešys*. Vilnius, 1992, t. 1, p. 122.

Antroji iniciatyva atėjo iš spaudos prekeivių. Išnešiojamoji prekyba iš esmės remiasi tiesioginiu kontaktu su pirkėju. Knygų prekeivis tampa tuo pirmuoju asmeniu, kuris klientui pataria, jį orientuoja ir yra tiesiogiai suinteresuotas pateikti kuo patrauklesnę informaciją apie parduodamus leidinius. Ne visada ji būna tiksli ir teisinga, bet dažnai ji būna vienintelė. Pogrindinės, ne išimtis ir draudžiamos lietuviškos spaudos, platinimas rėmėsi beveik vien tiesioginiu kontaktu, tad knygų pardavėjo konsultacija dažnai buvo lemtinga apsisprendimui. Didelės reikšmės tam turėjo ir platintojo autoritetas, jei jis tai darė ne iš komercinių, bet vien iš ideologinių paskatų. Viena iš pavyzdžių būtų 1902 m. atsitikimas nutikęs Plungėje. Tų metų pradžioje vietos uriadnikas Juozapas Kravčenko po ilgos kalbos savo pavaldiniams, kurių buvo apie 50, sugebėjo išsiūlyti rusišką *Vilenski Kalendarna 1902 god*¹⁴⁰. Nors lietuviškų kalendorių pasienio regione su Prūsija netrūko, bet tokį pavaldinių apsisprendimą nulėmė vadovo autoritetas.

Žemaitijos provincijoje knygų platinimas ilgą laiką išliko gana ribotas. Trūko elementarios bibliografinės informacijos apie naujai pasirodžiusius leidinius. Tai savo laiku buvo sprendžiama vietos skaitytojams koresponduojant su bendraminčiais, gyvenusiais sostinėje ir kituose miestuose. Kaip aiškėja iš lietuvių tautinio atgimimo veikėjų susirašinėjimų, lietuviškų knygų leidyba ir platinimas buvo vienas iš aktualiausių klausimų. Viename S. Daukanto laiške randame žinių, jog jis iš Peterburgo ne kartą rašė Maskvoje gyvenusiam Vladimirui Andrejauskui apie savo paties ir kitų autorių išleistas lietuviškas knygas. S. Daukanto laiške nurodomi asmenys, kurie jomis prekiauja, taip pat pateiktos ir leidinių kainos. Tokių žinių paplitimas ir jos sklaidos forma liudytų, jog to meto ribotas regiono knygų prekybos tinklas nesugebėjo tenkinti vietos gyventojų lūkesčių, tad reikiamos informacijos V. Andrejauskui beliko teirautis S. Daukanto¹⁴¹. Tai vienas iš pavyzdžių, rodančių, kad asmeniniai ryšiai, paremti bičiuliška draugyste, ilgai išliko vienas iš efektyviausių bibliografinės informacijos sklaidos kanalų.

3.1.1.2. Periodinėje spaudoje

Periodinė spauda savo operatyvumu teikiant patrauklias ir savalaikes žinias apie knyginę produkciją yra kur kas pranašesnė už žodinį informavimo būdą. Spaudoje įmanu skelbti vertinamą medžiagą (anotacijos, recenzijas), taip pat knygų reklamą. Regioną dar LDK laikais pirmiausiai pasiekė laikraščiai ir jų nuorašai iš Lenkijos, vėliau čia plito vilnietiška spauda. Remiantis Kurtuvėnų Nagurskių dvaro patirtimi galime pažvelgti į XVIII a. pabaigos periodinių leidinių

¹⁴⁰ VYTARTAS, Antanas. Plungėje. *Tėvynės sargas*, 1902, vasaris–kovas (nr. 2–3), p. 23. Parašas: X; *Памятная книжка Ковенской губернии на 1903 годъ*. Ковно, 1902. с. 221.

¹⁴¹ DAUKANTAS, Simonas. Laiškas Vladimirui Andrejauskui. Peterburgas. 1846, rugpjūčio 12. In DAUKANTAS, Simonas. *Raštai*. Vilnius, 1976, t. 2, p. 709–710.

sklaidą. Aivo Ragauskio atliktas tyrimas parodė, kad vietos dvarininkai, buvo suinteresuoti naujausios informacijos turėjimu. Jų atstovai Lenkijoje darė tenyškščių laikraščių nuorašus ir siuntė paštu į Kurtuvėnus. Nagurskiai gaudavo ir periodinės spaudos iš tos pačios Varšuvos, sostinės Vilniaus ir tolimesnių vietų, kaip Nyderlandų (Utrechto miesto)¹⁴². Laikraštis nebuvo naujiena ir kitų dvarininkų bei aukštų dvasiškių tarpe, bet tuo metu periodinių leidinių kaina neleido jiems plačiau pasklisti, todėl valstietija jų beveik nepažino.

XIX a. pradžioje laikraščių populiarumas tik augo, tad Vilniaus spaudoje kartkartėmis pasirodydavo žemaitiškų leidinių reklaminių skelbimų. Vis dėlto laikraščių idėjinė orientacija ir regiono skaitytojų specifika nulėmė, kad tuo metu „Kuryer Litewski“ ir kiti Vilniaus laikraščiai, gana retai informuodavo visuomenę apie valstietijai skirtus leidinius¹⁴³. Nepaisant epizodinių reklaminių skelbimų didžiausia spaudos refleksija buvo regioninėje spaudoje. Ji buvo suinteresuota pagarsinti informaciją apie vietos auditorijai skirtus naujausius leidinius. Žemaitiškieji L. Ivinskio *Kalendorius, arba Metu skajtlius ukiniszkas* (1846–1866) pirmieji epizodiškai pradėjo skelbti reklaminę informaciją apie knygas. Jie 1859 ir 1861–1862 m. informavo apie J. Zavadzko firmos Varnių knygyno lietuvišku (žemaitiškus) leidinius¹⁴⁴. 1855 m. J. Zavadzko firmai perėmus *Kalendorių* leidybą į savo rankas, leidėjas juose galėjo skirti dėmesio ir savo spaudos produkcijai, kurią sėkmingai platino firmos valdomas knygynas Varniuose.

Žemaitijos masinės laikraštinės spaudos pradžią siejame su 1912–1914 m. Žemaičių Naumiestyje ėjusiu Frydricho Megnio laikraščių „Sweczias“. Jame gausu žinių apie paties F. Megnio platintas knygas. Leidėjas skelbdavo pavienes knygų reklamines žinutes¹⁴⁵ ir ištikus jų sąrašus¹⁴⁶. Nepriklausomos Lietuvos metais įvykus regiono periodinės spaudos protrūkiui, knygų reklama išliko laikraščių dalimi. Ją komerciniais tikslais skelbė knygynai ir leidyklos, siunčiančios nemokamus egzempliorius laikraščių redakcijoms. Tiesa, reklamos pobūdis ženkliai priklausė ir nuo laikraščio idėjinės linijos, tad ne visų leidėjų ir knygynų reklama skirtinguose laikraščiuose buvo laukiama vienodai. Sistemingai naujausių leidinių informavimą vykdė Šiauliuose leidžiamas „Kultūros“ žurnalas. Jis nuo 1923 m. turėjo įvairių pavadinimų rubrikas („Naujų knygų“, „Naujų spaudinių“, „Redakcijai atsiųstų knygų“, „Knygų“ ir kt.), kuriose skelbdavo savo ir kitų leidėjų

¹⁴² RAGAUSKAS, Aivas. Laikraščiai keliauja į Kurtuvėnus. Provincijos dvaro komunikacijos ypatybės XVIII a. antroje pusėje. *Kurtuva*, 2006, nr. 8, p. 23–30, 33.

¹⁴³ NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje*: monografija. Vilnius, 2010, p. 275.

¹⁴⁴ *Kalendorius, arba Metu skajtlius ukiniszkas ant metu nuog užgimima wieszpaties 1859 metu...* paraszyta par L. Ivinski. 12–ieji m. Wilnui, 1858 [virš. 1859], p. [2].; *Kalendorius, arba Metu skajtlius ukiniszkas ant metu nuog užgimima wieszpaties 1861 metu...* paraszyta par L. Ivinski. 14–ieji m. Wilnui, 1861 [virš.: 1860], p. 62–63; *Kalendorius, arba Metu skajtlius ukiniszkas ant metu nuog užgimima wieszpaties 1863 metu...* paraszyta par L. Ivinski. 16–ieji metai. Wilnui, 1862, p. 45–46.

¹⁴⁵ Wisokios mokslo knygos [reklama]. *Sweczias*, 1912, merca 21 (nr. 7), p. 84.

¹⁴⁶ „Sweczio“ redakcijoje gaunamos sekanczios knygutes [reklama]. *Sweczias*, 1913, juni 1 (14) (nr. 22), p. 264.; Pakartota: nr. 45.

naujausių leidinių pristatymus. Šia linkme ėjo ir Telšių laikraščiai „Žemaitis“ ir „Žemaičių prietelius“, trumpai turėję „Naujų knygų“ (1928–1929 m.)¹⁴⁷ rubrikas. Bet šiuose laikraščiuose ilgalaikė regioninė spaudos informavimo sistema nesusiklostė. Periodikoje skelbtoje atskirų leidinių reklamoje buvo pasitenkinama trumpomis žinutėmis, kurias dažnai lydėjo antraštės: *mūsų knygos, knygų pasaulis, atsiųstos paminėti, šiomis dienomis išeina iš spaudos, jau rengiama spaudai* ir kita.

Knygynai reklamavo savąją prekybos produkciją. Jie spaudoje skelbė pavienius pranešimus ir teminius skelbimus. Sistemingai Šiaulių visuomenę informavo Šv. Kazimiero draugijos knygynas, skelbęs temines knygų reklamas. Jų reklaminiuose skelbimuose buvo išskiriama religinė¹⁴⁸, mokslo populiarinamoji¹⁴⁹, grožinė literatūra¹⁵⁰. Pavieniai leidėjai taip pat gana išradingai siekė sudominti skaitytoją. Telšių fotografas S. Petrauskas „Žemaityje“ paskelbė, net dvi savos kūrybos dainas, kuriose apdainavo paties leista Artūro Konan Doilio *Brazilijos katiną* (1930)¹⁵¹.

3.1.1.3. Ne periodinėje spaudoje

Knygų reklama kartais buvo skelbiama pačiuose leidiniuose. Reklaminei informacijai paskiriant knygų paskutiniuosius puslapius ar brošiūruotus viršelius. Tokiu būdu skelbiama reklama ir leidinius siejo vidinė logika, kurioje atsiskleidė autoriaus, leidyklos, rečiau spaustuvės ryšiai. Žemaitijos spaudos produkciją sunkus aprėpti ir pateikti detalesnių žinių apie šios reklaminę informacijos paplitimą. Tad tik atskirais pavyzdžiais galime iliustruoti tokios veiklos tendencijas.

XIX a. viduryje sistemingai žemaitiškų leidinių reklamą pačiuose leidiniuose, dažniausiai paskutiniuose puslapiuose arba knygų viršeliuose, pradėjo skelbti J. Zavadzčio firma. 1853 m. jos knygynas Varniuose ėmėsi aktyvios prekybos, tad buvo nuspręsta vietos žemaičius nuolat informuoti apie naujai pasirodžiusius J. Zavadzčio spaustuvės leidinius. Pirmasis reklama pasipildė populiarius elementorius *Mokslas skaytima raszta lietuwiszka dieł mazu wayku* (1853). Jis turėjo priedą: *Kningas žiamejtiszkas, iszduotas kasztu ir spaustuwi Jozapas Zawadzkiu Wilniuje*. Šios strategijos buvo neatsisakyta ir kitose 1853–1864 m. leidyklos išspausdintose žemaitiškose knygose. Per šį laikotarpį iš viso 30 leidinių buvo papildyti savalaikė reklamine medžiaga. Vienas

¹⁴⁷ Išleistos naujos knygos. *Žemaitis*, 1928, spalio 5 (nr. 39), p. 5.; Naujos knygos [reklama]. *Žemaitis*, 1929, rugsėjo 22 (nr. 38), p. 4.; Naujos knygos [reklama]. *Žemaičių prietelius*, 1928, spalio 25 (nr. 43), p. 8.; Naujos knygos [reklama]. *Žemaičių prietelius*, 1929, rugsėjo 12 (nr. 37), p. 8.

¹⁴⁸ Dvasiško turinio knygos [reklama]. *Šiaulietis*, 1926, rugsėjo 26 (nr. 33), p. 4.

¹⁴⁹ Nesigailėsi įsigijęs pigias knygeles [reklama]. *Šiaulietis*, 1926, spalio 3 (nr. 34), p. 4. Pakartota: nr. 38, 46; 1927, nr. 1, 3.

¹⁵⁰ Gražios apysakaitės ir kitokie naudingi pasiskaitymai [reklama]. *Šiaulietis*, 1926, spalio 17 (nr. 36), p. 4. Pakartota: nr. 39, 40; 1927, nr. 2.

¹⁵¹ [PETRAUSKAS, Stasys]. Daina apie Naują Knygą. *Žemaitis*, 1930, vasario 16 (nr. 7), p. 4.; [PETRAUSKAS, Stasys]. Nauja daina apie naują knygą „Brazilijos Katinas“. *Žemaitis*, 1930 kovo 2 (nr. 9), p. 3.

jų, *Jezus Maria Jozapas szwętas* (1854), turėjo dviejų atskirų lapelių apimties išplėstinį reklaminių priedą, kuriame, be J. Zavadzkiego firmos produkcijos, skelbta ir Varnių knygyne komiso pagrindais prekiaujamų leidinių sąrašai su kainomis¹⁵². Tokio pobūdžio sisteminga reklama Varnių knygynui davė apčiuopiamų rezultatų prekyboje.

Spaudos draudimo metais reklaminė informacija prarado savo paskirtį. Kontrafakcinė spaudos produkcija siekė nuslėpti tikruosius spausdinimo duomenis, todėl papildoma informacinė medžiaga leidiniuose nebuvo reikalinga. Situacija pagerėjo 1904 m. atgavus spaudą lietuviškais rašmenimis. Vietos leidėjai pamažu įsisavino senuosius reklamos būdus. Deja, vienas pirmųjų reklaminių informacinių sąrašų buvo paskelbtas tik po kelių dešimtmečių rašytojo Justino Tumėno knygoje *Emilė Painia* (1924). Leidinio ketvirtajame viršelyje suregistruotos iki 1924 m. J. Tumėno autorinės knygos. Didžioji jų dalis spausdinta Šliomo Kadušino spaustuvėje Raseiniuose. Matyt, dėl reklamos vietos sutapo spaustuvininko ir leidėjo interesai¹⁵³. Jurbarke leisto ir A. Šillerio versto prancūzų kalbos vadovėlio trečiajame viršelyje aptikome reklamuojant P. Gläser ir E. Pezold dviejų dalių vokiečių kalbos vadovėlį. Šiuo atveju sutapo vertėjas ir leidėjas, nors pastarasis nėra pažymėtas, bet tai galėjo būti Jurbarke įsikūrusi „Pasakos“ bendrovė¹⁵⁴.

¹⁵² NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje*: monografija. Vilnius, 2010, p. 13, 271.

¹⁵³ TUMĖNAS, Justinas. *Emilė Painia* : Drama : keturi šiandieniniai paveikslėliai, 1910. Raseiniai, 1924 (virš 1925), p. [virš. 4].

¹⁵⁴ CHANCEL, P.; GLAESER, P. *Cours pratique de language française = Francūzų kalbos vadovėlis* / P. Chancel et P. Glaeser ; sulietuvino A. Šileris. Jurbarkas, 1925, d. 1, p. [virš. 3].

3.1.2. Knygų prekybos katalogai kaip informavimo priemonė

Knygų prekybos katalogai vieni iš informatyviausių knygos prekybos istorijos šaltinių. XIX a. viduryje išaugus knygų prekybai Žemaitijoje J. Zavadzčio firma ėmėsi leisti žemaitiškų knygų katalogus. J. Zavadzčio firma turėjo knygynus Vilniuje ir Varniuose, tad 1858 m. katalogo *Knigas žemajtiszkas* pasirodymas buvo apspręstas išaugusių prekybos mastų. Jame pateiktos 25 žemaitiškos knygos su lenkiškais atskirų egzempliorių rūšių aprašymais¹⁵⁵. Leidiniai kataloge pagal pagaminimo medžiagas (popieriaus rūšį ir įrišimą) skirstėsi iki keturias rūšis. Vienas iš pavyzdžių būtų maldaknygė *Garbie Diewa* (1857), turėjusi keturias rūšis ir atitinkamą kainų santykį svyruojantį nuo 20 iki 50 kp¹⁵⁶. Po šio pirmojo bandymo, dėl 1864 m. lietuviškos spaudos draudimo, tiesiogiai atsiliepusio ir jos prekybos situacijai, Žemaitijos knyginkams nebebuvo didesnių finansinių perspektyvų leisti lenkiškų, rusiškų ar lietuviškų (rusiškais rašmenimis) knygų prekybos katalogų. Tad nepalankios teisinės aplinkybės trukdė plėsti informacinės sistemos tobulinimą, kurioje svarbią vietą užėmė knygų prekybos katalogai.

1904 m. atgavus lietuvišką spaudą visoje Žemaitijoje vyko masinis lietuviškų knygynų steigimas. Vėl prireikė knygų prekybos katalogų. Pirmasis šios veiklos ėmėsi Šiaulių knyginkas Aleksandras Zaborskis. Nežinia kada ir kokiomis kalbomis jis savo pirmuosius knygų prekybos katalogus leido, mat, 1906 m. kataloge yra pažymėta, jo visi ankstesnieji katalogai panaikinami, bet turime tik šį – *Kataliogas lietuviškų knygų* (1906)¹⁵⁷. Bibliografinės informacijos sklaidos prasme tai itin vertingas šaltinis fiksuojantis 773 vietas (Vilniaus ir Kauno), visos Rusijos (Peterburgo, Rygos, Odesos), Mažosios Lietuvos (Bitėnai, Tilžė, Klaipėda, Priekulė, Karaliaučiaus, Ragainės, Hamburgo), Amerikos (Plimuto, Čikagos, Šenandoro, Bruklino, Mahanoy City) ir Anglijos (Londono) spaustuvių spaudos produkciją. Katalogo sudarytojai neapsiribojo vien publikuotais leidiniais, jame taip pat registravo ruošiamas išleisti lietuviškas knygas, kurios katalogo rengimo metu cenzūros leidimo siekė ar neseniai jį buvo gavusios. A. Zaborskio sudarytas knygų prekybos katalogas gana funkcionalus. Kataloge leidiniai suskirstyti pagal savitą tipologiją, kurią sudarė šie skyriai: *beletristika, drama–komedija, geografija–etnologija–istorija–biografija, istorija–literatūros, ekonomija–sociologija–politika, ukininkystė, higiena–medicina, pradžiamoksliai, kalbžinystė, tikėjimiški–politiški raštai, visokios knygos netilpusios anksčiau, albumai, muzika*

¹⁵⁵ *Knigas žemajtiszkas iszduotas kasztu ir spaustuwi Jozapa Zawadzkie Wilniuje, o kurios gal kiekvienas pirkti Warniusie kniginiczio to paties Jozapa Zawadzkie* : [katalogas]. [Vilnius : drukiem Józefa Zawadzkiego, 1858]. [2] p.

¹⁵⁶ Ten pat, p. [1].

¹⁵⁷ *Kataliogas lietuviškų knygų, paveikslų, paveikslėlių, pasveikinimų ir popieros laiškų, gaunamų Aleksandro Zaborskio knygyne Šiauliuose, Kauno gub.* Vilnius, 1906. p. 61.

[natos], paveikslai L. didvyrių, laikraščiai, dvasiškos knygos, dadėjimas, laiškėliai¹⁵⁸. Kitakalbiai leidiniai dažnai turėjo trumpas turinio anotacijas. Gana detaliai pirkėjui leidiniai pristatyti ir pagal įrišimo medžiagas. Jie skirstėsi iki aštuonių rūšių. Pirmą rūšį buvo be įrišimo, o paskutinioji – aštuntoji, pvz., maldaknygės *Balsas balandėlis* (1905), *šagreniuje [šagrenėje – T. P.] paukstuotais kraštais puikiame aptaise*. Šis įrišimas pirmos rūšies kainą viršijo beveik dešimt kartų¹⁵⁹. Savo knygų prekybos katalogus leido JAV ir Lietuvos knygynai (daugiausia Vilnius ir Kaunas). Populiarūs buvo Vilniaus Marijos ir Jurgio Šlapelių Lietuvių knygyno katalogai (1906, 1910)¹⁶⁰. Gausūs Žemaitijos knygyninkų ir pavienių prenumeratorių susirašinėjimai su knygyno savininkais liudija, kad J. ir M. Šlapelių knygyno katalogai buvo labai populiari¹⁶¹.

Po Pirmojo pasaulinio karo nuostolių, kraštas ir knygų prekyba pamažu atsigavo. Nuo karo nukentėję Šiauliai pirmieji atkūrė knygynų tinklą ir ėmė leisti knygų prekybos katalogus. Kitų regiono miestų (išskyrus Plungę) knygynų savininkai neteikė pirmenybės knygų prekybos katalogų leidybai. Tai nulėmė finansiniai išskaičiavimai. Šiauliuose juos leido L. Jakavičiaus „Lietuvos“ (1929, 1931, 1932, 1935, 1937, 1940), „Aukuro“ (1927, 1932), „Žiedo“ (1939), „Kultūros“ bendrovės (1924, 1925) ir Kultūros-švietimo draugijos (1938) knygynai. „Kultūros“ bendrovė dar leido organizuojamų knygų konkursų katalogus, kurių išlikę du (1929 ir 1931). Tiesa, savo knygų prekybos katalogus leido ir kitos leidyklos bei knygynai. Tad „Dirvos“ bendrovės, „Sakalo“, „Spaudos fondo“, „Šv. Kazimiero“, „Vairo“ ir kitų leidyklų knygų prekybos katalogai neabejotai sklido po regioną¹⁶². Pastarieji buvo orientuoti į visos Lietuvos knygų prekybos rinką, tad nesant glaudesnio santykio su regionu, jie neturėjo tokių gerų sklaidos sąlygų kaip vietos knygynų leidžiami knygų prekybos katalogai.

Žemaitijos knygų prekybininkai leisdami knygų katalogus savo auditoriją matė provincijos miesteliuose ir kaimuose, neturėjusiuose stacionarinių knygynų. Leidėjai retai stengėsi gerinti katalogų kokybę, nors jie turėjo būti nemokami ir orientuoti masiniam skaitytojui. Šios aplinkybės nulėmė, kad kataloguose buvo pasitenkinama trumpų bibliografinių žinių perteikimu, kurios buvo reikalingos užsakant leidinius paštu. Kataloguose retai buvo pateikiamos platesnės anotacijos. Įvairiai šias problemas sprendė skirtingi knygynai, bet tokia buvo bendra tendencija.

¹⁵⁸ Ten pat. 61, [3] p.

¹⁵⁹ Ten pat, p. 39

¹⁶⁰ ŽUKAS, Vladas. *Lietuvių bibliografijos istorija*. (iki 1940). Vilnius, 1983, t. 1, p. 105.

¹⁶¹ ŽUKAS, Vladas. *Marijos ir Jurgio Šlapelių lietuvių knygynas Vilniuje*. Vilnius, 2000, p. 149–184, 305–307.

¹⁶² ŽUKAS, Vladas. *Lietuvių bibliografijos istorija*. (iki 1940). Vilnius, 1983, t. 1, p. 208.

L. Jakavičius Šiauliuose knygyną išlaikė nuo 1904 m.¹⁶³, tad knygų verslo senbuvis katalogų leidybą laikė svarbia knygu prekybos dalimi. Jis pirmąjį Šiaulių „Lietuvos“ knygyno knygų prekybos katalogą išleido 1929 m., vėliau – dar septynis. Juos lyginant su 1906 m. A. Zaborskio katalogu pastebime, kad nors „Lietuvos“ knygyno asortimentas buvo mažesnis, bet knyginkas kataloge daugiau dėmesio skyrė knygų reklamai. Orientuotasis į prekybą paštu, todėl knygų anotacijos buvo kur kas informatyvesnės nei trumpi bibliografiniai įrašai¹⁶⁴, nors leidybos kaštai neretai ir pakoreguodavo šią nuostatą (pvz., 1940 m. katalogas)¹⁶⁵.

„Aukuro“ knygynas taip pat orientavosi į prekybą paštu, bet vangiai prekybos kataloguose skelbė knygų reklamą, leidėjui labiau rūpėjo paties knygyno leistų leidinių anotacijos¹⁶⁶. „Kultūros“ bendrovė taip pat orientavosi į savosios produkcijos paviešinimą, nors kartais kooperuotasis ir su kitomis Lietuvos ir užsienio leidybinėmis bendrovėmis¹⁶⁷. Plungės „Vilnies“ knygynas kooperavosi su „Spaudos“ fondu. Knygynas buvo išleidęs, šiuo metu žinomus, du knygų prekybos katalogus. Deja, iš jų vienas defektuotas, o kitas – taip pat patyręs fizinių sužalojimų¹⁶⁸. Geriausiai išlikęs 1929–1930 m. knygų prekybos katalogas, kuriame randame 483 leidinių pozicijas. Iš jų dalis su plačiomis anotacijomis, bei reklaminiais skelbimais. Katalogo struktūrą sudaro penkiolika skyrių. Juose leidiniai suskirstyti pagal temines ir tipologines charakteristikas, būdingas to meto knygų prekybos katalogams¹⁶⁹.

Kultūros-švietimo draugijos Šiaulių knygynas 1938 m. išleido rašytojo Valerijono Knyvos parengtą *Knygų katalogas 1939 mt.* Šis katalogas išsiskiria iš visų minėtų knygų prekybos katalogų¹⁷⁰. Jame daugiausia dėmesio buvo skirta „Kultūros“ bendrovės ir jos idėjų tęsėjos Kultūros-švietimo draugijos leidiniams. Katalogas papildytas prekiaujamų leidinių iliustracijomis ir anotacijomis. Jos įvairios apimties, bet informatyvios.

¹⁶³ ZAVECKIENĖ, Žiedūnė. Liudvikas Jakavičius. In *Lietuvos knygos veikėjai* [Elektroninis išteklius] = *The workers of the Lithuanian book* : biografijų žodynas / vyr. redaktorius Domas Kaunas; sudarytojas Osvaldas Janonis; techninė redaktorė Iveta Jakimavičiūtė ... [et al.]. Vilnius, 2004. 1 skaitmeninė plokštelė (CD-ROM).

¹⁶⁴ „Lietuvos“ knygyno knygų ir kitų mažmožių prekių katalogas. Šiauliai : „Lietuvos“ knygynas, [1927–1934?]. [17] p., įsk. virš. ; „Lietuvos“ knygyno knygų katalogas 1935 m. Šiauliai : „Lietuvos“ knygynas, [1935]. [17] p., įsk. virš.

¹⁶⁵ *Knygų katalogas 1940 m.* [Šiauliai : „Lietuvos“ knygynas], 1939. 7, [1] p.

¹⁶⁶ „Aukuro“ knygyno knygų katalogas Nr. 1, 1928 m. Šiauliai : „Aukuro“ knygynas, [1927]. [7] p.; „Aukuro“ knygyno knygų katalogas. Šiauliai : „Aukuro“ knygynas, 1932. 16 p.

¹⁶⁷ „Kultūros“ b–vės knygų katalogas. Šiauliai : „Kultūros“ b–vė, [1924]. 18 p.

¹⁶⁸ „Vilnies“ knygyno knygų katalogas Plungėje. 1929–1930. Kaunas, [1930]. 48 p. ; „Vilnies“ knygyno knygų katalogas Plungėje. [1930–1931?]. Kaunas, [1931?]. [46+?] p.

¹⁶⁹ „Vilnies“ knygyno knygų katalogas Plungėje. 1929–1930. Kaunas, [1930]. 48 p.

¹⁷⁰ *Knygų katalogas 1939 mt.* / Red. V. Knyva ; Kultūros švietimo d–jos knygynas. Šiauliai : Kultūros švietimo d–ja, [1938]. 48 p.

3.1.3. Knygų apžvalgos ir recenzijos

Pirmosios žemaitiškų knygų apžvalgos pasirodė XIX a. pradžioje. Vilniaus laikraštyje „Dzieie Dobroczyńności Krajowej i Zagraniczey“ 1823 m. buvo pristatyti kę tik iš spaudos išėjęs leidiniai. Tai K. J. Nezabitauskio vertimas *Surinkimas dasekimu par mokintus žmonias, senowias amziose tikray daritu apey bytes* (1823) ir Juozapo Rupeikos vertimas *Jonas isz Swisłoczes krominikas wędrawois* (1823)¹⁷¹. Vėlesniais metais anotacijos ir recenzijos toliau buvo spausdinamos Vilniaus laikraščiuose „Dziennik Wileński“, „Tygodnik Wileński“ ir „Wizerunki i Rozzręszania Naukove“. Dalis tuometinės žemaičių raštijos buvo pastebėta Lenkijos bei Rusijos spaudoje. S. Daukanto *Dajnes žiamajtiu* (1846) recenzija buvo išspausdinta žurnale „Biblioteka Warszawska“, o M. Valančiaus *Žemajtiu wiskupistę* (1848) pristatyta laikraštyje „Tygodnik Petersburski“¹⁷². XIX amžiuje tam tikras dėmesys žemaičių raštijai išliko, bet, nesant regiono periodinės spaudos, dažnesnių apžvalgų ir recenzijų vietos leidiniai susilaukti ir negalėjo.

Nepriklausomos Lietuvos metais knygų kritikos srityje pirmasis pasižymėjo Šiauliuose leidžiamas „Atgimimas“. Jis 1923–1924 m. „Bibliografijos“ rubrikoje anotuodavo etinio pobūdžio (pvz. Levo Tolstojaus, Pavelo Buriukovo) knygas¹⁷³. Šią iniciatyvą perėmė „Kultūros“ žurnalas, nuo 1926 m. pradėjęs leidinius anotuoti ir recenzuoti. Žurnalo skyriuose „Bibliografija“ (1926)¹⁷⁴, „Knygos–raštai“ (1927)¹⁷⁵, „Apžvalga“ (1930, 1934–1937, 1940), „Recenzija“ (1931), „Literatūros kritika“ (1931–1936) periodiškai pasirodydavo spaudos kritikos straipsnių. Platesnės apimties recenzijos „Kultūroje“ buvo talpinamos nuo 1929 m. Pirmosios recenzijos susilaukė Viktoro Hugo knyga *Paskutinė diena nuteisto mirti* (1929)¹⁷⁶. Tai buvo „Kultūros“ bendrovės leidinys, tad recenzijos pasirodymą nulėmė leidėjų iniciatyva. Ši tendencija išliko ryški visą „Kultūros“ žurnalo gyvavimo laiką, kurios prioritetu išliko „Kultūros“ bendrovės, vėliau Kultūros–švietimo draugijos leidiniai.

„Kultūra“ buvo tapusi ne vien regiono, bet ir visos Lietuvos grožinės literatūros kritikos žurnalu. 1931–1938 metais produktyviai literatūros kritikos baruose reiškėsi bendradarbis, vėliau ir „Kultūros“ faktinis redaktorius Kostas Korsakas. Jis Jono Radžvilo slapyvardžiu žurnale bendradarbiavo nuo 1925 m., tad įvairaus turinio straipsnių „Kultūroje“ paskelbė nemažai. 1934 m.

¹⁷¹ NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje*: monografija. Vilnius, 2010, p. 275.

¹⁷² Ten pat, p. 275.

¹⁷³ L. Tolstojus. Pasaka apie tris brolius ir nebylę seserį [anotacija]. *Atgimimas*, 1923, balandžio (nr. 1), p. 23. Parašas: Ž. Virbas ; P. I. Biriukovas. Graikų išminčius Diogenas [anotacija]. *Atgimimas*, 1924 (nr. 1 (2)), p. 24. Parašas: Ž. Virbas.

¹⁷⁴ *Kultūra*, 1926, nr. 9, p. 317–319.

¹⁷⁵ *Kultūra*, 1927, nr. 1, p. 119–120.

¹⁷⁶ ŠMULKŠTYS, Viktoras. V. Hugo. Paskutinė diena nuteisto mirti [recenzija]. *Kultūra*, 1929, nr. 29, p. 101–103. Parašas: J. K.

žurnalo iniciatyva buvo bandoma anketavimo būdu apklausti Lietuvos rašytojus ir nustatyti „Kultūros“ žurnalo recenzijų tinkamumą. Iš duomenų paaiškėjo, kad rašytojai (pvz., Petras Cvirka, Ignas Šeinius) skeptiškai vertino žurnale skelbiamas recenzijas. Kitokios nuomonės buvo K. Korsakas¹⁷⁷. „Kultūros“ žurnalo recenzijų kokybę 1938 m. palankiai įvertino ir Amerikos lietuvių laikraštis „Naujienos“, kuris pabrėžė, kad *Čia išgirsi atviresnį kritikos žodį*¹⁷⁸. Žurnale buvo keliami ir visuomeninio pobūdžio klausimų. 1931 m. K. Korsakas agitavo „Dirvos“ bendrovę išplatinti Žemaitės *Raštų* (1929) IV tomą, kuris dėl ideologinių priežasčių, antri metai gulėjo leidyklos sandėlyje. Kaip spėjo autorius, matyt, leidinyje skelbta atvira rašytojos autobiografija netenkino leidėjų, kurie laikėsi krikščioniškų pažiūrų, o Žemaitė buvo labiau kairiųjų įsitikinimų, todėl leidinys buvo slepiamas nuo visuomenės. K. Korsakas apžvalgoje pateikė gana tikslius knygos bibliografinius duomenis ir jos teminę charakteristiką¹⁷⁹.

Kiti regiono laikraščiai anotuojant ir recenzuojant knygas neturėjo kryptingos strategijos. Tiesa, buvo bandoma 1929 m. „Žemaitėje“ kurti „Kritikos ir bibliografijos“ rubriką¹⁸⁰. Iniciatyva buvo trumpalaikė, jos gyvastingumą apsprendė nesugebėjimas sutelkti kvalifikuoto personalo galėjusio nuolat recenzuoti leidinius. Ši problema pasireiškė visuose to meto regiono laikraščiuose. Vietos periodika paprastai pasitenkindavo atsitiktinėmis knygų apžvalgomis ir pavienėmis recenzijomis. Jų pasirodymą dažniausiai apsprendė autorių asmeniniais ryšiais su laikraščių redakcijomis ir jų bendradarbiais.

¹⁷⁷ KORSAKAS, Kostas. Apie kritiką. *Kultūra*, 1936, nr. 8–9, p. 495.

¹⁷⁸ Mūsų recenzijų krizė. *Kultūra*, 1939, nr. 1, p. 90.

¹⁷⁹ KORSAKAS, Kostas. Neslėpkit Žemaitės!. *Kultūra*, 1931, nr. 11, p. 656. Parašas J. Radžvilas.

¹⁸⁰ Kritika ir bibliografija (Žemaitiškai sakant: kaip atskirti gerą knygą nuo šlamšto). *Žemaitis*, 1929, gruodžio 22 (nr. 51), p. 3.

3.2. Knygų prekyba

3.2.1. Išnešiojamoji prekyba

Regioninė knygų prekybos būklė tiesiogiai priklauso nuo regiono knygos kultūros situacijos. Kai pakyla švietimas, formuojasi skaitančioji visuomenė, tada susiformuoja ir spausdinto žodžio poreikis. Pirmieji savotiški ekspeditoriai, kurie užklysdavo į tokius knygos kultūros paribius, būdavo pavieniai knygų prekeiviai. Žvelgiant istoriškai, turime sutikti su E. Meilaus teiginiu, kad Žemaitijos knygų prekybą jie pirmieji ir išjudino¹⁸¹. Knygų prekeivius traukė įvairios mugės, prekymečiai ir atlaidai, kurių metu pastarieji siūlė savo knyginę produkciją. Kolportažinės prekybos būdas ilgai atitiko elementarius vietos žemaičių poreikius. Nežinia kada tiksliai knygų prekeiviai pasirodė Žemaitijoje, bet jų XVIII amžiuje E. Meilus fiksuoja 17¹⁸². Senieji XVIII a. dokumentai ne visada tiksliai įvardina knygynų savininkus ir išnešiojamąją prekybą besiverčiančius knygų prekeivius. Tad sunku iš pavienių žinučių atskirti kokia prekybos forma vertėsi konkretus asmuo. Abejotina, kad XVIII a. pabaigoje Sedoje galėjo veikti keturi knygynai. Tai buvo greičiausiai knygų prekeiviai (Vincentas ir Elena Kulnickiai, Tomas Kelčiauskas ir Juozapas Paulavičius) nevengę išnešiojamosios knygų prekybos po apylinkes ir aplinkinius miestus¹⁸³.

Labai miglota XIX a. 1–3 dešimt. kolportažinės knygų prekybos situacija. Ją padeda suprasti anglų misionieriaus ir Biblijos draugijos nario R. Pinkertono kelionės po Žemaitiją patirtis. Misionierius 1816 metais keliavo po regioną knygos *Naujas Istatimas Jezaus Christaus Wieszpaties musu* (1816) platinimo tikslais. Aplankęs apskričių miestus Raseinius, Šiaulius ir Telšius, didesnio susidomėjimo savo leidiniu nepajuto. Tik po R. Pinkertono susitikimo su Žemaičių vysk. Juozapu Arnulfu Giedraičiu paaiškėjo, jog patogiausia leidiniį platinti per parapijas¹⁸⁴. Abejotina, kad tuo metu keliaujančių knygų prekeivių nebuvo, nors apie jų aktyvumą liudijančių duomenų ir stokojama. Į susidariusią knygų rinkos spragą, kurios vietos prekeiviai nesugebėjo užpildyti, veržėsi Vilniaus knygininkai. Vieną jų, Rubeną Rafalovičių Dajoną, yra aprašęs L. A. Jucevičius knygoje *Žemaičių žemės prisiminimai* (1842). Knygininkas Šiluvos atlaidų metu atsidaręs laikiną krautuvėlę (būdą) prekiaavo Vilniaus spaustuvių produkciją. Daugiausiai platino lenkišką spaudą, bet tarp jos buvo ir Mykolo Olševskio vertimų. Tuokart gerai ėjo tik lenkiški *Morfėjaus* kalendoriai, todėl knygininkas esą nusiskundė, kad <...> *turbūt žemaičiai knygų nemėgsta*¹⁸⁵. Ši L. A. Jucevičiaus

¹⁸¹ MEILUS, Elmantas. Žemaitijos kunigaikštijos miestelių knygininkai XVIII a. *Knygotyra*. 1998, t. 25, p. 146.

¹⁸² Ten pat, p. 145–153.

¹⁸³ Ten pat, p. 145–152.

¹⁸⁴ PINKERTON, Robert. *Russia, or Miscellaneous Observations on Past and Present States of that Country and Inhabitants*. In *Senoji Lietuvos literatūra*. Vilnius, 1994, kn. 3, p. 333–339.

¹⁸⁵ JUCEVIČIUS, Liudvikas. *Raštai*. Vilnius, 1959, p. 379.

pateiktas pastebėjimas nebuvo be pagrindo. XIX a. pradžioje žemaitiškos knygos leidyba pradėjo tik augti, o lenkiškoji spauda ilgam išliko svetima valstietiška bendruomenei, tad ir knygų prekyba vystėsi vangiai.

Trūkstant duomenų apie XIX a. 4–5 dešimt. regiono išnešiojamosios knygų prekybos organizavimą, galime remtis leidėjų S. Daukanto, M. Valančiaus ir L. Ivinskio patirtimi. S. Daukantas savo knygeles, tarp jų ir *Abecieļa lijtuviiū–kalnienū ir žiamjtiū kalbos* (1842), atgabėjęs iš Peterburgo į Žemaitiją pats per patikėtinius jomis prekiaavo. Kaip pažymėjo M. Valančius, jam aktyviai talkino Rietavo kunigaikštis I. Oginskis¹⁸⁶. Kunigaikščiui už pagalbą platinant katekizmą (tikriausiai Antano Janikavičiaus *Mokslas kryszczionyszkas dydesis*, 1845) 1847 metais dėkojo ir nominatas J. K. Gintila¹⁸⁷. Pats M. Valančius savo leidinius platino per Žemaičių (Varnių) kunigų seminariją¹⁸⁸ bei pasitelkdamas ir vyskupijos konsistorijos raštinę¹⁸⁹. Parapijų kunigai ir kiti dvasiškiai, kaip vienuolis Jurgis Ambraziejus Pabrėža¹⁹⁰, buvo tikri autoritetai platinant žemaitiškas knygas, tad jų pagalba visada buvo vertinama. L. Ivinskiui *Kalendoriaus, arba Metu skajtlius ukiniszkas* (1846–1863) rengėjui ir leidėjui pirmaisiais veiklos metai ypač buvo sunku išplatinti daugiau kaip 1500 egz. siekiantį tiražą. Iš jo susirašinėjimų su spaustuvininku Adomu Zavadzkiu paaiškėja, jog L. Ivinskis visoje Žemaitijoje turėjo 13 prekybos vietų, kuriose buvo platinami *Kalendoriai*¹⁹¹. Apie šimtą egzempliorių kiekvienais metais, ne gaudavo dovanų, kaip teigia A. Navickienė¹⁹², bet pirkto L. Ivinskio globėjas I. Oginskis¹⁹³. Kita spaudinių dalimi pasirūpindavo Žemaičių (Varnių) kunigų seminarijos inspektorius T. Juzumas. Pastarasis *Kalendoriais* aprūpindavo klierikus, kurie atostogų metu juos dažniausiai sėkmingai ir išplatindavo¹⁹⁴. Po 1853 m. S. Daukantas, M. Valančius, L. Ivinskis ir kiti leidėjai savo produkciją nukreipė per J. Zavadzkiio firmos knygyną Varniuose.

¹⁸⁶ VALANČIUS, Motiejus. *Namų užrašai*. Vilnius, 2003, p. 390–391.

¹⁸⁷ BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Aleksandrynas*. Vilnius, 1990, t. 2, p. 416.

¹⁸⁸ VALANČIUS, Motiejus. Laiškas Adomui Zavadzkiui. Varniai. 1852, lapkričio 30. In VALANČIUS, Motiejus. *Raštai*. Vilnius, 1972, t. 1, p. 508.

¹⁸⁹ BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Vyskupo Motiejaus Valančiaus biografijos bruožai* : jo 150 metų gimimo, 100 metų įsivyskupavimo ir 75 metų mirties sukakties proga. Brooklyn: Aidai, 1952, p. 66.

¹⁹⁰ DAUKANTAS, Simonas. Laiškas Motiejui Valančiui. Petrapilis. 1846, balandžio 5. In DAUKANTAS, Simonas. *Raštai*, Vilnius, 1976, t. 2, p. 781.

¹⁹¹ LAURYNAS, Ivinskis. Laiškas Adomui Zavadzkiui. Rietavas. 1851, liepos 21. In IVINKIS, Laurynas. *Raštai*. Vilnius, 1995, p. 416.

¹⁹² NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje*: monografija. Vilnius, 2010, p. 264.

¹⁹³ LAURYNAS, Ivinskis. Laiškas Adomui Zavadzkiui. Rietavas. 1851, lapkričio 10. In IVINKIS, Laurynas. *Raštai*. Vilnius, 1995, p. 421.; LAURYNAS, Ivinskis. Laiškas Adomui Zavadzkiui. Nociūnai. 1852, rugsėjo 28. Ten pat, p. 428. ; LAURYNAS, Ivinskis. Laiškas Adomui Zavadzkiui. Nociūnai. 1853, liepos 29. Ten pat, p. 437. ; LAURYNAS, Ivinskis. Laiškas Irenėjui Oginskiui. Rietavas. 1851, birželio 27. Ten pat, p. 473.

¹⁹⁴ LAURYNAS, Ivinskis. Laiškas Adomui Zavadzkiui. Tauragė. 1849, vasario 1. Ten pat, p. 404.; LAURYNAS, Ivinskis. Laiškas Adomui Zavadzkiui. Nociūnai. 1852, rugsėjo 28. Ten pat, p. 427.

J. Zavadzkiui 1853 m. įkūrus Varnių knygyną, jis tapo pagrindiniu išnešiojamosios prekybos tiekėju. Išliko duomenų apie 42 1853–1864 m. knygyne leidinių pirkusius prekeivius¹⁹⁵. Iš jų 18 neabejotinai veikė Žemaitijoje, dar 16 asmenų veiklos vieta nenustatyta, o likusioji dalis – 8, veikė už regiono ribų¹⁹⁶. Žemaitijos knygų prekeiviai koncentravosi Žemaičių Kalvarijoje (11 prekeivių) ir Šiluvoje (3). Prekeivių būta gana mobilių, vienas jų, Šušys, matyt, neturėjo nuolatinės gyvenamosios vietos, tad Varnių knygyno klientų registracijos knygoje buvo pažymėtas, kad jis gyvena Šiluvoje – Žemaičių Kalvarijoje¹⁹⁷. Prekeiviai platino daugiausiai lietuviškus (žemaitiškus) leidinius, nes tai buvo perkamiausia prekė.

Kaip minėjome, Žemaičių (Varnių) kunigų seminarijos inspektorius T. Juzumas, aktyviai talkino L. Ivinskiui platinant *Kalendorius*. Situacija menkai keitėsi ir po veikliojo T. Juzumo mirties (1851), mat, naujasis inspektorius J. K. Račkauskis toliau rėmė lietuvišką spaudą¹⁹⁸. Po 1853 m. Varnių knygyno įsteigimo seminaristai tiesiogiai iš jo galėjo įsigyti visų reikiamų prekių. Esant seminarijos vyresnybės paskatinimui, taip pat ir uždarbio galimybei, dažniausiai jau antrame seminarijos kurse, klierikai pradėdavo prekiauti lietuviškomis knygomis. Paminėsime čia tik keletą asmenų. Knygų prekyba vertėsi klierikai: Antanas Jankovskis, Leonas Klonovskis, Zenonas Mickevičius, Juozapas Majeuskis, Simonas Nanevičius, Jonas Rojus (Rajevskis) ir kiti. Dalis jų, kaip J. Majeuskis, po išventinimų kunigaudamas Gruzdžiuose ir Rietave toliau prekybos tikslais užsakinėjo knygas¹⁹⁹. Kaip aiškėja iš A. Navickienė pateiktų duomenų, Žemaičių vyskupystės kunigai buvo dažni Varnių knygyno klientai. Šaltiniuose iš viso fiksuojamas 31 kunigo šventinimus turėjęs dvasiškis. Jie knygas dažniausiai platino per Bažnyčios tarnus pačioje bažnyčioje ar kalėdojant po parapiją. Aktyviausias buvo kun. Albinas Prancevičius 1859–1864 m. dirbęs Gruzdžiuose, Žlibinuose ir Lieplaukėje. Per tuos metus jam pavyko išplatinti 743 lietuviškus leidinius. A. Prancevičiui šiek tiek nusileido Šatės vikaras Konstantinas Piesliakas, 1855–1860 m. išplatinęs 616 lietuviškų leidinių²⁰⁰.

Bažnyčios tarnai kartais ir patys užsakinėjo knygas iš minėtojo Varnių knygyno. Tai darė Viešvėnų vargonininkas Julijonas Černiauskas, 1859 m. užsakęs 17 pavadinimų 169 lietuviškus

¹⁹⁵ NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje*: monografija. Vilnius, 2010, p. 343–345.

¹⁹⁶ Ten pat, p. 343–345.

¹⁹⁷ Ten pat, p. 345.

¹⁹⁸ VALANČIUS, Motiejus. Laiškas Adomui Zavadzkiui. Varniai. 1852, lapkričio 30. In VALANČIUS, Motiejus. *Raštai*. Vilnius, 1972, t. 1, p. 508.

¹⁹⁹ NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje*: monografija. Vilnius, 2010, p. 343–345.; *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Telsensi seu Samogitensi in annum domini*. Vilnius, 1854–1864.

²⁰⁰ Ten pat, p. 344–345.; *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Telsensi seu Samogitensi in annum domini*. Vilnius, 1855–1864.

(žemaitiškus) leidinius, kurie jam tąkart kainavo daugiau kaip 23 rb²⁰¹. Platinimo ėmėsi ir aktyvus knygyno talkininkas mokytojas L. Ivinskis. Iš Varnių knygyno jis 1854–1864 m. užsakė ir išplatino 799 lietuviškus (žemaitiškus) leidinius²⁰².

Varnių knygynas buvo sužlugdytas po 1863–1864 m. sukilimo ir 1864 m. lietuviškos spaudos draudimo. Nukentėjo ir išnešiojamąja prekyba besiverčiantys įvairūs prekeiviai, nes prarado tiekėją ir pačią lietuvišką spaudą. Nors šis prekybos būdas neišnyko, mat, įvairūs keliaujantys prekeiviai ėmė gabenti draudžiamą lietuvišką spaudą ir taip išgyveno. Vienas iš pavyzdžių būtų *bogomoznikas* Jurgutis, 1902 m. platinęs lietuviškus kalendorius Plungės turguje. Žandarai jį tą kartą susekė ir kratos metu pas prekeivį rado 6 lietuviškus kalendorius²⁰³. Čia jau buvo pagrindinė spaudos sklaida, turėjusi kriminalinį atspalvį, todėl ją plačiau nagrinėsime kitame skyriuje (2. 4.).

1904 m. atgavus lietuvišką spaudą visoje Žemaitijoje suklestėjo vadinamieji *būdu statytojai*, kurie dažnai sekmadieniais įvairių prekymečių ir atlaidų metu turgaus aikštėse ar palei bažnyčią statė laikinas būdeles ir jose prekiavo dovacionalijomis, įvairiomis smulkiosiomis prekėmis ir knygomis. Jie vienoje vietoje ilgam neužsibūdavo, tad migruojantys prekeiviai Žemaitijoje buvo to meto knygų prekybos dalimi. Jų poreikis menko kuriantis knygyną tinklui. Pavieniai knygų prekeiviai platinę knygas komerciniais ir ideologiniais tikslais vaikščiojo po regioną ir Nepriklausomos Lietuvos laikais. Jie dažnai susilaukdavo ir Bažnyčios kritikos, kadangi nevengė platinti antireliginės ir socialistinės pakraipos leidinių. 1927 m. Švėkšnoje per Šv. Kryžiaus atlaidus spaudoje jie viešai buvo apkaltinti, kad bruka žmonėms <...> *biblistų ir Jakavičiaus šlamštus*²⁰⁴. Prekeivių mobilumas dažnai juos saugojo nuo Bažnyčios spaudimo, tad ir šįkart kritika liko be pasekmių.

Knygų prekyba, kartai ir nemokamas dalinimas ideologiniais tikslais, išliko svarbi politinių ir religinių organizacijų veiklos sritimi. Vieni pirmųjų regione veikusių lenkiškos spaudos platintojai buvo vilniškiai Rakauskienė ir Kloszczikas. Siekdami Šiauliuose skleisti lenkišką dvasią, jie 1900 m. patys ir per savo patikėtinius nemokamai dalino lenkišką spaudą²⁰⁵. Socialdemokratai ir socialistai kairiosios pakraipos spaudą platino per pavienius asmenis ir draugijas. Pavardenėje iki 1923 m. socialdemokratinės spaudos platinimu užsiėmė Antanas Vasiliauskas²⁰⁶. Mažeikiuose iki

²⁰¹ *Vilniaus ir Varnių Zavadzkių knygyną pirkėjų knygų užsakymų registracijos knyga*. LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 9, lap. 8.

²⁰² NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje*: monografija. Vilnius, 2010, p. 343–345.

²⁰³ KNABIKAITĖ–ZABULIONIENĖ, Bronė Iš Plungės, Tel. p. *Tėvynės sargas*, 1902, balandis–gegužė (nr. 4–5). p. 39–40. Parašas: Laima F.

²⁰⁴ Šv. Kryžiaus atlaidai. *Žemaičių prietelius*, 1927, gegužės 29 (nr. 22), p. 5. Parašas: K. A.

²⁰⁵ Pralaimėjo jie, nieko nelaimėsite ir jūs!. *Šiaulietis*, 1926, sausio 7 (nr. 3), p. 3. Parašas: Masonas.

²⁰⁶ Pavardenis. *Socialdemokratas*, 1923, lapkričio 8 (nr. 49), p. 3.

1926 m. aktyviai veikė Juozapas Kataržis²⁰⁷. Eržvilko vidurinės mokyklos Lietuvos moksleivių „Varpo“ draugijos skyrius buvo kairiųjų pažiūrų, tad skyriaus nariai aktyviai platino daugiau pasaulietinio turinio spaudą²⁰⁸. Kartais ir kairiųjų partijų skyriai užsiėmė partinės spaudos sklaidą. Šia linkme veikė Kretingos valstiečių liaudininkų skyrius, kuris 1930 m. numatė stiprinti partinį darbą ir partinės spaudos platinimą²⁰⁹. Tautininkai po 1926 m. valstybės perversmo įstengė nemokamai platinti poleminių pobūdžio brošiūras. Mažeikiuose 1930 m. tautininkai platino brošiūras *Tautininkai ir partijos* (1929) ir *Tautininkai ir Bažnyčia* (1929)²¹⁰.

Krikščionys demokratai aktyviai veikė per Bažnyčią ir katalikiškas draugijas. Vien per 1929 m. Švėkšnos klebono prelado Juliaus Macijausko 30 metų darbo Švėkšnoje jubiliejų buvo išplatinta katalikiškų knygelių už 1500 lt²¹¹. Katalikų veikimo centras 1929 m. per skyrius Telšių vyskupijoje sugebėjo išplatinti 6000 egzempliorių katalikiškų knygų²¹². Šioje srityje taip pat pasižymėjo kitos katalikiškos organizacijos ir jų skyriai. Vienas jų, Ylakių Šv. Klaros tretininkų kongregacijos skyrius, per 1925 metus apylinkėse išplatino 280 Jėzaus Širdies paveikslėlių, 22 katalikiškas knygeles, 200 katekizmų, 98 tretininkų vadovėlius, 150 kalendorių ir 300 egzempliorių „Šv. Pranciškaus varpelio“ laikraščių²¹³. Platinant katalikišką spaudą pasižymėjo aktyvūs Bažnyčios tarnai. Šiaulėnų vargonininkui 1926 m. pasisekė surasti 236 katalikiškų laikraščių prenumeratorius ir išplatinti 260 egz. kalendorių²¹⁴. Metodistų religinė sekta Žemaitijoje savo religinės bendruomenės skyrius turėjo Tauragėje (nuo 1923) ir Šiauliuose (nuo 1929). Sekta per pavienius asmenis aktyviai platino savąją religinę spaudą. Šiame darbe „kūrybingai“ dirbo B. Micpovilis. Jis Raudėnų apylinkėse platino protestantiškas Biblijas ir Naująjį Testamentą, su Lietuvos vyskupų aprobatomis, bet pastarąjį leidinį ranka pataisydavo pagal metodistų kanonus²¹⁵. Pavienės žinutės liudija, kad ši sekta spaudos platinimui skyrė nemažai dėmesio. 1929 m. jų veiklos pėdsakų aptinkame ir Telšių apylinkėse. Katalikiškajame „Žemaičių prieteliuje“ apie metodistų veiklą pažymėta, kad <...> *jie sėja piktą sėklą*²¹⁶.

Platinant spaudą nebuvo aplenkta ir kitos visuomeninės organizacijos, kurių Nepriklausomos Lietuvos metais Žemaitijoje buvo apstu. Šia linkme dirbo ir masinė šaulių organizacija. Pavienės žinutės spaudoje patvirtina, kad ši organizacija ėmėsi platinti tautininkų

²⁰⁷ Socialistai platina tvirkinančius raštus. *Šiaulietis*, 1926, balandžio 4 (nr. 2), p. 2.; KATARŽIS, Juozas. Atviras laiškas. *Šiaulietis*, 1926, rugsėjo 26 (nr. 33), p. 3.

²⁰⁸ Moksleiviai varpininkai. *Žemaitis*, 1928 rugsėjo 15 (nr. 36), p. 3.

²⁰⁹ Kretingoj. *Žemaitis*, 1930, vasario 2 (nr. 5), p. 2–3. Parašas: Algis

²¹⁰ Rūp. 15 d. iškilmės. *Žemaičių prietelius*, 1929, rugpjūčio 29 (nr. 35), p. 6.

²¹¹ Atlaidai. Prelato Maciejausko sukaktuvės. *Žemaičių prietelius*, 1929, lapkričio 15 (nr. 46), p. 3.

²¹² K. V. C. Telšių rajono suvažiavimas. *Žemaičių prietelius*, 1929, gegužės 31 (nr. 22), p. 6. Parašas: Viktutis.

²¹³ Ilakiai. *Šv. Pranciškaus varpelis*, 1925 (nr. 12), p. 284.

²¹⁴ Telesforas Reivydas. *Jaunimas*, 1926, kovo (nr. 3), p. 3.

²¹⁵ RAGAIŠIS, A. Metodistų pavojus. *Žemaičių prietelius*, 1928, birželio 15 (nr. 24), p. 7.

²¹⁶ Telšiuose pasirodė metodistai. *Žemaičių prietelius*, 1929, vasario 21 (nr. 8), p. 7.

partinę spaudą. Daug dėmesio spaudos platinimui skyrė Sedos šaulių būrio 1931 m. susirinkimas. Spaudos platinimo klausimais kalbėjo kapitonas Jonas Mažylis ir vietos mokytojas K. Olšauskas. Pastarasis susirinkime skaitė pranešimą „Šaulys ir spauda“. Viename iš skyrių – Barstyčiuose per 12 metų veiklos jubiliejų. Šaulys M. Kemtys platino tautininkų spaudą ir „Žemaičių balsą“²¹⁷.

²¹⁷ Barstyčiai. *Žemaičių balsas*, 1931, spalio 1 (nr. 38), p. 2. Parašas: Ūkininkas–Šaulys

3.2.2. Knygynai ir jų tinklas

3.2.2.1. Knygynų tinklas

Knygynas – stacionari komercinė knygų prekybos įstaiga. Jų tinklo pradžią Žemaitijoje siejame su Kražių knygininkais Juozapu Stirpeikiu ir M. Maulevičiumi, kuriems Žemaičių vyskupas Antanas Dominykas Tiškevičius 1743 m. kovo 27 d. aplinkraštyje suteikė monopolines teises prekiauti visoje Žemaičių vyskupystėje. Kražiai buvo tapę viso regiono knygų prekybos centru. XVIII amžiaus viduryje J. Stirpeikiui pasitraukus iš verslo jo vietą užėmė J. M. Daubaras. Pastarasis knygininkas, dirbęs kartu su žmona, knygų versle išsilaikė keletą dešimtmečių. Po jo 7–ajame ar 8–ajame dešimtmetyje į verslą atėjo J. Dziedzickis. Senbuviui M. Maulevičiui ir J. Dziedzickiui Žemaičių vyskupas J. D. Lopacinskis 1774 m. lapkričio 17 d. atnaujino monopolines knygų prekybos teises. Po 1780 m. Kražių gaisro M. Maulevičius pasitraukė iš verslo ir apsigyveno Varniuose. J. Dziedzickio verslą dar prieš gaisrą buvo perėmė sūnus Grigas, pastarasis knygų prekybą buvo išplėtęs užsiimdamas ir knygų įrišimu. Kražių knygininkai, paprastai vadinami knygų pirkliais (*bibliopolomis*), sugebėjo visą XVIII amžių naudotis patogiomis prekybos sąlygomis. Jie buvo užmezgę ryšius su Vilniaus Akademijos ir Pranciškonų spaustuvėmis, tad jų pobūdis panašėjo į komercinių knygynų, užsiimančių didmenine prekyba²¹⁸. Kituose Žemaitijos miestuose knygų prekyba vertėsi ir daugiau knygininkų. Išlikę duomenys apie XVIII a. nežinomą Kretingos knygininką kuris aprūpindavo vietos mokyklą spaudą. Telšiuose veikė Jurgis Bucevičius, Šiauliuose – Jurgis Koloska, Tveruose – Mykolas Valevičius, Plungėje – Guvorskienė. Iš Žemaitijos buvo ir Vilniaus pranciškonų spaustuvės klientas Dominykas Kareiva²¹⁹. To meto knygynų poreikio išaugimą apsprendė regiono švietimo sistemos pagyvėjimas. Kražių, kaip knygininkystės centro, iškilimas buvo neatsitiktinis. Miestas buvo patogioje geografinėje padėtyje, jame veikė jėzuitų valdoma kolegija, tad šios aplinkybės ir nulėmė sėkmingą knygynų gyvavimą.

Politiniai LDK kataklizmai nulėmė, jog XIX a. pradžioje Žemaitijoje nebuvo nė vieno stacionaraus knygyno. Situacija keitėsi vėlyv. M. Valančiaus pastangomis Varniams išrūpinus Vilniaus J. Zavadzčio firmos knygyno filialą. 1853 m. liepos pabaigoje Varniuose buvo išplatintas skelbimas, kada atidaromas knygynas ir komercinė skaitykla (*I priedas*). Po atidarymo jis su vyskupo protekcija visą dešimtmetį išliko pagrindine regiono knygų prekybos įstaiga. Tai buvo didmeninis knygynas, prekiaavęs daugiausiai J. Zavadzčio firmos spaudiniais. Knygynas vykdė prenumeratą paštu, taip pat prekiaavo gretimose mugėse ir atlaiduose. Ypač buvo stengiamasis dalyvauti Šiluvos ir Žemaičių Kalvarijos atlaiduose. Nors tikslių paskaičiavimų apie knygų srautą iš

²¹⁸ MEILUS, Elmantas. Žemaitijos kunigaikštijos miestelių knygininkai XVIII a. *Knygotyra*, 1998, t. 25, p. 145–152.

²¹⁹ Ten pat, p. 153.

centrinio J. Zavadkio firmos Vilniaus knygyno į Varnių filialą neturime, bet A. Navickienės skaičiavimų duomenys leidžia manyti, kad per dešimtmetį iki 1864 m. knygyno uždarymo į Varnius atkeliavo ir buvo išplatinti keli šimtai tūkstančių lietuviškų ir lenkiškų leidinių²²⁰. M. Valančius apmąstydamas Varnių knygyno naudą *Namų užrašuose* (1873) pažymėjo: *Ta institucija atnešė didžiulę naudą vyskupijai, nes į visas puses keliavo žemaitiškos knygos tokiais kiekiais, kad savininkas vargiai spėjo liaudies poreikius deramai patenkinti*²²¹. Šie veiklos mastai liudija, kad stacionarinės knygų prekyba turėjos pakankamai geras savo plėtros sąlygas.

Iš Svisločės į Šiaulius 1851 m. atkėlus berniukų gimnaziją ilgainiui išaugo didesnis spaudos poreikis, todėl pirireikė knygyno. Antrosios gildijos pirklys Abramus Ramas 1861 m. rugpjūčio 22 d. buvo gavęs leidimą Šiauliuose atidaryti knygyną. Jam buvo leista prekiauti leidiniai rusų, prancūzų ir vokiečių kalbomis²²². Neaišku kiek ilgai šis knygynas veikė, nes vėliau prie gimnazijos savo knygų krautuvėlę atidarė Mordachelis Cimkauskis. Nežinia koks tuo metu buvo knygyno asortimentas, bet XIX a. pabaigoje knygininko krautuvėlėje, kuri anot dažno svečio M. Biržiškos, labiau panašėjo į beveik nesutvarkytą knygų sandėlį, buvo prekiaujama raštinės prekėmis ir vadovėliais²²³. M. Cimkauskis konkurencijos susilaukė 1898 m. Vilniaus gatvėje įsikūrus Isakui Brevdai²²⁴. Pastarasis taip pat orientavosi į gimnazistus. Kita vertus, XIX a. pabaigoje Šiauliai buvo augantis miestas su besiplečiančia skaitytojų auditorija, tad antrojo knygyno atsiradimas siejamas su spaudos poreikio išaugimu. Kaip parodė laikas, rimčiausia kliūtis ribojusi knygynų plėtrą buvo 1864–1904 m. lietuviškos spaudos draudimas, kurio metu didžioji knygų prekybos dalis buvo knygnešių rankose.

Po lietuviškos spaudos atgavimo nelegalioji knygnešystė neteko savo reikšmės, o knygų poreikis išaugo. Nauja knygynų steigimo banga užpildė atsivėrusias knygų rinkos galimybes. G. Raguotienės duomenimis, 1905 m. Žemaitijoje atidaryta 12 knygynų, 1906 – dar 4, vėlesniais metais – po keletą. Iš viso regione per 1905–1918 m. įsisteigė daugiau kaip 33 nauji knygynai. Didesniuose apskričių miestuose jų veikė po keletą (Šiauliuose – 6, Telšiuose – 3, Raseiniuose – 2). Mažesniuose miesteliuose knygų prekyba vienu metu vertėsi iki 2-jų knygynų. Jų egzistavimą dažnai apsprendė knygininko asmenybė, jo santykis su lietuvių tautiniu atgimimu. Lietuviško knygyno steigimas buvo tam tikra pasipriešinimo carizmui, kovos už lietuvių tautinius interesus, forma. Todėl ir mažesni miesteliai, kaip Kuliai, Papilė, Mosėdis, Ylakai ir kiti, sugebėjo išlaikyti

²²⁰ NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje*: monografija. Vilnius, 2010, p. 251..

²²¹ VALANČIUS, Motiejus. *Namų užrašai*. Vilnius, 2003, p. 557.

²²² NEKRAŠIUS, Jonas. *Lietuva knygos ženkluose (XVI a.–XXI a. pr.)*. Šiauliai, 2009, p. 51.

²²³ BIRŽIŠKA, Mykolas. *Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose* : (iš 1882–1901 m. atsiminimų, pasakojimų ir raštų). Kaunas, 1938, p. 265–266.

²²⁴ ZAVADSKYTĖ–ZAKARAUSKIENĖ, Živilė. Isakas Brevda. *Knygotyra*, 2008, t. 51, p. 239.

nors vieną knygynėlį²²⁵. Iki Pirmo pasaulinio karo stacionarinės knygų prekybos plėtros perspektyvos atrodė daug žadančios.

1915 m. pradžioje į Žemaitiją įžengus kaizerinės Vokietijos kariuomenei, okupuotas kraštas patyrė ekonominių ir kultūrinių suvaržymų. Per 1915–1917 m. didžioji knygynų dalis užsidarė. Jų atsigavimą pastebime 1918 m. pradžioje, kai Lietuvos Taryba vasario 16 d. paskelbė Lietuvos nepriklausomybės aktą. Regiono knyginkai pradėdami fiksuoti Vilniuje tarp M. ir J. Šlapelių knygyno klientų. Pirmasis į šį didmeninį knygyną gegužės mėnesio pabaigoje kreipėsi Šiluvos knyginkas Petras Vaičius, reikalaujamas prieškarinių skolų ir prekių²²⁶. Visoje Lietuvoje atsikuriant švietimo sistemai išaugo mokyklinių prekių poreikis. Iš minėto knygyno Ylakių vartotojų draugija užsisakė 1205 egz. knygų, taip pat paveikslų, atviručių ir ženkliukų. Nemaži knygų srautai iš M. ir Jurgio Šlapelių knygyno ėjo ir į Jurbarko, Sedos, Plungės, Šeduvos ir Telšių knygynus²²⁷.

Trumpas knygų rinkos atsigavimas buvo sutrikdytas nepriklausomybės kovų metu. 1919–1920 m. bermontininkai ir komunistai Žemaitijoje sukėlė nemenkų sunkumų atsiliepusių krašto stabilumui. Galutinai įsitvirtinus Lietuvos Respublikai valdžia 1921 m. ėmėsi registruoti šalies bibliotekas, knygynus ir spaustuves. Sudarytame sąrašė aptinkame 19 Žemaitijos knygynų. Daugiausia jų veikė Šiauliuose (5 knygynai), mažiau Telšiuose ir Plungėje (po 3), kituose regiono miestuose iki 2 knygynų²²⁸. Neturime tikslių 1918–1940 m. Lietuvos knygų prekybos tyrimų, tad remdamiesi A. Glosienės pateiktais skaičiavimais, kurie atspindi informacinio žinyno *Visa Lietuva* (1924, 1926, 1932) pateiktus duomenis, galime tik bendrais bruožais nužymėti knygų prekybos tinklo raidos tendencijas. Nustatyta, kad daugiau kaip 19-oje Žemaitijos miestų ir miestelių veikė įvairios trukmės (ilgalaikės ir trumpalaikės) knygų prekybos įstaigos. Jų didesnis kiekis koncentravosi apskričių miestuose: Šiauliuose (22 knygynai), Tauragėje (8), Mažeikiuose (7), Raseiniuose (7), Telšiuose (6) ir Kretingoje (5)²²⁹. Nors vyko nuolatinė knygynų kaita, mat, laisvosios rinkos sąlygas ne visi knygynai išgyvendavo, bet apskričių miestai turėjo pakankamai geras veiklos sąlygas. Juose koncentravosi valdininkija, kūrybinė inteligentija, švietimo darbuotojai, gimnazistai ir moksleiviai, taip pat augantis darbininkijos sluoksnis, tad ir knygų poreikis išliko pakankamai stabilus. Kituose Žemaitijos miestuose situacija ne buvo tokia palanki. Tiesa, Palangos kurortas ir miestų teises turinti: Plungė ir Jurbarkas, taip pat vienu metu įstengė turėti iki 3

²²⁵ RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Spaudą atgavus* : knyga ir skaitytojas 1904–1918 Lietuvoje. Vilnius, 1996, p. 330–338.

²²⁶ ŽUKAS, Vladas. *Marijos ir Jurgio Šlapelių lietuvių knygynas Vilniuje*. Vilnius, 2000, p. 307.

²²⁷ Ten pat, p. 305–308.

²²⁸ PAUPERELYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos įstaigos. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 4–14.

²²⁹ GLOSIENĖ, Audronė. *Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje 1918–1940*. Disertacija. Vilnius, 1992. VUB RS, f. 76–3360, lap. 219–260.

knygynų²³⁰. Kitų Žemaitijos vietovių situacija nėra tokia aiški. Deja, A. Glosienės tyrimai, pretendavę į sintetinio pobūdžio apibendrinimus, aplenkė trumpalaikius knygynus, kurie dažnai gilioje provincijoje veikė epizodiškai. Tad knygynai Eržvilke (įkurtas prieš 1925 m.)²³¹, Gintališkėje (1929)²³², Ylakiuose (1929)²³³, Luokėje (1929)²³⁴, Rietave (1925)²³⁵, Varniuose (1930)²³⁶ ir kitose Žemaitijos vietose liko nepastebėti. Esant šioms spragoms regiono knygynų tinklas, kol kas detaliau nepažįstamas. Pastebėtina, jog kartais ir vietos valdžios nesupratingumas buvo kenksmingas knygynų egzistencijai. Vienas iš pavyzdžių būtų trukdžiai Akmenės spaudos kiosko veiklai. Karo invalidas Almontas 1933 m. gegužės 2 d. turgavietėje pastatė „Aušros“ kioską. Jis turėjo pardavinėti knygas ir laikraščius. Deja, nors Almontas prašymą dėl spaudos kiosko atidarymo buvo padavęs vietinei valdžiai, bet viršaitis radęs statybos netikslumą, kioską apgadinęs pašalino ir perkėlė į kitą vietą²³⁷. Nežinai, kaip ši istorija toliau plėtojosi, bet pats poelgis parodė Akmenės valdininkų trumparegiškumą.

3.2.2.2. Asortimentas

Knygynų asortimentas vienas iš pastoviausių rodiklių. Jį apsprendė keletas veiksnių: 1) knygyno pobūdis, 2) savininko pasaulėžiūra ir 3) laikmečio aplinka, neleidusi knygų prekybai nutolti nuo tuometinio skaitytojo lūkesčių ir galimybės.

Pirmieji XVIII a. Žemaitijos knygynai, išlaikomi J. Stirpeikio, M. Maulevičiaus, M. Daubaro, J. Dziedzickio ir kitų asmenų, buvo universalūs. Jie prekiaavo spauda lenkų, lotynų ir lietuvių kalbomis. Vyravo tikibiniai ir mokomieji leidiniai, nors platinta ir oficialioji bei grožinė spauda. Tiesa, knygynų universalumas buvo apribotas Žemaičių vyskupų privilegijomis, kurios draudė prekiauti antireliginiais leidiniais. Nepaisant galiojusių apribojimų Žemaitijos intelektualinio elito, taip pat valstietijos ir bajorijos poreikius knygynai stengėsi užpildyti šioms socialinėms grupėms skirta spauda. Susidarius trūkumams, jie kartais ėmėsi ir leidybos²³⁸, todėl knygynų asortimento refleksija buvo pakankamai operatyvi.

²³⁰ Ten pat, p. 222, 246, 249.

²³¹ Eržvilke pasidairius. *Žemaitis*, 1928, lapkričio 30 (nr. 47), p. 3. Parašas: Kaimietis

²³² Gintališkė. *Žemaitis*, 1929, gruodžio 8 (nr. 49), p. 3.

²³³ Ylakai. *Žemaitis*, 1929, rugsėjo 9 (nr. 36), p. 2. Parašas: Tarzanas

²³⁴ Iš Luokės. *Šv. Pranciškaus varpelis*, 1929, nr. 6, p. 207.

²³⁵ Rietavas. „*Klaipėdos žinių*“ priedas, 1925, lapkričio 1 (nr. 253), p. [3]. Parašas: A. Skaidrinis

²³⁶ Veikia knygynas. *Žemaitis*, 1930, gruodžio 4 (nr. 49), p. 6. Parašas: Vl. B-lis.

²³⁷ Kodėl viršaitis priešinasi liaudies švietimui. *Žemaitis*, 1933, gegužės 11 (nr. 19), p. 2. Parašas: Cicilikas

²³⁸ MEILUS, Elmantas. Žemaitijos kunigaikštijos miestelių knygynininkai XVIII a. *Knygotyra*, 1998, t. 25, p. 145–152.

J. Zavadzko firmos Varnių knygyno asortimentas atspindėjo išaugusią žemaitiškos knygos produkciją ir bendrakultūrinius regiono skaitytojų interesus. Knygynas buvo universalus, bet kadangi veikė vysk. M. Valančiaus ir jo aplinkos priežiūroje, antireliginė spauda knygyne vietos nerado, o pasaulietinė nebuvo tokia gausi kaip tikybinė. Neturėdami tikslų asortimento skaičiavimų, nors įstaigos archyviniai šaltiniai pakankamai gausiai išlikę²³⁹, galime pažvelgti tik į bendras tendencijas, kurias yra pateikusi A. Navickienė. Kalbiniu požiūriu per knygyno veiklos dešimtmetį asortimentas turėjo ryškią tendenciją lietuvi. 1853 m. lietuviški leidiniai sudarė 25 proc. asortimento, 1854 m – 35 proc., 1859 m. – 69 proc., 1863 m. pasiekė net 77 proc. Tai nulėmė keletas priežasčių. Pirma, XIX a. viduryje J. Zavadzko firma išleido trečdalį visų lietuviškų spaudinių, todėl jis savo produkcija ir metė į šį prekybos tinklą kuriame, svarbiausią vietą užėmė Varnių knygynas²⁴⁰. Antra, šiai asortimento politikai nemenkos įtakos turėjo ir M. Valančiaus suformuota knygyno idėjinė linija. Tai aiškėja iš 1853 m. A. Zavadzko ir vyskupo konflikto. A. Zavadzkiš, vos atidaręs knygyną, ėmė proteguoti lenkišką spaudą ir asortimentą neištraukė nė vysk. M. Valančiaus knygų. Situacijai išaiškėjus, kun. J. K. Račkauskis 1853 m. spalio 6 d. griežtu laišku savininkui išreiškė nusiskundimą, kad tokia netinkama lenkiška politika paralyžiuoja vyskupo pastangas padėti knygynui įsitvirtinti²⁴¹. Su vyskupo valiai ir sveika logika, užtikrinusia pastovias pajamas iš žemaitiškų leidinių, A. Zavadzkiš turėjo sutikti ir keisti protekcijos objektą. Pamažu Varnių knygynas įgavo specializuoto lietuviško knygyno bruožų. Nors knygyne vyravo lietuviška ir lenkiška spaudos produkcija, bet pagal individualius reikalavimus buvo galima įsigyti ir leidinių kitomis užsienio kalbomis. Vyravo įvairių kalbų žodynai, pvz., kun. Daržinskis (Darzynski) 1859 m. pirkto Rusų – lenkų kalbų žodyną (*Słownik Rossyisko Polski*), o Chominskis 1863 m. – Prancūzų – lenkų kalbų žodyną (*Słownik fran–polski*). Būta ir pavienių lotyniškų leidinių, vieną jų pavadinimu *Officium* užsisakė Viešvėnų vargonininkas J. Černiauskas²⁴². Paskirties–adresato požymiu vyravo tikybinė spauda, nes jos buvo išleidžiama daugiausia. Vien kasmet perleidžiamos populiarios maldaknygės *Senas auksa altorius* Varniuose buvo išplatinta daugiau kaip 40 000 egz²⁴³. Lietuviškos pasaulietinė spaudos, išskyrus L. Ivinskio *Kalendorius*, buvo leidžiama mažiau, o kitakalbė – domino pakankamai siaurą gyventojų sluoksnį. Ji labiausiai traukė dvarininkiją, kurios gimtoji kalba buvo lenkų. 1861–1862 m. iš knygyno grafienė Čapska iš viso užsakė 8 leidinius. Tai Rymarkiewicz'o *Nauka Prozy*, Joachimo Lelevelio *Dzieje Polski*, Siemienski'o *Wieczory w*

²³⁹ *Vilniaus ir Varnių Zavadzkių knygynų pirkėjų knygų užsakymų registracijos knyga*. LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 9.

²⁴⁰ NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje*: monografija. Vilnius, 2010, p. 252.

²⁴¹ BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Vyskupo Motiejaus Valančiaus biografijos bruožai* : jo 150 metų gimimo, 100 metų įsvyskupavimo ir 75 metų mirties sukakties proga. Brooklyn: Aidai, 1952, p. 67.

²⁴² *Vilniaus ir Varnių Zavadzkių knygynų pirkėjų knygų užsakymų registracijos knyga*. LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 9, lap. 8–9.

²⁴³ NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje*: monografija. Vilnius, 2010, p. 252.

Ojczowie, Sierocinski'o *Gram[atyka]*, Alberto Shcut'o *Atlas der alten Wel[?]*, Traczel'o *Kłosy Polskie*²⁴⁴. Kadangi tai buvo einamoji to meto produkcija, Varnių knygyno registracijos žurnale leidinių pavadinimai trumpinti, todėl ne visus juos galime tiksliai identifikuoti. Nepaisant to, sąrašas liudija, jog grafiene domino literatūros teorijos, kalbotyros, istorijos, grožinės literatūros leidiniai, taip pat ir žemėlapiai. Tarp knygyno produkcijos buvo populiarios ir natos. Jas dažnai užsakinėjo pavieniai skaitytojai, bet tarp jų išsiskyrė dragūnų rotmistras Bujnickis. Jis 1858 m. užsisakė vien muzikinius leidinius²⁴⁵.

Šis knygynų universalumas ilgai išliko būdingu stacionarinės knygų prekybos bruožu. Nors XX a. pradžioje situacija iš esmės nesikeitė, bet buvo tam tikrų visuomeninės minties pasikeitimų, kurie skatino knygynų specializaciją. Didesnieji Žemaitijos knygynai kaip šiauliškio A. Zaborskio ir toliau prekiaavo visa prieinama spaudos produkcija. Deja, tuo metu ne visur jie galėjo išgyventi, nes regione, be Šiaulių, didesnių miestų beveik nebuvo. Gilioje provincijoje veikė visai kiti knygų prekybos veiksniai. Nors XIX a. pabaigoje sekuliarizacija buvo prasidėjusi, bet Katalikų Bažnyčia nebuvo linkusi visuomenės paleisti iš savo įtakos lauko. Todėl dvasininkija naudodamasi savo autoritetu slėgė lietuviškų knygynų savininkus ir reikalavo atsisakyti antireliginės, socialdemokratinės, bei visos kitos spaudos, kuri galėjo pakenkti jos padėčiai Lietuvoje. Dėl šios kolizijos knygynai ėmėsi specializuoti į pasaulietinius ir katalikiškus. Charakteringas šios specializacijos pavyzdys fiksuojamas Plungėje. Čia dvejus metus (1906–1907) konkuravo katalikiškas Stanislovo Biknevičius knygynas ir pasaulietinis Juozapo Kučinskio krautuvė–knygynas. S. Biknevičiaus knygynas savo veiklą pradėjo po lietuviškos spaudos panaikinimo, t. y. 1904 m. Kaip mini to meto laikraščių korespondentai, jis prekiaavo katalikiškos minties knygomis ir laikraščiais („Vilniaus žinios“, „Nedeldienio skaitymas“). Tiesa, būta ir pasaulietinių knygų. 1906 m. minimi populiarūs sapnininkai²⁴⁶. Nors knygynas susilaukdavo kritiško žodžio ir iš kunigijos tarpo, bet jo veikla rimčiau vietos dvasiškių nebuvo kritikuojama²⁴⁷. J. Kučinskis, socialdemokratinių pažiūrų prekybininkas, savo įvairių prekių krautuvėlėje nuo 1906 m. aktyviai platino socialdemokratinės knygeles ir periodinę spauda („Naująją Gadynę“)²⁴⁸. 1907 m. krautuvininkas iš M. ir J. Šlapelių knygyno užsisakė antireliginių brošiūrų. Užsakymo laiške atskleisti krautuvininko veiklos motyvai. J. Kučinskis minėjo, kad nori sudaryti „<...> stipresnę opoziciją šventų–juodašimčių (Šv. Kaz. ir

²⁴⁴ *Vilniaus ir Varnių Zavadzkių knygynų pirkėjų knygų užsakymų registracijos knyga*. LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 9, lap. 8–9.

²⁴⁵ Ten pat, lap. 2, 5, 7.

²⁴⁶ Skelbimas „Nedeldienio Skaitymo“. *Nedeldienio skaitymas*, 1906, vasario 21 (nr. 10), p. 8.; JARULAITIS, Vincentas. Plungė. *Šaltinis*, 1906, rugpjūčio 1 (liepos 19) (nr. 18), p. 284. Parašas: Plungiškis; BENDORAITIS, Juozapas, Plungė (Telšių p.). *Vilniaus žinios*, 1906, lapkričio 13 (26) (nr. 253), p. 3. Parašas: Barsukas

²⁴⁷ DOGELIS, Povilas. Plungė (Kauno gub.). *Nedeldienio skaitymas*, 1907, vasario 13 (26) (nr. 7), p. 54. Parašas: K. D.

²⁴⁸ JARULAITIS, Vincentas. Plungė. *Šaltinis*, 1906, rugpjūčio 1 (liepos 19) (nr. 18), p. 284. Parašas: Plungiškis

*Krikščion–dem) darbavimuisi*²⁴⁹. Ši antireliginė veikla buvo pastebėta ir viešai pasmerkta laikraštyje „Nedeldienio skaitymas“. Nežinomo korespondento straipsnyje buvo pažymėta, kad J. Kučinskis platina <...> *visas Šliūpo tikybas ir Dembskio melus dalina kitiems skaityti*²⁵⁰. Nežinia, dėl kokių priežasčių 1907 m. pačių metų pabaigoje J. Kučinskis savo krautuvėlę uždarė ir išsikėlė į Rusijos gilumą²⁵¹.

Nepriklausomos Lietuvos metais specializacija ideologiniu pagrindu ilgam išliko būdingu Žemaitijos knygynų bruožu. Katalikiškos minties knygynų tinklas buvo išlaikomas masinės Šv. Kazimiero draugijos. Jos knygynai veikė Mažeikiuose, Šiauliuose, Tauragėje, ir Telšiuose²⁵². Pasitelkę 1921 m. Plungės katalikiško knygyno, kuriam vadovavo vietos klebono giminaitė Domicelė Pukienė²⁵³, rankraštinių inventorinių katalogų, galime nusakyti susidariusį katalikiškų knygynų tipinį asortimentą. Kataloge surašyti knygyno leidiniai ir jų kiekiai prieš jo atidarymo pradžią. Taip pat sąrašė pieštuku pažymėti ir po kurio laiko padarytų pardavimų ir papildymų rezultatai. Knygynas savo veiklos pradžioje turėjo 59 pavadinimų 635 leidinių egzempliorius. Tarp jų vyravo mokomieji leidiniai, sudarę apie pusę viso turėto knygų kiekio. Kita dalis buvo tikybiniai spaudiniai skirti pastoracijai ir kovai su antireliginiais judėjimais. Labai maži kiekiai, dažniausiai po 1 egz., buvo skirti grožinės, laisvalaikio, politinės ir kitos spaudos prekybai²⁵⁴. Šaltiniai liudija, kad ir patys parapijų klebonai ne vengė knygų prekybos. Vienas jų, Gintališkės klebonas, 1929 m. šventoriuje atidarytame spaudos kioske, pardavinėjo religinio turinio knygas, kalendorius ir katalikiškos minties periodinę spaudą²⁵⁵. Dvasiškių išlaikomos knygynų prekybos įstaigos, be tikybinių ir mokomų leidinių, mažai ką galėjo pasiūlyti vietos skaitytojui.

Pasaulietinių knygynų organizuotos atsvaros nebuvo. Vis dėlto miestu ir miestelių inteligentai nenustojo poreikio turėti laisvesnių pažiūrų lektūros, todėl pasaulietinio pobūdžio knygynų neatsisakyta. Ryškiausias pavyzdys L. Jakavičiaus „Lietuvos“ knygynas, veikęs 1918–1939 m. Šiauliuose²⁵⁶. Nors neturime tikslų skaičiavimų, bet galime patvirtinti, kad kituose regiono miestuose, taip pat gyvavo pasaulietinio pobūdžio knygynų. Vienas jų 1930 m. veikė Varniuose („Vyties“ knygynas)²⁵⁷.

²⁴⁹ KUČINSKIS, Juozapas. *Laiškas Marijai Šlapelienei*. Plungė. 1907, vasario 24. LMAVB RS, f. 308–513, lap. 1.

²⁵⁰ Plungė (Telšių pav., Kauno gub.). *Nedeldienio skaitymas*, 1907, sausio 3 (16) (nr. 1), p. 8.

²⁵¹ PABEDINSKAS, Kazys. *Nuo Plungės iki Maroko: atsiminimai*. Kaunas, 1994, p. 122.

²⁵² GLOSIENĖ, Audronė. *Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje 1918–1940*. Disertacija. Vilnius, 1992. VUB, RS. f. 76–3360, lap. 245, 255, 257.

²⁵³ Ten pat, p. 249.

²⁵⁴ *Knygyno katalogas*. [Plungė. 1921], Plungės bažnyčios archyvas, ID XIX–XX (2). 4 lap.

²⁵⁵ Ginteliškė. *Žemaitis*, 1929, gruodžio 8 (nr. 49), p. 3.

²⁵⁶ ZAVECKIENĖ, Žiedūnė. Liudvikas Jakavičius. In *Lietuvos knygos veikėjai* [Elektroninis išteklius] = *The workers of the Lithuanian book* : biografijų žodynas / vyr. redaktorius Domas Kaunas; sudarytojas Osvaldas Janonis; techninė redaktorė Iveta Jakimavičiūtė ... [et al.]. Vilnius, 2004. 1 skaitmeninė plokštelė (CD–ROM).

²⁵⁷ Veikia knygynas. *Žemaitis*, 1930, gruodžio 4 (nr. 49), p. 6. VI. B–lis.

Kalbiniu požiūriu knygynų asortimentas didžia dalimi buvo lietuviškas. Veikė tik vienas Šiauliuose specializuotas Stefanijos Vladimirovienės kioskas „Knyga“²⁵⁸, kuriame prekiauta rusų emigrantų spauda ir periodika („Segodnia“ ir kt.)²⁵⁹. Kiti regiono knygynai neatsisakė spaudos užsienio kalbomis, juolab, kad užsienio kalbų mokomieji leidiniai buvo nuolat reikalingi mokslo siekiančiai moksleivijai. Iš knygynų reklamų spaudoje sprendžiame, kad leidiniais rusų, lenkų, vokiečių ir kitomis kalbomis. Šiauliuose prekiaavo brolių Mejero ir Markelio Brevdų²⁶⁰, „Vilties“ draugijos²⁶¹, Telšiuose – Felikso Milevičiaus²⁶², Palangoje – „Spaudos fondo“ skyriaus knygynai²⁶³.

²⁵⁸ GLOSIENĖ, Audronė. *Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje 1918–1940*. Disertacija. Vilnius, 1992. VUB, RS. f. 76–3360, lap. 255.

²⁵⁹ DROBENKA, Sigitas. *Šiaulių spauda 1918–1940 metais*: magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakulteto archyvas, 2001, p. 111.

²⁶⁰ Brolių Brevdų knygynai [reklama]. *Socialdemokratas*, 1923, gruodžio 22 (nr. 55–56), p. 8.

²⁶¹ „Vilties“ dr–jos knygynai [reklama]. *Šiaulietis*, 1925, birželio 14 (nr. 24), p. 4. Pakartota: nr. 25, 26.

²⁶² F. Milevičiaus knygynas Telšiuose [reklama]. *Žemaitis*, 1926, lapkričio 21 (nr. 42), p. 4. Pakartota: nr. 43, 44.

²⁶³ Palangos vasarotojų žiniai! [reklama]. *Palangos pliažas*, 1932, birželio 20 (nr. 1), p. 32.

3.2.3. Išankstinė prenumerata

Leidėjai, siekdami palengvinti leidybos sąlygas, kartais imasi išankstinės prenumeratos. Jos metu jie surinkdavo iš būsimųjų pirkėjų pinigus ir, tuomet sukaupe pradines lėšas naujam spaudiniui, imdavosi leidybos. Išankstinė prenumeratos sėkmę nulemia jos platintojo veiklumas, dažnai besiremiantis autoritetu, kuris užtikrina pakankamą išankstinių prenumeratų kiekį. Paprastai po knygos išėjimo prenumeratoriai buvo paskelbiami atskiru sąrašu.

Pirmasis iš žemaičių prenumeratos ėmėsi kun. Kazimieras Vizgirda. Jis 1822 m. parengė ir išleido miniatiūrinio formato knygelę su 27 iliustracijomis *Bibliie diel wayku lenkisz kay yr letuwisz kay*. Kaip tuo metu skelbė Vilniaus laikraštis „Dzieie Dobroczyńności Krajowej i Zagraniczey“, knyga buvo platinama prenumeratos būdu arba ją už 45 kap buvo galima įsigyti Vilniaus universiteto knygyne²⁶⁴. Deja, nė vieno knygos egzemplioriaus nėra išlikę, tad patikslinti prenumeratorių sąrašo nepavyksta²⁶⁵. Nors galime manyti, kad Žemaitijos šviesuoliai knyga domėjose, nes kalbiniu požiūriu, žemaitis K. Vizgirda knygelę, tikriausiai, buvo nemenkai sužemaitinęs, todėl šis leidinys turėjo patekti į žemaičių akiratį.

Tirkšlių vikaras A. Savickis 1828 metais išleido paties atliktą Tomo Kempiečio vertimą *Apey sekima Chrystusa* (1828). Nemenkos apimties (336 p.) veikalas buvo parengtas dar 1825 m., A. Savickiui vikaraujant Tirkšliuose. Bet pradinių lėšų leidiniui pavyko surinkti tik 1828 m., kunigui persikėlus dirbti į Gargždus. Knygoje pateiktas prenumeratorių sąrašas. Iš jo paaiškėja, kad knygą iš anksto užsisakė 46 asmenys: 22 kunigai, 11 Tirkšlių ūkininkų ir 13 įvairios socialinės padėties asmenų (dvarininkų, tarnautojų, studentų). Tarp jų žymesnieji buvo kun. M. Valančius, kun. V. Valmikas, studentai Tomas Dobševičius ir Simonas Stanevičius, Aleksandras Daukantas (S. Daukanto brolis). Daugiausia, dešimt egzempliorių, užsiprenumeravo Vilniaus katedros vikaras V. Valmikas. Iš minėtosios Tirkšlių ūkininkai grupės, kuri sąrašė įvardinta tiesiog *Ysz ukynyku*, buvo surinkta 17 knygos egzempliorių prenumeratų. Iš viso buvo užsakyta 82 egzemplioriai po 40 sidabro grašių²⁶⁶. Matyt, daugiau kaip 54 kapų (tiksliai 3280) sidabro grašių, užteko leidybai pradėti, tad pirmieji pirkėjai ženkliai prisidėjo prie leidinio pasirodymo.

M. Valančius *Žemajtiu wiskupistę* (2 d.; 1848) taip pat platino išankstinės prenumeratos būdu. Sprendžiant iš knygoje pateikto gausaus prenumeratorių sąrašo, sudaryto iš 118 asmenų,

²⁶⁴ NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje*: monografija. Vilnius, 2010, p. 275.

²⁶⁵ BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Aleksandrynas*. Vilnius, 1990, d. 2, p. 420.

²⁶⁶ KEMPIETIS, Tomas. *S. Tamosziaus à Kempis zokana kanauniku regularnuju pagal rieda s. Augustina Apey sekima Chrystusa Pona knigas kietures, metuose 1441 paraszytas / o dabar ysz lotiniszkos ant žemaytyszkos kalbas diel nuopelna dusziu nobažnu yszgulditas par kuniga Antona Sawicki Tyrkszluse*. Wilniuje, 1828, p. [3–4].

galime spręsti, kad veikalas turėjo savo skaitytoją. Knygos tiražas buvo 1500 egz., tad jo dalį, iki 10 proc., M. Valančiui pavyko išplatinti išankstinės prenumeratos būdu. Jį gausiai prenumeravo dvasiškiai. Knygą įsigyti teikė iš viso 80 kunigų, nors daugiausia jų gyveno Žemaičių vyskupystėje, bet buvo keletas prenumeratorių ir už vyskupystės ribų (Rygoje ir Vilniuje). Tar dvasininkų veikalas daugiausia prenumeratos susilaukė Varniuose (iš viso 10 prenumeratorių), Alsėdžiuose (4), Kražiuose (3), Kuršėnuose (3) ir Mosėdyje (3). Dvidešimt ponais įvardytų asmenų, tarp kurių buvo stambių dvarininkų (pvz., Wolmeriai), valdininkų, bet taip pat ir amatininkų (Galikanas Jurgilevičius) iš anksto užmokėjo už būsimą leidinį. Likusioji prenumeratorių dalis – klierikai²⁶⁷. Aštuoniolika seminaristų sunkiai išgyvendami, sutaupyta atliekama pinigą skyrė įsigyti M. Valančiaus *Žemajtiu wiskupistę*. Nors tarp jų buvo bajorų (iš viso 4), laisvųjų (2) ir valstybinių (4) valstiečių, kuriems atliekama rublį buvo lengviau sutaupyti, bet tarp prenumeratorių tarpą pateko ir septyni iš baudžiauninkų kilę klierikai. Vėlesnei jų likimai įvairūs: du klierikai seminarijos nebaigė, keturi – išėjo į 1863–1864 m. sukilimą, du – tapo lietuvių raštijos veikėjais, o likusieji – po išventinimo dirbo Žemaičių vyskupystėje²⁶⁸.

Lietuviškos spaudos draudimo metais leidybai persikėlus į Mažąją Lietuvą, konspiracijos aplinkybėmis buvo keblu vykdyti išankstinę prenumeratą, todėl šis prekybos būdas ilgam nutrūko. Žinios apie išankstinės prenumeratos atgaivinimą pasiekia iš 1929 metų. Juozas Mačernis regioninėje spaudoje kreipėsi į visuomenę, kad ji jam padėtų išleisti knygelę *Mūsų laikų stebuklai*. Leidėjas minėjo, kad spaudinio tiražas turi siekti 10 tūks. egzempliorių, todėl tikėjosi sulaukti išankstinės prenumeratos bent 5 tūks. egzempliorių²⁶⁹. Matyt, J. Mačerniu pavyko gauti, bent dalį prenumeratos, todėl jau kitais metais knygelės pirmoji dalis 2 tūks. egzempliorių tiražu buvo išspausdinta Telšiuose²⁷⁰.

Sedos mokyklos direktorius Petras Sūdžius, rengdamasis paminėti S. Daukanto 70-ąsias mirimo metines, ryžos organizuoti trečiąją knygos *Būdą senovės – lėtuviū kalnienū ir žemajtiū laidą*²⁷¹. Iki veikalui pasirodant, t. y. iki 1935 m., jam visoje Lietuvoje pavyko surinkti 646 prenumeratas. Iš anksto užsisakiusieji išsidalino 20,19 proc. viso tiražo, kuris buvo 3200 egz. Žemaitijos prenumeratoriams (iš viso 274) atiteko 8,56 proc. minėto tiražo dydžio. Didesni leidinio kiekiai atsidūrė Telšiuose (iš viso 22 egz.), Sedoje (17), Plungėje (13), Šiauliuose ir Tauragėje (po

²⁶⁷ VALANČIUS, Motiejus. *Žemajtiu wiskupistę*. Vilnius, 1848, d. 2, p. 273–276.

²⁶⁸ ŠENAVIČIENĖ, Ieva. *Dvasininkija ir lietuviybė: Katalikų Bažnyčios atsinaujinimas Žemaičių vyskupijoje XIX a. 5–7-ajame dešimtmetyje*. Vilnius, 2005, p. 272–273, 276–277, 282–287, 296–301, 312–313, 322–325, 352–353, 368–369, 370–373.

²⁶⁹ MAČERNIS, Juozas. Padėkite išleisti naudingą knygelę. *Žemaičių prietelius*, 1929, spalio 31 (nr. 44), p. 7.

²⁷⁰ MAČERNIS, Juozas. *Mūsų laikų stebuklai*: Teresė Neumanaitė / Pagal vysk. d-ą S. Waitz ir kt. J. Mačernis. Telšiai: J. Mačernis, 1930, d. 1. 64 p.

²⁷¹ SŪDŽIUS, Petras. Simanas Daukantas. In DAUKANTAS, Simonas. *Būdą senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių / išrašė pagal senovės raštus Jokūbas laukys; redagavo ir žodynėlį pridėjo J. Talmantas*. Kaunas: Sakalas, 1935, p. XVII.

10), likusios regiono vietovės neperkopė 10 egz. ribos. Knygoje paskelbtame prenumeratorių sąrašė kartais nurodami ir pirkėjų socialiniai duomenys, apie užimamas pareigas ir darbinę veiklą, todėl galime įvardyti paminėtas pirkėjų grupes. S. Daukanto veikalą gausiai pirko mokytojai (iš viso 18), dvasiškiečiai (klerikai – 4, kunigai – 3, diakonas – 1), mažiau – direktoriai (5), valdininkai (4), gydytojai (2). Taip pat tarp prenumeratorių pateko ir penki Žemaitijos žydai²⁷². Šis ir kiti pavyzdžiai liudija, jog esant geram leidybos projektui ir platintojo veiklumui įmanu surinkti gana gausias prenumeratas ir dalį tiražo sėkmingai parduoti dar iki leidinio pasirodymo.

²⁷² DAUKANTAS, Simonas. *Būdą senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių* / išrašė pagal senovės raštus Jokūbas laukys; redagavo ir žodynėlį pridėjo J. Talmantas. Kaunas : Sakalas, 1935, p. 360–373.

3.2.4. Pogrindinės spaudos sklaido ypatybės.

3.2.4.1. Platinimo būdai

Pogrindinė spauda – valstybės institucijų netoleruojama ir persekiojama spaudos produkcija, o jos laikytojai ir platintojai baudžiami įstatymų nustatyta tvarka. Leidinio nelegalumą sudarydavo turinio neatitikimas cenzūruojančių institucijų direktyvoms, kurios apsprendė visuomenės domėjimosi sritis. Į pogrindinės spaudos kategoriją paprastai patekdavo antivalstybiniai ir antireliginiai spaudiniai. Tokio pobūdžio leidiniai buvo suvokiami kaip griovimas dviejų esminių vertybių: valstybės ir Bažnyčios autoriteto.

Pogrindinę spauda sklido trimis esminiais kanalais: 1) per pogrindinę knygų prekybą, 2) nemokamai skolinant ar dovanojant bendraminčiams ir 3) propagandos tikslais nemokamai platinant viešose vietose (pvz., proklamacijos).

Pogrindinės spauda per Prūsiją į Žemaitiją patekdavo dar XIX a. viduryje. Ja pradėjo verstis žydai, nes žydiškų knygų importui buvo taikomas didokas akcizas, todėl kontrabandinės knygos buvo pigesnės, nei legaliai įvežtų. Kontrabandos organizatoriai buvo žydai, o gabenimu vertėsi pasienio valstiečiai²⁷³. Visą šią situaciją vaizdžiai yra atskleidęs vysk. M. Valančius. Žydai <...> mokėjo valstiečiams už riziką ir uždraustų prekių pernešimą. Valstiečiai, ne kartą, sugauti, išmoko visų piktadariškų gudrybių, įprato prie apgaulingų parodymų ir melagingų priesakų²⁷⁴. Nors tarp muitinės sulaikytų knygų vyravo žydiškos, bet 1850 m. Tauragės muitinėje buvo sulaikytos ir trys nenustatytų pavadinimų žemaitiškos²⁷⁵. Tai leidžia manyti, kad regione tam tikras nelegalių leidinių platinimas vyko, nors nebuvo tapęs masiniu. Jis masiškumo bruožų įgavo per blaivybės judėjimą. 1858 m. J. Zavadzkiis sėkmingai išleidęs M. Valančiaus knygelę *Apej brostwą blaiwistes, arba nusiturieima*, ją 1859–1861 m. platino per Varnių knygyną²⁷⁶. 1860 m. Rusijos švietimo ministro bei Vilniaus generalgubernatoriaus Vladimiro Nazimovo iniciatyva buvo uždrausta M. Valančius knygelę platinti²⁷⁷. Todėl jos tiražas, sulaikytas spaustuvėje ir 1860 m. į Varnių knygyną naujos spaudinio siuntos nedarytos iki 1861 m. Tiesa, J. Zavadzkiis 1860 m. dar spėjo 3355 egz. *Apej brostwą blaiwistes, arba nusiturieima*, kurie, matyt, buvo užsilikę Varniuose, pasiūsti į Šiluvos atlaidus²⁷⁸. M. Valančius suvokė situacijos keblumą, nes naujo leidimo knygelės

²⁷³ MEDIŠAUSKIENĖ, Zita. *Rusijos cenzūra Lietuvoje XIX a. viduryje*. Kaunas, 1998, p. 53–54.

²⁷⁴ VALANČIUS, Motiejus. *Namų užrašai*. Vilnius, 2003, p. 393.

²⁷⁵ MEDIŠAUSKIENĖ, Zita. *Rusijos cenzūra Lietuvoje XIX a. viduryje*. Kaunas, 1998, p. 53–54.

²⁷⁶ NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje*: monografija. Vilnius, 2010, p. 340.

²⁷⁷ MEDIŠAUSKIENĖ, Zita. *Rusijos cenzūra Lietuvoje XIX a. viduryje*. Kaunas, 1998, p. 259.

²⁷⁸ NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje*: monografija. Vilnius, 2010, p. 340.

spaudai nebuvo galima gauti, o blaivystės judėjimui sustiprinti nauja jos laida buvo būtina. Vyskupas, nematydamas kietos išeities, susisieko su lietuviu Klaipėdos spaustuvininku E. Vaikiniu. Jo spaustuveje 1860–1861 m. buvo išspausdinti trys naujos *Apej brostwą blaiwistes, arba nusiturieima* laidos²⁷⁹. Tiražas neabejotinai į Žemaitiją turėjo patekti kontrabandos būdu, nes joms oficialaus užsienio cenzūros leidimo gauti buvo neįmanoma.

Masinės pagrindinės knygų prekybos pradžią Žemaitijoje siejame su knygnešystės epocha. 1864 metais persikėlus lietuviškų knygų leidybos centrui į Mažosios Lietuvos miestus, susiformavęs žemaičių poreikis spausdintam žodžiui neišnyko. Esant geroms geografinės aplinkybės, bei pasienio gyventojų kontrabandinei patirčiai, apie kurią aiškiai žinojo vysk. M. Valančius, paties vyskupo pastangomis buvo pereita prie nelegaliosios spaudos leidybos ir platinimo tinklo kūrimo. Tinklo pirminis uždavinys buvo leisti ir platinti paties M. Valančiaus parašytas anticarines brošiūras. Šiam tinklui 1867–1869 m. sėkmingai funkcionuojant visoje Žemaitijoje buvo masiškai prekiaujama vyskupo raštais. Pagrindinė spaudos platinimo tinklas išardytas 1870 m., kai carinė valdžia ėmė persekioti šioje veikloje dalyvavusius kunigus²⁸⁰. Nepaisant nesėkmių, platintojai, susiinteresuoti uždarbiu, ir toliau įvairiais būdais ėmėsi aprūpinti vietos skaitytojus jiems rūpima lektūra.

Knygnešystės amate egzistavo du pagrindiniai apsirūpinimo prekėmis keliai. Tai tiesioginis pirkimas iš leidėjo/spaustuovės arba įsigijimas per tarpininkus. Pirmuoju keliu buvo nemenka rizika nukentėti pereinant Rusijos–Prūsijos sieną. Vis dėlto, šis būdas finansine prasme turėjo privalumų. Pelno dalies nereikėjo dalintis su tarpininkais. Be kita ko knygnešiai galėjo iš būsimų pirkėjų surinkti prenumeratą²⁸¹. Antra vertus, jei jos ir nepavykdavo surinkti: platintojai, veikę pakankamai siauroje geografinėje aplinkoje, dažniausiai vienoje parapijoje, pažino vietos skaitytoją²⁸², todėl pirko atsižvelgdami į būsimus poreikius. Palengvinant sienos perėjimo riziką, knygnešiai samdydavo kurjerius, dažnai vadinamus kontrabandininkais. Jiems rūpėjo tik nešulių svoriai, todėl savininko prekės, jei tai nebuvo socialdemokratinė ir anarchistinė spauda, mažai buvo įdomios. Šie samdiniai kartais būdavo raiti, tad pakankamai mobilūs išvengti persekiojimų. Tačiau retkarčiais ir jiems nepavykdavo pernešti didesnių spaudos produkcijos kiekių. Pavyzdžiui, 1903 m. kovą Endriejavo akcizininkams nepavykus sulaikyti 6 raitų knygnešių, pasisekė konfiskuoti

²⁷⁹ KAUNAS, Domas. *Knygos kultūra ir kūrėjas: istoriografiniai tyrimai ir vertinimai*. Vilnius, 2009, p. 22–23.

²⁸⁰ VALANČIUS, Motiejus. *Namų užrašai*. Vilnius, 2003, p. 595, 597.

²⁸¹ DOGELIS, Povilas. Apie nelegalią literatūrą ir spaudos laisvės sukaktį. *XX amžius*, 1939 gegužės 8 (nr. 103), p. 7.

²⁸² MASKOLIŪNIENĖ, Džiuljeta. Knygnešystė kaip literatūrinės komunikacijos forma. In *Raidžių draudimo metai*, Vilnius, 2004, p. 214.; ŠKUDZINSKAS, A. J. Švedo Supeščio ir jo draugų darbai. In *Knygnešys*. Vilnius, 1992, t. 2, p. 39.

kontrabandininkų pamestus 11 ryšulių knygų rusų, vokiečių ir žydų (jidiš) kalbomis. Sulaikyti leidiniai buvo pripažinti antivalstybiniais²⁸³.

Veikė platintojų socialiniai tinklai, mažomis grupelėmis vieniję knygnešius ir užtikrinę nelegaliosios spaudos sklaidą. Po laiko distancijos gana sunku nustatyti jų santykį su individualia pogrindine prekyba, kuria vertėsi knygnešiai, nekontaktavę su kolegomis. Socialinių tinklų gyvavimas buvo grindžiamas partneryste arba prekybiniais–piniginiais santykiais. Partnerystė buvo gana retas reiškinys, nors jos atvejų būta. Skuodo apylinkėse (tiksliau Didžiajame Paluknės kaime) veikė Stasio Ašoklio vadovaujama „Aušros“ platinimo grupė, kuriai priklausė Pranas Budrikis ir Jurgis Pabrėža (vienuolio J. Pabrėžos giminaitis)²⁸⁴. V. Merkys yra nuorodęs, jog 1889–1895 metais Joniškio ir Gruzdžių apylinkėse veikė lietuviškos spaudos platinimo draugija „Atgaja“. Šiaulių apskrityje 1891 m. minima ir Kaimiška artojų draugija. Netoli Šiaulių Kairiuose 1903 metais veikė „Mužikėlio“ ir „Vienybės“ (minima 1903–1905 m.) draugijos. Raseinių apskrityje 1900–1901 m. lietuviškos spaudos platinimu užsiėmė Lietuviškos jaunuomenės draugija²⁸⁵. Platintojų grupės galėjo pačios apsirūpinti leidiniais tiesiogiai iš leidėjų/spaustuvių Mažojoje Lietuvoje arba pirkti per tarpininkus. Mažiau rizikingas nelegalios spaudos įsigijimo būdas buvo pirkimas per tarpininkus. Kuo toliau nuo pasienio, tuo tarpininkų buvo daugiau, todėl išaugdavo gabenamų leidinių kaina. Pogrindinės spaudos platinimo praktikoje labiausiai buvo paplitę prekybiniais–piniginiais santykiais pagrįsti ryšiai. Knygnešiai tapdavo tiekėjais ir aprūpindavo vietas prekeivius. Šią situaciją vaizdžiai nusako vienas žymiausių Žemaitijos knygnešių – J. Gudas. Anuot jo: <...> *pargabentąsias knygas duodavau kunigams patriotams, zakristijonams ir šiaip pamaldiems žmonėms, kurie platino knygas liaudyje*²⁸⁶. Kunigai ir Bažnyčios tarnai buvo nuolatiniai lietuviškos spaudos rėmėjai, tad stambiesiems knygnešiams, turintiems ryšių su jais, buvo lengviau savąją produkciją realizuoti. Ne visada šios pagalbos pakakdavo, jog vyko nuolatinis naujų platintojų verbavimas. Jeronimo Dalboko iš Krakių atsiminimai liudija, kad pirmą kartą bažnyčioje buvo užverbuotas knygnešio Juozapo Karabino, o vėliau užmezgęs ryšius su dar dviem knygnešiais²⁸⁷. Kartais knygnešystė įgudavo organizuotos kontrabandinės prekybos bruožų. Arčiau Prūsijos sienos vyko masinė kontrabanda, todėl stambieji kontrabandininkai, kaip Jurgis Pilypas, patys su knygomis nekeliavo. Jis užpirkdavo didelius spaudinių kiekius Tilžėje. Vėliau samdydavo nešikus ir knygnešius, kurie leidinius pristatydavo patikimiems platintojams. J. Pilypas siekdamas išvengti gabenimo sunkumų, palaikė gerus ryšius su pasienio sargybiniais ir žandarais. Reikalui esant juos papirkdavo²⁸⁸. Būta

²⁸³ Iš Aisėnų. *Tėvynės sargas*, 1903, gegužė–birželis, nr. 5/6, p. 33.

²⁸⁴ ŠILGALIS, Antanas. *Laiškas Vaclovui Biržiškai*. Skuodas. 1935, rugsėjo 19. LMAVB RS, f. 163–563, lap. 1.

²⁸⁵ MERKYS, Vytautas. *Knygnešių laikai, 1864–1904*. Vilnius, 1994, p. 263–264.

²⁸⁶ GUDAS, Jurgis. Su knygomis per Žemaičius. In *Knygnešys*. Vilnius, 1992, t. 2, p. 146.

²⁸⁷ DALBOKAS, Jeronimas. Krakių padangėje. In *Knygnešys*. Vilnius, 1992, t. 2, p. 105–106.

²⁸⁸ STRAGAUSKAS, Juozas. Kai kurie knygnešiai. In *Knygnešys*. Vilnius, 1992, t. 2, p. 138–139.

atsitikimų, kai patys policininkai prekiavo konfiskuota spauda. Kun. Juozo Vitkaus atsiminimai liudija, jog 1895 m. Ariogalos pristavo žmona išprekiavo tris maišus sulaikytų maldaknygių, kurias buvo konfiskavęs vietos uriadnikas²⁸⁹.

Žemaitijoje pagrindinė partinė spauda kontrabandos keliais rasdavusi nuo XIX a. pabaigos. Ji ne tapo tikru prekybos objektu, carinėje Rusijoje partinės spaudos gabenimas ir skaitymas buvo antivalstybinio pobūdžio, o jos platintojai baudžiami kur kas didesnėmis bausmėmis nei paprasti knygnešiai, gabenę tikiybinius ir mokomuosius leidinius. Ši politinės savišvietos spauda sklido antruoju sklaidos kanalu, t. y. nemokamai skolinant ar dovanojant bendraminčiams. Knygnešių atsiminimai liudija, kad regione paskiri kairiųjų pažiūrų būreliai kūrėsi XIX a. pabaigoje. Bene pirmieji provincijoje susitelkė Tryškių kairieji inteligentai. Jie nuo 1897 m. per knygnešį Domininką Bubėną bent dvejus metus gaudavo socialdemokratinės spaudos. Ją tryškėčiai patys prenumeruodavo iš Anglijos, Šveicarijos ir Vokietijos, bet tiesiogiai į Lietuvą jos nebuvo galima gauti, todėl spauda buvo siunčiama į Mažąją Lietuvą. Vėliau, ją ten perimdavo D. Bubėnas ir pristatydavo į Tryškius²⁹⁰. Į Rusijos gilumą knygnešių keliais per Žemaitiją ėjo ir revoliucinė „Iskra“, kurios vienas vežimas 1902 m. buvo sulaikytas Kelmėje²⁹¹. 1904 m. panaikinus lietuviškos spaudos draudimą kairioji spauda išliko nelegalizuota. Iki 1905 m. Lietuvos socialdemokratų partijos (toliau – LSDP) skyriai Žemaitijoje apsirūpindavo spauda per vadinamąjį Suvalkų kelią. Artėjant 1905 m. revoliucijai, šis kelias nebetenkino išaugusių vietos skyrių poreikių. Todėl LSDP skyrių iniciatyva, talkinant K. Bielinui, atidarytas vietinis Plungė–Mažeikių kelias. Knygnešys J. Gudas tapo produkcijos gabentoju, o ją išsidalydavo LSDP partijos skyriai, veikę palei Plungės–Mažeikių kelią²⁹². Vaizdžiai pagrindinę platinimo sistemą yra nužymėjęs K. Bielinis, LSDP aktyvistas Žemaitijoje. Pasak jo: *Per sieną [J. Gudas – T. P.] gabeno literatūrą pakais. Nuo sienos ji ėjo į Kulių, Plungę, Sėdą, o jau čia patekdavo į Jono Jurkūno daržinę [Voverių k. – T. P.]. Jurkūnas buvo antras centralinis ratas, apie kurį sukosi kiti mažesni ratukai. Literatūra turėjo pasiekti Šiaulius. Tam ji turėjo patekti į Kairiškius pas J. Sirutavičių, o iš ten jau tiesiai į Šiaulius. <...> Tolimesnis kelias – Ryga, Liepojus. Naudojomės geležinkeliu. Iš Mažeikių į Liepoją, Rygą galėjo nuvežti kiekvienas*²⁹³. 1906 m. carinė reakcija sužlugdė šį pagrindinės spaudos platinimo tinklą, o J. Gudui, įsivėlusiam į politiką, teko slapstyti iki 1913 m.²⁹⁴.

Pagrindinės spaudos atsigavimą fiksuojame 1915 m. Žemaitijoje kaizerinės okupacijos metais veikusios pagrindinės organizacijos ėmė pačios leisti ir platinti rankraštinius laikraščius.

²⁸⁹ VITKUS, Juozas. Del lietuviškų knygų ir iš seminarijos prašalintas. In *Knygnešys*. Vilnius, 1992, t. 1, p. 209.

²⁹⁰ BUBĖNAS, Domininkas. Ilgi darbo metai ir ištremimas. In *Knygnešys*. Vilnius, 1992, t. 1, p. 123.

²⁹¹ KATKUS, Mikalojus. Iš mano atsiminimų. In *Knygnešys*. Vilnius, 1992, t. 1, p. 129.

²⁹² BIELINIS, Kipras. Žemaičiuose (Atsiminimai). *Socialdemokratas*, 1927, liepos 21 (nr. 28), p. 2–3.

²⁹³ BIELINIS, Kipras. Žemaičiuose (Atsiminimai). *Socialdemokratas*, 1927, rugpjūčio 4 (nr. 30), p. 3.

²⁹⁴ GUDAS, Jurgis. Su knygomis per Žemaičius. In *Knygnešys*. Vilnius, 1992, t. 2, p. 155.

Vižančių (Ylakių vls.) jaunimo organizacija leido rankraštinius laikraščius: „Jaunimo keliai“, „Auštant“ (1916–1917), „Mūsų mintys“²⁹⁵. Plungės apylinkėse 1915 m. sklido rankraštinis „Jaunimo balsas“²⁹⁶. Rankraštinių laikraščių leido ir Mažaičių k. (Renavo vls.) kairiųjų pažiūrų jaunimo kuopelė²⁹⁷. Nuo 1917 m. Rytų Žemaitijoje Šapnagių k. (Šiaulių vls.) veikė organizacija pasivadavusi „Laisvės Kibirkštėle“²⁹⁸. Šių pagrindinių organizacijų veikloje spaudos platinimas išliko vienu iš esminių veiklos bruožų, todėl nelegalieji periodiniai leidiniai ir knygos turėjo savo skaitytojus ir skleidėjus.

Nepriklausomos Lietuvos metais pagrindinę spauda vertėsi LKP. Ją dažniausiai leidiniais tiesiogiai aprūpindavo Tarybų Rusijos (nuo 1922 m. – SSRS) komunistų partija. Rečiau jos pinigais LKP partinius leidinius spausdino vietoje. Airidos Pauparelytės publikuotas 1934 m. užsienio cenzūros draudžiamų platinti Lietuvoje neperiodinių leidinių sąrašas vaizdžiai liudija, kad tarp draudžiamų spaudinių vyravo komunistinė spauda. Iš paskelbtų 333 draudžiamos spaudos įrašų didžiama buvo kairiosios krypties (vyrąja komunistų partijos) spaudiniai, leisti SSRS ir JAV. Tarp jų savo gausa išsiskiria Zigmo Angariečiaus ir Vinco Kapsuko veikalai²⁹⁹. Kadangi leidybos ir platinimo santykiai buvo grįsti ne komercijos pagrindais ir toliau pasitenkinta nemokama sklaida tarp bendraminčių, daugiausia LKP narių. Tiesa, minimalus mokestis už leidinius kartais buvo imamas, bet jis buvo daugiau simbolinis. LKP regione turėjo savo pagrindinį platinimo tinklą, kuris neatlikus detalesnių tyrimų dar nerekonstruotas. Vis dėlto, kai kurie tinklo veiklos bruožus galima atskleisti. Žemaitijoje LKP savo veiklą buvo sustiprinusi Šiauliuose ir Mažeikiuose. Tai buvo proletariniai, augantys pramoniniai miestai, todėl vietinę darbininkiją LKP aprūpindavo propagandine spauda. Ji pakankamai plačiai sklido profsajungų tarpe. Šiauliuose 1925 m. komunistinė spauda, buvo tiek prasiplatinusi, kad imta uždarinėti profsajungas, kurios masiškai ją skleidė. Viena jų, Šiaulių odos ir adatos profsajunga, buvo uždaryta už tai, kad <...> *platina uždraustą literatūrą ne tik savo narių bet ir valdybos butuose viešai pardavinėjama, priešvalstybinė literatūra ir vedama eiliniai ir valdybos nariais priešvalstybinė propaganda*³⁰⁰. Šiauliai buvo tapę pagrindinės spaudos sklaidos centru iš kurio jis sklido po visą Žemaitiją. Pats aprūpinimas dažnai vyko Šiaulių–Kretingos geležinkelio linija ir Mažeikių atšaka. 1930 m. su komunistine spauda Telšių traukinių stotyje sulaikytas Mautas Brigeris, vykęs iš Šiaulių³⁰¹. Kitas komunistinės spaudos

²⁹⁵ TORNAU, Aleksandras. Žemaičių kultūros židynys – Vyžančių kaimas (Ylakių v.). *Žemaitis*, 1932 liepos 27 (nr. 29), p. 3.

²⁹⁶ *Jaunimo balsas* [Plungės pažangiojo jaunimo kuopelės nelegalus laikraštėlis, 1915.]. LNB RS, f. 165–104.

²⁹⁷ Renavas. *Žemaitis*, 1928, lapkričio 23 (nr. 46), p. 3. Parašas: Renaviškis

²⁹⁸ PŪKYTĖ, K. Šapnagai. *Socialdemokratas*, 1922 gegužės 4 (nr. 18), p. 4.

²⁹⁹ PAUPARELYTĖ, Arida. Cenzūros draudžiamų platinti knygų sąrašas. *Knygotyra*, 2003, t. 40, p. 344–355.

³⁰⁰ Teismo kronika. *Šiaulietis*, 1925, vasario 22 (nr. 8), p. 2.

³⁰¹ Telšiuos. *Žemaitis*, 1930, kovo (nr. 13), p. 3.

kurjeris, M. Taurinskis, sulaikytas 1931 m. Mažeikių traukinių stotyje³⁰². Nuo knygnešystės laikų išliko dar ir antrasis komunistinės spaudos kelias. Jis kontrabandos būdu ėjo iš Tilžės į Tauragę, kurią pasiekdavo arklinais vežimais, o vėliau spauda keliaudavusi traukinio bagažu į Kauną³⁰³.

Situacija buvo paprastesnė, jei draudžiamieji spaudiniai buvo gaminami vietoje. Nelegalios, dažnai trumpalaikės, LKP spaustuvės veikė Šiauliuose ir Mažeikiuose³⁰⁴. Jos negalėjo pagaminti didesnių spaudinių kiekių, todėl importas išliko esminiu spaudos gavimo būdu. Komunistinė spauda pasiekusi LKP skyrius Žemaitijoje, sklido per patikimus žmones. Pats gabenimo ir sklaidos būdas provincijos miestuose ir kaimuose mažai kuo skyrėsi nuo minėtosios socialdemokratinės spaudos platinimo. Spaudos saugojimas dažniai buvo trumpalaikis, nors kartai veikė ir didesni pagrindinės spaudos sandėliai ar laikinos slėptuvės. Vieną jų 1931 m. po Babrungo tiltu aptiko Plungės pradžios mokyklos mokiniai. Slėptuvėje buvo laikytas 2 kg ryšulys su komunistinėmis proklamacijomis³⁰⁵. Po pirminio spaudos išskirstymo mažesniais kiekiais buvo gabenama įvairiu transportu. Kiek leido geležinkelis, bet tai buvo pavojinga, todėl gabenta vežimais, dviračiais ir pėsčiomis. LKP skyriai buvo gana sumanų, naudodavosi įvairiomis gabenimo būdais ir priemonėmis. Pavyzdžiui, Plungės komunistai apsirūpindavo Valstybinio žemaičių veislės žirgyno transportu, kai vietos valdininkai vykdavo įvairiais reikalais į Telšius, Kretingą ir kitus miestus³⁰⁶. Dažnai gabentojai patys aprūpindavo savo apylinkių skaitytojus pagrindine spauda. Ritinės (šaltinyje Ritmės) kaimo (Židikų valsč.) seniūnas 1934 m. rado komunistinės spaudos. Lūšės šaulių vado raporte didžiausias įtarimas krito ant batsiuvio Jono Leščiuko, mat, jis važinėjo dviračiu į Mažeikius. Ritinės tikriausiai buvo paskutinė gabenimo vieta, nes iš viso devyni egzemplioriai komunistinės spaudos tikriausiai buvo skirti vietos sodiečiams³⁰⁷.

Lygiagrečiai su antruoju sklaidos būdu, buvo praktikuojamas ir nemokamas spaudinių platinimas viešose vietose propagandos tikslais. Tai daugiausia apėmė proklamacijas ir nelegaliąją periodinę spaudą. Proklamacijos platintos politinių permainų ir sukilimų metu: 1794, 1812, 1830–1831 ir 1863–1864 m., bet jos neturėjo nelegalumo atspalvio. Esant nestabiliai politinei ir karinei situacijai, okupacinė carinė Rusijos cenzūra faktiškai nustodavo galiojusi, tik vėliau proklamacijos būdavo pripažįstamos antivalstybinėmis. Po 1861 m. baudžios panaikinimo, bręstant sukilimui 1861–1862 m., Žemaitijoje prasidėjo patriotinės manifestacijos, kurių metu buvo platinami anticariniai atsišaukimai. Telesforas Nešokaitis Raseinių apskrityje platinė patriotines *Giesmes*

³⁰² Mažeikių geležinkelio stoty. *Žemaitis*, 1931, spalio 31 (nr. 43), p. 1.

³⁰³ Sulaikyta komunistinė literatūra. *Žemaičių prietelius*, 1926, gegužės 16 (nr. 18), p. 4.

³⁰⁴ Revoliucinių dainų rinkinėlis. [Mažeikiai]: Lietuvos KP Mažeikių raj. k–tas, [1934] ([Mažeikiai]: „Raudonojo fronto“ sp.). – 8 p.

³⁰⁵ Komunistai dūksta. *Žemaičių balsas*, 1931, gruodžio 17 (nr. 49), p. 2.

³⁰⁶ PETRAITIS, Juozas. Plungės antifašistus prisiminus. *Kibirškštis*, 1977, gruodžio 13 (nr. 147), p. 3.

³⁰⁷ JUSIUS, Antanas. *Lūšės šaulių būrio vado pranešimas Židikų nuovados policijos viršininkui*. Lūšė. 1934, spalio 29. LMAVB RS, f. 25–196. lap. nenumėruoti.

nabožnos (1861)³⁰⁸. Regione 1862–1863 m. plito agitaciniai atsišaukimai pavadinimu *Brolej Žemajcziaj!*. Proklamacijos buvo platinamos Šiaulių, Šaukėnų, Šiluvos, Gruzdžių, Kužių, Kurtuvėnų, Pakapės, Tytuvėnų, Žemaičių Kalvarijos ir kitose vietovėse, dažniausiai prikaland prie bažnyčių durų³⁰⁹.

Nuo XIX a. pabaigos anticarinės proklamacijos platinamos įvairių politinių judėjimų ir toliau plito. 1905 m. masiškai platinti socialdemokratiniai atsišaukimai, kuriuos dažnai išmėtydavo bažnyčiose, nes didesnių masinio susitelkimo vietų provincijoje buvo maža. Platintojai, kaip knygnešės Barbora ir Petronėlė Repšaitės, Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje tai darydavo prieš pamaldas³¹⁰. Nepriklausomos Lietuvos metais LKP siekė visuomenei priminti apie savo veiklą, tad dažniausiai prieš Gegužės 1–ąją ir kitas komunistines šventes masiškai visoje Žemaitijoje platino komunistinius atsišaukimus ir spaudą. Proklamacijos dažniausiai platinto slapta, naktimis, nors pasitaikydavo ir viešų akcijų. 1928 m. prieš Gegužės 1–ąją Šiaulių „Liaudies Namuose“ per balkoną į publiką buvo paberti komunistiniai atsišaukimai³¹¹. LKP praktikavo dvejopą proklamacijų platinimą: su partine atributika ir be jos. Partinė atributika dažniausiai buvo SSRS vėliava. Toks platinimas buvo mažiau paplitęs ir labiau organizuotas. Šiauliuose 1926 m. iš sausio 18 į 19 d. naktį iškeltos raudonos vėliavos ir išplatinti atsišaukimai³¹². 1928 m. per Gegužės 1–ąją Medemrodės dvare (Akmenės vls.) buvo pakabinta raudona vėliava ir išplatintos proklamacijos³¹³. 1932 m. iš spalio 22 į 23 d. naktį Mažųjų Rupšių kaime (Skudo valsč.) aukštuose medžiuose prie Luobos upės, buvo iškeltos raudonos vėliavos, o po apylinkės kaimus rasta proklamacijų „Minėkime spalių revoliuciją“³¹⁴. Po mėnesio iš lapkričio 6 į 7 d. naktį tokia pat akcija pakartota Kretingoje³¹⁵. Dažniau platintos proklamacijos be partinės atributikos, nes tai nereikalavo papildomo pasiruošimo, todėl Žemaitijos miestuose propagandos tikslai laikas nuo laiko pasirodydavo komunistinių atsišaukimų. Mažeikiuose, Šiauliuose ir kituose miestuose platintojai buvo gana įžūlūs, mat, proklamacijas, dažnai kelių rūšių, sugebėdavo išplatinti net prie policijos ir vietinių saugumo būstinių³¹⁶. Darbininkų streikai ypač traukė platintojus, kadangi propagandos tikslais skirtos proklamacijos buvo tiesiogiai orientuota šiam socialiniui sluoksniui. Neatsitiktinai 1932 m.

³⁰⁸ ŠENAVIČIENĖ, Ieva. Lietuvių kalba 1863 m. sukilimo agitacijoje. *Lituanistica*, 2006, nr. 3, p. 14, 16.

³⁰⁹ Ten pat, p. 18.

³¹⁰ SONDECKIS, Jackus. Petronėlė ir Barbora Repšaitės. In *Knygnešys*. Vilnius, 1992, t. 2, p. 49.

³¹¹ Šiauliai. *Socialdemokratas*, 1928, gegužės 10 (nr. 19), p. 4.

³¹² Komunistiniai atsišaukimai. *Šiaulietis*, 1926, sausio 24 (nr. 4), p. 3.

³¹³ Akmenė. *Socialdemokratas*, 1928, gegužės 24 (nr. 21), p. 3. Parašas: A.Dauba

³¹⁴ Raudonos vėliavos. *Žemaitis*, 1932, lapkričio 27 (nr. 42), p. 2. Parašas: Margasis Genys

³¹⁵ Raudonos vėliavos Kretingoj. *Žemaitis*, 1932, gruodžio 17 (nr. 44), p. 2. Parašas: Darakas

³¹⁶ Mažeikiuose stebuklas. *Žemaitis*, 1926, sausio 31 (nr. 5), p. 1.; Komunistų proklamacijos. *Šiaulietis*, 1924, gruodžio 21 (nr. 2), p. 3.

Mažeikiuose dvarininko Jazdausko plytų fabrike per darbininkų streiką rasta komunistinių atsišaukimų³¹⁷.

3.2.4.2. Platintojai

Pirmieji nelegaliosios kontrabandinės spaudos platintojai buvo vedami komercinių sumetimų, nes žydų samdomi valstiečiai jokių ideologinių ir savišvietos tikslų turėti ir negalėjo. Jie išryškėjo knygnešystės epochoje. Jos metu nelegalios lietuviškos spaudos gabenimas buvo masinis reiškinys, turėjęs komercinius ir ideologinius sumetimus. Nesiryždami nagrinėti pernelyg gausios viso regiono knygnešių socialinės sudėties, pasitenkinsime geografine intimi. Ją reprezentuos, tyrėjui labiausiai pažįstama Plungės parapija kaip tipinė nagrinėjamo regiono dalis. Nors geografinės imties metodas nėra visiškai tikslus, bet būdingas tendencijas atskleidžia.

Iš įvairių šaltinių žinomi Plungės valsčiuje veikę 1870–1904 m. 56 knygnešiai. Šioje veikloje dalyvavo visų socialinių sluoksnių atstovai. Dėl Plungės socialinės struktūros ypatumų labiausiai pasireiškė valstiečiai (iš viso 42), nemažą dalį sudarė miestiečiai (10), aktyviai dalyvavo vietos kunigija ir bajorija (po 3) (*5 priedas, 1 lentelė*). Tai dar kartą rodo, kad žemaičių bajorija ėjo tuo pačiu tautiškumo keliu kaip ir paprastas valstietis. Vienas jų, plungiškis bajoras Apolinaras Rubaževičius, 1890–1891 m., net tris kartus buvo sulaikytas su knygomis³¹⁸. Pogrindinės spaudos prekyba nedaugeliui buvo vienintelis pragyvenimo šaltinis. Žinomi 8 profesionalūs vietos knygnešiai, kuriems ši veikla buvo virtusi amatu. Kitą dalį sudarė ūkininkai, žemės ūkio darbininkai, amatininkai ir prekeiviai. Jie epizodiškai reikėsi šioje veikloje, bet atsiradus galimybei, ne vienas prasčiau besiverčiantis plungiškis, nevensė gabenti draudžiamos spaudos (*5 priedas, 2 lentelė*). Apie 48,28 proc. Plungės knygnešių carinė valdžia neturėjo duomenų. Tik 36 proc. knygnešių susilaukė bausmės, kitiems bylos nutrauktos arba jie sugebėjo išsiteisinti (*5 priedas, 3 lentelė*). Realesnių bausmių susilaukė tik 3 asmenys, kiti bausti areštu nuo 2 dienų iki 6 mėnesių (*5 priedas, 4 lentelė*).

Po 1904 m. pogrindinės socialdemokratinės spaudos sklaidoje valstiečių sluoksnis toliau išliko esminiu jos dalyviu. Tiesa, padidėjo miestelių amatininkų ir darbininkų vaidmuo. K. Bielinio atsiminimai liudija, jog LSDP skyriai, susidedantys iš miestelių amatininkų, buvo pagrindiniai

³¹⁷ Streikas plytų fabrike. *Žemaitis*, 1932, liepos 27 (nr. 28), p. 2. Parašas: darbininkas

³¹⁸ MERKYS, Vytautas. *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904*. Vilnius, 1994, p. 332.; KALUŠKEVIČIUS, Benjaminas; MISIUS, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*. Vilnius, 2004, p. 402.

socialdemokratinės spaudos skaitytojai ir platintojai. Tautine sudėtimi vyravo vietos žemaičio tipas³¹⁹.

1918–1940 metų LKP pagrindinės spaudos sklaidoje pastebime socialinių ir tautinių pasikeitimų. Nepriklausomos Lietuvos laikais nors Žemaitija išliko agrarinis kraštas, bet miestuose vis daugiau žmonių rasdavo savo pragyvenimo šaltinį, todėl juose pamažu formavosi negausus darbininkijos sluoksnis, kurį sudarė miesto amatininkai ir įmonių darbininkai. Remdamiesi to meto pavienėmis spaudos žinutėmis, fiksuojame, kad daugiausia sulaikymų su nelegalia pagrindine spauda įvykdavo miestuose, o sulaikytieji dažniausiai buvo darbininkai. Mažeikiuos 1925 m. suimti trys buvę bolševikų armijos kareiviai, apkaltinti komunistinės spaudos platinimu ir laikymu³²⁰. Tais pačiais metais Šiauliuose nagrinėtos Kazio Baldausko, Peses Šuldineraitės, Lipšico ir Margolio bylos, kuriose jie buvo kaltinami komunistinės spaudos platinimu³²¹. Telšiuose 1929 m. sulaikytas komunistas Leonas Domarkas, pas kurį rasta daug komunistinės spaudos³²². Tryškiuose 1933 m. darbininkai Buknys ir Bukelis buvo suimti ir uždaryti Šiaulių kalėjime, įtariant komunistinių atsišaukimų platinimu³²³. Valstiečių sulaikymai gana reti, paminėsime tik 1929 m. rugpjūčio 29 d. areštą, kurio metu Alsėdžiuose buvo suimtas buvęs knygnešys J. Gudas. Pas jį rasta komunistinės (V. Lenino ir J. Stalino raštų), kilogramas parako ir pistonų³²⁴. Kaip matome, iš minėtos 1925 m. Šiaulių teismo bylos, platintojų socialinėje charakteristikoje buvo ir tautinių pasikeitimų. Pagrindinės spaudos sklaidoje aktyviai ėmė dalyvauti žydai. Nors neturime detalių LKP tautinės sudėties tyrimų, bet kad į platinimą komunistinės spaudos platinimą įsijungė ir žydai yra gerai matoma. Vienas iš pavyzdžių, 1927 m. Šiauliuose buvo suimti Giršas Zaberblatas, Zunderis Kirkelis, Liza Vilenčikytė ir Bune Bikaitė. Jie buvo kaltinami priklausymu komunistų partijai ir priešvalstybinių proklamacijų platinimu. Suimtieji buvo nuteisti 15 metų sunkių darbų kalėjimo, tik B. Bikaitėi bausmė sumažinta iki 9 metų³²⁵.

³¹⁹ BIELINIS, Kipras. Žemaičiuose (Atsiminimai). *Socialdemokratas*, 1927, liepos 21 (nr. 28), p. 2–3.; Tęsinys, nr. 29, 30, 31.

³²⁰ Mažeikiai. *Klaipėdos žinios*, 1925, kovo 20 (nr. 66), p. 3. Parašas: M. Bijunelis.

³²¹ Teismo kronika. *Šiaulietis*, 1925, kovo 1 (nr. 9), p. 3. Parašas: S, K–as; Teismo kronika. *Šiaulietis*, 1925, kovo 15 (nr. 11), p. 3. Parašas: J. Ramančionis.

³²² Sulaikytas komunistas. *Žemaičių prietelius*, 1929, sausio 18 (nr. 3), p. 6.

³²³ Tryškiai. *Žemaitis*, 1933, gegužės 26 (nr. 21), p. 1.

³²⁴ Kaip kairieji platina „pažangą“. *Žemaičių prietelius*, 1927, rugsėjo 18 (nr. 38), p. 7. Parašas: Vietinis.

³²⁵ Liepos 12 dien. *Žemaičių prietelius*, 1927, rugsėjo 2 (nr. 36), p. 3.

3.2.4.3. Pogrindinės spaudos saugyklos

Pogrindinės spaudos saugyklos – paprastai specialiai įrengtos stacionarios saugojimo vietos, kuriose buvo slepiama draudžiama spauda. Savo pirmine forma jos niekuo nesiskyrė nuo kontrabandininkų turimų laikinų sandėlių, kurių buvo palei visą Rusijos–Prūsijos sieną. Knygnešystės epochoje pogrindinės spaudos saugyklos įgavo vis didesnę mastą, todėl jas pagal priklausomumo pobūdį galime skirstyti į individualias (privačias) ir kolektyvines.

Nors įvairiai pogrindinės spaudos saugojimo problemą sprendavo konkretus platintojas, bet individualias spaudos saugyklas turėjo dažnas didesnis knygnešys. Jie jas įsirengdavo savo gyvenamuose namuose ir ūkiniuose pastatuose. Savo troboje po kaminu Duseikių kaimr (Gadūnavo valsč.) slėptuvę buvo turėjo D. Bubėnas³²⁶. Bliodsukų vienkiemyje (Kretingos valsč.) Maliauskai buvo įsirengę saugyklą duonkepėje krosnyje³²⁷. Peludės lubose įrengtą slaptavietę turėjo Antanas Končius Purvaičių kaime (Žlibinų valsč.)³²⁸. Juozas Sakalauskas gyvenęs Trakiškių kaime (Viduklės valsč.) spaudą, taip pat laikė tvarte tarp dviejų, tam tyčia padarytų, lubų³²⁹. Plungiškis Kazys Barzdžius spaudą laikė savo daržinėje, kurioje buvo akmeninis rūsys bulvėms pilti, iš jo buvo landa į sandėlį³³⁰.

Nepaisant minėtos patirties saugiausia knygas buvo slėpti toliau nuo savo gyvenamosios vietos, nes kratų metu radus draudžiamos spaudos įtarimas krisdavo namų šeimininkui. Spaudą buvo stengiamasi slėpti pas patikimus žmones, rečiau bažnyčios pastatuose. Kaip pavyzdį galime pateikti, kaip šią būtinybę sprendė Žemaičių Kalvarijos knygnešės P. ir B. Repšaitės. Jos gautas knygas slėpė Gečaičių k. ūkininkų Simo Labženčio ir Vilniaus pašare, Rotynėnų kaime turėjo sandėlį Jackaus Derkinčio namuose, taip pat buvo įrengtas ir nuosavą sandėlį po Repšaičių gyvenamuoju namu. Knygnešės dalį knygų saugiai laikė Žemaičių Kalvarijos kalnų koplyčiose, ant lubų³³¹. Bažnyčios pastatai, dažniausiai varpinės, kaip knygų laikymo sandėliais, tarnavo M. Ignotui Luokėje³³² ir K. Barzdžiui Plungėje³³³. Gadūnavo vargonininkas Jonas Čaplinskis buvo įsigudrinęs slėpti spaudą bažnyčioje po didžiuoju altoriumi³³⁴.

Kolektyvinių platinimo sandėlių būta žymiai mažiau, nes konspiracijos priedangoje kuo didesnis skaičius asmenų apie juos žinodavo, tuo didesnis pavojus kildavo asmenis, prie kurių

³²⁶ BUBĖNAS, Domininkas. Ilgi darbo metai ir ištrėmimas. In *Knygnešys*. Vilnius, 1992, t. 1, p. 123.

³²⁷ ŽVIRBLUTIS, A. Pros sargybinių užtvaras su slaptomis knygomis. In *Knygnešys*. Vilnius, 1997, t. 3, p. 43.

³²⁸ KONČIUS, Ignas. J. Mockus. In *Knygnešys*. Vilnius, 1992, t. 1, p. 74.

³²⁹ SAKALAUSKAS, Juozas. Sunkiausiai knygnešių laikais. In *Knygnešys*. Vilnius, 1992, t. 1, p. 141.

³³⁰ KALUŠKEVIČIUS, Bronius; MISIUS, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*. Vilnius, 2004, p. 56.

³³¹ SONDECKIS, Jackus. Petronėlė ir Barbora Repšaitės. In *Knygnešys*. Vilnius, 1992, t. 2, p. 47–48.

³³² IGNOTAS, M. A. Nuo maskolių pabėgęs. In *Knygnešys*. Vilnius, 1992, t. 1, p. 192.

³³³ KALUŠKEVIČIUS, Bronius; MISIUS, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*. Vilnius, 2004, p. 56.

³³⁴ ČAPLINSKIS, Jonas. Koku jausmu pasitikau spaudos laisvę. In *Knygnešys*. Vilnius, 1992, t. 1, p. 211

slėptuvės būdavo įrengtos. Policijai nesisekė Žemaitijoje išaiškinti knygnešių organizacijų, tad stambūs kolektyviniai sandėliai nepakliuvo į jų akiratį. Nors galėtume įtarti, kad 1899 m. Pakutuvėnų kaime (Plungės valsč.) aptiktas Petro Girgalausio sandėlis buvo kolektyvinio pobūdžio. Klojime ir prie jo žabuose buvo rasta 1581 egz. lietuviškų leidinių,³³⁵ tad tikriausiai ši spauda ne vienam knygnešiui priklausė. Apie kolektyvinių sandėlių buvimą patvirtina ir knygnešių atsiminimai. Vienas jų turėjo būti Barboros Šiuipaitės namuose Pluogų vienkiemyje (Viekšnių valsč.). Pasak jos sūnaus Jono Gedimino Beržanskio Klausučio, 1870–1893 m. į tėviškę nuolat atvykdavo vežimai su draudžiama lietuviška spauda³³⁶.

Partinės spaudos platintojai, pirmiausia socialdemokratinės, o vėliaus ir komunistinės, perėmė kolektyvinę knygnešių patirtį. Minėto 1905 m. Plungė–Mažeikių kelio socialdemokratinės spaudos saugojimo vieta buvo Voveriuose (Tirkšlių vls.) J. Jurkūno daržinėje³³⁷. Vienas pirmųjų žinomų komunistinės spaudos sandėlių, buvo Sedoje pas stambų krautuvininką Bertolį, kuris 1919 m. pradžioje įstojo į Žemaičių komunistų dalinį³³⁸. LKP spaudos sandėlių aptikti Lietuvos policijai ir saugumui retai pavykdavo. Vienas pirmųjų sėkmių buvo 1920 m. lapkričio 10 d. radinys Šiaulių liuteronų kapinėse. Tąkart rasta apie 2–3 dinamito, piroksilino pūdus ir komunistinės spaudos³³⁹. Vėliau, 1923 m., Ylakiuose A. Šepučio klojimo stoge buvo rasta draudžiamos spaudos³⁴⁰. Tai žinomi kol kas pavieniai stambesnių saugojimų vienetų buvimo paminėjimai.

³³⁵ MERKYS, Vytautas. *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904*. Vilnius, 1994, p. 141.

³³⁶ BERŽANSKIS KLAUSUTIS, Jonas Gediminas. Pluogų knygnešė. In *Knygnešys*. Vilnius, 1992, t. 2, p. 15–16.

³³⁷ BIELINIS, Kipras. Žemaičiuose (Atsiminimai). *Socialdemokratas*, 1927, rugpjūčio 4 (nr. 30), p. 3.

³³⁸ BUDINAS, Dominykas. *Vėtros Žemaičiuose: atsiminimai*. Vilnius, 1959, p. 82.

³³⁹ Šiauliai. *Socialdemokratas*, 1920, gruodžio 9 (nr. 32), p. 4.

³⁴⁰ Ylakai. *Socialdemokratas*, 1923, gruodžio 13 (nr. 54), p. 2. Parašas: Kairysis

4. KNYGOS SOCIALIZACIJA ŽEMAITIJOJE

4.1. Dvarai knygos kultūros židiniai

4.1.1. Dvarų bibliotekos

4.1.1.1. Raida, kalbinė ir tipologinė charakteristika

Luominė viduramžių ir naujųjų laikų visuomenė teisiniu ir turtiniu požiūriu buvo susiskaidžiusi. Kiekviena privilegijuota gyventojų grupė (feodalai, dvasininkai ir miestiečiai) pasižymėjo bendraluominiais interesais, savo teisėmis ir pareigomis valstybei. Europos centralizuotos valstybės, nuo jos susikūrimo pradžios, rėmėsi feodalų (bajorų) luomu, kuris ekonomine prasme buvo gerai aprūpintas, todėl savaime tapo įtrauktas į valstybės valdymą. LDK (nuo 1569 m. – Lenkijos-Lietuvos) valdymas taip pat rėmėsi bajorų luomu. Jis turtine prasme buvo išsidiferencijavęs į magnatus ir smulkiuosius bajorus. Žemaičių kunigaikštystėje dėl jos skirtingos politinės raidos vyravo pastarasis tipas³⁴¹. Tam įtakos turėjo regione XVI a. viduryje visuotinai neįgyvendinta valakų reforma. Neįvykęs dvarų stambėjimo procesas nesukūrė tipinės lažinės palivarkinės žemės ūkio valdymo sistemos³⁴². Nesant stipraus ekonominio pagrindo visas regionas buvo nusėtas smulkiais žemaičių bajorų dvareliais, kurie daugiau panašėjo į turtingų ūkininkų sodžius, o ne į pasiturinčių dvarininkų rūmus. Tiesa, XVI–XVIII a. buvo keturios stambios valdos: Žemaičių vyskupo stalo, Šiaulių ekonomijos, Kražių jėzuitų kolegijos bei Skuodo latifundijos³⁴³.

Prie stambiųjų Žemaitijos dvarininkų iki XIX a. vidurio, kol carinės Rusijos valdymo metais nebuvo nusavintos Katalikų Bažnyčios valdos, priklausė ir Žemaičių vyskupai. Jie savo stalo valdas ir dvarus turėjo Alsėdžiuose, Kaltinėnuose, Luokėje, Viduklėje, Krakėse, Lieplaukėje, Mosėdyje, Papilėje, Viržuvėnuose (arba Janapolėje), Žemaičių Kalvarijoje (arba Garduose) ir tikriausia – Raseiniuose³⁴⁴. Esant materialiniam pagrindui Žemaičių vyskupai, matyt, turėjo savo asmeninius knygų rinkinius ar bibliotekas, bet apie juos duomenų iki M. Giedraičio valdymo laikų neišliko. Pastarajam 1576 m. tapus Žemaičių vyskupu, jis jau turėjo savo knygų rinkinį. Būsimasis vyskupas knygas buvo pradėjęs kaupti dar studijų metais vakarų Europoje, iš pradžių Tiubingene³⁴⁵, vėliau, matyt, Leipcige. Po studijų M. Giedraitis knygų išigijo kelionėse Prancūzijoje ir kitose šalyse. Studentu būdamas savo knygas dar nepajėgė prabangiai išsiršti, tad nuosavybė žymėjo

³⁴¹ OCHMANSKIS, Jezis. *Senoji Lietuva*. Vilnius, 1996, p. 235–249.

³⁴² KIAUPIENĖ, Jūratė. *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.* Vilnius, 1988, p. 165–167.

³⁴³ Ten pat, p. 81.

³⁴⁴ BUCEVIČIŪTĖ, Laima. XVI a. pradžios Žemaitijos Katalikų bažnyčių tinklo atspindys Bernardo Wapowskio 1526 metų Lenkijos žemėlapyje. In *Lietuvos istorijos metraštis*. 2006 metais. Vilnius, 2007, t. 2, p. 55–57.

³⁴⁵ BRAZIŪNIENĖ, Alma. *Biblioflija kaip asmenybės raiška* : Kazio Varnelio biblioteka. Vilnius, [2008], p. 171.

rankraščiniai įrašais. Po studijų M. Giedraitis jau pajėgė ir prabangiau savo knygas ženklinti. Tai vaizdžiai liudija Vilniaus universiteto bibliotekoje išlikusi Paryžiaus knygrišių 1575 m. įrišta knyga su savininko paaukuotu superekslibrisu: *MELCHIOR / ANNO / GVDVOICZ / 1575*³⁴⁶. Po išventinimo M. Giedraitis savo bibliotekos knygas ėmė žymėti herbiniu superekslibrisu, kuriame buvo vaizduojama vyskupo mitra karūnuotas Giedraičių giminės herbas *Rožė (Poraj)*³⁴⁷. Kol nėra atliktas vyskupo bibliotekos rekonstrukcija, vertingos L. Jovaišos išvalgos. Pasak jo, daugiausia teologinių knygų M. Giedraitis paveldėdavo iš mirusių kunigų palikimo, o paties įgytų turėjo įvairiausių turinio: grožinės literatūros (pvz., Terencijaus komedijos), karybos, pedagogikos, teisės, net kriminalinės praktikos³⁴⁸. Žemaičių vyskupo bibliotekos knygų yra išlikę Kauno apskrities viešojoje (11)³⁴⁹, Vilniaus universiteto (10)³⁵⁰ ir Lietuvos nacionalinėje M. Mažvydo (3) bibliotekose bei Kazio Varnelio namuose-muziejuje (1)³⁵¹. Gausią biblioteką turėjo ir vysk. M. Giedraičio įpėdinis Mikalojus Pacas, Žemaičių vyskupystę valdęs 1609–1618 metais. Jis savo biblioteką buvos sukaupęs dar tebe dirbdamas Vilniaus vyskupijos kanauninku (nuo 1596 m.) ir Benedikto Vainos sufraganu (1602–1609). M. Paco biblioteka buvo universalaus turinio, tad antikos ir viduramžių autorių teologijos ir filosofijos darbai sutilpo tarp įvairių pasaulietinių leidinių. Kaip yra nurodęs S. Lūžys, vysk. M. Pacas testamentu daugiausia savo bibliotekos knygų, t. y. 238, paliko Kražių jėzuitams³⁵². Šiuo metu dalis išlikusių vyskupo knygų saugoma Kauno apskrities viešojoje (9)³⁵³ ir Vilniaus universiteto (10) bibliotekose³⁵⁴. Alsėdžiuose knygų rinkinį turėjo ir Žemaičių vyskupai J. Tiškevičius (miręs 1656 m.)³⁵⁵ bei Petras Parčevskis (miręs 1659)³⁵⁶. XVIII amžiuje reziduodami Alsėdžiuose Žemaičių kunigų seminarijos biblioteką toliau šelpė vysk.

³⁴⁶ LAUCEVIČIUS, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose = Книжные переплеты XV–XVIII веков в библиотеках Лумвы = Lithuanian library bookbindings in the 15th–18th centuries*. Vilnius, 1976, p. 33, 51.; KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 47.

³⁴⁷ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 47.

³⁴⁸ JOVAIŠA, Liudas. *Katalikiškoji reforma Žemaičių vyskupijoje*. Disertacija. Vilnius, 2004. VUB RS, f. 76–4347, lap. 64.

³⁴⁹ LŪŽYS, Sigitas. Žemaičių seniūnijos knygų rinkiniai XVI–XVIII a. (remiantis Kauno apskrities viešosios bibliotekos fondais). *Knygotyra*, 1997, t. 33, p. 26.

³⁵⁰ FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*. Vilnius, 1975, p. 147–148. [r. 149; *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai* / sudarė Nojus Feigelmanas, Irena Daugirdaitė, Petras Račius; [vertėja Diana Bartkutė]. Vilnius, 2003, p. 28, 36, 112–113, 115, 124–125, 242–243, 308.

³⁵¹ BRAZIŪNIENĖ, Alma. *Biblioflija kaip asmenybės raiška*: Kazio Varnelio biblioteka. Vilnius, [2008], p. 171.

³⁵² LŪŽYS, Sigitas. Žemaičių seniūnijos knygų rinkiniai XVI–XVIII a. (remiantis Kauno apskrities viešosios bibliotekos fondais). *Knygotyra*, 1997, t. 33, p. 27.

³⁵³ *XV–XVI amžių knygų Kauno bibliotekose = Libri saeculi quinti decimi et sexti decimi ex bibliothecis Caunensibus*: katalogas; sudarė Sigitas Lūžys, Rita Urbaitytė, Irena Vitkauskienė. Vilnius, 2006, p. X.

³⁵⁴ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 78.

³⁵⁵ *XV–XVI amžių knygų Kauno bibliotekose = Libri saeculi quinti decimi et sexti decimi ex bibliothecis Caunensibus*: katalogas; sudarė Sigitas Lūžys, Rita Urbaitytė, Irena Vitkauskienė. Vilnius, 2006, p. 6.

³⁵⁶ KRAKYTĖ, Asta. Parčevskis, Petras. In *Lietuvos knygos veikėjai* [Elektroninis išteklius] = *The workers of the Lithuanian book*: biografijų žodynas / vyr. redaktorius Domas Kaunas; sudarytojas Osvaldas Janonis; techninė redaktorė Iveta Jakimavičiūtė ... [et al.]. Vilnius, 2004. 1 skaitmeninė plokštelė (CD-ROM).

Juozas Mykolas Karpis (miręs 1739 m.), bei jo įpėdinis vysk. A. D. Tiškevičius (miręs 1762 m.)³⁵⁷. Pastarasis turėjo nemažą biblioteką, todėl knygas ženklino pieštu ekslibrisu³⁵⁸. Vienas didžiausių kunigų seminarijos donatorių buvo ir Žemaičių vyskupas J. D. Lopacinskis (1708–1778). Jis savo dvasininko karjerą pradėjo Vilniaus vyskupystėje. J. D. Lopacinskis 1732 m. buvo paskirtas Vilniaus kanauninku, vėliau, 1762 m., išventintas Žemaičių vyskupu. Kanauninkavimo metais J. D. Lopacinskis turėjo nemažą asmeninę biblioteką, tad jau tuo metu knygas žymėjo ekslibrisu. Tapęs Žemaičių vyskupu J. D. Lopacinskis savo bibliotekos knygose pradėjo klijuoti rankraštinės lipdės su įrašu: *Ex Bibliotheca / Ill[ustrissi]mi Joanni / Łopaciński / Episcopi Sa / mogitiens[is]*. Vyskupas testamentu 1778 m. Žemaičių (Varnių) kunigų seminarijai buvo palikęs apie 2000 tomų knygų. Deja, beveik visos jos sudegė per 1784 metų seminarijos gaisrą³⁵⁹. Be šių išimčių, Žemaičių vyskupystė dignitorių bibliotekos plačiau netyrinėtos. Vis dėlto savišvietos poreikis liudijo, jog daugeliu atveju buvo peržengti siauri dvasininkijos luomo interesai, todėl Bažnyčios hierarchų bibliotekose buvo nemažai pasaulietinio turinio leidinių. Nors Lietuvoje nesusiformavo atskiras dvasininkijos luomas, bet jų gyvenimo ir veiklos bruožai aiškiai skyrėsi nuo bažnytinėmis pareigomis nesusaistytų vietos dvarininkų.

Pirmosios žinios apie Žemaitijos dvarų bibliotekas pasiekia iš XVI a. pabaigos. Tai aktyvaus Reformacijos ir kontrreformacijos jėgų susidūrimo metas, per kurį vietos dvarininkai pradėjo kaupti savo knygų rinkinius. Jie paprastai atspindėjo savininkų tikiškinę orientaciją. Petro Adamkaičio Hanusaičio 1580 m. birželio 6 d. Leliškių (gal Liolių Kolainių?) dvaro inventoriuje minimos dvi knygos: lenkiška *Biblija* (tikriausia Brastos, 1563) ir greičiausiai Martyno Mažvydo *Katekizmas* (1547), kuris apraše įvardintas, kaip „žemaitiškai spausdintas katekizmas“ (*катухизмъ по жомоитъску друкованыи*)³⁶⁰. Dvaro inventorius buvo sudarytas po savininko mirties, tad P. Adamkaitis Hanusaitis tuo metu jau buvo nugyvenęs savo amžių. Bajoras buvo kilęs iš Hanusaičių (Beinar(t)aičių) Adamkaičių giminės. Petro tėvas Adomas tijūnavo 1534–1548 m. Karšuvos ir Pajūrio valsčiuje. P. Adamkaitis Hanusaitis buvo du kart vedęs: pirmąkart – Kristiną Burbaite, antrąkart – Sofiją Kamenskaitę. Turėjo sūnų Petrą Petraitį Adamkaitį³⁶¹, kuris kaip žemaitis 1572 m. rugpjūčio 8 d. buvo imatrikuluotas Karaliaučiaus universitete³⁶². Po studijų sūnus 1595 m.

³⁵⁷ PACEVIČIUS, Arvydas. Jonas Krizostomas Gintila: keli Žemaičių bibliofilo portreto bruožai. In *Alsėdžiai*. Vilnius, 2002, p. 238–239.

³⁵⁸ KURLIANDSKIENĖ, Birutė. Ekslibrisų kolekcija. *Bibliotekų darbas*, 1978, nr. 4, p. 25.

³⁵⁹ VLADIMIROVAS, Levas. *Apie knygas ir bibliotekas*. Vilnius, 2002, p. 169.

³⁶⁰ SAVIŠČEVAS, Eugenijus. XVI a. pirmos pusės Žemaičių valdžios elitas: kilmė ir tapatumas. In *Žemaičių istorijos virsmas iš 759 metų perspektyvos*. Vilnius, 2004, p. 181.

³⁶¹ SAVIŠČEVAS, Eugenijus. *Žemaitijos valdžios elitas nuo XV a. pradžios iki XVI a. vidurio*. Disertacija. Vilnius, 2004. VUB RS, f. 76–4387, lap. 197, 210.

³⁶² VAIVADA, Vacys. *Katalikų Bažnyčia ir Reformacija Žemaitijoje XVI a.*: esminiai raidos bruožai. Klaipėda, 2004, p. 110.

minimas kaip Žemaičių žemės teismo teisėjas³⁶³ ir vėliau dažnai sutinkamas vietos reformatų aplinkoje. Esant šioms sąsajoms, greičiausiai M. Mažvydo *Katekizmas* (1547) į Petro Adamkaičio Hanusaičio dvarą Leliškiuose galėjo patekti per sūnaus Petro rankas arba bajoras jį buvo anksčiau įsigijęs, todėl sūnų skatinęs studijuoti reformatų pamėgtame Karaliaučiaus universitete.

XVII a. II-oje pusė tarp vietos reformatų buvo ir gausesnių knygų rinkinių. Vieną jų turėjo Žemaičių žemės raštininkas Stanislovas Venclovatis Grudzys (1529–1601). Bajoras buvo įsigijęs dvarelius Kelmės apylinkėse ir Kiaunoriuose. Jam priklausiusi ir Vilniaus universitete išlikusi Martyno ir Joachimo Bielskių *Lenkų kronika* (*Kronika Polska*, 1597). Knygoje gausu pastabų iš kurių Kęstutis Gudmanas nustatė, jog bajoras, be kronikos turėjo Brastos *Bibliją* (1563), tikriausiai taip pat buvo įsigijęs ir Motiejaus Strijkovskio *Kroniką* (1582), kalendorių, galbūt ir Grigaliaus iš Žarnoveco poleminis veikalą, *Trečiąją Lietuvos Statutą* (1588) ir 1578 m. Varšuvos seimo konstituciją³⁶⁴. Reformatų buvo ir Šemetų giminėje. Jų atstovas, Batakių seniūnas Jonas Šemeta³⁶⁵, knygas žymėjo herbinais ir inicialiniais superekslibrisais³⁶⁶, iš kurių vienoje knygoje buvo išspausas ir įrašas: *FRVSTRA VIVIT QVI NEMINI PRODEST 1577* (pagamintas apie 1586 m.)³⁶⁷. Aktyvi Žemaitijos reformatų rėmėja buvo ir Sofija Mitkevičiūtė-Vnučkienė. Ji, matyt, savo knygų rinkinį laikė Pašušvyje. Dvarininkė 1600 m. finansavo Jokūbo Morkūno parengtą *Postilla lietvviszka* (1600). Vertėjas ir spaustuvininkas J. Morkūnas, turėjęs knygrišyklą Vilniuje, atsidėkodamas vieną postilės egzempliorių prabangiai įrišęs padovanojo S. Mitkevičiūtei-Vnučkieni³⁶⁸.

Ne vien tik Žemaitijos reformatai komplektavo savo bibliotekas, katalikai jiems taip pat stengėsi nenusileisti. Kontrreformacijos įtakai buvo pasidavęs J. Šemetos brolis, Skirsnemunės ir Raseinių laikytojas Vaclovas Šemeta³⁶⁹. Jis 1596 m. Gdanske pirkė 10 tomų Augustino Aurelijaus raštų, išleistų 1569 m. Bazelyje³⁷⁰. Knygų turėjo ir Vaclovo sūnus Stanislovas Šemeta³⁷¹. Rosčių

³⁶³ SAVIŠČEVAS, Eugenijus. *Žemaitijos valdžios elitas nuo XV a. pradžios iki XVI a. vidurio*. Disertacija. Vilnius, 2004. VUB RS, f. 76–4387, lap. 210.

³⁶⁴ GUDMANAS, Kęstutis. Žemaičių bajoro įrašai Martyno Bielskio Viso pasaulio kronikoje. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalbos, kultūros ir raštijos tradicijos*. Vilnius, 2009, p. 34, 40.

³⁶⁵ VAIVADA, Vacys. *Katalikų Bažnyčia ir Reformacija Žemaitijoje XVI a.*: esminiai raidos bruožai. Klaipėda, 2004, p. 53, 172, 124, 148.; VISKANTAITĖ-SAVISČEVIENĖ, Saulė. Šemetų genealogija XV–XVI amžiuje. *Lietuvos istorijos studijos*, 2004, t. 14, p. 41.

³⁶⁶ LŪŽYS, Sigitas. Žemaičių seniūnijos knygų rinkiniai XVI–XVIII a. (remiantis Kauno apskrities viešosios bibliotekos fondais). *Knygotyra*, 1997, t. 33, p. 24.

³⁶⁷ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygų ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 121–122.

³⁶⁸ LAUCEVIČIUS, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose = Книжные переплеты XV–XVIII веков в библиотеках Литвы = Lithuanian library bookbindings in the 15th–18th centuries*. Vilnius, 1976, p. 49.

³⁶⁹ VISKANTAITĖ-SAVISČEVIENĖ, Saulė. Šemetų genealogija XV–XVI amžiuje. *Lietuvos istorijos studijos*, 2004, t. 14, p. 41.

³⁷⁰ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygų ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 122.; LAUCEVIČIUS, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose = Книжные переплеты XV–XVIII веков в библиотеках Литвы = Lithuanian library bookbindings in the 15th–18th centuries*. Vilnius, 1976, p. 101.

dvaro (Veliuonos valsč.) biblioteka 1596 m. dvaro turto sąrašė fiksuojama knygų lentynėlė ir knygų rinkinys. Jis susidėjo iš lenkiškos Postilės, suplyšusio Katekizmo ir senos spausdintos lietuviškos maldaknygės. Prieš 1644 m. Pajūrio valsčiaus žemionis Jonas Stanislovaitis Sugintas savo lenkišką Postilę buvo sukeitęs su kun. Stanislovu Vereckui, iš jo gaudamas M. Daukšos verstą J. Wujeko *Postilla catholica* (1599)³⁷². Knygų rinkinį turėjo ir Žemaičių vėliavininkas Jonas Sebastijonas Kęstartas, iš kurio vieną, t. y. Andreaso Fulvijaus *Įžymybių atvaizdams (Illustrium imagines, [1517])*, knygą 1649 m. bajoras padovanojo Gardino jėzuitams³⁷³. Tenziogalos valsčiaus bajoras Zigmanto Gorskio 1653 m. turto sąrašė minima Giesmynas ir Postilė (pastaroji buvo paskolinta kunigui Karvikovskiui). Dar trys religinės knygos fiksuojamos 1652 m. liepos 27 d. Balsčių dvaro (Viduklės valsč.) savininkės Agripinos Andrienės turto sąrašė³⁷⁴. Po pirmųjų dvarų bibliotekų paminėjimų vis gausėni knygų rinkiniai aptinkami nuo XVII a. II-osios pusės. Vieną didesnių bibliotekų turėjo Šiukštų giminės asmenys. Pirmas savo knygas ekslibrisais pradėjo žymėti Tamošius Šiukšta. Jis dalį savo bibliotekos užrašė Kražių jėzuitų kolegijai. Matyt, sūnus Jurgis Šiukšta savo bibliotekos dydžiu buvo pralenkęs tėvą, nes amžininkas K. Nieseckis jį vadino *mokytu vyru*³⁷⁵. Andriaus Balaševičiaus Sviderskio iš Dobitino dvaro (Veliuonos valsč.) 1660 metų turto inventoriuje minimas archyvas, kurį sudarė trys dėžės su knygomis ir bylomis. Tais pačiais metais Geišikių, Klusių, Klisiškių ir Padubysio dvarų (Raseinių valsč.) bei Tautkiškių dvarelis (Viduklės valsč.) savininko Jono Geišo turto sąrašė įrašyta lenkiška Postilė ir lenkiškas Statutas su konstitucijomis. Akivaizdu, kad šiam dvarininkui buvo iškilę ne vien tik tikybinės spaudos poreikiai, bet ir teisinių leidinių reikalingumas. A. Pacevičius yra paskelbęs 1658 m. Dirvėnų tįjūno ir Tauragės seniūno Vaitiekaus Važinskio knygų sąrašą, iš kurio aiškėja, jog paskiri Žemaitijos dvarininkai XVII a. II-pusėje turėjo iš kartos į kartą paveldimus knygų rinkinius. Juose buvo rankraštinių knygų ir spaudinių. V. Važinskiui priklausė leidiniai *in folio*: Lenkijos konstitucija su jų registru ir LDK Statutas (kartu įrišti), Piaseckio Kronika, raudonai įrišta knyga apie Livoniją, *in quarto*: Jokūbo Sobieskio Chotino karo komentarai ir įvairūs kalendorėliai su užrašais; rankraštinės knygos *in folio* prasidedančios: Šventosios Romos imperijos aprašymu, pasiuntinybės į Maskvą reliacijos aprašymu, Lenkijos karalių ir Turkijos sultonų sutartimis, [Lenkijos] karaliaus atsakymu

³⁷¹ VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija: senovė, viduramžiai, renesansas, XVI–XVII amžius*. Vilnius, 1979, p. 508.

³⁷² PACEVIČIUS, Arvydas. Asmeniniai knygų rinkiniai Žemaitijoje XVII a. pirmoje pusėje. *Žemaičių bibliofilas*, 2000, gruodžio 15 (nr. 2), p. 7.

³⁷³ GUDMANAS, Kęstutis. Žemaičių bajoro įrašai Martyno Bielskio Viso pasaulio kronikoje. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalbos, kultūros ir raštijos tradicijos*. Vilnius, 2009, p. 41.

³⁷⁴ PACEVIČIUS, Arvydas. Asmeniniai knygų rinkiniai Žemaitijoje XVII a. pirmoje pusėje. *Žemaičių bibliofilas*, 2000, gruodžio 15 (nr. 2), p. 7.

³⁷⁵ VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija: senovė, viduramžiai, renesansas, XVI–XVII amžius*. Vilnius, 1979, p. 508, 516.

Livonijos pasiuntiniams, *in quarto* prasidedančios: eilėrašciais Vladislovo Vazos išrinkimo garbei, rusišku dvasinio pamokymo nuorašu. Sprendžiant vien iš knygų pavadinimų, V. Važinskis domėjosi istorijos, geografijos, politikos, teisės, literatūros ir religijos klausimai, tad savo spausdintinių ir rankraštnių knygų rinkiniu jis buvo ne tipinis Žemaitijos dvarininkas. Šis bajoro bibliotekos sąrašas aiškiai atskleidžia XVII a. pab. kalbinius pasikeitimus ir dvarų bibliotekų komplektavimo šaltinius. V. Važinskio bibliotekoje gausiai atsiradus rankraštnių knygų (jų, matyt, būta ir anksčiau) paaiškėja, jog XVII amžiuje žemaičių bajorai nesugebėdami pakankamai apsirūpinti spaudiniais darėsi reikiamų knygų nuorašus ir juos vartojo, vertino ir dovanojo, todėl V. Važinskis savo biblioteką paliko broliui Jeronimui, Tirkšlių seniūnui³⁷⁶. Antra vertus, XVI–XVII a. sandūroje Žemaitijos dvarų bibliotekose dar pasitaikydavo lietuviškų leidinių, o XVII a. II-oje pusėje jų nesutinkama. Šiuos pasikeitimus nulėmė polonizacijos įtaka, kuri vis daugiau darė įtakos dvarų bibliotekų kalbinei sudėčiai.

XVIII amžiaus Žemaitijos dvarų bibliotekos beveik nepažįstamos. Trūkstant esminių šaltinių (t. y., dvarų inventorių, bibliotekų katalogų ir sąrašų, dvarininkų testamentų ir kt.) knygotyrininkai ir istorikai nėra sistemingai tyrinėję vietos dvarų bibliotekų istorijos. Todėl XVIII šimtmetis regiono bibliotekų istorijoje lieka balta dėmė.

Dvarų klestėjimui dėkingesnė situacija susiklostė XIX šimtmetyje. Nepaisant laikinų politinių trikdžių (t. y. 1812 m. Napoleono I Lietuvos okupacijos bei 1831 ir 1864 m. sukilimų), krašto ekonominių ir socialinių pertvarkymų (t. y. 1861 m. baudžiovos panaikinimo) Žemaitijos dvarai turėjo pakankamai gerai užtikrintas savo būties aplinkybes. Tiesa, svarbu pažymėti, jog po 1795 m. carinė Rusijos įvykdytos LDK aneksijos į Žemaitiją atsikėlė Zubovų ir Šuazel-Gufje giminės. Jos savo dvarus įgijo Šiauliuose, Kretingoje, Plungėje, Platieliuose ir kitose vietose. Senosios giminės Oginskiai, Tiškevičiai ir Rönne's taip pat sugebėjo plėsti savo valdas Žemaitijoje. Šis sąlyginis dvarų stambėjimas, kurį galėjo sau leisti magnatai, mažai palietė smulkiųjų bajorų dvarelius. Be to, bajorų dvareliai nukentėjo per ir po 1830 ir 1863 m. sukilimų, o stambiesiems dvarininkams, paprastai išlikusiems lojaliems, dvarų plėšimai ir nusavinimai retai buvo taikomi. XIX a. pr. pagilėjo takoskyra tarp stambiųjų dvarininkų, remiamų vietinės administracijos, ir smulkiųjų bajorų, kuriuos carizmo norėta „išgryninti“, t. y. daliai panaikinti bajorystę³⁷⁷. Turtinė padėtis nulėmė, jog XIX a. Oginskiai, Tiškevičiai, Zubovai ir kiti dvarininkai, komplektuodami dvarų bibliotekas, galėjo sau leisti žymiai daugiau, nei tipiniai žemaičių bajorai. Todėl knygų rinkinys nors ir buvo dažname dvarelyje, bet turtingos knygų kolekcijos glaudėsi tik po pasiturinčių ponų rūmų stogu. Nesigilindami į dvarininkijos kolekcionavimo patirtį, nes tai detaliau nagrinėsime

³⁷⁶ PACEVIČIUS, Arvydas. Asmeniniai knygų rinkiniai Žemaitijoje XVII a. pirmoje pusėje. *Žemaičių bibliofilas*, 2000, gruodžio 15 (nr. 2), p. 7.

³⁷⁷ BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. *Lietuvos bajorų savivalda XIX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius, 2003, p. 172–190.

kitame skyriuje (4.1.1.2.), turime pažymėti, jog sprendžiant iš dvarų bibliotekų katalogų tarp XIX a. pr. Žemaitijos magnatų vieną gausiausių žinomų dvarų bibliotekų turėjo Kelmės dvaro savininkas Jonas Gruževskis. Ji per 1830–1831 m. sukilimą buvo apiplėšta carinės Rusijos kariuomenės³⁷⁸. Bibliotekos likučiai suregistruoti 1832 m. liepos 19 d. Kelmės dvaro inventoriuje. Apie biblioteką pažymėta, jog joje esama 1021 knyga (690 knygų lotynų kalba, 284 lenkų ir 47 knygos įvairiomis kalbomis)³⁷⁹. Tai buvo išskirtinio dydžio biblioteka, nes kitos Žemaitijos dvarų bibliotekos, kurių katalogai yra išlikę – Padubysio bei Rietavo – buvo ženkliai mažesnės. Padubysyje apie 1850 m. buvo užfiksuota lenkų, vokiečių ir prancūzų kalbomis 71 pavadinimų 120 tomų knygų³⁸⁰, o I. Oginskio Rietavo dvaro bibliotekoje 1859 m. suregistruotos 102 pavadinimų 187 tomų knygos. Svarbu pažymėti, jog I. Oginskio bibliotekos knygos buvo vokiečių, prancūzų, lenkų, rusų ir lietuvių kalbomis. Joje aptinkama nemažai lenkiškos lituanikos: J. Kraševskio, M. Balinskio, I. Danilavičiaus, E. Odineco, J. Chodzkos ir kitų autorių darbų³⁸¹, bei 11 pavadinimų lietuviškų leidinių, tarp kurių aštuonios – S. Daukanto, dvi M. Valančiaus ir viena S. Stanevičiaus rašytoji³⁸². Dėl duomenų fragmentiškumo, nes yra stokojama išlikusių Žemaitijos dvarų bibliotekų katalogų, kitų bibliotekų dydžiai, jų kalbinės bei tipologinės sudėtys lieka artimiau nepažįstamos. Amžininkai paliko atsiminimų apie gausias J. Platerio, Aleksandro, Konstantino³⁸³ ir Leopoldo Gorskių³⁸⁴, Antano Rönne's³⁸⁵, Aleksandro Tiškevičiaus³⁸⁶, Leono Uvainio³⁸⁷ ir kt. dvarininkų bibliotekas. Nors rekonstrukcijos niekada nebeatspindės tikrosios dvarų bibliotekų sudėties, bet atskirais atvejais bendros charakteristikos leidžia įvertinti buvusių rinkinių reikšmę. Iš minėtųjų bibliotekų daugiausia dėmesio yra susilaukusi lituanisto grafo J. Platerio biblioteka Gedminaičiuose. Ji dėl savo teminės ir kalbinės sudėties išsiskyrė lituanistinių leidinių gausa. J. Plateris buvo lietuvių kalbos ir literatūros tyrinėtojas, todėl biblioteką kaupė pagal savo mokslinius interesus. Joje buvo lituanistinių rankraščių ir apie 3000 knygų įvairiomis kalbomis³⁸⁸.

L. A. Jucevičius *Žemaičių žemės prisiminimuose (Wspomnienia Żmudzi, 1842)* gana skeptiškai aprašo XIX a. pr. Žemaitijos smulkiųjų bajorų skaitymo įpročius ir jų menkas

³⁷⁸ CHWALEWIK, Edward. *Zbiory polskie* : archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiatek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie : w prządku alfabetycznym według miejscowości ułożone. Warszawa-Krakow, 1926, t. 1, s. 153.

³⁷⁹ JUČAS, Mečislovas. Žinios apie Lietuvos XVII–XIX a. dvarų bibliotekų katalogus. In *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos*: Teminis mokslo darbų rinkinys. Vilnius, 1985, p. 47.

³⁸⁰ *Padubysio dvaro knygų sąrašas*. Apie 1850. LMAVB RS, f. 37–4758, lap. 1–2.

³⁸¹ MISIUS, Kazys. Iš Rietavo kultūrinio gyvenimo (iki 1915 m.). In *Rietavo apylinkės*. Kaunas, 1992, p. 192–193.

³⁸² *Список книг библиотеки князей Огинских в Ретове*. 1859. [Rietavas]. LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 85, lap. 2–3.

³⁸³ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 47, 85.

³⁸⁴ JUCEVIČIUS, Liudvikas. *Mokyti žemaičiai*. Vilnius, 1975, p. 70–71.

³⁸⁵ Ten pat, p. 121.

³⁸⁶ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 127.

³⁸⁷ JUCEVIČIUS, Liudvikas. *Mokyti žemaičiai*. Vilnius, 1975, p. 171.

³⁸⁸ KAUNAS, Domas. Plateris Jurgis. *Knygotyra*, 2007, t. 49, p. 229–230.

bibliotekėles, nors pats buvo gana gerai susipažinęs su dvarininkų Platerių, Gorskių, Rönne, Uvainių ir kt. bibliotekomis. L. A. Jucevičius rašė: *Gal norite žinoti, kokie dalykai Žemaičiuose su knygų skaitymu? Neperdėsiu, jei pasakysiu: labai prasti. Visoje provincijoje nėra nė vienos viešos bibliotekos, nėra knygyno; knygų rinkinys yra tik retuose namuose, ir tai negausus, ne iš rinktinių veikalų sudarytas. Romanai ir lengvo turinio gaminiai – tai čionykščių literatų užsiėmimas. Kai kas abonuoja prancūziškas knygas iš Liepojos, iš Rejerio knygyno; gal, manote, iš ten išsirašydina kokius rinktinius veikalus – kur tau, vienas šiukšles. Kad bent tuos niekus skaitytų visi, bet kur tau vos keletą parsisiųsdina, ir tai, turbūt, tam kad turėtų kuo staliuką papuošti, o kaimynų akyse pasirodyti žmonėmis, skaitančiais knygas*³⁸⁹. Turime iš dalies patvirtinti L. A. Jucevičiaus išreikštas mintis. Antai Smilgių bajorkaimyje (Kontaučių parapijoje) gyvenusio Juozapo Sudinto, 1831 m. sukilėlio, kilnojamo turto apraše 1822 m. buvo suregistruota 12 pavadinimų 14 knygų. Vyravo spaudiniai lenkų kalba (9), nors turėta ir rusiškų leidinių, minima rusiška gramatika, bei du egzemplioriai šv. Bonaventūros knygos *Ziwatas Pona ir Diewa musu Jezusa Chrystusa* (įrašas: *Żywoty pana Jezusa Żmudskie dwa*)³⁹⁰, kurios iki 1831 m. buvo išėjusios keturios laidos. Nežinia kiek ši dvarelio biblioteka buvo tipinė, bet išskirtiniais atvejais smulkieji dvarininkai, tokie kaip Dionizas Poška, sugebėdavo sukaupti kur kas gausesnius knygų rinkinius. D. Poškos biblioteką yra bandęs rekonstruoti V. Žukas. D. Poška savo biblioteką laikė 1812 m. įrengtame Baublyje, pirmajame kraštotyriminiame muziejuje. Pasak amžininkų, joje buvo apie 200 knygų: daugiausia lenkų, lotynų ir lietuvių kalbomis. Didžiąją jos dalis sudarė leidiniai iš XVIII a. pab.–XIX a. pr., nors turėta ir inkunabulų, XVI a. knygų bei rankraščių³⁹¹. Tarp kitų Žemaitijos dvarelių D. Poškos biblioteka buvo labiau išimtis nei taisyklė, todėl iškalbingesnė Būgių dvaro (Viekšnių valsč.) bibliotekos sudėtis. Dvarą valdė bajoras Antanas Daugirdas (1788–1856), buvęs Šiaulių apygardos miškų urėdas ir tik senatvėje po 1852 m. išėjimo į pensiją visam apsigyvenęs Būgiuose. Vandos Daugirdaitės-Sruogienės paskelbtas A. Daugirdo bibliotekos katalogas atskleidžia, jog bibliotekoje apie 1851 m., kai buvo sudarytas katalogas, be kalendorių ir žurnalų komplektų, buvo 54 pavadinimų knygos. Nors ne visos knygos turi pažymėtas leidimo metus, tad preliminariai bibliotekos chronologinės ribos išsitenka 1784–1851 metuose. Kaip nurodė istorikė, A. Daugirdo biblioteka kaupėsi savaime, dažniausiai iš atsitiktinių pirkinių, kuriuos per varžytines valdininkas įsigydavo iš įvairių asmenų palikimo. Po knygų įsigijimo dvarininkas stengdavosi jas gerai įrūpinti pas vietinius knygrišius. Bibliotekoje vyravo spaudiniai lenkų kalba, nors turėta ir rusiškų knygų. Savo turiniu ji buvo universali: turėta oficialiosios (pvz., Hochland *Prawo kryminalne rosyjskie*, 1818), mokslinės (pvz., M. Baliński *Historja miasta Wilna*, t. 2, 1836), grožinės (pvz., Plutarch *Slawni*

³⁸⁹ JUCEVIČIUS, Liudvikas Adomas. *Raštai*. Vilnius, 1959, p. 468.

³⁹⁰ *Kopia ruchom w Jozefa Sudymonta*. [Smilgiai]. 1822, vasario 15. LVIA, f. 515, ap. 21, b. 44, lap. 49–50.

³⁹¹ ŽUKAS, Vladas. *Literatūros pabarėse*. Vilnius, 2000, [t.] 1, p. 51, 53.

ludzie, 1801), mokomosios (pvz., *Geometrija*, 1787), tikybinės (pvz., *J. Wujek Nowy Testament*, 1815), žinytinės (pvz., *Piast czyły pamiętnik technologiczny*; t. 23, 1830) ir laisvalaikio skaitymo (pvz., *Cuda natury*, 1816) spaudos. Be knygų, A. Daugirdas dažniausiai pirkdavo vieną rusišką (*Mesiaceslov*) ir vieną lenkišką (*Kalendarz gospodarski*) kalendorių³⁹².

XIX a. pabaigoje Žemaitijos stambieji dvarininkai (pvz., Oginskiai, Rönne's, Tiškevičiai, Zubovai) gana sparčiai pildė dvarų bibliotekas. Jie daug keliaudavo po Vakarų Europos kraštus, Lenkiją taip pat Europinę Rusiją. Dvarininkų kelionėse įgyti leidiniai nuolat papildydavo jų turimas bibliotekas. Šis dvarų turtėjimo procesas tęsėsi iki Pirmojo pasaulinio karo. Kaip liudija V. Kisarauskas suregistruoti Lietuvos bibliotekų knygų ženklai, Žemaitijos dvarų bibliotekos buvo gerai tvarkomos, tad dalis jų turėjo ir katalogus. Deja, nė vienas XIX a. pab.–XX a. pr. dvarų bibliotekos katalogas nėra išlikęs iki mūsų dienų. Tiesa, tarpukaryje P. Galaunė buvo radęs rankraštinių Salantų dvaro valdytojo Konstantino Gorskio bibliotekos katalogą³⁹³, bet kur jis dabar – nežinia. Todėl dažnu atveju tik išlikusios knygos liudija apie bibliotekų dydžius, jų teminę ir kalbinę sudėtį. Dėkinga situacija, jei tyrėjai imasi rekonstruoti buvusias dvarų bibliotekas, bet tik retos išimtis byloja apie šių darbų pradžią. Asta Miltenytė yra iš dalies rekonstravusi baronų Rönne šeimos bibliotekas Gargždų ir Renavo dvaruose. Pirmasis Renavo dvaro bibliotekos knygas lipdėmis pradėjo žymėti Antanas Rönne, o po jo – paveldėtojas sūnėnas Eugenijos Rönne. Jis po savo tėvo Felikso mirties valdė Gargždus, tad vienu metu E. Rönne buvo Renavo ir Gargždų savininkas. Pagal Antano ir Eugenijaus Rönne lipdes, A. Miltenytei pavyko įvairiose Lietuvos bibliotekose surasti 245 Renavo ir 297 Gargždų dvarų bibliotekų knygas. Renavo bibliotekos likučiai liudija, jog daugiausia joje buvo prancūziškų, vokiškų, lotyniškų, mažiau lenkiškų, angliškų ir itališkų leidinių. Bibliotekoje vyravo gamtamoksliniai leidiniai, nors baronams, įsigijus leidinių iš nominato J. K. Gintilos palikimo, Renavo biblioteka pasipildė ir tikybinio turinio spaudiniais³⁹⁴. Gargždų biblioteka buvo gausesnė, matyt, ji turėjo ir katalogą, nes knygos buvo žymimos ne vien nuosavybės ženklais, bet ir numeracinėmis lipdėmis. Didžiausias numeris, kurį pavyko rasti A. Miltenytei, yra 1320. Aišku, kad biblioteka buvo gausesnė nei nurodytas skaičius, bet kol atradimų naujų nėra, šis paliudijimas lieka vieninteliu patikimu bibliotekos dydžio orientyru. Kaip ir Renave, Gargždų dvare daugiausia leidinių būta prancūzų kalba, daug mažiau – lenkų, vokiečių ir italų kalbomis³⁹⁵. Išlikusias Platelių dvaro savininkų Šuazelių-Gufje knygas savo fonduose yra suregistravę Žemaičių „Alkos“ muziejaininkai. Knygų sąrašėlis sudeda vos iš 12 leidinių, nes dvaro

³⁹² DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, Vanda. *Žemaičių bajoro ūkis XIX amžiaus pirmoje pusėje*. Vilnius, 1995, p. 21–24, 124–125.

³⁹³ GALAUNĖ, Paulius. *Ex-librisas Lietuvoje (XVI–XX šimtmečiai)*. Kaunas, 1926, p. 8.

³⁹⁴ MILTENYTĖ, Asta. Baronų Rönne bibliotekos. In *Renavas*. Vilnius, 2001, p. 134–137,

³⁹⁵ Ten pat, p. 140–141.

bibliotekos didžioji dalis pokario metais buvo perduotą į Knygų rūmams. Dvaro knygų sąrašė vien įvairaus turinio prancūziški leidiniai, chronologiškai apimantys 1860–1903 metus³⁹⁶.

Kitų dvarų bibliotekos mokslininkams mažiau pažįstamos, tad vien išlikę knygų ženklai ir amžininkų prisiminimai patvirtina, jog bibliotekas turėjo: Burbos – Belvederyje, Čapskiai – Beržėnuose, Dimšos – Zdoniškeje, Godlevskiai – Degučiuose, Gorskiai – Biržuvėnuose, Džiuginėnuose, Šaukėnuose ir Salantuose, Gruževskiai – Dirvonėnuose, Kuršėnuose, Salantuose, Šaukėnuose ir Kelmėje, Kontrimai – Skaraitiškėse, Morai – Dubiškiuose, Naryškinai – Žagarėje, Oginskiai – Rietave ir Plungėje, Plateriai – Švėknoje ir Kurtuvėnuose, Rōmeriai – Tytuvėnuose ir Pagryžuvyje, Tiškevičiai – Kretingoje ir Palangoje, Zubovai – Šiauliuose ir Ginkūnuose³⁹⁷. Dėl duomenų fragmentiškumo plačiau nenagrinėdami XIX a. pab.–XX a. pr. dvarų bibliotekų tipologinės sudėties turime pažymėti, jog kalbiniu požiūriu jos buvo įvairios, bet paprastai bibliotekose vyravo leidiniai prancūzų, lenkų, vokiečių ir rusų kalbomis. Lietuviškų leidinių lietuviškos spaudos draudimo metais dvaruose retai pasitaikydavo, bet jų būta. Štai Petras Vileišis iš Sankt Peterburgo 1877 m. siuntė kunigaikščiui M. Oginskiui į Rietavą dvi paties legaliai išleistas lietuviškas knygeles³⁹⁸. Šiaulių grafas Vladimiras Zubovas rodė savo palankumą lietuvių tautiniam atgimimui, todėl jo slapoje bibliotekoje, kurios bibliotekininku vienu metu „dirbo“ G. Klausutis Beržanskis, buvo gaunama „Auszra“³⁹⁹. Po lietuviškos spaudos draudimo panaikinimo Kretingos grafas Aleksandras Tiškevičius atsisakęs lenkiškų laikraščių užsisakė lietuviškus⁴⁰⁰, tad tikriausiai ir lietuviškas knygas pirkto. Nevisi dvarininkai buvo tokie tolerantiški, todėl gana įtikinamai atrodo D. Budino liudijimai, jog Kuršėnų dvarininkas Butkevičius dar gimnazistu būdamas iš bibliotekos pašalino visas lietuviškas knygas, tarp kurių buvo ir Maironio *Pavasario balsai* (1895 ar 1905)⁴⁰¹.

³⁹⁶ BARTKIENĖ, Regina. *Platelių dvaro archyvo tyrinėjimai*, [žiūrėta: 2010 m. kovo 6 d.]. Prieiga per internetą <http://zam.mch.mii.lt/Mokslas/Plateliu_dvaro_archyvas.htm#knyg%C5%B3>.

³⁹⁷ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygų ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 39, 49, 50, 72, 74, 76–78, 84–85, 126, 167.; RADZISZEWSKI, Franciszek. *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych, tak niegdyś byłych jako i obecnie istniejących w krajach dawną Polskę składających, a mianowicie: w Królestwie Polskiem, Galicyi, W. Ks. Poznańskiem i Zachodnich guberniach Państwa Rossyjskiego*. Kraków, 1875, s. 24.; CHWALEWIK, Edward. *Zbiory polskie : archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie : w prządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*. Warszawa-Krakow, 1926, t. 1, s. 19, 26, 53, 78, 96, 153, 264, 275.; CHWALEWIK, Edward. *Zbiory polskie : archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie : w prządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*. Warszawa-Krakow, 1927, t. 2, s. 67, 152, 180, 223, 230.; *Lietuvos dvarai*. Kaunas, 2009, p. 26, 92–93, 115; AFTANAZY, Roman. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1992, cz. 1, t. 3, s. 184, 188, 195, 204, 220, 236, 242, 249, 254, 261, 271, 277, 279, 295.

³⁹⁸ VILEIŠIS, Petras. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 2004, p. 555.

³⁹⁹ VLADIMIROVAS, Levas. Šiaulių Zubovų bibliotekos klausimu. In *Mokslinės bibliotekos metraštinis: 1958–1959*. Vilnius, 1961, p. 205.

⁴⁰⁰ ZUBAVIČIUS, Boleslovas. *Kretingos dvaras*. Plungė. 1938. LMAVB RS, f. 12–1757, lap. 1.

⁴⁰¹ BUDINAS, Dominykas. *Vėtros Žemaičiuose: atsiminimai*. Vilnius, 1959, p. 116.

Žemaitijos magnatai gyveno savo uždara aukštuomenės gyvenimą, kuri veikė tik didieji šalies sukrėtimai, todėl dvarų bibliotekos buvo gausios, gerai tvarkomos ir prižiūrimos. Visai kitokia situacija susiklostė smulkiesiems dvarininkams. Daugelis jų po 1861 m. baudžios panaikinimo pamažu neatlaikę naujų kapitalistinių santykių sanklodos bankrutavo ir nyko. Charakteringas šio proceso pavyzdys Plungės stambiosios žemėvaldos pasikeitimai, įvykę XIX–XX amžių sandūroje. XIX a. pab. Plungės valsčiuje buvo užfiksuota 30 dvarų⁴⁰², o 1913 metais jų beliko tik 12, iš kurių tik 6 valdė patys dvarininkai. Subankrutavusių dvarininkų ūkius stengdavosi išpirkti pasiturintys ūkininkai⁴⁰³. Antra vertus, smulkieji Žemaitijos dvareliai buvo arčiau lietuvių tautinės kultūros, todėl jie davė nemažą būrį lietuvių tautinio atgimimo veikėjų. Algimantas Gureckas, tyrinėjęs kalbos ir tautybės santykį bajorijoje, padarė svarių išvalgų. Istorikas analizavo 1897 m. visuotinio Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenis, kuriuose ryškiai atsispindi bajorijos santykis su lietuvybe. Telšių, Raseinių apskrityse ir Šiaulių apskries vakarinėje dalyje gyveno daugiau kaip 43 tūkstančiai bajorų, iš jų apie 60 proc. užsirašė žemaičiais (rečiau lietuviais)⁴⁰⁴. Kalba buvo esminis lietuvių tautinio sąjūdžio akcentas, tad žemaičių bajorijos tautinio sąmoningumo lygmuo buvo itin aukštas, nes visoje etninėje Lietuvoje tik 27,7 proc. bajorų gimtąją kalbą laikė lietuvių⁴⁰⁵. Dažnas Žemaitijos dvarelių svečias archeologas Liudvikas Kšivickis (Krzywicki) pastebėjo, jog XIX a. pabaigoje juose gausėjo *litvomanų*⁴⁰⁶. Vienas iš tokių tipinių dvarelių buvo Juozapo Ivinskio Kaušėnų (Plungės valsč.) dvarelis. J. Ivinskis valdė 48 dešimtines (52,44 ha) žemės, tad nors faktiškai buvo dvarininkas⁴⁰⁷, bet pajamos buvo kuklios, todėl didesnei bibliotekai atsirasti Kaušėnuose nebuvo sąlygų. Sūnaus Zenono Ivinskio tvirtinimu <...> *namuose netrūko „Didžiojo Egipto sapnininko“, „Peklos“ knygos ir visokios Rygoje ir artimuose Prūsuoje leistos lietuviškos literatūros. Tėvas [Juozapas – T. P.] prieš I pasaulinį karą buvo skaitęs „Viltį“, ateidavo „Vienybė“. Tėvas vis pabrėždavo giminystę su <...> Laurynu Ivinskiu, kurio daug kalendorių išvežiau vėliau iš namų į savo biblioteką Kaune*⁴⁰⁸.

Pirmojo pasaulinio karo metais nukentėjo daugelis Žemaitijos dvarų. Juos iš pradžių plėšė kaizerinės Vokietijos kariuomenė, o vėliau naikino vietos valstiečiai. Visų nukentėjusių dvarų bibliotekų neišvardysime, tik paminėsime keletą žymesnių. Karo metais Plungės Oginskių dvaro bibliotekos vertingiausias leidinius keturiais vežimais Mažeikių kryptimi išvežė vokiečiai. Šių

⁴⁰² *Плунгянская волост Телшеского уезда*. LMAVB RS, f. 12–555, lap. 1.

⁴⁰³ ŽILEVIČIUS, Juozapas. Plungė, Telšių ap. *Viltis*, 1913, gruodžio 6 (19) (nr. 145), p. 3. Parašas: Plungės lepšis

⁴⁰⁴ GURECKAS, Algimantas. Lietuvos bajorų namų kalba ir tautybė XIX a. pabaigoje. In *Mūsų praeitis*, 2001, nr. 7, p. 32–33.

⁴⁰⁵ KIAUPA, Zigmantas. *Lietuvos valstybės istorija*. Vilnius, 2004, p. 166.

⁴⁰⁶ KRZYWICKI, Liudvikas. Žemaitijoje. *Aitvarai*, 2006, t. 13–14, p. 186–190.

⁴⁰⁷ *Плунгянская волост Телшеского уезда*. LMAVB RS, f. 12–555, lap. 1.

⁴⁰⁸ IVINSKIS, Zenonas. Autobiografija. In *Žemaičių praeitis*. Vilnius, 1994, d. 3, p. 74.

vertybių likimas nežinomas⁴⁰⁹. Žagarės dvaro savininkų Naryškinų biblioteką 1919 m. apiplėšė latviai, išsiveždami penkis vežimus⁴¹⁰. Karo metus sudegė didžioji Kretingos dvaro bibliotekos dalis⁴¹¹. Platelių dvaro archyvo dokumentus vietiniai žydėliai naudojo silkėms įvynioti⁴¹².

Po pirmojo pasaulinio karo atsikūrusi Lietuvos valstybė tik 1920 m. susirūpinta dvarų vertybių likimu. Tais metais ekspedicijas po Žemaitijos dvarus darė S. Brašiškis ir Konstantinas Jablonskis. Jie aplankė Rietavo, Platelių, Plungės, Šateikių ir Žagarės dvarus. Per pakartotinę ekspediciją S. Brašiškiui dar pavyko perimti be savininkų likusią Morų biblioteką Dubiškiuose (Viekšnių valsč.)⁴¹³. P. Bugailiškis, tuometinis Šiaulių apskrities tarybos pirmininkas ir Šiaulių „Aušros“ muziejaus steigėjas, ieškodamas apleistų bibliotekų su pagalbininkais aplankė šiuos Žemaitijos dvarus: Pšeciševskių – Pluščiuose, Gruževskių – Kelmėje, Šiukštos – Kražiuose, S. Gruzdzio – Suvartuvoje, Vlado Putvinskio – Šilo Pavežupyje, Römerių – Tytuvėnuose, S. Goesio – Medvilionyse, Stanislovo Narutavičiaus – Brėvikiuose, Šiaulių bajorų vadovo Boko uošvio – Zastaručiuose ir kt. Iš šių dvarų į Šiaulių centrinę valstybės knygyną buvo išgabenta daug knygų,⁴¹⁴ bet iki šiol nėra domėtasi jų sudėtimi ir kiekiu.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę iškilo žemės reformos būtinybė. Ją valdžia sprendė nusavindama dalį dvarams priklausiusios žemės. Pagal 1922 m. žemės reformos įstatymą dvarams buvo palikta 80 ha teritorija. Kadangi į šį skaičių įėjo parkai bei kitos kultūrinės erdvės, 1929 m. žemės reformos įstatymo pataisa dvarų žemės normą padidino iki 150 ha. Nepriklausomos Lietuvos metais dvarų ekonominis pagrindas buvo žymiai kuklesnis nei prieš karą, tad dvarininkai bibliotekoms gausinti lėšų galėjo skirti kur kas mažiau. Deja, neturime 1918–1940 m. dvarų bibliotekų tyrimų, tad nieko plačiau apie jas pasakyti negalime. Tiesa, galime paminėti, kad įvairios archyvinės sąskaitos liudija, jog dvarai išliko knygynų ir spaustuvių klientais. Pavyzdžiui, Biržuvėnų dvaro savininkai Gorskiai iš Luokės „Šatrijos“ knygyno 1934 m. pirko kanceliarinių prekių⁴¹⁵. Nežinia, kodėl juos domino tik rašalas ir plunksnos, bet, gal būt, „Šatrijos“ knygyno prekiaujama lektūra dvarininkų nedomino arba knygoms buvo skiriama mažai pinigų. Kiti pavyzdžiai liudija, jog dvarininkai neapleido tvarkę savo bibliotekų. Savo bibliotekos antspaudus buvo pasidaręs Skorutiškių dvaro (Šiluvos valsč.) savininkas Pranciškus Kontrimas. Jis savo bibliotekos knygas, kurių didžioji dalis buvo lenkų kalba, žymėjo antspaudu *Franciszek Kontrym /*

⁴⁰⁹ RAVICKIENĖ, Eleonora. M. Oginskio bibliotekos tragiškas likimas. *Gimtinė*, 1998, rugpjūčio 1–3 (nr. 8), p. 5.

⁴¹⁰ *Respublikinė biblioteka, 1919–1969*. Vilnius, 1969, p. 14.

⁴¹¹ RUŠKYŠ, Pranas. Kretinga ir jo vienuolynas. *Šv. Pranciškaus varpelis*, 1923 (nr. 2), p. 21.

⁴¹² GALAUNĖ, Paulius. Kurių kultūros turtų būta Lietuvos dvaruose prieš didįjį karą. *Švietimo darbas*, 1920, lapkritis (nr. 11), p. 30.

⁴¹³ BRAŠIŠKIS, Stasys. *Kraštotyros darbu... susidomėjau nuo vaikystės*. LMAVB RS, f. 8–179, lap. 13.; BRENSZTEJN, Michał. *Nauka w Republice Litewskiej*. Warszawa, 1934. s. 294.

⁴¹⁴ BUGAILIŠKIS, Peliksas. *Gyvenimo vieškeliai: medžiaga istorijai*. Šiauliai, 1994, p. 258.

⁴¹⁵ „Šatrijos“ knygyno sąskaita Biržuvėnų dvarui. [Luokė]. 1934. LMAVB RS, f. 12–4545, lap. 2.

*Skoroltyski / 1926 r.*⁴¹⁶. „Titnago“ antspaudų dirbtuvėje 1939 m. antspaudą buvo užsisakęs ir Šaukėnų dvaro savininkas Tomas Gorskis⁴¹⁷. Jį detaliau yra aprašęs V. Kisarauskas⁴¹⁸.

Pirmojo pasaulinio karo nuostoliai, 1922 m. žemės reforma ir kitos negandos dvarus naikino pamažu. Jų iki 1940 metų visoje Žemaitijoje dar buvo išlikę apie 700. Daugiausia dvarų buvo Raseinių (272), Šiaulių (158), Telšių (128) ir Tauragės (72) apskrityse, mažiau – likusiose Kretingos ir Mažeikių (po 37) apskrityse⁴¹⁹. Antrojo pasaulinio karo metais Žemaitijos dvarai buvo masiškai naikinami, o dvarininkai tremiami, net fiziškai su jais susidorojama. Tragiškai baigėsi Pavandenės Sakelių dvaro savininkų ir bibliotekos likimai. Dvarininkas Zenonas Sakelis 1940 m. buvo suimtas, kalintas Telšių kalėjime ir nužudytas Rainių miškelyje⁴²⁰, o dvaro biblioteką pokaryje sunaikino aplinkiniai valstiečiai. Vaizdžiai tai yra užymėjęs kraštotyrininkas A. Lotužys. Anuot jo <...> žmonės glėbiais nešė iš rūmų ten buvusius rankraščius ir kūreno. O jų begalės buvo. Kelis šimtmečius kaupti ir saugoti raštai per kelias valandas supleškėjo – visa praeitis žuvo, visi dvaro gyvenimo užrašai. Kai supratingesni žmonės neleisdavo čia buvusių knygų kūrenti, išgirdavo atkirtį: „Nebėra ponų, nebereikia nei jų raštų, neišskaitomų, lenkiškų, reikia sunaikinti...“⁴²¹. Ne visų Žemaitijos dvarų bibliotekos buvo sunaikintos, nes po 1940 m. dvarų nacionalizacijos dalį jų perėmė Žemaičių „Alkos“ muziejus. Į muziejaus fondus pateko bibliotekos iš Kretingos (2), Mažeikių (1), Tauragės (1), Telšių (34) ir Raseinių (2) apskričių. Iš dvarų viso buvo surinkta apie 30000 knygų, kurių didžioji dalis pokaryje buvo perduota Knygų rūmams⁴²².

4.1.1.2. Knygų kolekcionavimas ir bibliofilinės kultūros raiška

Kolekcionavimas ir bibliofilija – savitos knygos kultūros šakos. Kolekcininkus domina materialinės ir dvasinės kultūros vertybės, todėl ši sąvoka savaime apima daugiau veiklos sričių nei bibliofilija. Pastaroji gali būti suvokiama kaip kolekcionavimo šaka, bet kadangi bibliofilijos objektas, t. y. knyga, savyje talpina dvasines ir materialines vertybes, o pats knygų kaupimas yra nukreiptas į sąmoningą asmeninės bibliotekos kūrimą ir dvasinę savikūrą, todėl bibliofilija pagrįstai sureikšminama ir atskiriama nuo kolekcionavimo. Tiesa, kolekcininkai taip pat gali rinkti knygas, bet jos jiems yra svarbios tik tiek, kiek tai leidžia sudaryti knygų kolekcijas, todėl kolekcininkai

⁴¹⁶ KANTAUTIENĖ, Lina. Bibliofilo Kazio Grikšos palikimo apžvalga. *Lietuvos muziejai*, 2008, nr. 2, p. 28.

⁴¹⁷ „Titnago“ sp. sąskaita *Nalęsz-Gorskiui*. [Šiauliai]. 1939. LMAVB RS, f. 12–4545, lap. 4.

⁴¹⁸ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygų ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 49.

⁴¹⁹ *Lietuvos TSR valstybinės žemės ūkio komisijos protokolai 1940m.* / spaudai parengė Aleksandras Jefremenka. Vilnius, 1976, p. 48–49, 68–74, 94–106, 128–132.

⁴²⁰ *Žemaičių kankiniai: Rainių miškelių tragedija 1941*. VI.24–25. Vilnius, 1991, p. 62.

⁴²¹ LOTUŽYS, Antanas. *Aš, Antanas, Pavandenės krašto sūnus*. Vilnius, 2007, p. 37.

⁴²² TYTUVA, Donatas. Muziejuje – kultūros vertybės iš Žemaitijos dvarų. *Žemaičių žemės*, 2006, nr. 3, p. 43–45.

nepripažįsta savaimingo asmeninės bibliotekos kismo, kuris yra toks svarbus bibliofilams. Pastarieji, kurdami asmeninę biblioteką, praktikuoja savišvietą ir natūralią dvasinę savikūrą, todėl bibliofilija knygos kultūros ugdymui turi daugiau reikšmės nei kolekcionavimas⁴²³. Kolekcininko ir bibliofilo požiūriai taip išsiskiria knygų vartojimo ir visuomeninės veiklos atžvilgiai. Bibliofilai skaito knygas ir skleidžia savo sukauptą patirtį populiarindami spaudos paveldą⁴²⁴, o kolekcininkai yra kur kas uždaresni, ne visada linkę gilintis į įsigytus leidinius, nes knygos dažnai jiems svarbios tik dėl jų retumo, įrišimo ir kitų estetinių bei materialinių priežasčių⁴²⁵. Bibliofilijai artimiausios kolekcionavimo šakos: filatelija (pašto ženklai), filokartija (atvirukai), boanistika (banknotai) ir autografija (rankraščiai) taip pat prisideda prie knygos kultūros ugdymo. Žvelgiant iš materialinės ir dvasinės pusės kolekcionavimas ir bibliofilija turi ryšių elitiškumo požymių, kadangi tik pasiturintys ir apsišvietę asmenys gali kokybiškai imtis šių veiklų. Iki XX a. pr. dvarininkija Žemaitijoje sudarė regiono elitą, tad kolekcionavimas ir bibliofilija buvo dvarų kultūros dalimi.

Dvarininkai kaupė asmeninius knygų rinkinius ir archyvus, iš kurių formavosi šeimų bibliotekos. Jos vėliau paprastai pereidavo į giminių rankas, todėl pats šeimos relikvijų kaupimas ilgainiui įgavo kolekcionavimo pobūdį. Tyrinėjant dvarų bibliotekas daugeliu atveju tvirčiau galime kalbėti apie spaudos kolekcionavimą nei apie bibliofiliją. Žemaitijoje iki XVIII a. didesnių asmeninių bibliotekų neaptinkama, tad kolekcionavimo ir bibliofilijos užuomazgų užčiuopti sunku. Tik XVIII a. pabaigoje L. Vladimirovas aptiko minėtąjį Žemaičių vyskupą J. D. Lopacinski, turėjusį apie 2000 tomų asmeninę biblioteką. Bet ar šis Bažnyčios hierarchas buvo bibliofilas, kai jo beveik visa biblioteka yra sudegusi, be detalesnių bibliotekos komplektavimo tyrimų lieka neaišku⁴²⁶.

XVIII ir XIX amžių sandūroje visuotinai subrendusi bibliofilija atsiskyrė nuo kolekcionavimo, todėl šis amžius Europoje ir Amerikoje tapo itin reikšmingas bibliofilijos plėtojei⁴²⁷. Kaip minėjome, Gedminaičių dvare grafas J. Plateris turėjo sukūręs 3000 dydžio lituanistinę biblioteką. Be jos, grafo rinkiniuose būta ir numizmatikos, archeologijos bei meno vertybių kolekcijos, tad J. Plateris buvo ir kolekcininkas. Vis dėlto, pats J. Platerio asmeninės bibliotekos formavimo principas buvo bibliofilinis. Todėl bibliotekos knygos ženklintos antspaudu: *BIBLIOTHECA / GEORGII COMITIS / de PLATER*, turėta retų leidinių ir rankraščių. Nors tik mažoji dalis grafo bibliotekos yra išlikusi, bet iš įvairių šaltinių yra žinoma, kad joje iš retų spaudinių buvo M. Daukšos versta *Postilla catholica* (1599), K. Sirvydo lenkų, lotynų ir lietuvių kalbų žodyno leidimai⁴²⁸ taip pat

⁴²³ KAUNAS, Domas. Bibliofilija kai kūryba. *Metai*, 1999, nr. 8–9, p. 143–145.

⁴²⁴ KOOPMAN, Harry Lyman. *The booklover and his books*. Boston, 1917, p. [3].

⁴²⁵ KAUNAS, Domas. Bibliofilija kai kūryba. *Metai*, 1999, nr. 8–9, p. 143.

⁴²⁶ VLADIMIROVAS, Levas. *Apie knygas ir bibliotekas*. Vilnius, 2002, p. 169.

⁴²⁷ KAUNAS, Domas. Bibliofilija kai kūryba. *Metai*, 1999, nr. 8–9, p. 144.

⁴²⁸ KAUNAS, Domas. Jurgis Plateris. *Knygotyra*. 2007, t. 49, p. 229–230.

XVII pab. leidiniai lotynų kalba⁴²⁹ ; iš rankraščių – S. Daukanto neskelbto veikalo *Darbay senuju Lituwiu yr Žemaycziu* (1822) bei mirus Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Zigmantui Vazai Varniuose sakyto lietuviško pamokslo nuorašai. Deja, grafas 1836 m. mirė, ir ši asmeninė biblioteka labiau neišsiskleidė. Ji po J. Platerio mirties perėjo asmeniniam bibliotekininkui S. Stanevičiui. Pastarasis testamentu grafo biblioteką paliko jo broliui Kazimierui Plateriui. Galiausiai kaip palikimas J. Platerio asmeninė biblioteka kartu su Švėkšnos dvaru 1910 m. pateko į grafo sūnėno bibliofilo Marijono Platerio rankas, kuris didžiąją dalį knygų išgabeno į Veprių dvarą prie Ukmergės⁴³⁰. Manytina, kad ne viskas iš J. Platerio palikimo buvo išvežta į Veprius. Švėkšnoje dar buvo likę jo rankraščių, kuriuos iš Platerių 1921 m. norėjo išgauti vietos kraštotyrininkai⁴³¹.

XIX a. I-oje pusėje gausiausią asmeninę biblioteką buvo sukaupęs Žemaičių vyskupijos nominatas J. K. Gintila. Tai garsiausias Žemaitijos bibliofilas, todėl knygotyrininkų dėmesio susilaukė gana senai. Dėl dvasininko luomui netinkamo elgesio, arogancijos, garbės troškimo, palankumo carinei valdžiai, iš dalies ir dėl M. Valančiaus kandžios plunksnos nominatas kontraversiškai vertinamas. J. K. Gintila buvo kilęs iš Gelindėnų (Alsėdžių valsč.). Jis pradinius mokslus ėjo Žemaitijoje, vėliau studijavo Kraslavos ir Vilniaus seminarijose, bei – Vilniaus universitete. J. K. Gintila Vilniaus universitete 1821 m. apgynęs disertaciją įgijo teologijos daktaro laipsnį. Nors jaunystės metais J. K. Gintila gyvendamas Vilniuje vertėsi įvairiais darbais, bet po 1822 m. paskyrimo Žemaičių vyskupystės kanauninku, savo veiklą susiejo su Žemaitija. Bibliofilijos aistra užsikrėtė 1828–1844 metais dirbdamas Žemaičių vyskupystės atstovu Sankt Peterburgo dvasinėje kolegijoje. Platus humanitarinis išsilavinimas dvasininko karjeros keliu einančiam asmeniui buvo lemtingas. Gyvendamas Rusijos sostinėje J. Gintila buvo sukaupęs daugiau kaip 20000 tomų biblioteką. Jam tai kainavo didžiulius pinigus, bet bibliofilijos aistra buvo stipresnė. Po 1844 m. caro nominacijos Žemaičių vyskupu J. K. Gintila išvyko į Alsėdžius ir kaip Žemaičių vyskupystės valdytojas ten paskutinius trylika metų išgyveno vyskupų dvare. Trijuose, istoriniai žemėlapiai išpuoštuose, kambariuose buvo patalpinta ir gausioji biblioteka. Jos komplektavimo pradžioje J. Gintila nuosavybę žymėjo rankraštiniu įrašu: *z Biblioteki Jana Ch. Gintily kanoninka katedr. Žmudz Assesora RKD Koll.*, o po nominacijos vyskupu pradėjo klijuoti lipdes: *Ex Bibliotheca / Jo. Gintyllo Nom. Epp.* Anuot Kazio Sendziko, kuris paskutinis matė J. K. Gintilos bibliotekos rankraštinių katalogą „*Catalogus Librorum Bibliothecae Nom. Eppi Suffr. Samogitien Jo. Gintyllo*“, joje buvo 19720 tomų knygų. Dvasininko karjera nulėmė, jog daugiausia nominatas turėjo religinių knygų (24 proc.), mažiau – literatūros (17 proc.), kalbotyros (16 proc.),

⁴²⁹ *XV–XVI amžių knygos Kauno bibliotekose = Libri saeculi quinti decimi et sexti decimi ex bibliothecis Caunensibus* : katalogas ; sudarė Sigitas Lūžys, Rita Urbaitytė, Irena Vitkauskienė. Vilnius, 2006, p. 100–101.

⁴³⁰ KAUNAS, Domas. Plateris Jurgis. *Knygotyra*, 2007, t. 49, p. 229–230.

⁴³¹ ČELIAUSKAS, Petras. Jurgis Plateris – mūsų kultūros veikėjas. *Aitvarai*, 1996, t. 5, p. 53.

istorijos, geografijos, biografijų (12 proc.), socialinių mokslų (9 proc.). Likusios teminės grupės: tikslieji mokslai, filosofija, menai ir bendrasis skyrius neperžengė 6 proc. ribos. Kalbiniu požiūriu bibliotekoje vyravo prancūzų, vokiečių, lotynų, hebrajų kalbomis spaudiniai. Dauguma J. K. Gintilos bibliotekos knygų buvo iš XVIII–XIX a. sandūros, tad A. Pacevičius ją vertina kaip Šviečiamojo amžiaus biblioteką⁴³². Išlikusios ir šaltiniuose minimos bibliotekos knygos rodo, jog turėta inkunabulų⁴³³ ir XVI–XVII a. spaudinių, bei rankraščių hebrajų, lotynų ir lietuvių kalbomis⁴³⁴. Tai didino jos vertę. Grįžtant prie J. K. Gintilos bibliotekos katalogo turime pažymėti, jog jis turėjo bibliofilinio katalogo bruožų, nes be bibliografinių žinių jame buvo pateikiamas ir knygos įrišimo duomenys. Tai buvo gana svarbu, nes savo knygas J. Gintila mėgo gerai įrišti⁴³⁵. Po J. K. Gintilos mirties biblioteka buvo padalintos tarp Žemaičių (Varnių) kunigų seminarijos, Varnių kapitulos, Kretingos bernardinų vienuolyno ir giminų, kuriems paliko apie 6000 tomų knygų. Esminis J. K. Gintilos bibliotekos vaidmens regiono knygos kultūros ugdymo klausimas iš dalies atsakytas A. Pacevičiaus. Istorikas daro prielaidą, kad Alsėdžių kunigai, vieninteliai ir pirmieji 1851 m. palaikę vysk. M. Valančiaus sumanymą steigti dekanatų bibliotekas, buvo paveikti J. K. Gintilos bibliofilinės aplinkos⁴³⁶. Dalijant biblioteką testamentu keliu apie 6000 knygų iškeliavo pas J. Gintilos gimines į Gudalių dvarą (Rietavo valsč.). Anuot amžininkų, giminės nominatų knygų nevertino, todėl dalį jų prieš Pirmą pasaulinį karą perėmė nežinomas asmuo iš Sankt Peterburgo⁴³⁷. Matyt, ne viskas buvo patekę į prašalaičių rankas, nes J. K. Gintilos knygų P. Bugailiškiui apie 1921 m. dar buvo pavykę aptikti Šeduvos valsčiuje⁴³⁸.

XIX a. pabaigoje Žemaitijoje išryškėjo keletas dvarininkų, turėjusių vertingas bibliotekas. Kunigaikščių Oginskių giminės atstovai Bogdanas (1848–1909) ir Mykolas (1849–1902) Oginskiai garsėjo savo meno kolekcijomis ir turtingomis bibliotekomis. Abu broliai buvo diplomato ir kultūros veikėjo Mykolo Kleopo Oginskio anūakai. Pastarasis XIX a. pr. gausią biblioteką buvo sukaupęs Zalesės dvare (Ašmenos apskr.). Kaip nurodo Pranciškus Radziševskis, joje vyravo spaudiniai prancūzų kalba. Po kunigaikščio mirties anūkas M. Oginskis dvarą pardavė, o biblioteką prieš 1875 m. išgabeno į Rietavą⁴³⁹. Ji ten buvo laikinai, kol 1873 m. M. Oginskio iš grafo

⁴³² PACEVIČIUS, Arvydas. Jonas Krizostomas Gintila: keli Žemaičių bibliofilo portreto bruožai. In *Alsėdžiai*. Vilnius, 2002, p. 233–244.

⁴³³ FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*. Vilnius, 1975, p. 150.

⁴³⁴ SENDZIKAS, Kazys. Kun. J. Kr. Gintilos ameninė biblioteka. *Bibliografijos žinios*, 1939, nr.4, p. 124.

⁴³⁵ Ten pat, p. 123, 125.

⁴³⁶ PACEVIČIUS, Arvydas. Jonas Krizostomas Gintila: keli Žemaičių bibliofilo portreto bruožai. In *Alsėdžiai*. Vilnius, 2002, p. 233–244.

⁴³⁷ SENDZIKAS, Kazys. Kun. J. Kr. Gintilos ameninė biblioteka. *Bibliografijos žinios*, 1939, nr.4, p. 123.

⁴³⁸ BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Gyvenimo vieškeliai: medžiaga istorijai*. Šiauliai, 1994, p. 258.

⁴³⁹ RADZISZEWSKI, Franciszek. *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych, tak niegdyś byłych jako i obecnie istniejących w krajach dawną Polskę składających, a*

Aleksandro Zubovo įgytas Plungės dvarą buvo tvarkomas ir statomi nauji rezidenciniai rūmai. Biblioteka į Plungę turėjo būti atgabenta apie 1879 m., kai galutinai buvo užbaigtos rūmų statybos. Rūmų antras aukštas buvo reprezentacinis: jame patalpinta biblioteka, paveikslų, archeologijos, numizmatikos ir šeimos relikvijų kolekcijos. Daugiausia tyrinėtos profesionaliojo ir liaudies meno⁴⁴⁰, archeologijos⁴⁴¹ ir numizmatikos⁴⁴² kolekcijos. Biblioteka deramo dėmesio dar nesulaukė. Tiesa, Žemaičių dailės muziejaus vyriausioji fondų saugotoja Genovaitė Razbadauskienė prieš dešimtmetį bandė suregistruoti išlikusius bibliotekos leidinius, bet darbas iki galo nebuvo atliktas⁴⁴³. Aišku viena, kad M. Oginskis buvo kolekcininkas, bet ar jį laikyti bibliofilu? Minėtos kolekcijos pasižymėjo regioninius ir patrimoniniu profiliu, nes kunigaikštį labiausia domino Žemaitijos ir Oginskių giminės istorija. Šie profiliai atsispindėjo asmeninės bibliotekos kolekcijose. M. Oginskis turėjo asmeninės bibliotekos antspaudą, apie kurį dar nėra rašyta. Žemaičių muziejuje saugomas *Romos mišiolas* (*Missale Romanvm*, 1637) paženklintas pusapvaliu antspaudu su įrašu: *KSIĄNŻĘ MICHAŁ / OGINSKI*. Nežinia, kodėl tik ši knyga buvo paženklinta minėtu antspaudu, o likusios – jungtiniu antspaudu su Oginskių ir Skuževskių gimininių herbine simbolika bei užrašu *BIBLIOTEKA PŁUNGIAŃSKA*. Kaip nurodė V. Kisarauskas, suglausti herbiniai skydai rodo, jog pastarasis antspaudas priklausė M. Oginskio žmonai Marijai Oginskienei⁴⁴⁴. Ji po vyro mirties samdė dr. J. Paczkovskį, kuris tvarkė giminės archyvą⁴⁴⁵. Matyt, tuo metu buvo atliktas ir bibliotekos knygų suženklimas. Grįžtant prie M. Oginskio bibliotekos sudėties turime pažymėti, jog pirmasis ją įvertino telšiškis bibliofilas M. Brenšteinas. Jis 1902–1906 metais rinko medžiagą apie Kauno gubernijos dvarų rinkinius, tad nekartą pats biblioteka matė ir ne kartą apie ją rašė spaudoje to meto spaudoje. Nors tai buvo pirmieji paminėjimai apie bibliotekoje esančias *baltąsias varnas* (t. y., bibliofilines retenybes) ir elzevyrus, bet nieko plačiau M. Brenšteinas savo darbuose nepaskelbė⁴⁴⁶. Kaip minėjome, Pirmojo pasaulinio karo metais vertingiausias bibliotekos knygas

mianowicie: w Królestwie Polskiem, Galicyi, W. Ks. Poznańskiem i Zachodnich guberniach Państwa Rossyjskiego. Kraków, 1875, s. 121.

⁴⁴⁰ DAUGELIS, Osvaldas. Iš senųjų M. K. Čiurlionio dailės muziejaus kolekcijų istorijos. *Menotyra*, 1988, nr. 16, p. 110–120.; GALAUNĖ, Paulius. *M. K. Čiurlionies galerija: 1924–XII–13–1930*. Penkerių metų darbo apyskaita. Kaunas, 1931, p. 16.

⁴⁴¹ BUTRIMAS, Adomas. Archeologiniai rinkiniai Kauno gubernijos dvaruose (M. Brenšteino duomenimis). In *Jaunųjų muziejininkų konferencijos „Muziejai ir jų kolekcijos“ pranešimų tezės*. Vilnius, 1987, p. 13.

⁴⁴² GRIMALAUSKAITĖ, Dalia Kunigaikščio Mykolo Mikalojaus Oginskio (1849–1902) medalių kolekcija. In *Lietuvos muziejų rinkiniai*, 2005, nr. 4, p. 65–85.

⁴⁴³ RAZBADAUSKIENĖ, Genovaitė. Kas naujo apie Oginskių biblioteką?. *Žemaičių žemė*, 1999, nr. 3, p. 23.

⁴⁴⁴ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygų ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 77–78.

⁴⁴⁵ CHWALEWIK, Edward. *Zbiory polskie* : archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie : w prządku alfabetycznym według miejscowości ułożone. Warszawa-Krakow, 1927, t. 2, s. 67.

⁴⁴⁶ BRENSZTEJN, Michał. Płungiany, w powiecie telszewskim : ich przeszłość i terażniejszość. *Kurjer Litewski*, 1905, październik 7 (20) (nr. 31), s. 2–3. Vertimas: BRENSZTEJN, Michał. Plungė Telšių apskrityje: jos praeitis ir dabartis / Michalas Brenšteinas; iš lenkų kalbos vertė Kostas Leončikas ; [su D. Kauno komentarais tekste]. *Žemaičių saulutė*,

išvežė vokiečiai. Po karo joje knygų buvo likę ganėtinai daug. Iš jos sau leidinius ėmė kauniškis Centralinis valstybės knygynas (1920)⁴⁴⁷ bei Šiaulių Centralinis valstybinis (1921) knygynas⁴⁴⁸. Po išdalinimų M. Oginskio bibliotekos knygos išsisklaidė po Lietuvos bibliotekas, todėl tik bibliotekų senųjų leidinių katalogai leidžia identifikuoti didžiausias vertybes. Šiuo metu žinomus devyni XV–XVII amžių leidiniai šiose Lietuvos bibliotekos: Kauno technologinio universiteto bibliotekoje išliko du inkunabulai⁴⁴⁹, Kauno apskrities viešojoje bibliotekoje – vienas paleotipas ir du XVI a. II-osios pusė spaudiniai⁴⁵⁰, Vilniaus universiteto bibliotekoje – po vieną paleotipą⁴⁵¹ ir elzevirą⁴⁵², Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje – vienas XVII a. spaudinys⁴⁵³ ir Plungės viešojoje bibliotekoje (paskolintas Žemaičių dailės muziejui) – vienas XVII a. spaudinys⁴⁵⁴.

Lietuvos istorijos archyve išliko trys XVIII a. vidurio Vitebsko kašteliono Marcijono Oginskio bibliotekos katalogai. Juose fiksuojama XVII a. spaudinių, taip pat knygų susijusių su Oginskių gimine⁴⁵⁵, tad yra vilties, kad dalis jų išliko Zalesėje, kurią paveldėjo M. Oginskio senelis M. K. Oginskis. Apčiuomesnių duomenų pateikia sutinkamos provienencijos. Iš jų nustatyta, jog į M. Oginskio biblioteką pateko motinos Olgos Oginskienės knygų rinkinys⁴⁵⁶ bei Salantų dvaro savininko K. Gorskio 750 tomų biblioteka prancūzų, vokiečių ir lenkų kalbomis⁴⁵⁷. Pastarąsias, matyt, M. Oginskis pirko ar kitais būdais įsigijo iš brolio Bogdano, naujojo Salantų dvaro savininko⁴⁵⁸. Kaip 1920 m. nurodė P. Galaunė, po Plungės Oginskių bibliotekos ir archyvo pervežimo į Centralinį valstybės knygyną buvo rasta lietuviškų rankraščių⁴⁵⁹. Kokie tiksliai tai buvo rankraščiai, po šiai dienai neaišku. Bet vienas iš jų saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje. Tai Silvestro Baltramaičio vertimas *Trumpas pamokim's ape užtarima*

2002, balandžio 26 (nr. 17), p. 6, 8.; BRENSZTEJN, Michał. Zbiory prywatne w gubernji kowieńskiej. *Kurjer Litewski*, 1906, październik 14 (27) (nr. 233), s. 2.; BRENSZTEJN, Michał. *Nauka w Republice Litewskiej*. Warszawa, 1934. s. 288, 290–291, 294.

⁴⁴⁷ GALAUNĖ, Paulius. Kurių kultūros turtų būta Lietuvos dvaruose prieš didįjį karą. *Švietimo darbas*, 1920, lapkritis (nr. 11), p. 30–31.

⁴⁴⁸ BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Gyvenimo vieškeliai: medžiaga istorijai*. Šiauliai, 1994, p. 258.

⁴⁴⁹ FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*. Vilnius, 1975, p. 166, 171, 173

⁴⁵⁰ *XV–XVI amžių knygų Kauno bibliotekose = Libri saeculi quinti decimi et sexti decimi ex bibliothecis Caunensibus*: katalogas; sudarė Sigitas Lūžys, Rita Urbaitytė, Irena Vitkauskienė. Vilnius, 2006, p. 5, 189, 278, 305,

⁴⁵¹ *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai*: katalogas / sudarė Nojus Feigelmanas, Irena Daugirdaitė, Petras Račius; [vertėja Diana Bartkutė]. Vilnius, 2003, p. 345–346. Įrš. 1258.

⁴⁵² *Vilniaus universiteto bibliotekos elzevirai*: katalogas / sudarė Vidas Račius. Vilnius, 1994, p. 207. Įrš. 73.

⁴⁵³ *XVI–XVII a. lituanika Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje*. Vilnius, 2007, p. 36. Įrš. 97.

⁴⁵⁴ JUOZAPAITIENĖ, Otilija. Plungės viešajai bibliotekai – 70. *Žemaičių saulutė*, 2009, gruodžio 12 (nr. 25), p. 6.

⁴⁵⁵ *Marcijono Oginskio 1745 ir 1748 metų bibliotekos katalogai*. LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 83.; *Marcijono Oginskio 1750 m. bibliotekos katalogas*. LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 84.

⁴⁵⁶ RAZBADAUSKIENĖ, Genovaitė. Kas naujo apie Oginskių biblioteką?. *Žemaičių žemė*, 1999 (nr. 3), p. 23.

⁴⁵⁷ GALAUNĖ, Paulius. *Ex-librisas Lietuvoje (XVI–XX šimtmečiai)*. Kaunas, 1926, p. 8.

⁴⁵⁸ BRENSZTEJN, Michał. Zbiory prywatne w gubernji kowieńskiej. *Kurjer Litewski*, 1906, październik 14 (27) (nr. 233), s. 2.

⁴⁵⁹ GALAUNĖ, Paulius. Kurių kultūros turtų būta Lietuvos dvaruose prieš didįjį karą. *Švietimo darbas*, 1920, lapkritis (nr. 11), p. 31.

naudingu giviu... par Glogru (1881)⁴⁶⁰. Šio rankraščio spausdinimu rūpinosi M. Oginskis. Deja, spaudos draudimo metais knygelės legaliai išleisti nepavyko⁴⁶¹, tad ji taip ir liko kunigaikščio bibliotekoje. Be retenybių, M. Oginskis turėjo ir XVII–XVIII a. leidinių prancūzų ir lenkų kalbomis. Vien Voltero *Raštų* išliko 45 tomai⁴⁶². Individualius M. Oginskio santykis su knyga dar neatskleistas, bet svarbu pažymėti, jog M. Brenšteinas jį vadino bibliotekos *neįkainojamu gidu*⁴⁶³, tad knygas kunigaikštis išmanė. Kraštotyrininkė Eleonora Ravickienė iš dvariškių atsiminimų užfiksavo, jog per M. Oginskio vardines buvo rengiamos muzikos ir knygos šventės, kuriose dalyvaudavo artimiausi bičiuliai⁴⁶⁴. Remiantis šiais šaltiniais M. Oginskį galime vadinti bibliofilu, o jo biblioteką – bibliofilinę.

Kur kas mažiau žinių turime apie M. Oginskio brolio Bogdano biblioteką Rietavo dvare. Minėtasis M. Brenšteinas ir vėliau juo rėmėsis E. Chwalewikas yra nurodę, jog dvare buvo giminės portretų kolekcija ir archeologinis rinkinys. Apie biblioteką pasakyta tik tiek, kad joje gausu inkunabulų⁴⁶⁵, bet kadangi B. Oginskis bibliotekos knygoje nuosavybės nežymėjo, dabar sunku ir pasakyti, kokie tai buvo leidiniai. Iš kitų šaltinių nustatyta, jog be inkunabulų Rietave buvo ir lietuviškų rankraščių. Dvaro eigulys Vajcekauskis 1874 m. buvo dedikavęs B. Oginskiui savo pasakų rinktinę *Žemaičių pasakos*⁴⁶⁶. Matyt, Vajcekauskis tikėjosi, kad kunigaikštis pasirūpins rankraščio spausdinimu.

Žvelgiant į 1906 metais M. Brenšteino sudarytą Kauno gubernijos privačių rinkinių sąrašą, be kunigaikščių Oginskių bibliotekų, kitų dvarų bibliotekos savo rinkiniais neišsiskyrė⁴⁶⁷. Ne visą ir M. Brenšteinui pavyko aprėpti, nes dvarų Žemaitijoje buvo daug. Kaip nurodo P. Bugailiškis, bibliofilinio pobūdžio asmeninę biblioteką turėjo Zastaručio dvaro (Mažeikių apskr.) savininkas, buvęs Piotro Stolypino vyriausybės Vidaus reikalų ministras bei paskutiniojo Šiaulių bajorų vadovo Boko uošvis⁴⁶⁸. Deja, kas dvarą valdė, bei kur jis buvo pasakyti sunku. Nes P. Stolypinas pats 1906–1911 m. faktiška ir buvo vidaus reikalų ministras. Tiesa, turėjo padėjėją viceministrą Sergejū

⁴⁶⁰ GLIOGERIS, Zigmantas. *Trumpas pamokim̃s ape užtarima naudingu giviu par Glogru* / [vertė Silvestras Baltramaitis]. Peterburgas, apie 1881. VUB RS, f. 1, f. 83. (dedikacija: *Jo Milistai Šviesiausem Kunigaikščiu Mikaloju Oginskiu Telšiu pavieta maršalkai ir prezidantu Ritavo draugistes užtarimo givoliu / pasvent perstatitois*)

⁴⁶¹ ŽUKAS, Vladas. *Tarp knygų prabėgę metai Silvestras Baltramaitis*. Vilnius, 2006, p. 99–100.

⁴⁶² RAZBADAUSKIENĖ, Genovaitė. Kas naujo apie Oginskių biblioteką?. *Žemaičių žemė*, 1999 (nr. 3), p. 23.

⁴⁶³ BRENSZTEJN, Michał. Plungė Telšių apskrityje: jos praeitis ir dabartis / Michalas Brenšteinas; iš lenkų kalbos vertė Kostas Leončikas ; [su D. Kauno komentarais tekste]. *Žemaičių saulutė*, 2002, balandžio 26 (nr. 17), p. 6

⁴⁶⁴ RAVICKIENĖ, Elenora. Mykolo Oginskio bibliotekos likimas. *Plungė*, 1998, rugpjūčio 18, p. 3.

⁴⁶⁵ CHWALEWIK, Edward. *Zbiory polskie* : archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiatek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie : w prządku alfabetycznym według miejscowości ułożone. Warszawa-Krakow, 1927, t. 2, s. 153.

⁴⁶⁶ VAJCEKAUSKIS. *Žemaičių pasakos*. LVIA, f. 1177, ap. 1. b. 5414.

⁴⁶⁷ BRENSZTEJN, Michał. Zbiory prywatne w gubernji kowieńskiej. *Kurjer Litewski*, 1906, październik 13 (26) (nr. 232), s. 2.; Tęsinys. *Kurjer Litewski*, 1906, październik 14 (27) (nr. 233), s. 2–3.

⁴⁶⁸ PELIKSAS, Bugailiškis. *Gyvenimo vieškeliai*: medžiaga istorijai. Šiauliai, 1994, p. 258.

Efimovičius Križanovskį (1862–1935). Jis buvo kilęs iš Kijevo, po Pirmojo pasaulinio karo gyveno Kijeve ir Prancūzijos⁴⁶⁹, tad nežinia ar turėjo kokių ryšių su Žemaitija. Paieška pagal vietovardį taip pat apsunkinta, nes nei Telšių⁴⁷⁰, nei vėlesnėje Mažeikių apskrityse⁴⁷¹ Zastarutis neaptinkamas. Todėl kraštotyrininko atsiminimai pakankamai painūs ir reikalaujantys nemažų patikslinimų. Nepaisant to, P. Bugailiškis apie dvaro biblioteką pažymėjo, jog ji buvusi labai turtinga senais spaudiniais prancūzų, anglų ir rusų kalbomis. Biblioteka po Pirmojo pasaulinio karo dalimis buvo išparduota Rygoje. Jos likučių iš varžytinių buvo pavykę įsigyti Mažeikių teismo antstoliui Urbonui. Iš pastarojo P. Bugailiškis įsigijo 1911–1916 metais Peterburge leidžiamo žurnalo „Ruskij bibliofil“ du tomus⁴⁷². Bibliofilinės spaudos pasirodymas Žemaitijos dvaruose neturėjo būti atsitiktinis, bet tik tolesni tyrimai turėtų atskleisti kam ji priklausė. Nepriklausomos Lietuvos metais daugiau bibliofilų ir knygų kolekcininkų iš vietos dvarininkų tarpo neaptinkame, nors dvarų kultūra neišnyko, bet praėjęs magnatų laikas Nepriklausomoje Lietuvoje atnešė žymiai kuklesnes pragyvenimo sąlygas, su kuriomis dvarininkai turėjo susigyventi. Antra vertus, bibliofilija visada buvo pakankamai retas reiškinys, tad nors ir turint gerus finansinius išteklius, bei paveldėtas turtingas giminių bibliotekas, retas dvarininkas pasiduodavo šiam pomėgiui.

⁴⁶⁹ МИХАЙЛОВСКИЙ, М. Г. Государственный совет Российской империи. Государственные секретари. *Вестник Совета Федерации*, 2008, с. 138. Prieiga per internetą:

<<http://www.council.gov.ru/files/journalsf/item/20080818155340.pdf>>

⁴⁷⁰ *Алфавитный списокъ населенныхъ местъ Ковенской губерніи*. Ковна, 1903, с. 474–475.

⁴⁷¹ *Lietuvos apgyventos vietos* : pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys. Kaunas, 1925, p.143–154.

⁴⁷² PELIKSAS, Bugailiškis. *Gyvenimo vieškeliai: medžiaga istorijai*. Šiauliai, 1994, p. 258.

4.2. Knygos vaidmuo valstiečių bendruomenėje

4.2.1. Valstiečių bibliotekėlės

4.2.1.1. Dydis ir komplektavimo šaltiniai

Valstiečiai – gausiausia Žemaitijos gyventojų grupė, bet tuo pačiu ir mažiausiai išsilavinusi visuomenės dalis. Savaimė suprantama, jei XVI–XVII a. Žemaitijos dvarininkai turėjo tik po keletą ar keliolika knygų, tai valstietis, nė to sau įsigyti negalėjo, nes knygos buvo brangios. Jų butis buvo pakankamai kukli. Pasak Žemaitijos misionieriaus Jurgio Šavinskio 1639 m. pranešimo Vatikanui *kaimiečių lūšnos yra žemos prastos: jie gyvena kareivišku papročiu skurdžiose trobelėse <...>. Lūšnos viduryje ir vasarą, ir žiemą dieną naktį kūrendami židinių pilname dūmų kambaryje dirba savo darbus. Čia yra laikomi kinkomieji gyvuliai, arkliai, jaučiai, paršai ir paršeliai; o šiaudų kraikas atstoja minkštą čiužinį ir lovą*⁴⁷³. Valstiečio gyvenimo pulsas ir gamtajausingis mentalitetas knygos kultūros atžvilgiu veikė konservatyviai. Todėl valstiečių bendruomenės perėjimas nuo žodinės tradicijos link rašto kalbos užtruko iki XVIII a. pabaigos. Tuo metu pakilo švietimas, atsigavo ekonomika, gausiau pradėtos leisti lietuviškos knygos. Formavosi pirmieji knygų rinkiniai, bet kadangi lietuviškos spaudos produkcija apsiribojo tikiybinių ir biografistinių leidiniais, valstietis be maldaknygės, giesmyno, katekizmo ir šventųjų gyvenimų kitų spaudinių nepažino.

Istorikams dar nėra pavykę aptikti duomenų apie XVIII a. valstiečių bibliotekėles, nes jie valdžios represinių organų nedomino, todėl valstiečių kilnojamas turtas nepateko į tardymo bylas. Kitų dokumentų (inventorių, testamentų ir kt.), liudijančių apie turėtus knygų rinkius ar pavienes knygas, taip pat neaptinkama. Antra vertus, XVIII a. pabaigoje valstiečiai išliko mažai raštingi: jiems pilnai pakako skaitymo įgūdžių. XIX a. pr. rašymo mokymas neįėjo į visų Žemaičių vyskupystės parapijinių mokyklų (pvz., Žemaičių Naumiesčio, Pavandenės, Žarėnų ir kt.) dėstomų disciplinų sudėtį⁴⁷⁴. Ši skaitymo ir rašymo išskyrimas išliko pastebimas ir XX a. pr.⁴⁷⁵. Esant šioms aplinkybėms, dažnas valstietis, mokėdamas vien skaityti savo, nuosavybės negalėjo pasižymėti. Knygos be nuosavybės ženklų neinformatyvios: tik retai sutinkamai savininkų įrašai leidžia kalbėti apie jų turėtąs knygas. Tiesa, Žemaitijos valstiečiai kartą pateko į išankstinių prenumeratorių gretas,

⁴⁷³ Pranešimai apie Žemaičių vyskupijos būklę. In *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. XVIII. Vilnius, 2003, t. 3, p. 495.

⁴⁷⁴ PRAŠMANTAITĖ, Aldona. *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis*. Vilnius, 2000, p. 193–206.

⁴⁷⁵ Naujųjų Varnių parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 9, p. 209. (Varnių parapijoje 1919 m. gyveno 2100 gyventojų, iš jų mokačių skaityti buvo 1261 (85 proc.), mokačių rašyti – 300 (15 proc.)); Purvaičiai. *Žemaičių prietelius*, 1925, balandžio 26 (nr. 4), p. 4. (Purvaičiuose (Plungės vls) 1925 m. gyveno 37 ūkininkai, iš kurių 1 mokėjo rašyti, o 3 – skaityti.)

bet tai buvo vienetinis atvejis. Vienuolika Tirkšlių ūkininkų buvo užfiksuota tarp A. Savickio išleistos Tomo Kempiečio knygos *Apey sekima Chrystusa* (1828) prenumeratorių. Knygas iš anksto užsisakė ūkininkai: Tadeušas Batys, Juozapas Jaunius, Domininkas Kynčius, Adomas Lamsargis, Antanas Raudonius, Juozapas Razma, Antanas Razutis, Jurgis Šertvytis, Juozapas Švelnius, Karolis Toleikis ir Tadeušas Varnelis⁴⁷⁶. Tarp M. Valančiaus *Žemajtiu wiskupistę* (2 d.; 1848) prenumeratorių ūkininkų nesutinkame, tad pastarasis 1828 m. paminėjimas vienintelis.

Nuo XIX a. pr. pasirodo ir pirmieji valstiečių provenienciniai įrašai. Deja, ne visada jie būna tikslūs: užmirštama pažymėti knygų įsigijimo laiką ir vietą, tad keičiantis nuosavybei, tampa keblu datuoti ir lokalizuoti. Nors nėra atlikta detali XIX a. lietuviškų spaudinių proveniencinė analizė, bet iš įvairių šaltinių išryškėja keletas pavienių knygų savininkų. Bene pirmoji, vienoje maldaknygėje savo nuosavybę 1830 m. pažymėjusi buvo, plungiškė Petronelė Saudargaitė iš Šarkių kaimo⁴⁷⁷. S. Daukanto *Būdas* (1845), priklausė Lenkimų valstiečiui Kazimierui Paulauskiui⁴⁷⁸. Knygų turėjo ir plateliškis Antanas Švelnevičius iš Kruopių kaimo, 1854 m. palikęs įrašą knygoje *Ewangellie polskie y litewskie* (1774)⁴⁷⁹. Iš 1867 m. proveniencijos sužinome apie veivirženiškio Juozapo Naujoko turėtą šv. Bonaventūros *Ziwață* (1818 ar 1826)⁴⁸⁰. Juozapas Petrauskis iš Girkančių kaimo (Plungės parapijos) 1872 m. už 20 kap buvo pirkęs Vincento Juzumo knygelę *Paskutini wałqnda giwenima žmogaus* (1856)⁴⁸¹. Jonas Budreckis iš Gudalių kaimo (Žemaičių Kalvarijos parapijos) 1877 m. buvo įsigijęs lietuvišką knygelę⁴⁸². Viekiškiškis Jonas Klimavičius iš Sovaičių kaimo 1881 m. turėjo maldaknygę⁴⁸³. Skapiškio apylinkių gyventojas Jonas Michnius 1893 m. nuosavybę buvo pažymėjęs knygelėje *Garbie Diewa* (1862)⁴⁸⁴. Laukuviškis Steponas Dargevičius 1896 m. turėjo mums plačiau nežinomą, dabar Kretingos muziejuje saugomą

⁴⁷⁶ KEMPIETIS, Tomas. *S. Tamosziaus à Kempis zokana kanauniku regularnuju pagal rieda s. Augustina Apey sekima Chrystusa Pona knigas kietures, metuose 1441 paraszytas / o dabar ysz łotiniszkos ant žemaytyszkos kałbas diel nuopelna dusziu nobažnu yszgulditas par kuniga Antona Sawicki Tyrkszluse*. Wilniuje, 1828, p. [4].

⁴⁷⁷ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 9.

⁴⁷⁸ DAUKANTAS, Simonas. *Būda senowęs – lėtuwiū kalnienū ir žemajtiū / iszraszę pagał senowęs rasztū Jokyb's Łaukys*. Petropilie, 1845. [2], 9, [2], 252 [4] p. [antrasis viršelis]. LNB B18420.

⁴⁷⁹ *Ewangellie polskie y litewskie tak niedzielne jako y wszystkich swiāt, które w kościele katolickim według rzymskiego porzādku przez cały rok czytają* : z przydatkiem tych ewangelij, ktorych nie stawało. W Wilnie, 1774, p. [1]. VUB LR1052.

⁴⁸⁰ BONAVENTURA, šv. *Ziwas Pona ir Diewa musu Jezusa Chrystusa, tay ira Kielas iszganima kuriu Ponas Jszganitoies ir Atpyrktoies musu Jezusas Chrystusas pry ateima sawa ant swieta diel atpyrkima ir iszwalninima isz maces szietona gimynes žoniu*. Wilniaus, [1818 ar 1826]. p. [1]. Juozo Stropaus nuosavybė. Vilnius.

⁴⁸¹ JUZUMAS, Vincentas. *Paskutini wałqnda giwenima žmogaus ant szio swieta diel naudos kajp lignonu tejp ir swejku / zemajtiszkej parasse kunigas Wincentas Juzumowicze*. Wilniuj, 1856. p. 1, 5. VUB LR10142

⁴⁸² SPIEČIŪTĖ, Sondra. Rankraštinis įrašas kaip knygos ženklas senosiose lietuviškose knygose. In *Bibliotekos metraštis*: 1995. Vilnius, 1997, p. 57.

⁴⁸³ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 10.

⁴⁸⁴ *Garbie Diewa* : knigiele jaunumenej pawesta : [maldaknygė]. Wilnuij, 1862. 288 p. [antrasis viršelis]. VUB LR6702

knygele⁴⁸⁵. Nors tarp šių pavienių savininkų neaptinkame didesnių knygų rinkinių, bet knygų savininkų įrašai yra argumentuoti paliudijimai apie pirmąsias valstiečių turėtas knygas.

Tipinės XIX a. vidurio Žemaitijos valstiečio bibliotekėlės vaizdą yra atskleidęs aušrininkas J. Šliūpas (1861–1944). Jis buvo kilęs iš Gruzdžių valsčiaus Rakandžių kaimo. Pasak aušrininko, sulaukęs septinių metų buvo perskaitęs visas šeimoje turėtas knygas: M. Valančiaus knygų *Wajku kningiele* (1868), *Kantyczkas, arba Kninga giesmiu* (nežinia kokio leidimo), *Paugusiu žmoniu kningiele* (1868), *Paļangos Juze* (1869), *Žiwataj szwētujū* (1858 ar 1861), *Seną aukso altorių* (nenurodyta laida), J. S. Dovydaičio *Sziauleniszkis senelis* (kažkuri iš 3 d.; 1860–1864), M. Olševskio *Broma atwerta ing wiecznasti* (nenurodyta laida) ir dar vieną knygele įvairdyta kaip *Mūką J. Kristaus*. Be jų Šliūpai turėjo ir skrynią lenkiškų leidinių⁴⁸⁶. Apie panašią bibliotekos sudėtį liudija ir J. Mickevičiaus užrašyti Agnieškos Salienės, gyvenusios Rapšaičių kaime Plungės valsčiuje, atsiminimai. Anuot pateikėjos, Salių šeimos bibliotekėlėje buvo šios daugelio laidų susilaukusios knygos: M. Valančiaus *Paļangos Juze*, *Pasakojimas Antano Tretininko*, taip pat *Seno ir Naujo įstatymo istorija*, *Mikaldos knygelė*, *Genovaitės gyvenimas*, *Giesmynas* (kantičkos), *Jėzaus Kristaus gyvenimas*, maldaknygės *Aukso aktorius* ir *Šaltinis*. Saliai kasmet taip pat pirkdavo ir vieną kalendorių⁴⁸⁷.

Gausesnės ir tikslesnės žinios apie valstiečių bibliotekėles pasiekia iš XIX a. pabaigos. Lietuviškos spaudos draudimo metais, persekiojant knygnešius, į žandarų akiratį pateko vienuolika Žemaitijos valstiečių bibliotekėlių. Chronologiškai jos išsidėsto taip: 1892 m. – 2, 1895 m. – 2, 1898 m. – 1, 1899 m. – 1, 1900 m. – 1, 1901 m. – 2, 1902 m. – 1, 1903 m. – 1. Pagal dydį gausiausios buvo Roko Girždio (Kubilių k. Gargždų valsč.), turėjusio 67 knygas, Klemento Gudo (Tarvydų k. Žarėnų valsč.) – 56, Juozo ir Kazio Silkauskų (Dargių k. Sedos valsč.) – 39, Jono Lapkaus (Santeklių k. Vieksnių valsč.) – 25. kitos valstiečių bibliotekėlės neperžengė keliolikos leidinių ribos⁴⁸⁸. Aptiktos valstiečių bibliotekėlės buvo konfiskuotos ir didžioji dalis leidinių sunaikinta.

Žandarų nesusekta ir nesunaikinta liko Stasio Cvirkos iš Papiškio (Veliuonos parapijos) bibliotekėlė, kurią valstietis dalijosi su aplinkiniais gyventojais⁴⁸⁹. Ražų kaime (Gruzdžių valsč.) gyveno ūkininkas Jonas Lideikis. Jo brolis kun. Juozas Lideikis turėjo knygų rinkinį, kuris po kunigo mirties atiteko broliui Jonui. Pastarasis gyvenęs Ražuose garsėjo savo erudicija: buvo gerai susipažinęs su istorija, literatūra, tautosaka ir žemės ūkio naujovėmis. J. Lideikis turėjo bičiulių,

⁴⁸⁵ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygų ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 9–10.

⁴⁸⁶ ŠLIŪPAS, Jonas. *Rinkiniai raštai*. Vilnius, 1977. p. 260–261.

⁴⁸⁷ MICKEVIČIUS, Juozas. *Tėvų ir protėvių žemė*. Vilnius, 2009, kn. 2, p. 205.

⁴⁸⁸ MERKYS, Vytautas. Lietuvos valstiečių bibliotekėlės XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. In *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos: Teminis mokslo darbų rinkinys*. Vilnius, 1985, p. 192–195.

⁴⁸⁹ KALUŠKEVIČIUS, Benjaminas; MISIUS, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*. Vilnius, 2004, p. 97.

kurie jam knygas siuntė iš Amerikos. Nors stokojame tikslių duomenų apie bibliotekos dydį, bet iš N. Petraitytės pateiktų duomenų galime manyti, jog joje būta iki šimto leidinių⁴⁹⁰.

Nasrėnų ūkininko ir bibliofilo Juozapo Stropaus (1860–1936) asmeninė biblioteka carinės Rusijos metais taip pat išliko nenukentėjusi. Ūkininkas buvo pasižymėjęs knygnešys, savotiškas ryšininkas tarp Kretingos vienuolyne kalėjusių kunigų ir Mažosios Lietuvos leidėjų. J. Stropus iš kretingiškių paimdavo rankraščius ir pristatydavo juos į Mažąją Lietuvą. Ūkininkas buvo visuomeniškai aktyvus, reiškėsi lietuviškoje periodinėje spaudoje „Tėvynės sarge“ ir „Vilniaus žiniose“⁴⁹¹. Bibliofilas asmeninę biblioteką pradėjo kurti dar lietuviškos spaudos draudimo laikais. Turėjo legalių (M. Valančius *Žemajtiu wiskupistę* (2 d.; 1848), S. Daukantas *Būda senowęs* (1845) ir *Pamôkimą kajp rinkti medīnės sieklās* (1849)⁴⁹²) ir nelegalių (pvz., M. Valančius *Mokslas Rima-kataliku suraszitas ir iszspauostas diel paugusiu žmonių* (1900?)⁴⁹³ „Auszros“ ir „Varpo“ komplektų) spaudinių. Po lietuviškos spaudos atgavimo J. Stropus biblioteką pildė pirkiniai iš aplinkinių knygynų ir bičiulių, kurie knygas siūsdavo net iš Amerikos. Ūkininkas mėgo gerai įrištas knygas, o laikraščių komplektus veždavo įrišti į Kretingą⁴⁹⁴. J. Stropus turėjo bibliotekos katalogą ar rankraštinį sąrašą⁴⁹⁵, nuosavybę žymėjo rankraštiniu įrašu: *Juzupa Stropaus / Nasrienu* ir inventoriniu numeriu. Kol neturime J. Stropaus asmeninės bibliotekos rekonstrukcijos, nustatant jos dydį gelbsti knygų inventoriniai numeriai. Pats didžiausias knygos numeris, kokį teko aptikti, yra 1090. Juo buvo pažymėta Petro Vileišio knygelė *Ukiškos draugystės įvairiuose kraštuose* (1901)⁴⁹⁶. J. Stropus knygas skolino aplinkiniams gyventojams, todėl asmeninė biblioteka buvo daugiau ar mažiau prieinama platesniam skaitytojų ratui⁴⁹⁷.

Stokojame tyrimų ir duomenų apie Nepriklausomos Lietuvos metais valstiečių turėtas bibliotekėles. Be V. Kisarausko suregistruotų knygos ženklų, tarp kurių pateko dalis XX a. pr. antspaudo, didesnių apibendrinamų turinio darbų neturime. Ekslibriso, antspaudo ar lipdės vartojimas neabejotinai liudija apie bibliotekų dydžius, nes šie nuosavybės ženklai paprastai yra įsigyjamai, kai turima ne kelias ar keliolika knygų, o kelias dešimtis ar šimtus spaudinių. Savo

⁴⁹⁰ PETRAITYTĖ, Nijolė. Knygos keliu: gruodžių skaitymo tradicijos ir dabartis. In *Gruzdžiai*. Vilnius, [2010], d. 2, p. 9–10 (rankraščio teisėmis).

⁴⁹¹ KALUŠKEVIČIUS, Benjaminas; MISIUS, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*. Vilnius, 2004, p. 450.

⁴⁹² KAUNAS, Domas. Nasrėnų knygus Juozapas Stropus. *Žemaičių bibliofilas*, 2009, vasario 12 (nr. 5), p. 2.; *Pamôkimą kajp rinkti medīnės sieklās / pargôldę išz gudū kalbos i žamajtiū kalbą Jonas Purwys*. Petropilie, 1849, p. 1. LNB A 3/849.

⁴⁹³ KANTAUTIENĖ, Lina. Bibliofilo Kazio Griškės palikimo apžvalga. *Lietuvos muziejai*, 2008, nr. 2, p. 28–31.

⁴⁹⁴ KAUNAS, Domas. Nasrėnų knygus Juozapas Stropus. *Žemaičių bibliofilas*, 2009, vasario 12 (nr. 5), p. 2.

⁴⁹⁵ KAUNAS, Domas. Juozapas Stropus. In *Lietuvos knygos veikėjai* [Elektroninis išteklius] = *The workers of the Lithuanian book*: biografijų žodynas / vyr. redaktorius Domas Kaunas; sudarytojas Osvaldas Janonis; techninė redaktorė Iveta Jakimavičiūtė ... [et al.]. Vilnius, 2004. 1 skaitmeninė plokštelė (CD-ROM).

⁴⁹⁶ KANTAUTIENĖ, Lina. Bibliofilo Kazio Griškės palikimo apžvalga. *Lietuvos muziejai*, 2008, nr. 2, p. 29.

⁴⁹⁷ KAUNAS, Domas. Nasrėnų knygus Juozapas Stropus. *Žemaičių bibliofilas*, 2009, vasario 12 (nr. 5), p. 2.

knygas antspaudu žymėjo Juodupio kaimo (Veiviržėnų valsč.) gyventojas Matas Dambrauskas. Jas rankraštiniai įrašais arba spaudu ženklino ir poetas Jonas Krikščiūnas-Jovaras⁴⁹⁸. Savo asmeninę biblioteką valstietis pradėjo kaupti dar 1904 m. ūkininkaudamas gimtuosiuose Kalniškiuose (Klovainių valsč.). Poetas knygas tausėjo, todėl brošiūruotas stengėsi įsirišti. Pinigų negailėdamas per keturis dešimtmečius Jovaras buvo sukūręs apie 2000 tūkstančių dydžio asmeninę biblioteką, su kurią 1946 m. įsikraustė gyventi į Šiaulius⁴⁹⁹. Tai išskirtinės reikšmės biblioteka, savo dydžiu ir verte jai neturėjusi sau lygių tap kitų kaimo inteligentų.

Nors tyrimų stokojame, bet Jovaro ir J. Stropaus asmeninė bibliotekos, daugiau išimty, nei ryškios tendencijos. Valstiečiai knygų turėjo nedaug. Jų savišvietos poreikiai buvo minimalūs, todėl namų bibliotekėlės įprastai keliasdešimties leidinių dydžio neperžengdavo. Ne dažnas šviesesnis ūkininkas, paprastai mokytas, imdavosi komplektuoti didesnes asmenines bibliotekas. Žmonės buvo gana tamsūs, todėl, jei tikėtume periodinėje spaudoje skelbtomis žinutėmis, kartais knygas jie net sąmoningai naikino. Po K. Mikalčiaus Šiaulaičių kaimo (Šiaulėnų valsč.) gyventojų 1928 m. arešto už antivalstybinės spaudos laikymą, apylinkių moteriškės buvo pradėjusios deginti visus leidinius, išskyrus maldaknyges. Tai buvo daroma sąmoningai, nes bijota, jog už turimą spaudą galima nukentėti⁵⁰⁰. Nepaisant aprašyto įvykio, Nepriklausomos Lietuvos metai buvo pats palankiausias laikas skliti knygai po ūkininkų sodžius.

4.2.1.2. Kalbinė ir tipologinė charakteristika

XIX a. III-oje dešimtmecio Žemaičių vyskupo J. A. Giedraičio pastangos išplėsti parapinių mokyklų tinklą buvo gana vaisingos. Remiantis Aldonos Prašmantaitės pateiktais duomenimis, galima teigti, jog parapinėse mokyklose buvo mokoma įvairių disciplinų, bet jų skaičius ir kokybė priklausė nuo mokytojo pasirengimo. Parapijų klebonai dažnai mokytojams nekėlė didesnių reikalavimų, tad tipinis mokymo turinys susidėjo iš skaitymo, rašymo, skaičiavimo ir katekizmo. Paprastai mokyta lietuvių kalbos, bet atskirose mokyklose (pvz., Sedos, Gruzdžių, Luokės, Kretingos, Alsėdžių, Kvėdarnos, Laižuvos, Tryškių ir kt.) – lenkų kalbos⁵⁰¹. Todėl nuo XIX a. pr. į valstiečių bibliotekas galėjo patekti spaudinių ne vien lietuvių, bet ir lenkų kalba. Antra vertus, XIX amžiuje pasaulietinio turinio lietuviškų knygų buvo leidžiama nedaug, tad valstietis galėjo rinktis tik sau gerai pažįstamus tikybinis leidinius. Gana aiškiai tai yra pastebėjęs minėtasis Biblijos draugijos narys R. Pinkertonas, 1816 m. keliavęs per Žemaitiją. Kai misionierius už suteiktą

⁴⁹⁸ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 41, 61.

⁴⁹⁹ NARBUTAITĖ, Gražina. Poeto Jovaro asmeninė biblioteka. *Knygotyra*, 1997, t. 33, p. 154.

⁵⁰⁰ Savo šešėlio baidosi. Šiaulėnai. *Žemaitis*, 1928, lapkričio 30 (nr. 47), p. 3. Parašas: Valstietis

⁵⁰¹ PRAŠMANTAITĖ, Aldona. *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis*. Vilnius, 2000, p. 193–208.

pagalbą vienam Tytuvėnų apylinkių valstiečiui įteikęs J. A. Giedraičio *Naujas Istatimas Jezaus Christaus Wieszpaties musu* (1816), ši neva atsakęs: – *Nors aš ir nesugebu skaityti – kalbėjo jis, – bet mano žmona gera skaitytoja ir laisvai skaito maldaknygę. Kokia ji bus laiminga, galėdama prie to pridurti evangeliją!*⁵⁰². Atrodytų, jog toje valstiečių šeimoje buvo tik maldaknygė, kurią papildė J. Pinkertono dovanota knyga.

Žemaitį valstietį labiausia domino lietuviška spaudos produkcija, nes maldaknygės, giesmynai ir katekizmai visiškai patenkino ribotus jo poreikius, todėl lenkiška spauda juos mažai interesavo, nors kartais būta spaudinių ir šia kalba. Minėtieji Šliūpai, turėję dėžę lenkiškų leidinių, bei plateliškis A. Švelnevičius su savo *Ewangelię polskie y litewskie* (1774) reprezentuoja lenkiškos spaudos savininkus, bet tai nebuvo masinis reiškinys. Iš Žemaitijos valstiečių 1892–1903 m. žandarų konfiskuotose bibliotekėlėse lenkiškų leidinių neaptinkama⁵⁰³. Matyt, ir kitose valstietiškos bibliotekėlėse lenkiškos spaudos neturėjo būti gausiai. Šias tendencijas apsprendė ir knygnešių gabenti leidiniai, kurie beveik vien išimtinai buvo lietuviški. Iš policijos susektų Žemaitijos valstiečių bibliotekėlių pačią gausiausią turėjo Kubiliškių vienkiemio (Gargždų valsč.) ūkininkas Rokas Girdžys (g. 1868). Jo bibliotekėlė, susidedanti iš 67 leidinių, buvo konfiskuota 1901 m. spalio 10 d. R. Girdžys buvo baigęs Rucavos (Latvija) triklasę mokyklą. Vėliau jaunuolis pusmetį studijavo Liepojos gimnazijoje, bet dėl ligos mokslus turėjo apleisti ir apsigyventi tėvų ūkyje Kubiliškiuose. J. Girdžys ūkininkaudamas palaikė santykius su Juozu Tumu-Vaižgantu, kurio rankraščius padėdavo pristatyti Mažosios Lietuvos leidėjams. Ūkininkas pats užsiėmė knygnešystę⁵⁰⁴, todėl turėjo geras sąlygas įsigyti įvairesnių ir pigesnių leidinių tiesiai iš pirmų rankų. Per pasienio sargybinių ir akcizininkų surengtą kratą prie R. Girdžio jaujos šiauduose buvo rasta skrynia su knygomis ir laikraščiai. Jų sąrašą yra paskelbęs A. Tyla. Istoriko suminėtas R. Girdžio knygas suskirsčius paskirties adresato požymiu, matome, jog apsišvietusį ūkininką labiausiai domino: grožinė literatūra (39 proc.), mokslo populiarinamieji (31 proc.), laisvalaikio skaitymo (9 proc.) ir masiniai politiniai (9 proc.) leidiniai. Mažesnio dėmesio susilaukė mokomoji (4 proc.), tikibinė (4 proc.) ir žinytinė (4 proc.) spauda. Iš periodinių leidinių aptikti tik du Šenandore (JAV) leidžiamos „Dirvos“ numeriai. Tarp konfiskuotų leidinių rasti du knygų prekybos katalogai rodo, kad R. Girždys sekė Mažojoje Lietuvoje pasirodančias knygų naujienas. Svarbu pažymėti, jog jis turėjo beveik visas XIX a. pab. išėjusias lietuviškas Lietuvos istorijas: S. Daukanto *Budas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių* (1892) ir *Lietuvos istorija* (2 d.; 1897), Maironio

⁵⁰² PINKERTON, Robert. *Russia, or Miscellaneous Observations on Past and Present States of that Country and Inhabitants*. In *Senoji Lietuvos literatūra*. Vilnius, 1993, kn. 3, p. 336.

⁵⁰³ MERKYS, Vytautas. Lietuvos valstiečių bibliotekėlės XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. In *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos: Teminis mokslo darbų rinkinys*. Vilnius, 1985, p. 192–195.

⁵⁰⁴ KALUŠKEVIČIUS, Benjaminas; MISIUS, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*. Vilnius, 2004, p. 149–150.

Apsakymai apie Lietuvos praeigą (1891), kažkokia „Lietuvos istorija“, matyt, Konstancijos Skirmuntaitės *Istorija Lietuvos trumpai apsakytą* (1888), taip pat jis buvo įsigijęs tautosakinio turinio Edmundo Veckenstedto knygą *Mythai, pasakos ir legendos Žiamaicziu* (1897). Gausus įvairaus turinio savišvietos spaudinių kiekis liudija, jog R. Girdžys atstovavo apsišvietusio ūkininko tipą⁵⁰⁵. Jis neabejotinai buvo nevienintelis apsišvietęs valstietis, bet vienas iš nedaugelio, kuris labiau rinkosi pasaulietinio turinio spaudą nei maldaknygę. Plačiau nenagrinėdami konfiskuotų bibliotekėlių, paminėsime tik tiek, jog jose vyrauja tikiybinių spaudinių, kartais sudarydami visumą (pvz., Mykolo Juzepaičio – iš viso 16, Jono Jurgutaičio – iš visos 11) turėtų leidinių⁵⁰⁶.

Asmeninė biblioteka, kokia ji maža bebūtų, visada atspindi savininko interesus, todėl valstiečiai, užimti įvairiais visuomeniniais reikalais, komplektavo universalesnio tipo bibliotekėles. Vienas iš jų – Plungės apylinkių ūkininkas Jonas Pakalniškis. Jis buvo parapijos maršalka ir valsčiaus teismo narys. Pasak anūko A. Pakalniškio, senolis turėjo S. Daukanto *Lietuvos istoriją* (2 d.; 1897), kažkurią daugel kartų perleistą „Kristaus gyvenimą“ laidą, bet to, jis kasmet pirkto salantiškio A. Bendiko leidžiamą *Kelejuo* (1904–1928) kalendorių. Retkarčiais ūkininkas ir laikraščių įsigydavo⁵⁰⁷. Atrodo, jog caro laikais bibliofilas J. Stropus tai taip turėjęs pareigas ar tarnybą, todėl su įvairiais reikalais vykdavęs į Salantus ir Kretingą. Jis leidinių buvo sukaupęs kur kas daugiau nei R. Girdžys, bet pakankamai mažai žinome apie jo bibliotekos sudėtį. D. Kauno įsigytas J. Stropaus sudarytas rankraštinis katalogas apima tik 152 bibliografinius įrašus, padarytus apie 1921 m. sudarant sąrašą. Jame suregistruota tik septintoji turėtos asmeninės bibliotekos dalis, todėl vargiai ši dalis gali reprezentuoti visą šviesuolio biblioteką, kuri buvo kuriama iki bibliofilo mirties (1936). Plačiau nesusipažinę su rankraštiniu katalogu, galime paminėti, jog J. Stropaus biblioteka buvo gausi pasaulietinio turinio leidinių (pvz., Petro Vileišio *Ukiškos draugystės įvairiuose kraštuose*, 1901) nors turėta ir tikiybinių. Be knygų, J. Stropus komplektavo ir temiškai įvairią periodinę spaudą, kurią įrišdavo pas knygrišius⁵⁰⁸. Savo visuomenine veikla garsėjo ir poetas Jovaras. Jo biblioteką iš „Aušros“ muziejuje saugomų leidinių yra rekonstravusi G. Narbutaitė. Bėda tame, kad išliko tik penktoji (o gal net mažesnė?) Jovaro asmeninės bibliotekos dalis, į kurią pateko nemažai sovietmečio leidinių. Iš poeto bibliotekos šiuo metu išlikę 395 pavadinimų 448 knygos ir brošiūros, bei 367 įvairios periodikos numeriai. Todėl dabar tik bendrais bruožais galima nužymėti jos tarpukarinių laikų sudėtį. Jovaras, tvarkymo tikslais skirstydamas bibliotekos knygas, pats pirmenybę teikė teminei sudėčiai. Jis turėjo savotišką 11 skyrių klasifikaciją, paremta teminiu

⁵⁰⁵ TYLA, Antanas. XIX a. pabaigos išsilavinusio Žemaitijos valstiečio bibliotekėlė. In *Kraštotyra*. Vilnius, 1975, p. 119–122.

⁵⁰⁶ MERKYS, Vytautas. Lietuvos valstiečių bibliotekėlės XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. In *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos: Teminis mokslo darbų rinkinys*. Vilnius, 1985, p. 192–195.

⁵⁰⁷ PAKALNIŠKIS, Aleksandras. *Metai praeitį*: prisiminimai. Čikaga, 1976, p. 96–97.

⁵⁰⁸ KAUNAS, Domas. Nasrėnų knygius Juozapas Stropus. *Žemaičių bibliofilas*, 2009, vasario 12 (nr. 5), p. 2.

suskirstymu. Didžiausią dėmesį poetas rodė mėgiamai literatūrai, todėl pirmąsias raides A, B ir C, kuriomis žymėdavo leidinius, skyrė jai. Žemdirbys be G skyriaus, apėmusio žemės ūkio leidinius, apsieiti negalėjo. Jis taip pat domėjosi istorijos, filosofijos klausimais (D), medicina (J), religija (L), skaitymo vadovėliai (M) bei kitais dalykais, kuriuos žymėjo K ir P raidėmis, bet jie turiniu tokie margi, kad sunku ir pasakyti, ką norėjo šiomis raidėmis Jovaras norėjo įvardyti⁵⁰⁹.

Daugelis valstietiškų bibliotekų buvo sunaikinta Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais, bet didžiausias joms smūgis buvo melioracija. Sovietiniais metais valstiečiai, naujieji kolūkiečiai, besikeliantys į gyvenvietes buvo linkę naikinti buvusias bibliotekėles, tad spaudos paveldo praradimai tapo didžiuliai kliūtimi rekonstruojant tipines valstiečių bibliotekėles. Jas teminiu požiūriu galėtų reprezentuoti mums gerai pažįstama Žadeikių kaimo (Endriejavo seniūnija) gyventojų Petro Kairio vietinės kilmės spaudos sanauja (68 knygos, 7 kalendoriai, bei periodika). P. Kairys, buvęs „Kovo 8“ kolūkio (1972 m. kolūkis pervadintas Ablingos vardu) elektrikas, savo mėgėjišką spaudos kolekciją sukaupė iš griunamų apylinkių ūkininkų sodybų paskutiniiais melioracijos metais⁵¹⁰. Jo turimi leidiniai gana objektyviai reprezentuoja buvusią valstiečių bibliotekėlių sudėtį, nes P. Kairys surastų leidinių neatrinkinėdamas ėmė viską, ką pasitaikydavo rasti. Teminiu atžvilgius išanalizavus žadeikiškio spaudos kolekciją pastebime, jog Nepriklausomos Lietuvos metais vietos ūkininkai labiausia domėjosi žemės ūkio klausimais. Juos domino augalininkystės (pvz., cukrinių runkelių – Marquart Benno *Cukrinių runkelių auginimas*, 1933; pašarų – J. Tonkūno *Dobilų auginimas: Pašarui ir sėklai*, 1931), gyvulininkystės (pvz., M. Ambrozo *Kaip užauginti geros rūšies bekoninę kiaulę*, 1938; J. Aous-Aouko *Skūros, kailiai, šeriai, plunksnos ir jų sudorojimas*, 1936), sodininkystės (Prano Rimkaus ir Prano Senvaičio *Pelningo sodo įruošimas ir jo priežiūra*, 1929) naujovės. Be šių praktinio turinio leidinių, kurie buvo svarbūs ūkininkavimui, valstiečiai žymiai mažiau dėmesio kreipė į istorijos, filosofijos, politikos problemas. Kiek daugiau jiems rūpėjo įvairūs tikibiniai leidiniai, kurių pas P. Kairį buvo aptikta nemažai, bet savo gausa jie neprilygo žemės ūkio spaudiniams. Valstiečiai toliau pirko kalendorius, į kuriuos žymėjo savo kasdieninius darbus⁵¹¹.

⁵⁰⁹ NARBUTAITĖ, Gražina. Poeto Jovaro asmeninė biblioteka. *Knygotyra*, 1997, t. 33, p. 154–156.

⁵¹⁰ Pasakojas Pranas Kairys, g. 1924. IX. 9., gyv. Žadeikių k. (Endriejavo seniūnija, Klaipėdos raj.). Užrašė Tomas Petreikis 2009 m.

⁵¹¹ Prano Kairio, Žadeikių k. (Endriejavo seniūnija, Klaipėdos raj.) spaudos rinkinys.

4.2.2. Individuali knygos raiška

4.2.2.1. Nuosavybė žymėjimas ir jos apsauga

Knyga – brangi vertybė. Valstietis savo nuosavybę norėjo įteisinti ir apsaugoti. Todėl turėtąsias knygas stengėsi ženklinti įvairiais nuosavybės ženklais, bet jų knygos apsaugai nepakako. Imtasi nesažiningą skaitytoją, pasisavinusį vertybę, išpėti, pagraudenti, grasinti, užkeikti ar pažadėti atlygį už knygos gražinimą teisėtam savininkui. Knygos nuosavybės žymėjimas ir jos apsauga egzistavo nuo pirmųjų bibliotekų atsiradimų laikų, tad šis reiškinys buvo būdingas visoms gyventojų grupėms, bet ne vienodai svarbus išliko istorijos kaitoje. Tai priklausė nuo knygos vertė suvokimo. Kuo ji buvo labiau sureikšminama, tuo jos apsaugai imtasi daugiau priemonių. Kadangi valstietijai knyga ilgai išliko svarbia vertybe, tad jų įvairaus turinio rankraštiniai įrašai sutinkami iki XX a. vidurio ir vėliau.

Įsigijus knygą kiekvienam savininkui norisi ją paženklini, kad netekties atveju leidinį būtų galima atpažinti ir įrodyti savo nuosavybę. Nuosavybės įrašai ir ženklai paprastai dedami knygų viršelių vidinėse pusėse, priešlapiuose, antraštiniuose lapuose, bet kartais ir kituose knygos puslapiuose. XIX–XX a. pr. jie buvo užrašomi lietuvių (lotynų abėcėle ir kirilika), lenkų ir rusų kalbomis. Iš ankstesnių XIX a. pr. įrašų sutinkamų lenkiškų, o nuo XIX a. II-osios pusės pasitaiko ir lietuviškų (kirilika) bei rusiškų nuosavybės įrašų.

Knygos nuosavybės žymėjimas turėjo būdingas užrašymo formas. Tipinis pavyzdys būtų K. Paulauskio paliktas lenkiškas įrašas S. Daukanto *Būde* (1845). Jis skelbė: „Knyga priklauso Kazimierui Paulauskiui iš Lenkimų parapijos Plaušų, o jei pavyktų ją surasti tada prašau atiduok į mano rankas arba pristatyk į Lenkimų bažnyčią. Rašiau 1852 metais sausio 25 dieną“ (lenk.: *Książska należy do Kazimierza Pawłowskiego Parafyi Linkimi ze wsi Plauwszin aeisli trapisję zgrobic to Proszę odai do rynki moie albo do Koscola Linkimskiego Dał 1852 roki Miesiąca Janware 25 dnia*)⁵¹². K. Paulauskio paliktas įrašas netaisyklinga lenkų kalba rodo, jog knyga priklausė smulkiam bajorui ar valstiečiui. Tai gana tipinis nuosavybės žymėjimas, kuriame yra visi svarbiausi elementai: savininko vardas ir pavardė, jo gyvenamoji vieta, įrašo metais bei radinio pristatymo vieta (čia nurodytas pats savininkas ir bažnyčia). Ne visada savo paliktuose įrašuose valstiečiai taip plačiai detalizuodavo. Jie dažnai pasitenkindavo pažymėdami savininko vardą ir pavardę, kaimą ar parapiją, bei įrašymo metus. Laukuviškis S. Dargevičius vienoje maldaknygėje buvo pažymėjęs: *Tos knygos Walditojas Stefonas Dargewice Laukuvos Parakwijes 1896, M.*⁵¹³. J. Michnius pasitenkino trumpesniu įrašu be vietovardžio: *Szitoj kniga prigul ant Jonu Michniauc*

⁵¹² DAUKANTAS, Simonas. *Būda senowęs – lėtuwiū kalnienū ir zámajtiū / iszraszę pagal senowęs rasztū Jokyb's Łaukys. Petropilie, 1845. [2], 9, [2], 252 [4] p. [antrasis viršelis]. LNB B18420.*

⁵¹³ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 9.

1893 *Mietai*⁵¹⁴. Dažniau įrašuose buvo atsisakoma metų nei vietovardžių, nes datavimas nebuvo toks svarbus. Todėl Salomėja Zalernata (įrašas: *Ta Kniga Salome Zalernatos ISZ Kretingos*⁵¹⁵), Jonas Žadvydis (įrašas: *Та книга Ионас Жадвидос тис Седос Фараквије содас Грустис прашом атнешти и зокристїј*⁵¹⁶), Antanas Rimkevičius (įrašas: *принадлежитъ Солдату Антону Рымкевичъ деревни Жили*⁵¹⁷) ir kiti nurodė savo gyvenamąją vietą. Nepaisant šių pavyzdžių, atskiriems valstiečiams atrodė, jog knygose užtenka pasižymėti tik vardą ir pavardę. Aplinkiniai kaimiečiai savus gerai pažinojo, todėl nesitikėjo, kad jų turimos knygos kada nors galėtų nuklysti toliau už kaimo ar parapijos ribų. Deja, tokie įrašai mažai informatyvūs, nes vien tik iš pavardės sunku pasakyti iš kurio regiono knygos savininkas galėjo būti. Knygnešystės epochoje naujus leidinius buvo iš vis pavojinga kaip nors ženklinti, nes įtarimo atveju knygnešyste buvo lengviau įrodoma.

Be pagrindinių nuosavybės elementų, prie įrašų buvo pridedami ir pagraudenimai, palinkėjimai bei užkeikimai. Jie savo turiniu gana įdomūs. Tai savotiškos liaudies kūrybos smulkmenos. Deja, ne visas išlikęs, bet labai vaizdingas, su rimo elementais yra Martyno Filipaičio iš Judėnų kaimo paliktas įrašas *Sename aukso altoriuje* (1861). Savininkas knygos priešlapyje įrašė: *Ta kninga diel garbes Diewa [...] Dangus mata Tiewas Je [...] tums kada pamesty [...] mon pamesty Tey kninga [...] [...]noda Atneszty i Judieniu soda Atidoity i rąkas Filip Martyna [...] tay garbinsiu kožna dina, [...] paczestawosiu, [di]dey padiekawosiu Jey kas tą pawoktum To [...] pakorotum Tai jey neatydutum Tas Amžinay prazutum, [...] ta radis nedziaukies Kas blogu misliu liaukies Ne pykik už nieka, Kad neipultumy i grieka Filipaycze*⁵¹⁸. Įdomus ir veivirženiškio J. Naujoko paliktas įrašas šv. Bonaventūros *Ziwate* (1818 ar 1826). Jis priešlapyje įrašė: *Tun knygo luczney waldimyras yra Jozupas Nauyokas isz sodus Dobeleyes parakweyes Wewrzino [.] sikes trupeyes iduute kica kitam tame tarpe nabežina kas Anas batur teype yr prapol [.] tame tarpe kai taypet tums nepiks su senu*

⁵¹⁴ *Garbie Diewa* : knigiele jaunumenej pawesta : [maldaknygė]. Wilnų, 1862. 288 p. [antrasis viršelis]. VUB LR6702

⁵¹⁵ *Naujas Istatimas Jezaus Christaus Wieszpates musu / lietuwiszku lezuwiu iszgulditas par Jozapa Arnulpa kunigaykszti Giedrayti wiskupa Žiemayciu, ženklinika s. Stanislowo. Wilniuje, 1816 . [20], 389 p. [priešlapis] VUB LR596*

⁵¹⁶ *Senas auksa altorius, arba Surynkimas iwayriu maldun ir giesmiun, Diewa baymingam katalikuy wysokiunsy atsyėjimunsy reykalingu* : parweyzietas ir su pridieimu trumpa pamokima apėy sakramėta pakutos s. ir nekuriun reykalingesniu maldun ir giesmiun, ysz nauja spaustuwien paduotas. Wilniuje, 1859. 571, [5] p. [pridėtiniai tušti lapai] VUB LR10159

⁵¹⁷ OLŠEVSKIS, Mykolas. *Broma atwerta ing wiecznasti, par atminima paskutiniun dayktu* : su spasabays dysponawoima mirsztanėziu, ant szczieśliwa smerczia, yr ratawoima dušziu czysciuy kiantanėziu, teypogi apėy artykułus wieros s. su trumpays pamokslays, yr prikłodays, isz pawoźniun authoriu iszrinktays / par kuniga Mikola Olszewski, theologa absoluta kanaunika regularna BB. MM. de poenit. ; su medytacyjomis ant cielos nedielies. Wilniuj 1851, p. [13–15]. VUB LR10139

⁵¹⁸ *Senas auksa altorius, arba Surynkimas iwayriu maldun yr giesmiun, Diewa baymingam katalikuy wysokiunsy atsyėjimunsy reykalingu* : parweyzietas ir su pridieima trumpu pamokima apėy sakramenta pakutos s. ir nekuriun reykalingesniu maldun ir giesmiun ysz nauja spaustuwien paduotas. Wilniuje, 1861. 571, [5] p. [viršelio vidinė pusė] VUB LR12339.

[.] Keyno ira [.] ira atedoute yna runkas [.] tas gaus zuplota [.] Jozapas Nauyokas Toumeta Rasza 1867 Mienese Wasere ziwatas szwentoy⁵¹⁹.

Knygų radybų klausimą J. Naujokas ir kalvariškis Jonas Budreckis sprendė racionaliai. Pirmasis žadėjo piniginių atlygį, o antrasis sakėsi: *Locna Kninga Jono Bodrecksyys Parakwijiye Kalwarijies Sodo Gudoliu o jej tropitiumes pamesty kas rastum praszom irankas atidowty ozton giero pabocziowsiu orba tabakiu pacziestawosiu Mietui 1877 Soiwsy 15 denoj*⁵²⁰. Dažniau žmonės už surastą knygą grasindavo, nei siūlydavo ką nors mainais. P. Galaunės paskelbtas maldaknygėje *Jezus Maria Jozapas szwentas* (1828) rastas įrašas skelbė: *Isz pripotka jei tpropitymys mon pamesti, o Tamsta, prietely atrasty tori aduoty i rankas mona patos arba atneszk i Kulum zokrasteje. O jei neaduosi prapulszi po smerti ir i pekla pulsi*⁵²¹. Nesąžiningiems skaitytojams pragaro bausmėmis grasino ir Povilas Katkus. Jis J. Kasakauskio maldaknygėje *Rožanczius Szweçziausios Marios Panos yr saldžiausi warda Jezusa* (1853) paliko įrašą: *Kas tan Kninga Pavoks, Tas trejus Metus, peklo Kroks*⁵²². Buvo ir tokių knygų savininkų, kurie nei grasino, nei ką nors apčiuopiamo žadėjo. Prie jų priklausytų viekšniškis Jonas Klimavičius. Jis savojoje maldaknygėje buvo pažymėjęs, jog *Ta Kninga ira locna Klymawiczes Sodos Sowajcziu parapejes rasty arba Wiekszniuj jej tropejes rasty arba ozklisty y mona ronkas už taj gawsi giera žodi 1881 metuse wasery 15 diena*⁵²³.

XX amžiuje atpigus knygoms nebeliko didesnio poreikio užkeikimais saugoti leidinių, todėl jų apsauga apsiribojo autografu, rečiau antspaudu ar ekslibrisu. Minėtasis J. Stropus savo leidinius žymėjo rankraštiniu įrašu *Juzupa Stropaus / Nasrienu*, kuris paprastai buvo dedamas knygos antraštiniame lape. Daugelis bibliotekėlių savininkų kaip ir J. Stropus nesiekė įsigyti bibliotekos antspaudu, tad pasitenkindavo knygų autografavimu. To visiškai užteko mažiems knygų rinkiniams, todėl didesnio poreikio tarp valstiečių antspaudams ir ekslibrisams nesusidarė. Vis dėlto, kai kurie ūkininkai, turėdami gausesnes bibliotekas ar dėl prestižo sumetimų, įsigydavo savo asmeninės bibliotekos antspaudą. Poetas Jovaras savo bibliotekos knygas dažniausiai žymėjo autografais, bet turėjo ir antspaudą: *Jovaro / Knyginėlis*. Nieko plačiau nežinome apie Juodupio (Veiviržėnų valsč.) ūkininko Mato Dambausko biblioteką, bet jis savo turėtąsias knygas žymėjo antspaudu: *Matas Dambauskas / Juodupio Kaimo / Veviržėnai*⁵²⁴.

⁵¹⁹ BONAVENTURA, šv. *Ziwatas Pona ir Diawa musu Jezusa Chrystusa, tay ira Kielas iszganima kuriu Ponas Iszganitoies ir Atpyrktoies musu Jezusas Chrystusas pry ateima sawa ant swieta diel atpyrkima ir iszwalninima isz maces szietona gimynes žmoniu*. Wilniaus, [1818 ar 1826]. p. [1], [piešlapis]. Juozo Stropaus nuosavybė. Vilnius.

⁵²⁰ SPIEČIŪTĖ, Sonda. Rankraštinis įrašas kaip knygos ženklas senosiose lietuviškose knygose. *Bibliotekos metraštis*: 1995. Vilnius, 1997, p. 57.

⁵²¹ GALAUNĖ, Paulius. *Ex-librisas Lietuvoje (XVI–XX šimtmečiai)*. Kaunas, 1926, p. 10.

⁵²² KASAKAUSKIS, Jurgis. *Rožanczius Szweçziausios Marios Panos yr saldžiausi warda Jezusa* : su rejkalingesniomis maldomis diwabajmingam katalikuj. Wilniuje, 1853, p. 2. VUB LR3839

⁵²³ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 9.

⁵²⁴ Ten pat, p. 41, 61.

Iš XIX amžiaus nėra pavykę aptikti Žemaitijos valstiečių paliktų donacinių įrašų. Lieka miglotas supratimas, koks buvo to meto valstiečių bendruomenės požiūris į knygos dovanojimą. Pirmieji dovanojimo aktai aptinkami iš XX a. pradžios. Kretingos apylinkių valstietės Salomėja ir Viktorija Dugnavičaitės 1915 metais Kretingos vienuolynui padovano Jono Lechavičiaus knygą *Prawadninkas ing amžyna tiewiszi dągaus* (1849) ir tai pažymėjo įrašu knygos viršelio vidinėje pusėje (įrašas: *Šią Kningą Paukavo Saliomėa ir Viktorija Dugnavičaitės 1915 m. Kretingos Vienuolynui*)⁵²⁵. Valstiečiai knygas ne vien tik dovanavo, bet ir patys jų gaudavo dovanų. Apie Pranciškaus Seleziečio knygelę *Filoteja, arba kelias į maldingą gyvenimą* (1924) savinikė Emilija Saukienė ir Tovelių kaimo (Mosėdžio valsčiaus) pasižymėjo: *Filotejos knygelė / Emilijos Saukienės / Tovelių kaimo / Dovanota Gerbiamo kunigo J. Ruibio iš Kartinos parapijos*⁵²⁶. Kol neatlikti detalūs lietuviškų knygų provenienciniai tyrimai, autoriaus surasti įrašai plačiau neleidžia pristatyti XX a. pr. valstietiškos knygų nuosavybės žymėjimo saviraiškos.

4.2.2.2. Skaitymo kultūra

Skaitymo kultūra – individualus pokalbis su knyga, kurios išdavoje atsiranda marginalijos taip pat įvairūs knygos priedai, lapeliai, iškartpos, atvirtutės paveikslėliai, gėlės ir kita. Darugiausia žinių teikia marginalijos, tad pagal jų santykį su tekstu ir pačiu leidiniu marginalijas būtų galima skirstyti į tekstines ir užtekstines, neminint čia restauracinių įrašų, kuriais atstatomi knygos teksto praradimai. Prie skaitymo kultūros šaltinių galime priskirti ir pridėtinius lapus, dažnai įrašamus knygos bloko pabaigoje. Juose be pastabų kartai gimdavo net nauji literatūriniai kūriniai.

Senajoje Žemaitijoje valstiečių raštingumas nebuvo visuotinis reiškinys, tad kontaktą su knyga ne visiems skaitytojams pavykdavo užmegzti. Nepaisant to, pasitaikydavo atveju, kai beraščiai valstiečiai knygas įsigydavo tik dėl reprezentacinių sumetimų. Šią praktiką atsiminimuose yra aprašęs M. Račkauskas. Pasak jo, XIX a. pab. Kurtuvėnų zakristijonas Paliulis turėjo vieną maldaknygę, kurią dažnai dėdavosi skaitęs. Iš tikro, ji visada buvusi tik ties viduriu atversta ir laikoma rankose imituojant skaitymą. Turėtąją knygą Paliulis gerbė *kaip dūžtamą daiktą* ir maldą nutraukęs visada pabučiuodavo⁵²⁷. Iš tokių „skaitytojų“ perimtose knygose nieko apčiuopiamo neatrasime. Antra vertus, skaitymo kultūra ne visada išskyla marginalijų pavidalu, todėl net plataus

⁵²⁵ LECHAVIČIUS, Jonas. *Prawadninkas ing amžyna tiewiszi dągaus, arba Geras spasabas ratawoima myrsztączniu zmoniu, gauses yr ipatingas rodas paduodąs* / par kuniga Jona Lachawicze apraszitas. Wylniuj, 1849. 124, [2] p. [viršelio vidinė pusė]. VUB LR1106

⁵²⁶ SALEZIETIS, Pranciškus. *Filoteja, arba kelias į maldingą gyvenimą* / Parašė šv. Pranciškus Salėzietis ; vertė kun. J. Bikinas. Kaunas, 1924, p. 1. – Tomo Petreikio asmeninė biblioteka.

⁵²⁷ RAČKAUSKIS, Merkelis. *Užrašai: dvidešimt metų (1885–1905) Žemaitijos užkampy*. Vilnius, 2008, p. 63.

humanitarinio išsilavinimo žmonės retai buvo linkę savo pastabas rašyti knygų paraštėse. J. Lebedys, nagrinėjęs išlikusią S. Daukanto biblioteką, tikėjosi aptikti istoriko pastabų, bet rado tik jam skirtas dedikacijas ir nuosavybės įrašus. Mat, S. Daukantas neturėjo įpročio savo nuomonę reikšti skaitomų knygų paraštėse⁵²⁸.

Raštingi žemaičiai valstiečiai kaip ir S. Daukantas retai rodė gilesnį kontaktą su knyga, todėl šį reiškinį galime iliustruoti tik atskirais pavyzdžiais. Dominykas Vindašius šv. Bonaventūros knygoje *Ziwatas* (1818) pasižymėjo: *Apwejza Pona Diewa*⁵²⁹. Knygoje *Naujas Istatimas Jezaus Christaus Wieszpates musu* (1816), matyt, savininko Mykolo Čirkos paliktas toks įrašas: *Pamokslas pri iszidaidima [išgydimo – T. P.] numirelie / Ing Amzino Gyvenimo Iszeik / jszeike Medausie Ruodo manie isz*⁵³⁰. Iš nerišlaus įrašo ne visiškai aišku, ką tiksliai autorius norėjo pasakyti, bet nepaisant to, jis liudija, jog skaitytojas sekė knygos tekstą ir atsiradus reikalui pasižymėjo aptiktas svarbias detales. Kitame šio leidinio egzemplioriuje surasta neišlavinta valstietiška ranka palikta žemaitiška žegnonė: *Wardan Diewa Tiewa yr / Sunaus yr Dwasias s[z]wintas Amen*⁵³¹. Nežinomas valstietis M. Valančiaus giesmyne *Kantyczkas, arba Kninga giesmių* (1864) prie giesmės, skirtos archangelo Mykolo garbei, paliko žemaitišką įrašą kirilica: *Мана патронай Микола и Казимера*⁵³², kuris rodytų, jog šis pasižymėjimas buvo svarbus kaip priminimas apie savo šventuosius globėjus.

Dalis Žemaitijos knygnešių konfiskuotų knygų, kurios buvo svarbios byloms, išliko Lietuvos valstybės istorijos archyve. Žinant savininką, nesunku nustatyti paliktų įrašų autorius. 1896 metais kratant atsargos puskarininkio Antano Jurkaus, gyvenančio Rapšaičių kaime (Plungės valsč.) namus, buvo rastas 1895 m. kalendorius be antraštinio lapo⁵³³. Jame skaitytojas paliko keletą įrašų. Prie eilėraščio „Žydų spauda“ (p. 15) paliko įrašą *Katwaratas*, prie kito eilėraščio „Kaip tai butu gražu!“ (p. 21) pasižymėjo *dajnely*. Anekdotos (p. 29) kalendorio paraštėje buvo palydėtas žodžiais *dydis supyka*. Be šių įrašų leidinyje aptiktas ir aritmetikos veiksmas (p. 19) liudija, jog kalendorius tarnavo visiems gyvenimo atvejams⁵³⁴. Kalendoriaus universalumas nulėmė, jog valstiečiai juos buvo pamėgę, todėl ūkininkai bent vieną kalendorių įsigydavo kasmet. Vienas

⁵²⁸ LEBEDYS, Jurgis. *Lituanistikos baruose*. Vilnius, 1972, t. 1, p. 326.

⁵²⁹ BONAVENTURA, šv. *Ziwatas pona musu Jezusa Christusa ir Szwečiausias Marios Pannos* : pagal Ewangielios szwėtos trumpay aprasitas apweyzdeima Pona Diewa brostwos su trumpays pryklodays giesmemis ir ziwatay szwėtuiu cieļu metu apey miłosirdinga apweyzdzieima Pona Jezusa ir powazniu autoriu iszrinktays metuose ... 1818. Wilniaus, [1818]. 197, [5] p. VUB LR10316

⁵³⁰ *Naujas Istatimas Jezaus Christaus Wieszpates musu / lietuwiszku lezuwui iszgulditas par Jozapa Arnulpa kunigaykszti Giedrayti wiskupa Žiemayciu, ženklinika s. Stanislowo*. Wilniuje, 1816. [20], 389 p. VUB LR72175

⁵³¹ Ten pat, p. 12. VUB LR7216

⁵³² VALANČIUS, Motiejus. *Kantyczkas, arba Kninga giesmiu / par Moteju Wołonczewski Žemajcziu wiskupa parwejzieta ir isznauje iszspausta*. Wilniuj, 1864, p. 357. Tomo Petreikio asmeninė biblioteka.

⁵³³ MERKYS, Vytautas. *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904*. Vilnius, 1994, p. 172.

⁵³⁴ [Defektuotas 1895 m. kalendorius]. LVIA f. 446, ap. 2, b. 378, p. 18–19, 21, 29.

įdomesnių mums žinomų kalendorių yra patekęs iš Endriejavo apylinkių į P. Kairio spaudos rinkinį. *Mūsų laikraščio kalendoriuje 1934 metams* (1933) palikti nežinomo ūkininko darbų pažymėjimai ir gamtinių sąlygų pastebėjimai. Apie tų metų sėją palikta keletas pastabų: *26 balonde pasiejau meizus* [...] *Wiejes pute ritu sziaures. Bolves pasiejau 2–8 aprele* [balandžio – T. P.] [...] *Wiejes pute pietvakaris* [...] *diena grazi*. (p. 13). *Gegozis m. 2 diena pasiejau paskoujes avezas* [...] *Wiejes palongenis* [...] *diena grazi* (p. 15)⁵³⁵.

Knygos valstiečiams ne visada tarnavo pagal paskirtį. Jos pamažu turiniu ir moraliai seno, todėl dažnas mokinys jose bandė pamiklinti plunksną. Vilniaus universiteto bibliotekos spaudiniuose aptikome ne vieną pradžiamokslio padarytą įrašą. Tai įvairaus lygio keverzonės su sutinkamais abėcėlių fragmentais⁵³⁶. Tiesiogiai šie rankraštiniai įrašai neabejotina yra nesusiję su knygos tekstu, nes plunksnos miklintojas knygoje ieškojo tik tuščios vietos. Be miklinimų išliko ir rišlių tekstų. Nežinoma žemaitė ar žemaitis maldaknygės *Žiwatas Jezaus Kritaus* (1853) tuščiaame puslapyje (p. 180) lietuviškai kirilica buvo pasižymėjęs advento dienų klimatinės sąlygas⁵³⁷. Jos buvo svarbios liaudies meteorologijai, nes pagal atskirų advento dienų oro sąlygas buvo spėjama kitų metų oras. Tuščią vietą S. Daukanto verstos knygelės *Naudinga bittiu knygele* (1824) įklijoje rado sau ir Benediktas Kupstys ar jo giminaičiai, palikę savo vardų ir pavardžių užrašų bei kitų nerišlių įrašų⁵³⁸. Kitame šios knygos egzemplioriuje, lygiai toje pačioje vietoje, nežinomas valstietis paliko gana ilgą lietuvišką įrašą kirilica. Nors knyga priklausė Stanislovo Didžiulio bibliotekai, buvusiai Griežionyse (Ukmergė raj.), bet įrašas žemaitiškas. Atrodo, jog autoriaus kilimo būta dūnininko, t. y. pietų žemaičio tarmės atstovo. Matyt, S. Didžiulio pastangomis knygos blokas buvo perrištas, todėl dalis teksto tampriai surišus puslapius užsilenkė ir jis liko ne visas perskaitomas. Nepaisant to, anonimas apie vedybas rašė: *винцаванес Аръ жино косъ ти Йръ винцавонесъ тои ура рунку Сурицимас ура грачку Атлаудимасъ Дунос ѝ куна ѝ виедѝма ѝ пѝктосъ Двосѝосъ Атѝгинѝма койъ щ[л]убо прѝрѝцтасъ теѝпъ Таво Дуцеъ прѝрѝц[у]то <...>*⁵³⁹. Tai gyvenimiški pamąstymai, besiremiantys katalikiška autoriaus pasaulėjauta.

⁵³⁵ *Mūsų laikraščio kalendorius 1934 metams*. Kaunas, 1933. p. 13, 15. Prano Kairio, Žadeikių k. (Endriejavo seniūnija) spaudos rinkinys.

⁵³⁶ JUZUMAS, Vincentas. *Giwenimas žmogaus krikščionies, arba Izsguldimas prisakimu Wieszpaties Diawa ir bažninczios szwentos / žiamajtiszkaĳ paraszitas par kunega Wincenta Juzumowicze*. Wilniuje, 1861. 191 p. [priešlapiai] VUB LR1230; KASAKAUSKIS, Kalikstas. *Izsguldimis pawinaszczju krykszczjonu-katalyku / apraszits par kuniga pralota Kassakauski klebona Akmenes*. Wylnuje, 1864. 104 p. [paraštės] VUB LR8364.

⁵³⁷ VENSKIENĖ, Jurgita. Kirilika rašyti lietuviški XIX amžiaus pabaigos ir XX amžiaus pradžios rankraštiniai tekstai. *Archivum Lithuanicum*, 2006, t. 8, p. 323–324.

⁵³⁸ ZETEGASTAS, Danielius Gotlibas. *Naudinga bittiu knygele, tai yra Ajszkós pamokimas kajp par iszmint[i]ngą bittiu kawojimą gal daug naudos nusipelnyti / wissims bittleles mylentims ant géro paraszytą par G.D. Settegast*. Petropilie, 1848. 2 įklija. VUB LR2306

⁵³⁹ Ten pat. 2 įklija. VUB LR732

Antanas Rimkevičius iš Žilių kaimo (Kaltinėnų valsč.) M. Olševskio knygoje *Broma atwerta ing wiecznasti* (1851) įrištuose tuščiuose lapuose, kuriais buvo atstatyti teksto praradimai, paliko keletą įrašų ir *graffiti* kūrinį. Jis viename puslapyje nupiešė du velnius ir prie jų užrašė: *WELNEY*. Kitame lape savininkas nupiešė žveją gaudantį žuvis ir velnią su juo besikalbanti, tad viršuje piešinio užrašė: „Ivanai, eime namo“ (rus.: *Иванъ пойдомъ домой*), o apačioje – paaiškino: „Baltijos jūra, jūrų ruonis [T. P. – gal jūrų velnias?] ir žmogus gaudantis žuvį“ (rus.: *Моря больштиской / морской котъ / ѝ человекъ ловящий рыбу*)⁵⁴⁰. Tai kol kas vieninteliai aptikti valstietiški *graffiti* kūriniai iš Žemaitijos.

Savitą rankraštinių palikimą, liudijantį apie knygos skaitytojo saviraišką, byloja pridėtiniai lapai. Jie paprastai įrišami dvejopai: 1) lygiagrečiai išspausdintam tekstui ir 2) knygos bloko pabaigoje ar kitoje vietoje. Pirmąjį būdą dažniausiai praktikavo knygų autoriai, kuriems buvo svarbu po knygos išėjimo pastabomis pildyti autorinį tekstą. Antrasis būdas labiau tiko apsišvietusiems valstiečiams, jutusiems poreikį kūrybai. Ne išimtis buvo ir serediškis tautosakos rinkėjas Pranciškus Virakas (Virikis) (1871–1966). Sondra Rankelienė, nagrinėjusi Vilniaus universiteto spaudinių lietuviškas marginalijas, buvo aptikusi P. Virako 1894 metais užrašytos tautosakos pavadinimu *Burtaj ir žines ape bites*. Trijų puslapių darbelis su penkiais tautosakos užrašais apie bites buvo įrištas Veliunos klebono K. J. Nezabitauskio vertimo *Surinkimas dasekimu par mokintus žmonias, senowias amžiose tikray daritu apey bytes* (1823) pabaigoje. Deja, autorė neišskaičiusi vardo ir vietovardžio manė, kad užrašų autorius kažkoks tai F. Virikis iš Vervodžiaus⁵⁴¹, todėl žinia apie šį P. Virako tautosakos rinkinėlį nepasklido plačiau tarp etnologų, tyrinėjusių jo veiklą⁵⁴². Artimiau susipažinus su rankraščiu paaiškėjo, jog tai vienas iš pirmųjų P. Virako tautosakos užrašų, kuriuos jis atliko 1894 metais gyvendamas Seredžiuje⁵⁴³. P. Virakas – knygnešys, daraktorius, spaudos bendradarbis ir švietėjas – užrašinėti tautosaką pradėjo XIX a. 10-

⁵⁴⁰ OLŠEVSKIS, Mykolas. *Broma atwerta ing wiecznasti, par atminima paskutiniun dayktu* : su spasabays dysponawoima mirsztanćziu, ant szcześliwa smerczia, yr ratawoima duśziu czysciuy kiantanćziu, teypogi apey artykułus wieras s. su trumpays pamokslays, yr prikłodays, isz pawoźniun authoriu iszrinktays / par kuniga Mikoła Olszewski, theologa absoluta kanaunika regularna BB. MM. de poenit. ; su medytacyjomis ant ciełos niedielies. Wilniuj, 1851. [4], 316, [4] p. VUB LR10139

⁵⁴¹ RANKELIENĖ, Sondra. Lietuviškos marginalijos XVIII–XIX amžiaus knygoje. *Knygotyra*, 1998, t. 34, p. 14.

⁵⁴² MERKIENĖ, Irena Regina. Asmeniškai išgyventas etninis kultūrinis tapatumas naratyve: Pranas Virakas apie Seredžiaus apylinkes (XIX a. pabaigoje–XX a. 6-asis dešimtmetis). In *Seredžius*. Vilnius, 2003, p. 656.

⁵⁴³ KLIUKAS [KLUK], Kšištofas. *Surinkimas dasekimu par mokintus žmonias, senowias amžiose tikray daritu apey bytes* / o par kunigo Kluko kanauniko Kruszwickojo metuose 1780 Warszuwoje lenkisz kay yszdrukawotas, yr diel lenku yszdotas ; o dabar pirmo siki ant leźuwio letuwisz kay-zemaytiszko, par kunigo Cypriono Juzapo Niezabitawski kanauninko Minskojo, prabaszczu Welonos pargulditas yr metuose 1823 ing drukarnia diel yszspaudimo, ant kningu raszto, podatas. Wilniuje, 1823. [8]. 75, [5] p., VIRAKAS, Pranas. *Burtaj ir žines ape bites* / rurasze Fr. Virikas Seriadziuje 1894 m. [28] lap. VUB LR896

to dešimtmečio pradžioje. Surinktą tautosaką siūsdavo Martynui Jankui arba Jonui Basanavičiui⁵⁴⁴. Pastarasis dalį P. Virako užrašytų padavimų ir pasakų išleido rinkiniuose *Iš gyvenimo vėlių bei velnių* (1903) ir *Lietuviškos pasakos įvairios* (t. 2; 1904)⁵⁴⁵. Svarbu pažymėti, jog tiek P. Virako užrašai, tiek K. J. Nezabitauskio vertimas savo turiniu buvo susiję, nes abu buvo skirti bitėms. Tautosakos rinkėjui atrodė prasminga turėtąją knygą papildyti tokio turinio užrašais. Deja, dainos, priežodžiai, burtai, patarimai ir kita smulkioji tautosaka rinkėjo vos buvo pradėti registruoti, nes P. Virakui prirašius tik tris lapus dar 25 lapai liko tušti.

⁵⁴⁴ KALUŠKEVIČIUS, Benjaminas; MISIUS, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*. Vilnius, 2004, p. 523.

⁵⁴⁵ SAVICKIENĖ, Virginija. Pranas Virakas. In *Lietuvos knygos veikėjai* [Elektroninis išteklius] = *The workers of the Lithuanian book* : biografių žodynas / vyr. redaktorius Domas Kaunas; sudarytojas Osvaldas Janonis; techninė redaktorė Iveta Jakimavičiūtė ... [et al.]. Vilnius, 2004. 1 skaitmeninė plokštelė (CD-ROM).

4.3. Miestietiškosios knygos kultūros bruožai

4.3.1. Miesto ir miestiečių bibliotekos

4.3.1.1. Viešosios bibliotekos ir jų tinklas

Žemaitijos viešųjų bibliotekų tinklas sistemingai nėra tyrinėtas, todėl nelengva rekonstruoti šio miestiečių bendruomenei būdingos įstaigos svarbą. Senosios visuomenei prieinamos bibliotekos savo teikiamomis paslaugomis buvo įvairios. Jos veikė po knygyno, skaityklos ar bibliotekos vardais. Šios įstaigos buvo išlaikomos iš gyventojų, valstybės ar asmens lėšų, todėl bibliotekos veikė nepelno arba komerciniais pagrindais.

Pirmąją viešą komercinę biblioteką Žemaitijoje 1853 m. liepą įsteigė Vilniaus knyginkas A. Zavadzkis. Ji veikė prie J. Zavadzko firmos išlaikomo Varnių knygyno. Kaip skelbė 1853 m. liepą platinama knygyno reklama, skaitykla aptarnavo Varnių ir jo apylinkių gyventojus. Bibliotekos fondas buvo sudarytas iš kelių šimtų leidinių, kuriuos iš katalogo buvo galima užsisakyti už mokesį (*4 priedas*). Detaliau patį aptarnavimo procesą yra aprašiusi A. Navickienė⁵⁴⁶. Skaitytojas privalėjo palikti 3 rublių užstatą. Abonementas tais metais lenkiškoms knygoms vienam žmogui kainavo 75 sidabro kapeikas. Vienu metu mėnesio laikotarpiui buvo galima užsakyti tik 3–4 knygas, kurių vertė negalėjo viršyti 3–4 sidabro rublių. Bibliotekos įstatai jos vartotojams numatė baudas už leidinių niokojimą bei jų ilgesnį laikymą. Deja, neturime platesnių žinių apie bibliotekos veiklą, tad belieka manyti, jog ji buvo uždaryta po 1863–1864 m. sukilimo kartu su Varnių knygynu.

Antroji vieša biblioteka įsisteigė Šiauliuose. Šiaulių miesto biblioteka buvo įkurta 1860–1861 m. Jos fondą sudarė knygos, bibliotekai užrašytos mirusio Šiaulių apskrities teismo darbuotojo kolegijos asesorius Pranciškaus Paulauskio. Be pagrindinio mecenato bibliotekos fondas buvo papildytas knygomis, pirktomis iš įnašų, kurias bibliotekai surinko Šiaulių apskrities valdininkai ir dvarininkai. Daugiausia bibliotekoje būta lenkiškos grožinė literatūros, nors turėta ir įvairių mokslo sričių leidinių. Bibliotekos fondas buvo suskirstytas į dešimt skyrių: asketinė literatūra, elementarinė (žodynai, vadovėliai ir t. t.), filosofija, istorija, literatūra, medicina, gamtos mokslai, teisė, kelionių ir kita literatūra (įvairios knygos ir periodika). L. Vladimirovas nustatė, jog bibliotekos fonde buvo ir nedidelis rusiškų knygų rinkinys, bei keletas žemaitiškų knygų. Tai M. Valančiaus *Žemajtiu wiskupistę* (2 d.; 1848) ir jo atliktas vertimas *Apej sekima Jezaus Kristaus kningas kietures* (1852), taip pat S. Daukanto *Būdas* (1845) bei B. Grunardo knygelės vertimas *Parodimas kajp apinius auginti pagal naujųjų pritimū* (1847). Šiaulių miesto biblioteka

⁵⁴⁶ NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje*: monografija. Vilnius, 2010, p. 256–257.

išgyvavusi vos nepilnus ketverius metus Vilniaus generalgubernatoriaus M. Muravjovo įsakymu 1864 m. buvo uždaryta, o jos fondas perduotas Šiaulių gimnazijai. Tačiau ši didele dalimi lenkiška literatūra neatitiko valstybinės gimnazijos bibliotekos reikalavimų. Todėl Šiaulių gimnazija 620 šio rinkinio tomų perdavė steigiamai Vilniuje viešajai bibliotekai⁵⁴⁷.

XIX a. II-oje pusėje komercinės bibliotekos paslaugas Šiaulių berniukų gimnazijai ir visam miestui teikė knygininkas M. Cimkauskis bei Kagano Segalio spaudos agentūra. Be šių N. Petraitytės paminėjimų, mažą ką plačiau galime pasakyti apie šiauliškių komercinių bibliotekų veiklą⁵⁴⁸. M. Biržiška atsiminimuose yra minėjęs, jog M. Cimkauskis bibliotekos knygas skolindavo skaitytojams už mėnesinį mokesį. Knygininko išlaikoma biblioteka didžia dalimi buvo rusiška, bet turėta ir retų, net valdžios draudžiamų spaudinių⁵⁴⁹. Nors M. Cimkausio ir K. Segalio bibliotekos lietuviškos spaudos draudimo metais be rusiškos spaudos, mažą ką galėjo pasiūlyti šiauliečiams, bet pats jų egzistavimas liudijo apie visuomeninį knygos poreikio išaugimą.

Iš carinės valdžios iniciatyvos pirmosios visoje Kauno gubernijoje steigėsi valstybės lėšomis išlaikomos Liaudies blaivybės rūpybos komiteto arbatinės ir prie jų viešos Aleksandro Puškino vardo skaityklos. Nors XIX-XX a. sandūroje Žemaitijos miesteliuose veikė keliasdešimt arbatinių, bet ne prie visų jų skaityklos buvo sutinkamos. Trūkstant duomenų, ne iki galo aišku, kada pirmosios skaityklos regione įsisteigė, bet viena pirmųjų iš tikro galėjo būti šiauliškė. Ji pasak N. Petraitytės, įsteigta 1897 m. Deja, šaltinio autorė nepateikė, tad jos žodžiu lieka tik pasitikėti⁵⁵⁰. Žemaitijoje, 1903 m. duomenimis, Liaudies blaivybės rūpybos komitetų bibliotekos veikė Šiaulių (Viekšniuose, Žagarėje, Papilėje, Kuršėnuose, Šeduvoje, Šiaulėnuose, Šiauliuose ir kt.) ir Telšių (Telšiuose, Sedoje, Skuode, Plungėje ir Varniuose) apskrityje. Šiaulių apskrities komitetų bibliotekos visos kartu turėjo 2691 abonentą. Veiklesni miestelių komitetai, kurių žinioje buvo arbatinės ir bibliotekos, rengdavo viešus skaitymus⁵⁵¹. Nepaisant vykdytos knygos propagandos ir teikiamų bibliotekos ir skaityklų paslaugų, pasak amžininko I. Končiaus, skaityklos, bet rusiškų laikraščių, mažai ką vietiniam žemaičių pasiūlyti galėjo. Taip pat skaitytojams buvo nepriimtinos arbatinėje iškabinėtos ikonos, caro portretas ir rusiškas aptarnavimas, nors arbata nebrangi ir kambariai gana švarūs⁵⁵². Nepaisant išsakytos kritikos, ne visos blaivybės komitetų išlaikomos bibliotekos buvo tokios prorusiškos. Kai kur skaityklų spaudos asortimentas sparčiai keitėsi po 1905 m. revoliucijos. Tipingas pavyzdys fiksuojamas Plungėje. Vietinis felčeris ir blaivybės

⁵⁴⁷ VLADIMIROVAS, Levas. Visuomeninių bibliotekų vystymasis Lietuvoje 1861–1917 m. In *Mokslinės bibliotekos metraštis: 1958–1959*. Vilnius, 1961, p. 71–72.

⁵⁴⁸ PETRAITYTĖ, Nijolė. *Šiaulių viešoji biblioteka: istorinės atodairos 1920–1950 m.* Šiauliai, 2004, p. 10.

⁵⁴⁹ BIRŽIŠKA, Mykolas. *Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose* : (iš 1882–1901 m. atsiminimų, pasakojimų ir raštų). Kaunas, 1938, p. 265–266.

⁵⁵⁰ PETRAITYTĖ, Nijolė. *Šiaulių viešoji biblioteka: istorinės atodairos 1920–1950 m.* Šiauliai, 2004, p. 10.

⁵⁵¹ *Обзор Ковенской губернии за 1903 годъ*. [Ковно, 1904], c. 86.

⁵⁵² KONČIUS, Ignas. *Žemaičio šnekos*. London, 1961, d. 2, p. 153.

komiteto narys Bieliaksna 1905 m. pradžioje Plungės blaivybės komiteto išlaikomai arbatinei buvo užsakęs lietuvišką laikraštį (tikriausiai „Vilniaus žinias“)⁵⁵³. Matyt, pertvarkymai nebuvo radikalūs, todėl Žemaitijoje po 1905 m. įvykių daugelis komiteto išlaikomų skaityklų savo veiklą nutraukė.

Šiauliuose 1900 m. steigėsi Šiaulių visuomenės biblioteka. Jos įstatai patvirtini 1900 m. balandžio 14 d. vidaus reikalų ministras įsakymu. Įstatuose buvo rašoma: *Šiaulių visuomenės biblioteka steigiama, siekiant jos kūrėjus ir pašalinius asmenis įgalinti skaityti knygas, žurnalus, laikraščius ir specialius leidinius*. Bibliotekos steigėjai buvo Šiaulių inteligentija, kurios iniciatyvą parėmė grafas Vladimiras Zubovas, ilgametis šios bibliotekos valdybos pirmininkas. Bibliotekos tikraisiais nariais galėjo tapti abiejų lyčių asmenys be luomo ir turto skirtumo. Ji buvo įsikūrusi V. Zubovų Didžiadvario rūmų antrajame aukšte. Bibliotekai grafas perdavė nemažos mokslinės vertės Šiaulių ekonomijos archyvą bei didelę savo knygų kolekciją. Be V. Zubovo, bibliotekai 2000 tomų knygų taip pat padovanojo žinomas Peterburgo veikėjas O. Popovas. Komercinio tipo Šiaulių visuomenės biblioteka turėjo abonementą ir skaityklą, iš kurios teikiamų paslaugų ir išsilaikė⁵⁵⁴. Biblioteka pradėjo veikti nuo 1903 m. gegužės 4 d. Ji rusų kalba išsileido sisteminių savo fondų katalogą *Šiaulių viešosios bibliotekos knygų katalogas rusų ir užsienio kalbomis (Каталог книг на русском и иностранных языках Шавельской общественной библиотеки, 1904)*. Katalogo išlikę, ne vienas, kaip teigia N. Petraitytė⁵⁵⁵, bet du egzemplioriai. Nepaisant to, nei Rusijos nacionalinėje (šifras: Б 9420/III141), nei Rusijos valstybinėje (šifras: R 10/583) bibliotekose esantys leidinio egzemplioriai autoriui nebuvo prieinami, tad belieka pasitikėti L. Vladimirovu, kuris savo laiku buvo matęs katalogą. Pasak tyrėjo, 1904 m. duomenimis, biblioteka turėjo 5100 tomų. Didžioji dalis knygų buvo rusų kalba, be jų, 766 – lenkų, 298 – prancūzų, 179 – vokiečių, 36 – anglų. Lietuviška viena – Antano Juškos *Svotbinė rėda velūnyčiu liētūviu* (1880). 75 proc. leidinių buvo išleista 1890–1903 m., tad fondas buvo naujas. Bibliotekoje buvo daug kairiosios krypties spaudos. Iš 1913 m. apyskaitos matome, jog bibliotekoje buvo 9270 tomų, iš jų 5115 tomų rusų grožinės literatūros, 318 – mokslinės; 2494 – knygos lenkų kalba, šimtas kitas knygų vokiečių, prancūzų, anglų kalbomis, 61 lietuviška knyga (lietuviškos knygos buvo įsigijamos iš lietuviškų vakarų pelno) ir 16 knygų žydų kalba. Užsakyta periodinių leidinių rusų, lenkų ir lietuvių kalbomis. Bibliotekos svarba Šiaulių kultūriniame gyvenime pamažu augo, nes skaitytojų skaičius abonemente kilo. 1905 m. jų buvo 70, 1907 m. – 131, 1909 m. – 275⁵⁵⁶. Pirmasis pasaulinis karas

⁵⁵³ JARULAITIS, Vincentas. Plungė. *Vilniaus žinios*, 1905, kovo 30 (balandžio 12) (nr. 81), p. 3. Parašas: Plungiškis

⁵⁵⁴ VLADIMIROVAS, Levas. Visuomeninių bibliotekų vystymasis Lietuvoje 1861–1917 m. In *Mokslinės bibliotekos metraštis: 1958–1959*. Vilnius, 1961, 95–96.

⁵⁵⁵ PETRAITYTĖ, Nijolė. *Šiaulių viešoji biblioteka: istorinės atodairos 1920–1950 m.* Šiauliai, 2004, p. 10.

⁵⁵⁶ VLADIMIROVAS, Levas. Visuomeninių bibliotekų vystymasis Lietuvoje 1861–1917 m. In *Mokslinės bibliotekos metraštis: 1958–1959*. Vilnius, 1961, 98.

sutrukdė jos veiklą. 1914 m. didžioji bibliotekos dalis buvo evakuota į Rusijos gilumą, iš kurios ji daugiau nebegrižo⁵⁵⁷.

Atgavus lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis, tautiškai susipratę Žemaitijos parapijų klebonai organizavo parapijines bibliotekas. Jų skaičių yra nustačiusi G. Raguotienė. Jos duomenimis, 1906–1915 metais Žemaitijoje veikė 25 parapiinės bibliotekos⁵⁵⁸. Tai negalutinis skaičius, nes autorės liko neaptiktos Kretingos⁵⁵⁹, Gargždų⁵⁶⁰ ir Janapolės⁵⁶¹ parapiinės bibliotekos. Jų steigimas buvo masinis 1906 ir 1908 metais, tada iš viso įsteigta 18 bibliotekų didesniuose regiono miestuose ir miesteliuose. Ne visos parapiinės bibliotekos gyvavo ilgą laiką, bet G. Raguotienės pateikti duomenys apie parapiinių bibliotekų gyvavimo laiką pernelyg fragmentiški, kad iš jų būtų galima tiksliai nustatyti veiklos metus. Apie fondų dydį ir sudėtį taip pat mažai žinoma, tad 500 tomų knygų Meškučių parapijos bibliotekoje, ar 200 – Tryškiuose yra tik orientacinis rodiklis, leidžiantis manyti, jog keli šimtai leidinių fondas buvo tipinis Žemaitijos parapiinių bibliotekoms⁵⁶². Pirmojo pasaulinio karo metais parapijines bibliotekas nukentėjo. Kai kurių bibliotekų nuostoliai buvo nemaži. Pavyzdžiui, Gargždų parapijos biblioteka neteko beveik viso 400 tomų fondo⁵⁶³. Nepaisant praradimų, dalis regiono parapijinių bibliotekų buvo išsaugotos. Savo veiklą po karo jos toliau tęsė Kretingoje⁵⁶⁴, Kuliuose⁵⁶⁵ ir Janapolėje⁵⁶⁶. Be šių bibliotekų, visiškai naujai įsteigtos arba atkurtos Gargžduose (1919)⁵⁶⁷, Palangoje (1919)⁵⁶⁸, Plungėje (1919)⁵⁶⁹, Švėkšnoje (1919)⁵⁷⁰, Laukuvoje (prieš 1925 m.)⁵⁷¹, Gaurėje (prieš 1927 m.)⁵⁷², Žemaičių Naumiestyje (1927)⁵⁷³, Lieplaukėje (prieš 1928 m.)⁵⁷⁴, Šaukėnuose (prieš 1929 m.)⁵⁷⁵ ir Šiauliuose.

⁵⁵⁷ PETRAITYTĖ, Nijolė. *Šiaulių viešoji biblioteka: istorinės atodairos 1920–1950 m.* Šiauliai, 2004, p. 31.

⁵⁵⁸ RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Spaudą atgavus* : knyga ir skaitytojas 1904–1918 Lietuvoje. Vilnius, 1996, p. 295–301. (Parapiinės bibliotekos 1906 m. įsikūrė: Krakėse, Kuliuose, Palangoje, Plungėje, Raseiniuose, Skuode, Šiluvoje, Švėkšnoje, Tryškiuose, Vieکشniuose; 1907 m. – Šaukėnuose, Šeduvoje, Žemaičių Kalvarijoje; 1908 m. – Eržvilke, Kurtuvėnuose, Liepkaukėje, Mosėdyje, Plateliuose, Skaudvilėje, Užventyje, Vaiguvoje, 1909 m. – Meškuičiuose, Varniuose; 1910 m. – Tveruose; neaišku – Kruopiai)

⁵⁵⁹ PAUPERELYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos įstaigos. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 9.

⁵⁶⁰ Gargždų parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 9, p. 209.

⁵⁶¹ Janapolio parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 9, p. 211.

⁵⁶² RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Spaudą atgavus* : knyga ir skaitytojas 1904–1918 Lietuvoje. Vilnius, 1996, p. 295–301.

⁵⁶³ Gargždų parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 9, p. 209.

⁵⁶⁴ PAUPERELYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos įstaigos. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 9.

⁵⁶⁵ Kulių parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 9, p. 208.

⁵⁶⁶ Janapolio parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 9, p. 211.

⁵⁶⁷ Gargždų parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 9, p. 209.

⁵⁶⁸ Palangos parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 3, p. 85.

⁵⁶⁹ Plungės parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 1, p. 23.

⁵⁷⁰ Švėkšnos parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 1, p. 24.

⁵⁷¹ Laukuva. *Klaipėdos žinios*, 1925, gruodžio 10 (nr. 285), p. [3]. Parašas: P. Sk.

⁵⁷² Gaurė, Tauragės apskr. *Žemaičių prietelius*, 1927, gruodžio 18 (nr. 51), p. 7. Parašas: Vietinis

⁵⁷³ MAČERNIS, Juozas. Naumiestis (Taurag. apskr.). *Žemaičių prietelius*, 1927, birželio 19 (nr. 25), p. 5.

⁵⁷⁴ A. a. kun. Jonas Strikas. *Žemaičių prietelius*, 1928, rugpjūčio 30 (nr. 35), p. 6. Parašas: L.

⁵⁷⁵ Kooperacija. *Žemaičių prietelius*, 1929, kovo 14 (nr. 11), p. 9. Parašas: J. S.

Šiauliškės šv. Petro ir Povilo bei šv. Jurgio parapijų bibliotekos buvo itin gausios. Pirmoji turėjo 4000 tomų knygų, tad galėjo aptarnauti daugiau skaitytojų, nei kitos parapiinės bibliotekos⁵⁷⁶. Parapijų bibliotekos veikė komercijos pagrindais. Knygos paprastai buvo išduodamos palikus užstatą, rinktas abonementinis mokestis, skaitytojams taikytos baudos už negražintas ar pavėluotas gražinti knygas. Iš šių pajamų parapijinės bibliotekos turėjo išsilaikyti. Jos buvo parapijų klebonų žinioje, tad savo fonduose dažniausiai komplektavo tikybinio ir pažintinio turinio leidinius, taip pat – beletristika, bet buvo vengiama masinių politinių leidinių ir kairiosios spaudos.

Parapijinėms bibliotekoms ideologinė atsvara buvo vietos inteligentijos įsteigtos ir jų pastangomis išlaikomos viešos bibliotekos. Tokio pobūdžio bibliotekų buvo žymiau mažiau, nes klebonas „valdė“ daugiau parapijiečių nei veiklūs laisvesnių pažiūrų šviesuoliai. Viena pirmųjų vietos inteligentų išlaikoma biblioteka įsteigta Raseiniuose (1920). Jos steigėjai buvo Raseinių piliečių klubas⁵⁷⁷. Vėliau pasaulietinės bibliotekos kūrėsi Papilėje (1919)⁵⁷⁸, Vieکشniuose (1921)⁵⁷⁹, Tveruose (prieš 1925 m.)⁵⁸⁰, Kuršėnuose (apie 1926 m.)⁵⁸¹, Tryškiuose (1926)⁵⁸², Telšiuose (1932)⁵⁸³, Skuode (prieš 1932 m.)⁵⁸⁴ ir Žemalėje (1932)⁵⁸⁵. Jos kaip ir parapijinės bibliotekos išsilaikė iš tų pačių įplaukų. Tad tik skaitytojų palaikymas galėjo išsaugoti šias bibliotekas, nes dvasininkai dažnai skeptiškai žiūrėjo į jų veiklą. Gana tipiškas Vieکشnių viešosios bibliotekos likimas. Ją 1921 m. įsteigė vietiniai miestelėnai remiami Čikagos (JAV) „Vieکشniečių klubo“. Biblioteka deklaravo bepartiškumą⁵⁸⁶, bet į jos fondus ilgainiui pateko ir antireliginių knygų. Tuo 1925 m. susidomėjo Vieکشnių vartotojų bendrovės valdyba ir Vieکشnių klebonas Gasiūnas. Minėtoji bendrovė, kurios patalpose buvo biblioteka, pareikalavo antireligines knygas pašalinti. Žygių ėmėsi ir klebonas, dalį knygų iš bibliotekos išmesdamas. Nepaisant Gasiūno cenzūros, Vieکشnių viešoji biblioteka buvo pašalinta iš bendrovės patalpų, o į jos vietą priimta Blaivybės draugijos biblioteka⁵⁸⁷.

Gindami savo ideologinius interesus ne visada miestelių inteligentai buvo tokie kategoriški. Kartai jie rasdavo bendrą kalbą ir biblioteką steigdavo keletas visuomeninių draugijų,

⁵⁷⁶ SINKEVIČIUS, Klementas. *Lietuvos TSR bibliotekų istorija: 1940–1980*. Vilnius, 1983, p. 20.

⁵⁷⁷ PAUPERELYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos įstaigos. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 6.

⁵⁷⁸ Ten pat, p. 7, 13.

⁵⁷⁹ Vieکشniai. *Socialdemokratas*, 1922, sausio 5 (nr. 1), p. 3. Parašas: Kv.

⁵⁸⁰ Tverai. *Žemaičių prietelius*, 1925, gegužės 24 (nr. 6), p. 4. Parašas: Paulis

⁵⁸¹ Išdidūs bedarbiai. *Šiaulietis*, 1926, spalio 31 (nr. 38), p. 2.

⁵⁸² Tryškiai. *Žemaičių prietelius*, 1927, balandžio 3 (nr. 14), p. 4. Parašas: Vanaguikštis

⁵⁸³ Telšių „Kultūros“ būrelis skaitykla jau veikia. *Žemaitis*, 1932, spalio 27 (nr. 41), p. 1.

⁵⁸⁴ Miestas, kur kooperacija nyksta, o traktieriai dygsta. *Žemaitis*, 1932, vasario 5 (nr. 5), p. 2. Parašas: „D“.

⁵⁸⁵ Atidaryta skaitykla. *Žemaitis*, 1932, rugpjūčio 24 (nr. 32–33), p. 2. Parašas: Dainius

⁵⁸⁶ Vieکشniai. *Socialdemokratas*, 1922, sausio 5 (nr. 1), p. 3. Parašas: Kv.

⁵⁸⁷ Vieکشniai. *Žemaičių prietelius*, 1925, rugsėjo 13 (nr. 14), p. 3. Parašas: Dalyvis; Mažeikiai praneša štai ką. *Žemaitis*, 1926, sausio 31 (nr. 5), p. 2.

dažnai turinčių artimų idėjinių ryšių. Grūšlaukėje apie 1925 metus vietos šaulių, pavasarininkų, blaivininkų, ūkininkų ir kitų organizacijų bendru sutarimu buvo įsteigta viešoji biblioteka⁵⁸⁸. Tveruose Lietuvos Jaunimo sąjungos ir „Kultūros“ būrelio iniciatyva, paremta vietos šaulių, 1927 metais buvo įsteigta Tverų liaudies skaitykla⁵⁸⁹.

Provincijoje veikė ir grynai komercinių bibliotekų. Vieną jų Sedoje turėjo miestietis A. Krauzas. Matyt, privačiai komercinei bibliotekai gilioje provincijoje nekaip sekėsi, nes 1929 m. spaudoje buvo pasigirdę ketinimų ją sujungti su vietos pavasarininkų biblioteka⁵⁹⁰. Palangos kurorte veikė T. Martišauskaitės komercinė biblioteka. Ji, 1932 m. duomenimis, turėjo 2000 tomų knygų fondą rusų, lietuvių, lenkų, prancūzų, vokiečių ir kitomis kalbomis⁵⁹¹. Ši biblioteka buvo labiau skirta kurorto svečiams, nei vietiniams palangiškiams, bet to reikalavo grynai komerciniai sumetimais.

Ne vien tik aktyvūs miestiečiai rūpinosi viešųjų bibliotekų tinklo plėtote. Jai dėmesio skyrė ir valdžios institucijos. Žemaitijos apskričių savivaldybių pastangomis parėmus Švietimo ministerijai Valstybės Centralinio knygyno skyriai palaipsniui buvo atidaryti tokiuose apskričių centruose kaip Šiauliai (1920)⁵⁹², Raseiniai (1921)⁵⁹³, Telšiai (1921), Mažeikiai (1922)⁵⁹⁴, Tauragė (1931)⁵⁹⁵ ir Kretinga (1935)⁵⁹⁶. Viešųjų bibliotekų klausimas rūpėjo ir savivalda turėjusiai Plungei. Vietos savivaldybės pastangomis, 1926 metų pabaigoje Plungėje įsteigta viešoji biblioteka⁵⁹⁷. Bibliotekos buvo svarbios ne vien tik savivaldybėms, bet ir valsčių taryboms. Kuršėnų valsčiaus švietimo komisijos 1925 m. nutarimu biblioteka buvo atidaryta ir šiame mieste⁵⁹⁸. Tiek Plungėje, tiek Kuršėnuose valdžia buvo kairiųjų partijų rankose, tad po 1926 m. A. Smetonos autoritarinio perversmo šios bibliotekos buvo uždarytos. Vėliau paraiškas Centralinio knygyno skyriams dar teikė Jurbarkas (1933) bei Šeduva, bet valdžios pritarimo nebuvo gauta⁵⁹⁹.

Apie Nepriklausomos Lietuvos viešųjų bibliotekų veiklą Žemaitijoje be N. Petraitytės ir J. Brigio darbų nieko plačiau neturime. N. Petraitytė yra nagrinėjusi Šiaulių Centralinio knygyno

⁵⁸⁸ Grušlaukis. *Klaipėdos žinios*, 1925, sausio 29 (nr. 24), p. [3]. Parašas: Balandėlis.

⁵⁸⁹ Vargsta kaip musės po pienu. *Žemaitis*, 1931, rugsėjo 12 (nr. 36), p. 2.; Tverų išpūdžiai. *Žemaitis*, 1931, spalio 1 (nr. 39), p. 2. Parašas: Bilijardininkas

⁵⁹⁰ Naujas knygynas. *Žemaičių prietelius*, 1929, rugpjūčio 29 (nr. 35), p. 6. Parašas: Vietinis

⁵⁹¹ Biblioteka. *Palangos pliažas*, 1932, birželio 20 (nr. 1), p. 22.

⁵⁹² PETRAITYTĖ, Nijolė. *Šiaulių viešoji biblioteka: istorinės atodairos 1920–1950 m.* Šiauliai, 2004, p. 19.

⁵⁹³ BRIGYS, Jonas. *Raseinių rajono savivaldybės viešosios bibliotekos istorija*. Vilnius, 2009, p. 43.

⁵⁹⁴ *Lietuvos viešosios bibliotekos 1943 metų anketos duomenimis / sudarė Klemensas Sinkevičius, Jolita Steponaitienė ; mokslinis redaktorius Vytautas Rimša*. Vilnius, 1996, p. 17, 27.

⁵⁹⁵ Šis tas iš Tauragė. *Žemaitis*, 1931, liepos 19 (nr. 28), p. 1.

⁵⁹⁶ SINKEVIČIUS, Klementas. *Lietuvos TSR bibliotekų istorija: 1940–1980*. Vilnius, 1983, p. 12.

⁵⁹⁷ Plungė. *Socialdemokratas*, 1926, spalio 7 (nr. 40), p. 4. Parašas: Šviesos mylėtojas; Plungė. *Žemaičių prietelius*, 1926, gruodžio 12 (nr. 32), p. 5.

⁵⁹⁸ Kuršėnai. *Šiaulietis*, 1925, kovo 25 (nr. 12), p. 3. Parašas: Buvęs

⁵⁹⁹ SINKEVIČIUS, Klementas. *Lietuvos TSR bibliotekų istorija: 1940–1980*. Vilnius, 1983, p. 12.

veiklą, o J. Brigys – Raseinių Centralinio knygyno istoriją. Galime manyti, jog ir kitų tokio tipo bibliotekų išlaikymas, fondų komplektavimas ir pati veikla negalėjo labai skirtis⁶⁰⁰. Šiaulių bibliotekos finansinis rėmimas ėjo iš kelių šaltinių: 1) Švietimo ministerijos, 2) Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities savivaldybių, 3) visuomeninių draugijų ir 4) privačių asmenų. Be finansinių lėšų bibliotekos fondai buvo pildomi dovanomis iš privačių asmenų ir nusavintų dvarų bibliotekų⁶⁰¹. Raseinių bibliotekai sekėsi sunkiau nei šiauliškei. Pasak J. Brizgio, ji didžiąją dalį lėšų gaudavo iš Švietimo ministerijos, savivaldybė remdavo tik kritiniais atvejais, draugijų rėmimo nebuvo, o dovanos taip pat labai retai pasitaikydavo⁶⁰².

Šiaulių Centralinio knygyno fondai buvo gausesni nei Raseinių bibliotekos. Be einamosios spaudos, kurios kasmet įsigydavo vidutiniškai už 800–100 Lt, Šiaulių bibliotekoje buvo sukauptų retų XVII–XVIII a. leidinių. Šiaulių bibliotekos fondų kalbinė charakteristika byloja, jog gausiai turėta kitakalbės spaudos. 1930 m. duomenimis iš bibliotekoje buvusių 21190 tomų knygų rusiška spauda sudarė 38 proc., lietuviška – 25 proc., prancūziška – 19 proc., lenkiška – 11 proc., vokiška – 2 proc., anglų – 1 proc. ir likusi kitakalbė – 2 proc. Vėliau fondai lietuviško, bet dvarų bibliotekų turtai buvo didesni, nei Šiaulių biblioteka sugebėjo įsigyti lietuviškų leidinių. Teminiu atžvilgiu bibliotekoje vyravo grožinė literatūra, sudarydama 28,3 proc. Nuo jos atsiliko istorija ir geografija – 19 proc., bendrasis skyrius – 16,4 proc., socialiniai mokslai – 10,9 proc. Savo leidinių gausa ženkliai nusileido filosofijos, religijos, gamtos, taikomųjų, literatūros ir kalbos mokslų teminės grupės⁶⁰³. Raseinių Centralinio knygyno pradiniam fonde taip pat vyravo leidiniai rusų kalba, nes tik tokią lektūrą po karo buvo pavykę surinkti. Vėliau fondai sparčiai lietuviško, mat, rusiškų leidinių pradiniam fonde buvo vos keli šimtai, o papildymai rusų literatūra nebuvo gausūs. Teminė bibliotekos fondo charakteristika atskleidžia, jog Raseinių Centraliniame knygyne vyravo grožinė literatūra, sudaranti apie 50 proc. visos turimos spaudos⁶⁰⁴.

Nauja viešųjų bibliotekų steigimo banga prasidėjo 1936 m. paskelbus Viešųjų bibliotekų įstatymą. Remiantis juo, visi Valstybės Centralinio knygyno skyriai tapo viešosiomis bibliotekomis. 1937 m. išleistas *Valstybinės viešųjų bibliotekų įstatymui vykdyti taisyklės*. Jos numatė, jog viešąsias bibliotekas steigia, jų vedėjus skiria ir darbo užmokestį jiems moka bei knygas bibliotekoms parūpina Švietimo ministerija, o patalpą skiria ir ūkines išlaidas padengia savivaldybė. Ne visos valsčių tarybos skubėjo prisiimti naujus įsipareigojimus, tad pats naujų bibliotekų steigimo procesas užsitęsė iki 1942 metų. Remiantis 1943 metų Lietuvos viešųjų bibliotekų anketų

⁶⁰⁰ BRIGYS, Jonas. *Raseinių rajono savivaldybės viešosios bibliotekos istorija*. Vilnius, 2009, 38–104.

⁶⁰¹ PETRAITYTĖ, Nijolė. *Šiaulių viešoji biblioteka: istorinės atodairos 1920–1950 m.* Šiauliai, 2004, p. 19.

⁶⁰² BRIGYS, Jonas. *Raseinių rajono savivaldybės viešosios bibliotekos istorija*. Vilnius, 2009, p. 55.

⁶⁰³ PETRAITYTĖ, Nijolė. *Šiaulių viešoji biblioteka: istorinės atodairos 1920–1950 m.* Šiauliai, 2004, p. 20–23, 40–41.

⁶⁰⁴ BRIGYS, Jonas. *Raseinių rajono savivaldybės viešosios bibliotekos istorija*. Vilnius, 2009, p. 59–61.

duomenimis, galime gana detaliai atskleisti Žemaitijos viešųjų bibliotekų kūrimosi dėsninumus. Naujų viešųjų bibliotekų steigimosi pikas buvo 1937 m. Tada visoje Žemaitijoje buvo įsteigtos 29 bibliotekos. Ši dalis sudarė 66 proc. visų 1937–1942 metais įsteigtų bibliotekų kiekio. Po staigaus bibliotekų steigimo protrūkio 1938 m. bibliotekų kūrimas sustojo, nes aktyviausiai miesteliai jomis buvo spėjusios apsirūpinti. Kitais metais įkurtos devynios, dar kitais – keturios. Nacių okupacijų metais – po vieną 1941 ir 1942 m. Iš viso regione per 1937–1942 metus atsiradė 44 naujos viešosios bibliotekos. Be jų dar buvo 6 apskričių bibliotekos, tad visą Žemaitiją aptarnavo 50 bibliotekų tinklas, 1943 metais valdęs didesnę kaip 156 tūkst. knygų fondą⁶⁰⁵.

Viešųjų bibliotekų likimai įvairūs. Ne visos bibliotekos, ypač inteligentų išlaikomos, ilgai gyvavo, tad jų fondai nuolat buvo sklaidomi po kitas bibliotekas. Dėl įvairių nelaimių, iš kurių didžiausia buvo gaisrai, nukentėdavo ir bibliotekos. To nebuvo galima išvengti, nes moderniomis bibliotekomis su tinkamomis saugyklomis provincija negalėjo pasigirti. Nepaisant to, didžiausia nelaimė buvo karas. Daugelis Žemaitijos viešųjų bibliotekų nukentėjo Antrojo pasaulinio karo metais. 1941 m. sudegė 9 viešosios bibliotekos, o 1943 m. iš 50 bibliotekų veikė vos pusė – 28. Likusios 22 viešosios bibliotekos, daugiausia dėl patalpų ir finansinių nepriteklių neveikė ir skaitytojų neaptarnavo. Tiesa, jos savo fonų dar nebuvo išsklaidžiusios, tad esant tinkamoms sąlygoms savo veiklą galėjo atnaujinti⁶⁰⁶. Antrosios sovietizacijos metais visos regiono bibliotekos nukentėjo nuo LTSR Glavlito. Ši cenzūros organas visoje Lietuvoje masiškai naikino bibliotekas. Tai buvo daroma sistemingai, nes to reikalavo naujos socialistinės santvarkos kūrimas Lietuvoje. Naikinant bibliotekas ir valant jų fondus buvo padaryta nepataisomos žalos, tad šis laikmetis jų likimams buvo lemtingas. Apie LTSR Glavlito veiklos mastus detaliau yra rašiusi Valerija Vilnonytė. Pasak jos, per 1944–1956 metus Glavlitas Lietuvoje sunaikino daugiau kaip 7 milijonus spaudinių⁶⁰⁷.

⁶⁰⁵ *Lietuvos viešosios bibliotekos 1943 metų anketos duomenimis*. Vilnius, 1996, p. 141–15, 17–20, 22–28. (1937 m. įsisistėgė Akmenės, Alsėdžiuose, Gruzdzijų, Jurbarko, Darbėnų, Ylakių, Kelmės, Kražių, Kvedarnos, Laižuvos, Mosėdžio, Palangos, Papilės, Platelių, Rietavo, Sedos, Skaudvilės, Šaukėnų, Šiaulėnų, Šilalės, Šiluvos, Švėkšnos, Tirkšlių, Vainuto, Vegerių, Vieکشnių, Žagarės, Žemaičių Naumiesčio; 1939 m. – Batakių, Betygalos, Gargždų, Kuršėnų, Luokės, Skuodo, Šventosios, Žarėnų, Židikų; 1940 m. – Laukuvos, Kruopių, Tyškių, Tverų; 1941 m. – Kartenos, Salantų, Užvenčio, Varnių Veiviržėnų, Viduklės; 1942 m. – Eržvilko viešosios bibliotekos.)

⁶⁰⁶ Ten pat, p. 141–15, 17–20, 22–28.

⁶⁰⁷ VILNONYTĖ, Valerija. Knygų naikinimas Lietuvoje 1944–1956 metais. In. *Lietuvos bibliotekų fondų istorija XX amžiuje*. Vilnius, 1994, p. 37, 40.

4.3.1.2. Visuomeninių organizacijų bibliotekos

Visuomeninės organizacijos bibliotekas steigia dėl kolektyvinės savišvietos poreikių. Organizacijų bibliotekos paprastai būna uždaro ir specializuotos. Jų knygų fondu naudojosi organizacijų nariai, o pat fondas atspindi organizacijos veiklos kryptį.

Žemaitijoje uždaro tipo visuomeninių organizacijų bibliotekos radosi XIX a. II-oje pusėje. Jos sietinos su Žemaičių vyskupystė dekanatų bibliotekomis. Dekanatų bibliotekų idėja atėjo iš vysk. M. Valančiaus iniciatyvos. Vyskupas, suvokdamas kunigijos nepakankamą domėjimąsi teologijos ir kultūros klausimais, sumanė juos šviesti per dekanatų bibliotekas. M. Valančius 1851 m. lapkričio 13 d. aplinkraščiu dekanams ir visiems kunigams rašė, jog kunigija nelinkusi prie savišvietos, provincijoje užsiima netinkama veikla, nes, pasak vyskupo: <...> *juk vizituodamas vos tik keliose klebonijose radau laikraštuką ar kokią knygelę*. Tuokart M. Valančius dar laukė kunigų iniciatyvos ir laisvo apsisprendimo, bet po aplinkraščio atsiliepė tik Alsėdžių dekanas. Vangiai įgyvendinamą sumanymą vyskupas norėjo paspartinti, tad 1852 m. rugsėjo 13 d. aplinkraštis buvo griežtesnis. Į šį paraginimą atsiliepė visi dekanai ir painformavo, kad kiekviename dekanate, išskyrus Kuršo, bibliotekos yra įsteigtos. Tarp jų, be minėtų Alsėdžių, buvo ir Batakių, Jonišio, Krakių, Rietavo, Varnių ir Veliuonos dekanatų bibliotekos. Jos išsilaikė iš dekanato kunigų mokamų 1 sidabro rublio dydžio metinių įmokų. Dekanai patys rūpinosi spaudos išsigijimą ir bibliotekų fondų komplektavimą. Nuo jų pažiūrų ir supratimo priklausė dekanatų bibliotekų turinys. Iki šiol nėra aptikta nė vieno dekanato bibliotekos katalogo, todėl išsamaus dekanatų bibliotekų teminio vaizdo rekonstruoti negalime. Manytina, jog dekanai daugiausia dėmesio kreipė į vysk. M. Valančiaus išsakytas mintis, jog bibliotekose turi būti teologijos, pastoracijos, Bažnyčios istorijos, filosofijos knygų. Be šios spaudos, į bibliotekas nevaržomai pakliūdavo ir literatūros, istorijos leidinių. Dekanatų bibliotekos, gyvavusios vos dešimtmetį, po 1863–1864 m. sukilimo buvo uždarytos⁶⁰⁸.

Po sukilimo kultūrinis gyvenimas Žemaitijoje keliems dešimtmečiams patyrė suvaržymų. Tik XIX a. 8-ame dešimtmetyje steigėsi pirmosios draugijos, kurios turėjo bibliotekas. Pirmoji apie biblioteką prabilo Telšių kilmingųjų draugija. Ji 1872 m. įstatuose buvo numačiusi išlaikyti savo biblioteką. Draugijos nariai iš bibliotekos vienai savaitei galėjo pasiimti laikraščių ir knygų. Už bibliotekos veiklą buvo atsakingas vienas draugijos narys, kuris faktiškai rūpinosi leidinių užsakymų, jų išdavimu ir priežiūra. Skaitytojams, vėluojantiems atiduoti pasiskolintas knygas, buvo

⁶⁰⁸ MERKYS, Vytautas. *Motiejus Valančius: tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*. Vilnius, 1999, p. 274–276.

numatytos baudos⁶⁰⁹. Kaip Telšių kilmingųjų draugija ir jos biblioteka gyvavo po draugijos įsteigimo, platesnių žinių neturime.

Rietave 1873 m. gegužės 30 d. kunigaikštis M. Oginskis įkūrė Rusijos gyvulių globos draugijos Rietavo skyrių⁶¹⁰. Sprendžiant iš skyriaus 1875 m. metinių ataskaitų, tuo metu valdyba dar neskyrė lėšų knygų pirkimui, nors buvo užsakomas laikraštis „Сынъ Отчества“⁶¹¹. Deja, autoriui nebuvo prieinamos 1876–1877 m. Rietavo skyriaus ataskaitos, nes jos yra dingusios iš Vilniaus universiteto bibliotekos. Todėl belieka manyti, jog skyriaus biblioteka buvo pradėta kaupti 1876–1877 metais, nes 1878 m. joje jau buvo 32 leidiniai bei smulkių ataskaitų ir metinių periodikos komplektų. Bibliotekos fondą sudarė daugiausia Rusijos imperijoje gaunami leidiniai rusų, lenkų ir vokiečių kalbomis. Draugijos biblioteką užsienio spauda papildė skyriaus prezidentas kunigaikštis M. Oginskis. Jis 1878 m. bibliotekai dovanavo 46 leidinius prancūzų, vokiečių ir anglų kalbomis. Turinio atžvilgiu didžioji bibliotekos leidinių dalis buvo įvairiais žemės ūkio, gyvulių priežiūros, veterinarijos, medžioklės ir kt. klausimais⁶¹². Nežinia kaip toliau skyriaus biblioteka buvo plėtojama, bet, kadangi kunigaikščių Oginskio prieglobstyje Rietavo skyrius gyvavo iki 1909 metų, galime manyti, jog draugijos biblioteka taip pat veikė.

XIX a. pabaigoje Žemaitijoje buvo ir daugiau įvairių visuomeninių organizacijų, bet apie jų turėtas bibliotekas mus žinių nepasiekė. Po 1905 m. revoliucijos visoje Lietuvoje kilo nauja visuomeninių organizacijų steigimo banga. Aktyvūs piliečiai būrėsi į profesines, ūkines, kultūrinės ir religines organizacijas. Šiuo metu tik G. Raguotienė yra kompleksiskai tyrinėjusi draugijų bibliotekų istoriją 1905–1915 metais. Autorė didžiausią dėmesį skyrė „Saulės“ ir Lietuvių katalikų blaivybės draugijų bibliotekoms. Lietuvių švietimo draugija „Saulė“, vykdžiusi plačią kultūrinę veiklą, nepaliko nuošalyje ir bibliotekų, kurias buvo stengiamasi padaryti prieinamas ne vien tik draugijos nariams, bet ir kitiems piliečiams. Draugija 1907–1914 metais Žemaitijoje prie 17 skyrių įsteigė bibliotekas. Jų fondai nebuvo itin gausūs, bet „Saulės“ draugija pirmoji taip plačiai buvo išplėtojusi bibliotekų tinklą⁶¹³. Dėl užtrukusio Lietuvių katalikų blaivybės draugijos steigimo (įsteigta 1908 m.), vieneriais metais atsilikdami blaivininkai Lietuvoje ėmėsi kurti savo skyrius, o prie jų ir bibliotekas. G. Raguotienės duomenimis, Žemaitijoje 1908–1914 m. buvo įkurtos 19

⁶⁰⁹ *Уставъ Тельшевскаго благороднаго собранія*. Ковно, 1872, 12 с.

⁶¹⁰ *Ковенская губернія за время 1843–1893 г.* Ковна, 1893, с. 325.

⁶¹¹ *Отчетъ Ретовскаго отдела Россійскаго общества покровительства животнымъ* : за 1875 годъ. Вилно, 1876, с. 53.

⁶¹² *Отчетъ о деятельности Ретовскаго отдела Россійскаго общества покровительства животнымъ* : за 1878 годъ. С-Петербургъ, 1879, с. 7–10.

⁶¹³ RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Spaudą atgavus* : knyga ir skaitytojas 1904–1918 Lietuvoje. Vilnius, 1996, p. 317–319. (1907 m. įsisteigė Mažeikiuose, Mosėdyje, Platelioose, Salantuose, Salantuose, Tauragėje; 1908 m. – Baisogaloje, Betygaloje, Čekiškėje, Kurtuvėnuose, Pikeliuose, Skuodas; 1909 m. – Papilėje, Seredžiuje; 1910 m. – Rasieniuose, Šeduvoje; 1914 m. – Žagarėje)

blaivininkų bibliotekų⁶¹⁴ bet, kadangi nepaminėti Alsėdziai⁶¹⁵, tai viena biblioteka papildžius iš viso jų suskaičiuojame 20. Tiek „Saulės“, tiek blaivininkų bibliotekos buvo remiamos dvasininkų, todėl autoritetingas palaikymas užtikrino palankias veiklos aplinkybes. Be šių draugijų bibliotekų, Šiauliuose prieš Pirmąjį pasaulinį karą veikė „Varpo“ ir Šv. Juozapo draugijų bibliotekos⁶¹⁶.

Be klerikalinių organizacijų, bibliotekas stengėsi išlaikyti ir pasaulietinio pobūdžio draugijos. Iš periodikos yra žinoma, jog biblioteką turėjo Plungėje 1907–1915 m. veikęs Ūkio ratelis. Jos reikalais rūpinosi draugijos pirmininkas Antanas Turkis. Deja, bibliotekos lektūra netenkino vietos klebono V. Jarulaičio. Klebonas, remiamas kunigaikštienės M. Oginskienės, konfiskavo visas ne žemės ūkio turinio knygas. Tuo pagrįstai piktinosi draugijos nariai, kurių dalis po incidento iš draugijos pasitraukė⁶¹⁷. 1907 m. įsisteigė Tauragės kilmingųjų draugija. Tauragiškiai numatė išlaikyti biblioteką, kurioje turėjo būti komplektuojamos knygos ir laikraščiai rusų ir kitomis kalbomis, taip pat vedamas leidinių katalogas. Jai priklausančius laikraščius buvo galima laikyti tris dienas, knygas – dvi savaites. Skaitytojai, vėluojantys gražinti pasiimtus leidinius, turėjo mokėti 10 kap baudą už pavėluotą dieną, o pametus knygą reikėjo nupirkti tokios pačios vertės kitą knygą⁶¹⁸. Ne tik miestuose ir miesteliuose steigėsi draugijų bibliotekos. Jas išlaikė ir kaimuose įsikūrusios draugijos. Žalpiuose (Kelmės raj.) „Dobilėlio“ biblioteką 1910 m. įsteigė visuomenininkas Kazimieras Ralys⁶¹⁹. Medemrodės dvare (Akmenė valsč.) veikė mums plačiau nežinoma kairiųjų pažiūrų darbininkų draugija, turėjusi biblioteką⁶²⁰. Gana gausią biblioteką, susidedančią iš 1000 leidinių, turėjo ir Mažaičių kaime 1915–1917 m. veikusi kairiųjų pažiūrų jaunimo organizacija⁶²¹. Nežinia ar provincijoje veikė daugiau organizacijų bibliotekų, bet, kadangi jų veiklai sąlygos po 1905 m. buvo pagerėjusios, tad yra vilties, jog ateityje bus surasta daugiau visuomeninių organizacijų bibliotekų veiklos pėdsakų.

Nepriklausomos Lietuvos metais draugijų gyvenimas dar labiau išsiplėtė. Didžiuosiuos apskričių miestuose draugijų buvo apstu, tad ir atskirų bibliotekų buvo pakankamai daug. Mažesniuose miesteliuose paprastai veisdavo po keletą draugijų, kurios taip pat stengdavosi

⁶¹⁴ Ten pat, 320–324. (1908 m. buvo įsteigtos – Ariogalos; 1909 m. – Batakių, Kurtuvėnų, Mosėdžio; 1910 m. – Naujosios Žagarės, Veiviržėnų; 1911 m. – Luokės, Rietavo, Sedos, Varnių; 1912 m. – Tverų; 1913 m. – Akmenės, Šeduvos, Vieksnių, Žemaičių Naumiesčio; 1914 m. – Šiaulėnų, Švėkšnos, Žagarės; spėjama – Endriejavo)

⁶¹⁵ Naujas kultūros darbininkas. *Žemaičių prietelius*, 1927, rugsėjo 18 (nr. 38), p. 7. Parašas: Žiogas.

⁶¹⁶ PETRAITYTĖ, Nijolė. *Šiaulių viešoji biblioteka: istorinė atodairos 1920–1950 m.* Šiauliai, 2004, p. 10.

⁶¹⁷ JANKAUSKAS, Juozapas. Plungė (Telšių pav.). *Lietuvos ūkininkas*, 1910, gegužės 12 (25) (nr. 19). p. 173. Parašas: Spitris.

⁶¹⁸ *Уставъ общественаго собранія въ м. Таурогене, Россіенскаго уезда, Ковенской губерніи.* Россіены, 1907. 13–14 с.

⁶¹⁹ KAUNAS, Domas. Kazimieras Ralys. In *Lietuvos knygos veikėjai* [Elektroninis išteklius] = *The workers of the Lithuanian book* : biografijų žodynas / vyr. redaktorius Domas Kaunas; sudarytojas Osvaldas Janonis; techninė redaktorė Iveta Jakimavičiūtė ... [et al.] Vilnius, 2004. 1 skaitmeninė plokštelė (CD-ROM).

⁶²⁰ Medemrodė (Maž. apskr.). *Socialdemokratas*, 1921, spalio 20 (nr. 42), p. 4. Parašas: Aklys

⁶²¹ Renavas. *Žemaitis*, 1928, lapkričio 23 (nr. 46), p. 3. Parašas: Renaviškis

išlaikyti savo bibliotekas. Kadangi draugijų bibliotekos daugiausia tenkino narių savišvietos poreikius, o jie buvo nulemti organizacijos idėjinės linijos, tad ir bibliotekas galime skirstyt pagal jų idėjiškumą.

Labiausiai savo veiklą Nepriklausomos Lietuvos metais buvo išplėtojusios katalikiškos visuomeninės organizacijos. Jas oficialiai koordinavo 1919 metais įkurtas Katalikų veikimo centras. Kartais centro skyriai patys išlaikė bibliotekas. Jos 1922 m. minimos Šiauliuose⁶²² ir 1928 m. – Šeduvoje⁶²³, bet dažniausia buvo skatinama, kad kitos katalikiškos miestų ir miestelių draugijos steigtų savo bibliotekas. Tarp visų katalikiškų organizacijų plačiausia veiką buvo išvysčiusi 1919 m. įkurtą Lietuvių katalikų jaunimo sąjungą (nuo 1933 m. federacija) „Pavasaris“. Pavasarininkai vystė kultūrinę veiklą, į kurios sudėtį įėjo ir bibliotekų išlaikymas. Organizacijos bibliotekos fiksuojamos Jurbarke (1919), Viduklėje (1920), Kretingoje (prieš 1921 m.)⁶²⁴, Šiauliuose (1922)⁶²⁵, Telšiuose (prieš 1924 m.)⁶²⁶, Polekėlėje (1925)⁶²⁷, Vieکشniuose (prieš 1925 m.)⁶²⁸, Kontaučiuose (1926)⁶²⁹, Alsėdžiuose (prieš 1927 m.)⁶³⁰, Darbėnuose (prieš 1927 m.)⁶³¹, Leckavoje (prieš 1927 m.)⁶³², Palangoje (prieš 1927 m.)⁶³³, Švėkšnoje (prieš 1927 m.)⁶³⁴, Tirkšliuose (prieš 1927 m.)⁶³⁵, Tveruose (1927)⁶³⁶, Žemaičių Kalvarijoje (prieš 1928 m.)⁶³⁷, Sedoje (prieš 1929 m.)⁶³⁸, Skaudvilėje (prieš 1929 m.)⁶³⁹, Kražiuose (prieš 1939 m.)⁶⁴⁰ ir kt. Ne vien tik miestuose pavasarininkai išlaikė bibliotekas. Jų būta ir kaimuose. Spaudoje minimos Aklinėje ir Margiuose (Šiaulių valsčius; 1925)⁶⁴¹, Budvydžiuose (Skuodo valsčius; 1925)⁶⁴², Truikiniuose (arba Aleksandrija, Skuodo

⁶²² BUGAILIŠKIS, Pelikšas. Šiaulių miesto bibliotekos ir jų raida. In *Varpai: literatūros almanachas 1943*. Šiauliai, 1943, p. 267.

⁶²³ TURMANAS, Br. Šeduva. *Žemaičių prietelius*, 1928, sausio 29 (nr. 5), p. 3.

⁶²⁴ PAUPERELYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos įstaigos. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 6, 9.

⁶²⁵ BUGAILIŠKIS, Pelikšas. Šiaulių miesto bibliotekos ir jų raida. In *Varpai: literatūros almanachas 1943*. Šiauliai, 1943, p. 267.

⁶²⁶ Telšiai. *Klaipėdos žinios*, 1924, kovo 6 (nr. 29), p. 4.

⁶²⁷ Polekėlė. *Šiaulietis*, 1925, rugpjūčio 16 (nr. 33), p. 3. Parašas: Dalyvavęs svečias

⁶²⁸ Vieکشniai. *Šiaulietis*, 1925, vasario 1 (nr. 5), p. 2. Parašas: Nepoetas

⁶²⁹ Kontaučiai. *Žemaičių prietelius*, 1927, rugsėjo 18 (nr. 38), p. 7. Parašas: Svečias

⁶³⁰ Alsėdžiai. *Žemaičių prietelius*, 1927, birželio 19 (nr. 25), p. 3. Parašas: Žiogas

⁶³¹ Brangų jaunimo vadą palydint. *Žemaičių prietelius*, 1927, rugpjūčio 28 (nr. 35), p. 5. Parašas: Alfa

⁶³² Leckava. *Žemaičių prietelius*, 1927, liepos 3 (nr. 27), p. 4.

⁶³³ Pavasarininkai kruta. *Žemaičių prietelius*, 1927, birželio 5 (nr. 23), p. 3. Parašas: Amatas

⁶³⁴ Ką gali pasišventimas. *Žemaičių prietelius*, 1927, birželio 19 (nr. 25), p. 2. Parašas: Keleivis

⁶³⁵ Tirkšliai. *Žemaičių prietelius*, 1927, liepos 3 (nr. 27), p. 4. Parašas: Žemaitis

⁶³⁶ Pavasarininkai kruta. *Žemaičių prietelius*, 1927, sausio 30 (nr. 5), p. 6. Parašas: Žinaš

⁶³⁷ Žemaitijos gyvenimas. Kun. kan. Povilą Pūkį palydint. *Žemaičių prietelius*, 1928, sausio 29 (nr. 5), p. 3. Parašas: Žiogas

⁶³⁸ Naujas knygynas. *Žemaičių prietelius*, 1929, rugpjūčio 29 (nr. 35), p. 6. Parašas: Vietinis

⁶³⁹ Gerai gyvuoja. *Žemaičių prietelius*, 1929, gegužės 2 (nr. 18), p. 11. Parašas: Svečias

⁶⁴⁰ Rišama Kražių Katalikų Jaunimo Knygynas. *Kražių aidai*, 1939, sausis (nr. 1), p. 11.

⁶⁴¹ Aklinė-Margiai. *Šiaulietis*, 1925, kovo 8 (nr. 10), p. 3. Parašas: Pakeleivis

⁶⁴² Skuodas. *Žemaičių prietelius*, 1927, lapkričio 20 (nr. 47), p. 7. Parašas: J. K.

valsčius, 1927)⁶⁴³ ir Karklėnuose (Kražių valsčius; prieš 1929 m.)⁶⁴⁴ veikusios pavasarininkų bibliotekos.

Pavasarininkai daugiausia vienijo jaunimą, tad brandesnio amžiaus žmonėms buvo steigiamos kitos katalikiškos organizacijos. Prie Katalikų veikimo centro 1919 m. atgaivinta Lietuvių katalikų blaivybės draugija. Jos skyriai bibliotekas išlaikė Rietave (1921), Šiluvoje (prieš 1921 m.)⁶⁴⁵, Vieکشniuose (1925)⁶⁴⁶, Skuode (prieš 1927 m.)⁶⁴⁷ ir Švėkšnoje (prieš 1927 m.)⁶⁴⁸. Be blaivininkų, aktyvumą rodė katalikų pasauliečių religinė organizacija „Tretininkai“. Žinoma, kad jie savo bibliotekas turėjo Skirsnemunėje (1919)⁶⁴⁹, Mosėdyje (po 1924 m.)⁶⁵⁰, Ylakiuose (1925)⁶⁵¹, Luokėje (prieš 1929 m.)⁶⁵² ir Barstyčiuose (prieš 1930 m.)⁶⁵³. Bibliotekas išlaikė ir įvairios Lietuvos katalikų moterų draugijos. Bene viena iš pirmųjų buvo 1918 m. įsteigta Telšių katalikų moterų draugija⁶⁵⁴. Be jos, biblioteką išlaikė ir Šilalės Lietuvių katalikų moterų sąjungos draugijos skyrius⁶⁵⁵ bei Šiaulių šv. Zitos tarnaičių draugija⁶⁵⁶. Nebuvo užmiršti ir vaikai. Jiems 1921 m. buvo įsteigta Angelo Sargo sąjunga. Ji veikė Lietuvių katalikų blaivybės draugijos priežiūroje. Žinoma tik viena šios draugijos skyriaus biblioteka, prieš 1927 metus įkurta Palangoje⁶⁵⁷.

Opozicija katalikiškoms organizacijos sudarė kairiosios politinės srovės visuomeninės organizacijos. Pirmosios steigėsi dar kaizerinės okupacijos metais. Šapnagiuose (Šiaulių valsčius) nuo 1917 m. veikė „Laisvės kibirkštėlės“ draugija. Ji turėjusi biblioteką, kurią 1922 m. persikėlė į Ginkūnų dvarą (Šiaulių valsčius)⁶⁵⁸. Atskiros „Kanklių“ draugijos bibliotekos įsikūrė Telšiuose (1918) ir Gruzdžiuose (1919)⁶⁵⁹. Papilės miestelyje nuo 1919 m. veikė Simono Daukanto draugijos

⁶⁴³ Truikiniai, Skuodo valsč. *Žemaičių prietelius*, 1927, rugsėjo 25 (nr. 39), p. 4. Parašas: Šarkiškis

⁶⁴⁴ Susipratęs kaimo jaunimas. *Žemaičių prietelius*, 1929, sausio 18 (nr. 3), p. 6. Parašas: Svetys

⁶⁴⁵ PAUPERELYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos ištaigos. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 6–7.

⁶⁴⁶ Vieکشniai. *Žemaičių prietelius*, 1925, rugsėjo 13 (nr. 14), p. 3. Parašas: Dalyvis

⁶⁴⁷ „Blaivybės“ susirinkimas. *Žemaičių prietelius*, 1927, kovo 6 (nr. 10), p. 7.

⁶⁴⁸ Ką gali pasišventimas. *Žemaičių prietelius*, 1927, birželio 19 (nr. 25), p. 2. Parašas: Keleivis

⁶⁴⁹ Skirsnemunė. *Šv. Pranciškaus varpelis*, 1926, nr. 12, p. 365–366.

⁶⁵⁰ SALEZIETIS, Pranciškus. *Filoteja, arba kelias į maldingą gyvenimą* / Parašė šv. Pranciškus Salėzietis ; vertė kun. J. Bikinas. Kaunas, 1924, p. 1. – Tomo Petreikio asmeninė biblioteka.

⁶⁵¹ Ilakiai. *Šv. Pranciškaus varpelis*, 1925, nr. 12, p. 284.

⁶⁵² Iš Luokės. *Šv. Pranciškaus varpelis*, 1929, nr. 6, p. 207.

⁶⁵³ Barstyčiai. *Šv. Pranciškaus varpelis*, 1930, nr. 4, p. 148. Parašas: Saviškis

⁶⁵⁴ KASAKAUSKIS, Kalikstas. *Iszguldims pawinaszczju kryszczjonu-katalyku* / apraszits par kuniga pralota Kassakauski klebona Akmenes. Wylnuje, 1864, p. 1. VUB LR7779

⁶⁵⁵ Moterys neatsilieka. *Žemaičių prietelius*, 1928, rugpjūčio 9 (nr. 32), p. 6. Parašas: Mikolų Ješius

⁶⁵⁶ BUGAILIŠKIS, Pelikšas. Šiaulių miesto bibliotekos ir jų raida. In *Varpai: literatūros almanachas* 1943. Šiauliai, 1943, p. 267.

⁶⁵⁷ Veikimas. *Žemaičių prietelius*, 1927, birželio 5 (nr. 23), p. 3.

⁶⁵⁸ Šapnagai. *Socialdemokratas*, 1922, gegužės 4 (nr. 18), p. 4. Parašas: K. Pūkytė

⁶⁵⁹ PAUPERELYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos ištaigos. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 7, 13.

biblioteką. Be jų aktyvumą rodė ir 1926 m. minima „Švietimo ir kultūros“ kuopelė, buvusi Medemrodės dvare (Akmenė valsčius)⁶⁶⁰.

Masinių kairiųjų pažiūrų organizacijų nebuvo gausu. Tarp jų išsiskyrė Lietuvos jaunimo sąjunga. Jos skyriai savo bibliotekas turėjo Gintališkėje (1924)⁶⁶¹, Tauragėje (prieš 1926 m.)⁶⁶², Varniuose (prieš 1927 m.)⁶⁶³, Dapšiuose (Židikų valsčius; 1926 m.)⁶⁶⁴, Konteikiuose (Akmenės valsčius; prieš 1928 m.)⁶⁶⁵ ir Renave (1932)⁶⁶⁶. Ideologiškai jai artima buvo ir Laisvamanių etinė draugija, kurios skyriai taip pat stengėsi turėti bibliotekas. Viena jų 1932 m. minima Plungėje⁶⁶⁷. Kultūros-švietimo draugija savo biblioteką buvo įkūrusi 1937 m. Šiauliuose. Jos fonde buvo 1350 lietuviškų knygų⁶⁶⁸.

Be šių visuomeninių draugijų bibliotekų kūrimui daug dėmesio skyrė ir Žemaitijoje veikę LSDP skyriai. Apie jų reikalingumą prabiltą 1923 m. LSDP Kretingos konferencijoje⁶⁶⁹. Nežinia kaip partijos skyriai su tuo tvarkėsi individualiai, bet tai metais bibliotekos aptinkamos Tryškiuose⁶⁷⁰ ir Palangoje⁶⁷¹. Kitais metais spaudoje minima, jog biblioteka veikė Telšiuose⁶⁷² ir Tirkšliuose⁶⁷³. Plungėje LSDP biblioteka sutinkama 1927 m., kai joje sausio 30 d., buvo įvykdyta krata⁶⁷⁴. Šiauliuose prie LSDP autonominių teisėm 1924 m. įsisteigta Lietuvos socialdemokratų darbininkų klubas. Jis turėjo savo biblioteką, skaityklą, chorą ir styginį orkestrą⁶⁷⁵. Be socialdemokratų judėjo ir Žemaitijos socialistai. Lietuvos valstiečių liaudininkų partijos skyriai Žemaitijoje taip pat skyrė dėmesio bibliotekoms. Vieną jų 1930 m. buvo nutarta įsteigti Kretingoje⁶⁷⁶.

Be katalikiškų ir kairiųjų organizacijų, bibliotekomis rūpinosi ir tautininkų partijos įtakoje buvusios Lietuvos šaulių ir Lietuvos tautinės jaunuomenės „Jaunosios Lietuvos“ sąjungos. Kaip yra atskleidęs K. Sinkevičius, savo išsamiaame žinyne *Lietuvos šaulių sąjungos bibliotekos (1920–1940)* (2007) Žemaitijoje prie 143 Lietuvos šaulių sąjungos skyrių buvo įvairaus dydžio bibliotekos. Jos

⁶⁶⁰ Mažeikiai praneša štai ką. *Žemaitis*, 1926, sausio 31 (nr. 5), p. 2.

⁶⁶¹ Ginteliškė. *Žemaitis*, 1929, liepos 20 (nr. 29), p. 2. Parašas: V. D.

⁶⁶² Tauragė. *Žemaitis*, 1926, sausio 10 (nr. 2), p. 3.

⁶⁶³ Jaunimas snaudžiai. *Žemaitis*, 1927, gegužės 15 (nr. 20), p. 1.

⁶⁶⁴ KENSGAILA, A. Dabšiai (Židikų v.). *Žemaitis*, 1926, rugsėjo 5 (nr. 31), p. 3.

⁶⁶⁵ Konteikiai (Akmenės vsl.). *Žemaitis*, 1928, vasario 26 (nr. 3), p. 3.

⁶⁶⁶ Veiklūs jaunimiečiai. *Žemaitis*, 1932, rugpjūčio 24 (nr. 32–33), p. 2. Parašas: Dainius

⁶⁶⁷ Laisvamaniai veikia. *Žemaitis*, 1932, balandžio 14 (nr. 15), p. 2. Parašas: Imino

⁶⁶⁸ BUGAILIŠKIS, Peliksas. Šiaulių miesto bibliotekos ir jų raida. In *Varpai: literatūros almanachas 1943*. Šiauliai, 1943, p. 266.

⁶⁶⁹ Kretinga. *Socialdemokratas*, 1923, liepos 19 (nr. 33), p. 4.

⁶⁷⁰ Tryškiai. *Socialdemokratas*, 1923, rugsėjo 27 (nr. 3.), p. 3. Parašas: Vargdraugis

⁶⁷¹ Palanga. *Socialdemokratas*, 1923, rugsėjo 27 (nr. 3.), p. 3. Parašas: Zmonių Avinėlis

⁶⁷² Telšiai. *Socialdemokratas*, 1925, sausio 15 (nr. 3), p. 3. Parašas: Juokutis

⁶⁷³ Padėka. *Socialdemokratas*, 1925, sausio 8 (nr. 2), p. 4.

⁶⁷⁴ Plungė. *Socialdemokratas*, 1927, kovo 31 (nr. 12), p. 3.

⁶⁷⁵ Šiaulių socialdemokratinis darbininkų klubas. *Socialdemokratas*, 1925, birželio 11 (nr. 24), p. 3. Parašas: Darbininkas

⁶⁷⁶ Kretingoj. *Žemaitis*, 1930, kovo (nr. 13), p. 2. Parašas: Valstietis Liaudininkas

regione pamažu kūrėsi nuo 1921 metų, bet skyrių bibliotekų kiekis intensyviau daugėjo tik 4-ojo dešimtemečio pradžioje: 1932–1934 m. atidarytos 42 naujos bibliotekos. Nors šaulių sąjungos skyrių bibliotekų buvo daug, bet dauguma jų buvo negausios. Didesių bibliotekų, kurios turėjo nuo 100 iki 500 knygų, buvo tik 35 proc. visų bibliotekų skaičiaus. Dar gausesnių bibliotekų tebuvo tik 9 proc. arba 12 skyrių bibliotekų. Pačią didžiausią biblioteką, kurioje buvo 9755 tomų knygų, išlaikė Kretingos šaulių skyrius. Su ja, net Šiaulių šaulių skyriai negalėjo varžytis, nor turėjo nemažai knygų – 2944. Pakankamai gausias bibliotekas turėjo ir kiti provincijoje veikę skyriai: Tauragės (1338 ir 700), Sedos (1152), Palangos ir Rietavo (po 1000), Akmenės (900). Be jų dar Telšių, Vieکشnių, Kelmės, Skuodo ir Salantų skyriai buvo įgigę nuo 500 iki 700 tomų didžio bibliotekas⁶⁷⁷. „Jaunosios Lietuvos“ sąjunga, įkurta 1927 metais, veikė kaip Lietuvių tautininkų sąjungos jaunimo organizacija. Jos skyrių bibliotekas knygoje *Lietuvių tautinės jaunuomenės "Jaunosios Lietuvos" sąjungos knygynai ir skaityklos, 1927–1940* (1996) yra suregistravęs minėtasis K. Sinkevičius. Žemaitijoje aptinkama veikusi 91 „Jaunosios Lietuvos“ skyriaus biblioteka. Iš jų gausiausias bibliotekas turėjo Telšių (1200) ir Vieکشnių (800) skyriai. Kitos sąjungos bibliotekos buvo gana menkos, dažnai nė keliasdešimt leidinių neperžengiančios. Kaip ten bebūtų, sąjungos bibliotekų masiškumas tarnavo knygos kultūros sklaidai jaunimo gretose⁶⁷⁸.

Bibliotekas stengėsi išlaikyti ir profsąjungos. Bene pirmoji 1920 m. įkurta Šiaulių pašto, Telegrafo ir Telefono įstaigų švietimo skyriaus biblioteka⁶⁷⁹. Vėliau skyrius buvo reorganizuotas į Šiaulių paštininkų „Žinijos“ draugiją, bet bibliotekos neatsisakyta. 1940 m. duomenimis, draugijos bibliotekoje buvo 7126 tomai knygų⁶⁸⁰. Be šiauliškių 1921 m. biblioteką steigė ir Tryškiuose darbininkų profsąjunga⁶⁸¹, bet kaip ji gyvavo duomenų neturime.

Visuomeninių organizacijų bibliotekų dydžiai tiesiogiai priklausė nuo narių skaičiaus ir draugijos vykdytos politikos bibliotekų atžvilgiu. Vienos bibliotekos buvo gausios, kitos neįstengė turėti didesnių leidinių kiekių, bet visos, kurioms šis reikalas rūpėjo, dėjo pastangas jas išlaikyti. Būdingas pavyzdys buvo Švėkšnos pavasarininkų biblioteka. Švėkšnoje, 1927 m. duomenimis, pavasarininkų organizacija vienijo 420 narių, tad be vargo draugija galėjos išlaikyti gausią 2000 tūkstančių biblioteką. Deja, nuo nelaimių niekas nebuvo apsaugotas, todėl šią biblioteką teko kurti dukart. Po Švėkšnos miestelio gaisro visa pavasarininkų biblioteką sudegė, bet 1927 metais jau

⁶⁷⁷ SINKEVIČIUS, Klemensas. *Lietuvos Šaulių sąjungos bibliotekos = Libraries of the Lithuanian Riflemen's Union* : (1920–1940). Vilnius : Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2007. 335 p.

⁶⁷⁸ SINKEVIČIUS, Klemensas. *Lietuvių tautinės jaunuomenės "Jaunosios Lietuvos" sąjungos knygynai ir skaityklos, 1927–1940*. Vilnius, 1996. 289 p.

⁶⁷⁹ Šiaulių pašto švietimo skyrius. *Klaipėdos žinios*, 1924, kovo 24 (nr. 27), p. [4].

⁶⁸⁰ BUGAILIŠKIS, Pelikšas. Šiaulių miesto bibliotekos ir jų raida. In *Varpai*: literatūros almanachas 1943. Šiauliai, 1943, p. 270.

⁶⁸¹ Tryškiai. *Socialdemokratas*, 1921 lapkričio 3 (nr. 44), p. 3. Parašas: Jaunas Proletaras

buvo pavykę surinkti 300 tomų knygų⁶⁸². Du tūkstančiai leidinių draugijoms buvo ne riba, ne minotoji šiauliškė „Žinijos“ draugija turėjo daugiau kaip 7 tūkst. knygų. Paprastai naujoms draugijų bibliotekoms buvo stengiamasi surinkti knygų iš organizacijų narių ir gyventojų, todėl vykdytos knygų rinkliavos. Katalikiškas draugijas dovanomis remdavo parapijų klebonai. Vienas jų buvo Žemaičių Kalvarijos klebonas Povilas Pukys, vietos pavasarininkams padovanojęs 200 knygų⁶⁸³. Kartais ir Amerikos lietuviai sušelpdavo bendraminčius tautiečius Lietuvoje. LSDP Plungės skyriaus biblioteka turėjo Amerikos lietuvių dovanotų knygų⁶⁸⁴. Mažai išliko duomenų apie bibliotekų saugojimą ir jų priežiūrą. Paprastai draugijos stengdavo biblioteką laikyti vienoje vietoje. Štai „Jaunosios Lietuvos“ sąjungos Endriejavo biblioteka 1936 m. buvo laikoma spintoje (6 *priedas*). Bibliotekos priežiūra buvo pavedama išrinktam draugijos nariui, kuris eidavo bibliotekininko pareigas. Jis buvo atsakingas už bibliotekos priežiūrą ir knygų išdavimą skaitytojams.

Draugijų bibliotekų likimai tiesiogiai priklausė nuo pačių draugijų egzistencijos. Nepriklausomos Lietuvos metais daugiausia kliūčių buvo sudaroma kairiosio krypties organizacijų bibliotekoms. Tai ypač suaktyvėjo po 1926 m. A. Smetonos autoritarinio perversmo. Bet iki tol taip pat netrūko klerikalų pasipriešinimo. Gana tipinis Gintališkės Lietuvos jaunimo sąjungos bibliotekos likimas. Ją 1921 m. įsteigė mokytojas Tada Gerikas (g. 1895 m.) ir vietos šaulys Jonas Preibys (1900–1928)⁶⁸⁵. Abu buvo jauni virukai, abu laisvamaniai, tad draugija ir biblioteka jiems atrodė būsimanti naudinga Gintališkei. Deja, mokytojas T. Gerikas dėl klebono skundų 1926 metais turėjo apleisti Gintališkės pradžios mokyklą, o J. Preibys 1928 m. tragiškai žuvo⁶⁸⁶. Po vieno iš steigėjų tragiško mirties Gintališkės Lietuvos jaunimo sąjungos skyrius užsidarė. Likviduota ir biblioteka, turėjusi 240 knygų⁶⁸⁷.

Imunitetą valdžios spaudimui turėjo tautinukų partijos žinioje buvusios draugijos. Lietuvos valdžia taip pat stengėsi nekonfliktuoti ir su katalikiško sparno draugijomis, kurios buvo glaudžiai susijusios su Lietuvos Katalikų Bažnyčia. Radikalūs pasikeitimai, kurių metu buvo sunaikinta didžioji dalis bibliotekų, įvyko 1940 metais. Po masinio draugijų uždarymo, jų bibliotekos išsisklaidė tarp draugijų narių. Kita dalis leidinių pateko į viešųjų bibliotekų fondus, tad uždarytų draugijų bibliotekos nacių okupacijos metais dėl valdžios trukdžių nebeatsikūrė.

⁶⁸² Ką gali pasišventimas. *Žemaičių prietelius*, 1927, birželio 19 (nr. 25), p. 2. Parašas: Keleivis.

⁶⁸³ Žemaitijos gyvenimas. Kun. kan. Povilą Pūkį palydint. *Žemaičių prietelius*, 1928, sausio 29 (nr. 5), p. 3. Parašas: Žiogas

⁶⁸⁴ Plungė. *Socialdemokratas*, 1927, kovo 31 (nr. 12), p. 3.

⁶⁸⁵ A. a. Jonas Preibys. *Žemaitis*, 1928, spalio 5 (nr. 39), p. 2.

⁶⁸⁶ GERIKAS, Tada. [Autobiografija]. *Žemaitis*, 1930, kovo 21 (nr. 12), p. 6.

⁶⁸⁷ GINTELIŠKĖ. *Žemaitis*, 1929, liepos 20 (nr. 29), p. 2. Parašas: V. D.

4.3.1.3. Asmeninės bibliotekos

Asmeninė biblioteka, apimanti visus vienam asmeniui priklausančius leidinius ir rankraščius, atspindi savininko individualius intelektualinius interesus⁶⁸⁸. Šis atspindys neabejotinai liudija apie bibliotekos savininko pasaulėžiūrą, jo dvasinius išgyvenimus, darbinę veiklą ir kitas asmens gyvenimo puses. Žemaitijoje gausiausias asmenines bibliotekas, neminint turtingų dvarininkų, buvo sukaukę išsilavinę miestiečiai. Regiono miesteliuose iki XIX a. pr. be konfesinės inteligentijos gyveno smulkūs amatininkai ir žydų prekeivai. Iš jų tik dvasininkams buvo labiau reikalingi asmeniniai knygų rinkiniai. Amatininkai pasitenkindavo valstietijai būdinga spauda. gausesnius knygų rinkinius turėjo žydų prekybininkai, bet ši uždara etninė grupė mūsų nenagrinėjama, tad ir jų bibliotekos neaptariamos.

Asmeninių bibliotekų atsiradimą Žemaitijoje siejame su apsišvietusiais dvasininkais. Negalime teikti, kad iki Medininkų kanauninko Pauliaus Geduškonio Žemaičių vyskupystės dvasininkai neturėjo knygų, bet jo vardas šaltiniuose aptinkamas pirmasis. Kauno apskrities viešojoje bibliotekoje esančio Jokūbo Schöpferio *Pamokslų antrojo tomo (Tomus secundus et Jacobi Schoepperi, 1560)* viršelio vidinėje pusėje paliktas įrašas skelbė: „Naudojimui dovanoja Pauliui Geduškonui Medininkų kanauninkui, mūsų laikais 1562“ (lot.: *Ad vsum doni Pauli Geduskowi Canonici Mednicen anno domi 1562*)⁶⁸⁹. Be šio donacinio įrašo, apie kanauninko P. Geduškonio biblioteką, nieko plačiau pasakyti negalime.

Gausesnių žinių apie Žemaičių vyskupystės kunigų bibliotekas yra surinkęs L. Jovaiša, tyrinėjęs XVI a. pab.–XVII a. pr. Žemaičių vyskupystėje vykusią katalikiškąją reformą. Istorikas daug dėmesio skyrė dvasininkų bibliotekoms, todėl L. Jovaišos kruopščiai surinktais duomenimis galime užtikrintai remtis. Nors šaltinių nėra itin gausu, bet patikimi testamentai ir dvasininkų turto surašymai gana aiškiai liudija apie turėtų bibliotekų dydžius ir sudėtį. L. Jovaišos pateikti duomenys leidžia kalbėti apie 32 kunigų bibliotekas. Jų apimtys svyravo nuo 1 iki 220 knygų. Ne visada knygos buvo skaitomos, bet jų stengdavosi įsigyti kiekvienas save gerbiantis dvasininkas. Štai per 1579 metų Tarkvinijaus Pekulo vizitaciją nustatyta, kad Viduklės vikaras Jonas Jurgevičius turėjo lotynišką Florencijos arkivyskupo Antonino konfesionalą, kurio nesuprato, nes nemokėjo lotyniškai. Kunigas vizitatoriui pasirodė „labiau įgudęs nei mokytas“⁶⁹⁰. Nepaisant J. Jurgevičiaus „įgudimo“, minėtos vizitacijos metu T. Pekulas pas Krakų kleboną M. Dauką „rado daugybę

⁶⁸⁸ ILJINA, Olga N. Asmeninė, personalinė, privačioji? : dėl sąvokos asmeninė biblioteka apibrėžties / iš rusų kalbos vertė Klemensas Sinkevičius. *Knygotyra*, 2006, t. 46, p. 149.

⁶⁸⁹ *XV–XVI amžių knygų Kauno bibliotekose = Libri saeculi quinti decimi et sexti decimi ex bibliothecis Caunensibus* : katalogas ; sudarė Sigitas Lūžys, Rita Urbaitytė, Irena Vitkauskienė. Vilnius, 2006, p. IX.

⁶⁹⁰ JOVAIŠA, Liudas. *Katalikiškoji reforma Žemaičių vyskupijoje*. Disertacija. Vilnius, 2004. VUB RS, f. 76–4347, lap. 343.

mokslo knygų⁶⁹¹, kas liudijo apie kunigo erudiciją ir išsilavinimą. Didžiausią knygų rinkinį turėjo kanauninkas Mikalojus Povetrijus. Jo biblioteka bylos metu 1628 m. surašyta Krekenavoje. Joje buvo 220 kunigui priklausiusių knygų. Asmeninius knygų rinkinius turėjo ir kanauninkai Mikalojus Koryzna bei Ambraziejus Beinartas. Abu jie po mirties knygas paliko Vilniaus katedrai. M. Koryzna 1598 m. katedrai testamentų užrašė 52 knygas, o M. Beinartas 1620 m. – 42.⁶⁹² Deja, šie dvasininkai gyvenimo pabaigoje mažai gyveno Žemaitijoje, nes ėjo pelningas pareigybes Vilniaus vyskupijoje, todėl ir knygų dovanų Žemaičių vyskupijai nebuvo skirta. Didesnę trauką savo kraštui jautė Varnių burmistro Jono Gintilos sūnus Jonas Gintila. Jis 1629 minimas kaip Telšių klebonas, vėliau klebonavęs Virbalyje ir Kvėdarnoje. J. Gintila 1634 metų testamentu 40 knygų užrašė Telšių bernardinų konventui (keturias iš jų buvo paskolinęs Tverų klebonui Kelpšai, devynias – kun. Jomantui)⁶⁹³. Kadangi knygos buvo brangios, tad jei dvasininkai po mirties jų nepalikdavo kaip dovanų vienuolynams, mokyklos, bažnyčioms, draugams ar giminėms, knygos paprastai buvo parduodamos vietos kunigams. Dėl bažnytinio darbo specifikos kunigų asmeninė bibliotekos pasižymėjo mobilumu. Teminė dvasininkų bibliotekų charakteristika atskleidžia, jog vyravo tikiškinio turinio leidiniai, kurie buvo reikalinga pastoracijai. Be jų sutinkami teisiniai (pvz., *Lietuvos statutai*), taip pat politikos ir filosofijos leidiniai. Kalbiniu požiūriu kunigų bibliotekose vyravo knygos lotynų kalba, mažiau turėta lenkiškų ir lietuviškų spaudinių. Iš lietuviškų leidinių 1640 m. vyskupystės vizitacijos metu pas kunigus Urboną Balsevičių ir Aleksiejus Šimkūną aptiktos lenkiškos ir lietuviškos evangelijos⁶⁹⁴. Tai tikriausiai buvo *Ewangelie polskie i litewskie male* (1635) ar *Ewangelie polskie y litewskie tak niedzielne iako y wszytkich swiat, ktore w kościele katholicim, wedlug rzymskiego porzadku przez cały rok czytaiq* (1637). Be minėtų dvasininkų lietuviškų knygų neabejotinai turėjo kanauninkas M. Daukša ir Šiaulių klebonas P. Tarvainis, kurie patys dalyvavo lietuviškų knygų leidyboje.

XVIII a. Žemaičių vyskupystės dvasininkų bibliotekos plačiau tyrinėtos L. Jovaišos ir A. Pacevičiaus. Asmeninį knygų rinkinį turėjo jėzuitas misionierius Tomas Platušis (1703–1764). Jis savo bibliotekos knygas, prieš įsikraustydamas į Vilnių, 1761 m. paliko Pašiaušės ir Kražių jėzuitų kolegijoms⁶⁹⁵. Liolių klebono Mykolo Pabrėžos palikime 1772 m. rasta 20 religinių knygų lenkų ir lotynų kalbomis⁶⁹⁶. Po Pakražančio (Kelmės raj.) altaristos Petro Balcevičiaus mirties (1774)

⁶⁹¹ Ten pat, lap. 327.

⁶⁹² Ten pat, lap. 318, 350, 370–371.

⁶⁹³ Ten pat, lap. 334.

⁶⁹⁴ Ten pat, lap. 317, 381.

⁶⁹⁵ PACEVIČIUS, Arvydas. Tomas Platušis. In *Lietuvos knygų veikėjai* [Elektroninis išteklius] = *The workers of the Lithuanian book* : biografijų žodynas / vyr. redaktorius Domas Kaunas; sudarytojas Osvaldas Janonis; techninė redaktorė Iveta Jakimavičiūtė ... [et al.]. Vilnius, 2004. 1 skaitmeninė plokštelė (CD-ROM).

⁶⁹⁶ JOVAIŠA, Liudas. Mykolas Pabrėža. Ten pat.

aptiktos 22 knygos⁶⁹⁷. Luokės klebonas Petras Ukrinas 1774 m. palikime buvo 26 knygos lenkų ir lotynų kalbomis⁶⁹⁸. Kito Pakražančio altaristos Kazimiero Tšcinskio palikime 1777 m. rasta 16 pavadinimų lenkiškų ir lotyniškų knygų⁶⁹⁹. Šie duomenys byloja, jog paprastų dvasininkų bibliotekos XVIII a. išliko negausios. Pasauliečių miestiečių bibliotekos artimiau nepažįstamos, nes Šiaurės karo ir 1708–1711 m. maro sukelti demografiniai nuostoliai, kurie galėjo siekti 2/3 visų Žemaitijos gyventojų, kraštui neleido ekonomiškai ir kultūriškai atsigauti iki XVIII a. pabaigos. Po šių permainų miestuose įsikūrė žydų bendruomenės, kurios iki XX a. pr. tvirtai laikė savo rankose miestelių ekonominį gyvenimą⁷⁰⁰. Miestelių demografiniai pasikeitimai nulėmė, jog be dvasininkų ir bažnyčios tarnų juose daugiau žemaičių miestiečių aptikti buvo sunku, tad ir miestietišku pasaulietinių asmeninių bibliotekų nerandama.

Pirmosios didesnės bibliotekos XIX a. II-oje pusėje aptinkamos tarp miestiečių. Jas toliau išlaikė dvasininkai, bet būta ir pasauliečių. Pasaulietinė inteligentija negausi: be mokytojo, vaistininko ir gydytojo daugiau inteligentų miestuose sutikti buvo maža vilties. Pirmuoju pasauliečiu inteligentu, grįžusiu į Žemaitiją, tapo S. Daukantas. Jis vysk. M. Valančiaus kvietimu 1850 m. atsisakė tarnybos Sankt Peterburge ir apsigyveno Varniuose. Šviesuolis su savimi atsigabeno ir turėta 317 leidinių biblioteką. Kaip ir J. K. Gintilos, S. Daukanto biblioteka buvo sukaupta Rusijos sostinėje, todėl tai buvo atvežtinė biblioteka. Ją detaliau pagal S. Daukanto rankraščių katalogą ir išlikusius leidinius yra nagrinėjęs J. Lebedys. Istoriko bibliotekoje vyravo leidiniai istorijos tema (111). S. Daukanto taip pat domėtasi literatūra (60), kalbotyra (39), teise ir politika (23), geografija (23), tikybine (18) ir mokslo populiarinamąja spauda (8). Be šių leidinių S. Daukanto bibliotekoje buvo ir septyni temiška įvairūs leidiniai, bei paties plunksnai priklausę 9 veikalai. Kalbinių požiūriu vyravo leidiniai vokiečių (91), prancūzų (65), lenkų (49), lotynų (43), lietuvių kalbomis (7), turėta knygų ir rusų (7), latvių (3), graikų (1) kalbomis. J. Lebedys atkreipė dėmesį į tai, kad S. Daukantas rinko senąsias lietuviškas knygas, kurios galėjo sudaryti kolekciją. Tai mokslininko biblioteka, istorikui ir švietėjui tarnavusi savo tiesiogine praktine verte. S. Daukantas tik dvejus metus vysk. M. Valančiaus globoje. Vėlesnis jo veiklos dešimtmetis buvo klajonių dešimtmetis, tad ir biblioteka teko išskaidyti keliose vietose, nes kartu visur ją gabantis buvo keblu. Paskutinioji S. Daukanto gyvenimo vieta – Papilės miestelis. Po S. Daukanto mirties 1862 metų testamentu didžioji bibliotekos dalis atiteko S. Daukanto seseriai Anastazijai Kaunackienei ir brolio sūnui Jurgiui Daukantui⁷⁰¹.

⁶⁹⁷ JOVAIŠA, Liudas. Petrus Balcewicz. Ten pat.

⁶⁹⁸ JOVAIŠA, Liudas. Piotr Ukryn. Ten pat.

⁶⁹⁹ JOVAIŠA, Liudas. Casimirus Trzcinski. Ten pat.

⁷⁰⁰ MEILUS, Elmantas. *Žemaitijos kunigaikštystė miesteliai XVII amžiaus II pusėje–XVIII amžiuje*. (Raida, gyventojai, amatai, prekyba). Vilnius, 1997, p. 51–57.

⁷⁰¹ LEBEDYS, Jurgis. *Lituanistikos baruose*. Vilnius, 1972, t. 1, p. 304–322,

Vysk. M. Valančius neužmiršo ir savo auklėtinio V. Andrijausko, Maskvos universiteto absolvento Rygos karo ligoninės gydytojo. Vyskupas jį 1857 m. pasikvietė į Varnius kaip asmeninį gydytoją, vėliau jam išrūpindamas Žemaičių (Varnių) kunigų seminarijos gydytojo vietą. V. Andrijauskas Varniuose gyveno iki 1864 metų sukilimo⁷⁰². Carinei valdžiai gydytoją įtarus dalyvavus sukilime, jį kalino Šiaulių kalėjime ir ištrėmė į Sibirą. Dar studijų metais Maskvoje V. Andrijauskas susirašinėjo su S. Daukantu, pastarojo prašydamas, kad jis padėtų savo žiniomis apie išleistas lietuviškas knygas⁷⁰³. Iš šios informacijos ir galie spėti, kad gydytojas turėjo sukaupęs asmeninį knygų rinkinį.

Po 1863–1864 m. sukilimo iki 1905 m. tautinės revoliucijos lietuviai specialistai (gydytojai, mokytojai, teisininkai ir kt.) negalėjo gauti valstybės tarnybų Kauno gubernijoje. Todėl tautinė inteligentija Žemaitijos miestuose buvo negausi. Išimčių sudarė gydytojai, besiverčiantys privačia praktika, ir vaistininkai dirbę privačiose vaistinėse. Vienas pirmųjų gydytojų inteligentų, įsikūrusių Žemaitijoje, buvo Antanas Biržiška (1855–1922). Maskvos universiteto absolventas visiškai atsitiktinai 1880 metais apsigyvenęs Viekšniuose. Daugiausia A. Biržiška domėjosi medicinos leidiniais, kurie jam buvo svarbūs tiesioginiame darbe⁷⁰⁴. Gydytojas turėjo pasidirbinę bibliotekai antspaudą su užrašu *ANTONY BIRŽYSZKO*⁷⁰⁵. Įsigytas antspaudas leidžia manyti, kad asmeninėje bibliotekoje knygų būta nemaža. Deja, tiksliai nežinia kaip atrodė A. Biržiškos biblioteka, nes dar prieš mirtį jis medicinos knygas buvo palikęs Lietuvos universiteto medicinos fakulteto ir Kauno medicinos draugijos bibliotekoms⁷⁰⁶. Palangoje 1898 m. apsigyveno gydytojas Liudas Vaineikis (1869–1938). Kadangi jis dar studentu būdamas 1895 m. buvo sulaukytas su draudžiama lietuviška spauda, gydytojui buvo paskirta policijos priežiūra. L. Vaineikis pasienio padėtį išnaudojo toliau gabendamas lietuvišką spaudą, tad vėl 1900 m. sulaukytas, nuteistas ir ištremtas į Jakutiją, iš kurios jis grįžo 1904 m. panaikinus lietuviškos spaudos draudimą⁷⁰⁷. Matyt, L. Vaineikio asmeninė biblioteka iš legalių leidinių buvo pradėta kaupti dar spaudos draudimo metais, nes turėjo įsigijęs antspaudą su užrašu: *Liudviks Vaineikis*. Juo buvo paženklintas J. A. Giedraičio *Naujas Istatimas Jezaus Christaus Wieszpaties musu* (1816), esantis D. Kauno asmeninė bibliotekoje⁷⁰⁸. Nežinia, kaip toliau buvo plėtojama biblioteka, bet 1924 metais fiksuojama, jog daktaras L. Vaineikis LSDP Centro komiteto archyvui Kaune atsiuntė „Naujosios Gdynės“ (1906)

⁷⁰² MERKYS, Vytautas. *Motiejus Valančius: tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*. Vilnius, 1999, p. 187–188.

⁷⁰³ DAUKANTAS, Simonas. Laiškas Vladimirui Andrejauskui. Peterburgas. 1846, rugpjūčio 12. In DAUKANTAS, Simonas. *Raštai*. Vilnius, 1976, t. 2, p. 709–710.

⁷⁰⁴ A. A. D-ras Antanas Biržiška. *Medicina*, 1922 (nr. 9–10), p. 504.

⁷⁰⁵ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 30–31.

⁷⁰⁶ A. A. D-ras Antanas Biržiška. *Medicina*, 1922 (nr. 9–10), p. 505.

⁷⁰⁷ KALUŠKEVIČIUS, Benjaminas; MISIUS, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktorai 1864–1904*. Vilnius, 2004, p. 502.

⁷⁰⁸ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 30–31.

metų komplektą bei po vieną numerį „Žarijos“ (1906) ir „Darbininko“ (1906) laikraščiu⁷⁰⁹. Lietuviškų knygų turėjo ir Švėkšnos veterinaras felčeris Petras Jušas. Iš jo palikimo išlikusi knygelė *Nekaltybė* (1864 [1904]) su savininko antspaudu: *ВЕТЕРИНАРНЫЙ ФЕЛЬДШЕРЬ / ПЕТРЪ ЮШАСЪ ШВЕКШНИ*⁷¹⁰. Apie kitataučių gydytojų bibliotekas mažai, ką težinome, būtų galima paminėti nebent tik 1901–1907 m. Plungės valsčiaus ligoninės gydytoją Aleksandrą Rozovą⁷¹¹. Plungės klebonas V. Jarulaitis apie gydytoją labai šiltai atsiliepė 1905 m. „Vilniaus žiniose“. Klebonas pažymėjo, jog A. Rozovas bendraudamas su pacientais receptus išrašo „žemaitiškai“, skaito lietuviškas knygas, sau prenumeruoja „Vilniaus žinias“, o Sedos ir Plungės ligoninėms – „Lietuvių laikraštį“⁷¹².

Lietuvių mokytojų kontingentas regiono mokyklose kardinaliai pasikeitė po 1905 m. tautinės revoliucijos. Žemaičiai revoliucijos metu masiškai uždarinėjo mokyklas, vijo rusus mokytojus ir reikalavo lietuvių. Daugelyje Žemaitijos miestelių pavyko iškovoti, kad mokyklose būtų priimtas nors vienas lietuvis mokytojas. Kauno gubernijos pradžios mokyklas 1908 metais vizitavo inspektorius Baublys. Iš 22 lietuvių mokytojų tik apie Plungės mokytoją Bronislovą Palukaitį inspektorius pažymėjo, jog mokytojas <...> *su žmonėmis bendrauti nemėgsta, laiką praleidžia namie skaitydamas ar rankų darbu užsiimdamas*⁷¹³. Nežinia, nei ką mokytas skaitė, nei kokią biblioteką turėjo, bet jo pusbrolis, taip pat mokytojas, Juozas Jonas Palukaitis (1883–1918) mokytojaves Kretingoje, Luokėje⁷¹⁴ ir Naujamiestyje turėjo bibliotekos antspaudą su užrašu: *I. ПОЛУКАЙТИС / ВОСП. II [...] ЯР-В-У-С*⁷¹⁵. Be šio paminėjimo, apie mokytojų turėtas bibliotekas nieko plačiau pasakyti negalime.

Be mokytojų, gydytojų ir felčerių miestuose gyveno ir daugiau inteligentų. Telšiuose iki 1910 m. gyveno kraštotyrininkas, kolekcininkas ir bibliofilas M. Branšteinas (1874–1938). Jį 1905 m. vasarą visiškai netyčia aplankė K. Bielinis, LSDP agitatorius Žemaitijoje. Pasak K. Bielinio, M. Brenšteinas <...> *man pasirodė gan keistas ir ne be priežasties: mat, mūsų darbas jo visai neįdomavo, o mūsų literatūrą jis rinko tik savojo specialaus mokslo reikalams. Atsimenu, kad ilgos kalbos M. Brenšteinas pradėjo man rodyti įvairias retenybes, aiškinti kai kuriuos žemaitiškus žodžius ir pasigyrė, parodęs Napoleono intendanto kvitą, kuriuo buvo apmokėtas žemaitiškas šienas*

⁷⁰⁹ Padėka. *Socialdemokratas*, 1924, rugpjūčio 21 (nr. 34), p. 4.

⁷¹⁰ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 52.

⁷¹¹ *Памятная книжка Ковенской губернии на 1903 годъ*. Ковно, 1902. с. 217.; *Памятная книжка Ковенской губернии на 1908 годъ*. Ковно, 1907. с. 6.

⁷¹² JARULAITIS, Vincas. Plungė. *Vilniaus žinios*, 1905, kovo 30 (balandžio 12) (nr. 81.), p. 3. Parašas: Plungiškis

⁷¹³ BURKEVIČIUS, Vilhelmas. V. *Iš mūsų mokyklų praeities* : medžiaga iš Kauno gubernijos pradžios mokyklų direkcijos archyvų. Kaunas, [1940], p. 106.

⁷¹⁴ Ten pat, p. 107.

⁷¹⁵ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 78.

ar šiaudai, pristatant imperatoriaus armijai, 1812 m. žygiavusiai per Lietuvą⁷¹⁶. Kitais metais, M. Brenšteinas aprašydamas Kauno gubernijos rinkinius, savo didžiausias turimas vertybes paskelbė laikraštyje „Kurjer Litewski“. Be archeologijos ir etnografijos rinkinių M. Brenšteinas turėjo biblioteką, kurioje vyravo leidiniai Lietuvos tema, savo kolekcijoje jis taip pat turėjo fotografijų, karalių privilegijų, autografų (S. Daukanto, M. Valančiaus ir kt.) bei kitų dokumentų⁷¹⁷. Matyt, jau tuo metu M. Brenšteinas savo knygas ženklino vienu iš turėtų antspaudų⁷¹⁸. Be M. Brenšteino spaudą kolekcionavo ir Anupras Vaitkevičius (1862–1912), kilęs iš dvarininkų, gyvenusių Milašaičiuose (Plungės valsčiuje). A. Vaitkevičius buvo mokėsis Žemaičių (Kauno) kunigų seminarijoje, bet kunigu netapo. Po studijų jis dirbo įvairiose įstaigose ir dvaruose, o po 1905 m. revoliucijos apsigyveno Papilėje. Šviesuolis kolekcionavo lietuviškus rankraščius (turėjo B. Smilgelskio ir kitų veikėjų) ir lietuvišką periodiką. Pastarąją meniškai įrišdavo, nes periodikos paieškoms ir prenumeratams buvo išleidžiama daugiausia pinigų. A. Vaitkevičius taip pat rinko atvirukus bei lietuviškas knygas. Jis turėjo bibliotekos antspaudą: *Anupro Vaitkevičiaus / №.../ BIBLIJOTEKA*. Didžioji dalis šviesuolio sukauptos spaudos ir rankraščių išsisklaidė Pirmojo pasaulinio karo metais⁷¹⁹. Asmeninę biblioteką turėjo ir Vaclovas Biržiška, Šiaulių prisiekusio advokato padėjėjas, bet nei dydis nei sudėtis nežinoma⁷²⁰. Plačiau pažįstama Šiaulių „Gubernijos“ buhalterio Vaclovo Zdzichauskio biblioteka. Ji savo turiniu buvo profesinio pobūdžio, nes V. Zdzichauskis kaupė daugiausia buhalterijos leidinius. Savininkas knygas žymėjo antspaudu: *Waclaw Zdzichowski*. Biblioteka po V. Zdzichauskio mirties 1913 m. atiteko sūnui Vladui⁷²¹.

Didžiausia nuostoliai asmenines bibliotekas ištiko Pirmojo pasaulinio karo metais. Daugelį jų nepavyko išsaugoti nenukentėjusių. Tipinis pavyzdys – V. Biržiška asmeninės bibliotekos likimas. Jos savininkas karo metais buvo mobilizuotas į Rusijos kariuomenę, tad biblioteka liko be apsaugos. Po karo V. Biržiška ja dar bandė domėtis, bet 1920 m. laišku P. Bugailiškis jam trumpai atsakė: *Del tavo knygyno – geriausiai jį peržegnok*. P. Bugailiškui pavyko išsaugoti tik dalį Petro Avižonio bibliotekos knygų, nes to jis buvo prašęs P. Bugailiško⁷²². V. Biržiškos biblioteka žuvo kartu su kitų Šiaulių inteligentų bibliotekomis.

⁷¹⁶ BIELINIS, Kipras. Žemaičiuose (Atsiminimai). *Socialdemokratas*, 1927, liepos 28 (nr. 29), p. 3.

⁷¹⁷ BRENSZTEJN, Michał. Plungiany, w powiecie telszewskim : ich przeszłość i terażniejszość. *Kurjer Litewski*, 1905, październik 7 (20) (nr. 31), s. 2.

⁷¹⁸ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 78.

⁷¹⁹ LIETUVNINKAITĖ, Nijolė. Anupras Vaitkevičius. In *Lietuvos knygos veikėjai* [Elektroninis išteklius] = *The workers of the Lithuanian book : biografijų žodynas / vyr. redaktorius Domas Kaunas; sudarytojas Osvaldas Janonis; techninė redaktorė Iveta Jakimavičiūtė ... [et al.]*. Vilnius, 2004. 1 skaitmeninė plokštelė (CD-ROM); DAMBRAUSKAS, Aleksandras. Anupras Vaitkevičė. *Draugija*, 1912, nr. 69, p. 80–82.

⁷²⁰ BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Laiškas Vaclovui Biržiškai*. Šiauliai. 1920, rugsėjo 20. LMAVB RS, f. 163–290, lap. 1.

⁷²¹ NEKRAŠIUS, Jonas. *Lietuva knygos ženkluose (XVI a.–XXI a. pr.)*. Šiauliai, 2009, p. 55.

⁷²² BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Laiškas Vaclovui Biržiškai*. Šiauliai. 1920, rugsėjo 20. LMAVB RS, f. 163–290, lap. 1.

Nepriklausomos Lietuvos metais susiklostė palankios sąlygos komplektuoti asmenines bibliotekas miestų inteligentijai ir apsišvietusiems miestiečiams. Deja, specialių tyrimų šia tema neturime, tad tik fragmentiškai galime kalbėti apie pavienes miestiečių asmenines bibliotekas. Gausią asmeninę biblioteką turėjo Šiaulių kunigas Daukantas. Ji, P. Bugailiško žiniomis, buvo 3000 tomų dydžio. Kun. Daukantas savo biblioteką nuo 1928 m. padarė prieinama ir šiauliečiams⁷²³. Tiksliai nežinia kokiais metais Šiaulių Centralinis knygynas buvo pirkęs iš Mažeikių gyventojų A. Viškaro jo asmeninę 1723 tomų biblioteką. Ši šiauliškė biblioteka dar priėmė ir J. Miliausko-Miglovaros knygų rinkinį, bet nei jos dydis, nei sudėtis nėra paaiškėjusi⁷²⁴. Šiauliuose savo biblioteką garsėjo bibliofilas Vladas Zdzichauskis (1903–1980). Jis paveldėjo tėvo Vaclovo turėtą knygą, bet asmeninę biblioteką nuolat gausino. Turėjo ekslibrisą su įrašu: *Ex libris. V. Zdzichauskio*. Kokio dydžio Nepriklausomos Lietuvos metais jo sukauptą biblioteką galėjo būti iki šiol yra netyrinėta⁷²⁵. Iš atsiminimų, knygos ženklų ir pavienių knygų žinome apie gausias šiauliečių bibliofilų P. Bugailiško ir Gerardo Bagnonavičiaus, mokytojo Antano Margaičio⁷²⁶ ir kitų inteligentų turėtą asmenines bibliotekas. Šių bibliotekų pažinimas reikalautų atskirų tyrimų, kurie šiuo metu dar nėra atlikti.

Apibendrinant galime teigti, kad Nepriklausomos Lietuvos metais asmeninėms bibliotekoms buvo pakankamai geros kūrimo aplinkybės, tik ne visų to norinčių miestiečių finansinės išgalės tai leido. Valdžia iki 1926 m. gruodžio 17 d. A. Smetonos autoritarinio perversmo labai retai kišosi į piliečių asmeninį gyvenimą, tad jeigu asmeninėje bibliotekoje nebuvo komunistinės spaudos, niekas jai ir negrėsė. Tiesa, krikščionių demokratų valdymo metais būta socialdemokratų ir socialistų persekiojimų, bet nukentėjusių būta vienetai. Vienas iš nukentėjusių buvo Tirkšlių LSDP skyriaus narys Petrėnas. Nors nieko žalingo jo bute 1925 m. kratos metu nebuvo rasta, bet konfiskuotas tokios knygelės kaip Oto Bauerio *Bolševizmas ar Socialdemokratija* (1922) ir B. Bakso *Paryžiaus komuna* (1921)⁷²⁷. Po perversmo padidėjo opozicinių partijų veikėjų persekiojimas. Pirmasis skaudžių praradimų patyrė Valstiečių liaudininkų partijos narys poetas J. Butkus (slap. Butkų Juzė). Jo butas Tauragėje 1926 m. naktį iš gruodžio 17 į 18 d. buvo apiplėštas: išplėšus poeto lagaminą sudeginti rankraščiai ir asmeniniai dokumentai (diplomai ir kt.). Taip žuvo eilėraščių rinkinys „Prakaitas ir darbas“ (18 p.), satyrinis žemaitiškas pasakojimas „Žemaičio priepuoliai“ (80 p.), drama „Audronė“ (apie 150 p.) ir pradėtas romanas „Regė ir Rutenis“⁷²⁸. Be

⁷²³ BUGAILIŠKIS, Peliksas. Šiaulių miesto bibliotekos ir jų raida. In *Varpai: literatūros almanachas* 1943. Šiauliai, 1943, p. 267.

⁷²⁴ PETRAITYTĖ, Nijolė. *Šiaulių viešoji biblioteka: istorinės atodairos 1920–1950 m.* Šiauliai, 2004, p. 32, 35.

⁷²⁵ NEKRAŠIUS, Jonas. *Lietuva knygos ženkluose (XVI a.–XXI a. pr.)*. Šiauliai, 2009, p. 57.

⁷²⁶ Ten pat, p. 72–73.

⁷²⁷ Tirkšliai. *Socialdemokratas*, 1925, balandžio 16 (nr. 16), p. 3. Parašas: Aš

⁷²⁸ Naktį iš 17 į 18 gruodžio. *Žemaitis*, 1927, balandžio 3 (nr. 14), p. 2.

Petrėno ir J. Butkaus bŭta ir daugiau nukentėjusiųjų, bet tai tai netruko ilgai, nes A. Smetono valdžios įsitvirtinimo asmeninių bibliotekų naikinimŭ nebepasitaikydavo. Didžiausias asmenų persekiojimas, kurio metu nukentėjo ir bibliotekos, atėjo pirmosios sovietinė okupacijos metais. Visuomeniškai aktyviausi provincijos šviesuoliai buvo suimti, įkalinti, ištremti, o dalis jų ir nužudyti. Asmeninių bibliotekų praradimai buvo nemažesni nei viešųjų ar draugijų bibliotekų, bet iki šiol jų naikinimo mastas nerekonstruotas.

4.3.2. Knygos kultūros ugdymas

4.3.2.1. Visuomeninės knygos draugijos

Knygos mylėtojai dėl savišvietos poreikių ir knygos kultūros populiarinimo tikslais buriasi į knygos draugijas. Jos paprastai veikia skaitymo draugijos, kartais – net bibliofilinės organizacijos forma. Pastarosios vieniją knygos elitą, tad bibliofilinės draugijos regionuose retai te sutinkamos. Žemaitijos visuomeninių knygos draugijų pradžią siejama su Jurbarko skaitymo mėgėjų draugija. Ji šiame mieste įsikūrė 1912 metais. Nieko plačiau nežinime apie draugijos narius, bet kad Jurbarko skaitymo mėgėjų draugija turėjo biblioteką, galime spręsti iš naudoto antspaudo. Jurbarkiečiai draugijos bibliotekos knygas žymėjo antspaudu su užrašu: ПЕЧАТЬ ОБЧЕСТВА / ЛЮБИТЕЛЕЙ ЧТЕНИЯ / ВЪ М. ЮРБУРГЪ КОВ. ГУБ⁷²⁹. Draugija per kelerius metus iki Pirmojo pasaulinio karo platesnės veiklos nespėjo išvystyti. Kaip yra minėjęs L. Vladimirovas, Raseinių ispravnikas viename raporte Kauno gubernatoriui apie draugiją trumpai tepasakė: *savo veikla niekuo nepasireiškia*⁷³⁰. Gal ispravniko išvada buvo perdėm kategoriškas, bet mes taip pat daugiau Jurbarko skaitytojų mėgėjų draugijos veiklos neapčiuopiame.

Nepriklausomos Lietuvos metais pirmoji skaitymo mylėtojų draugija aptinkama 1919 m. Laukžemėje. Deja, „Ganytojo“ korespondentas apie draugiją tepasakė: *Įsteigta skaitymo mylėtojų draugija, kuri parsigabeno knygų už 700 markių*⁷³¹. Be šios trumpos kronikinė žinutės apie draugiją Laukžemėje plačiau nieko nežinoma. Galime manyti, jog draugija turėjo biblioteką, kuria naudojosi jos nariai. Nebuvo nutolta nuo kolektyvinio draugijos veiklos principo, tad link asmeninių bibliotekų kūrimo tada nepasukta.

Lygudų kaime (Gruzdžių valsčiuje) 1923 m. broliai Griškai JAV lietuvių pavyzdžiu buvo įkūrę Lietuvos darbininkų literatūros draugiją. Kaip ir Laukžemės Lygudų kaime veikusioji draugija turėjo biblioteką, bet pastaroji buvo suformuota iš aukų. Jos veiklos pradžioje būta 40 narių. Be skaitymo propagavimo rengtos gegužinės. Intensyvi veikla truko vos keletą metų, nes 1925 m. dėl draugijos vidinių priežasčių draugijos narių buvo sumažėję⁷³². Toliau nežinia kaip ji veikė, nes daugiau Lygudų Lietuvių darbininkų literatūros draugijos veiklos pėdsakų aptikti nepavyko.

XX a. III-ajame ir IV-ajame dešimtmetyje Žemaitijoje daugiau neaptinkama visuomeninių knygos draugijų. Nežinia kokios priežastys tai nulėmė, bet minėti pavyzdžiai liudijo, jog pavienės

⁷²⁹ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*. Vilnius, 1984, p. 52.

⁷³⁰ VLADIMIROVAS, Levas. Visuomeninių bibliotekų vystymasis Lietuvoje 1861–1917 m. In *Mokslinės bibliotekos metraštis: 1958–1959*. Vilnius, 1961, 100.

⁷³¹ Laukžemės parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 4–5, p. 118.

⁷³² Gruzdžiai. *Šiaulietis*, 1925, rugpjūčio 9 (nr. 32), p. 3. Parašas: V. Va-s.

skaitymo mėgėjų draugijos steigėsi, bet ilgiau išsilaikyti nesugebėjo, todėl ir didesnio poveikio knygos kultūros ugdymui padaryti nespėjo.

4.3.2.2. Knygos propaganda

Knygos kultūros ugdymo darbe svarbu knygos vaidmens propaganda. Knygos kaip dvasinės ir materialinės vertybės suvokimas neateina savaime, jis išugdomas per dešimtmečius, o kartais ir šimtmečio nepakanka. Miestiečiai visada buvo arčiau knygos, nes jų gyvenimas atitrūkęs nuo nesibaigiančių žemės ūkio darbų. Todėl knyga jų rankose įgauna ne vien tik tikėjimo palaikymo, profesinio turinio reikšmę, bet ir estetinę funkciją.

Katalikų Bažnyčia specialiai neskyrė dėmesio knygos propagavimui. Bet savaime taip susiklostė, kad be bažnytinės cenzūros ir kunigų paraginimų įsigyti knygų kai kurie dvasininkai jautė poreikį paprijiečius paskatinti labiau domėtis spauda. Bene pirmasis tuo užsiėmė Kretingos bernardinų vienuolis J. A. Pabrėža, 1816 m. apsigyvenęs Kretingos bernardinų vienuolyne. Vienuolis garsėjo kaip gera pamokslininkas, liaudį švietęs įtaigiu žemaitišku žodžiu. Kadangi J. A. Pabrėža jautė didesnę knygos poreikį, išaugusį į bibliofiliją, jis savo pamoksluose ragino skaityti knygas ir negailėti pinigų joms įsigyti⁷³³. Kol neturime daugiau dvasininkų pamokslų tyrimų, vienareikšmiškai atsakyti į klausimą, ar tai buvo vienintelis šviesuolis, besirūpinęs spaudos populiarinimu, negalime. Be žodinio paskatinimo paprijiečiams įtaką darė ir bažnyčių sakralinis menas. Jis pirmiausia buvo skirta katalikybės ugdymui, bet, kadangi, daugelis šventųjų (pvz., šv. Petras, šv. Pranciškus Ksaveras ir kt.) dailėje ir skulptūroje buvo vaizduojami su knyga rankose, tad ir knygos populiarinimas buvo neaplenkiamas. Deja, neaptikome tyrimų, kuriuose būtų nagrinėjama sakralinė dailė knygos populiarinimo požiūriu, todėl plačiau apie šį reiškinį pasakyti mažai ką galime. Iš Žemaitijos bažnyčioje sutinkamų šventųjų, su knyga visada buvo vaizduojamas šv. Pranciškus Ksaveras. Plungėje išlikę du šio šventojo paveiksliukai: vienas šv. Jono Krikštytojo bažnyčios archyve, o kitas Žemaičių dailės muziejuje. Abu jie turi tekstinius įrašus: bažnyčioje esantis lotynišką, o muziejuje – žemaitišką. Pastarąjį plačiau ir pristatysime. XIX a. II-os pusės paveiksle vaizduojama scena, kurioje Šv. Pranciškus Ksaveras dešinėje rankoje laiko atverstą knygą, o su kaire ranka rodo į pirmąjį knygos puslapį, kuriame tekstas: *Tegu bus par- / iustas / frienas / iusu ir lampas / degantes ran- / kose iusu o ius / padabny žmo- / niems lauk / kientiems / Pona sawa*. Antrame knygos lape, uždengtame rankos, dar randame: *pagrin- / fztante ifz-*

⁷³³ PACEVIČIUS, Arvydas. Jurgis Ambraziejus Pabrėža. In *Lietuvos knygos veikėjai* [Elektroninis išteklius] = *The workers of the Lithuanian book* : biografijų žodynas / vyr. redaktorius Domas Kaunas; sudarytojas Osvaldas Janonis; techninė redaktorė Iveta Jakimavičiūtė ... [et al.]. Vilnius, 2004. 1 skaitmeninė plokštelė (CD-ROM).

swodbas, idant / kada / ir / L. S. / Pa: XII. (priedas 7). Be specialių tyrimų sunku pasakyti, kiek šis atvejis buvo tipinis, bet kad Žemaičių vyskupystė bažnyčiose būta lietuviškos ikonografijos su knygos simbolika, plačiau įrodyti nebereikia.

XIX–XX a. sandūroje knygos populiarinimas peržengė bažnyčios slenkstį. Periodinė spauda atvėrė naujus kelius knygos kultūros ugdymui. Viena pirmųjų publikacijų regioninėje spaudoje knygos populiarinimą tikslu buvo paskelbta 1926 m. laikraštyje „Žemaitis“. Autorius, pasirašęs Levo Tauručio vardu, straipsnyje „Skaitymas knygų yra mokimasis – iš knygų galima visko išmokti“ trumpai, bet vaizdžiai suminėjo visus knygos teigiamas savybes ir su bibliofiline išvalga skaitytojus skatino rinktis tik geriausias knygas. Ar tik autorius nebus skaitęs žymaus Durhamo vyskupo Ričardo de Bury bibliofilinius apmąstymus, išdėstytus veikale „Philobiblon arba apie meilę knygoms“? L. Tauručio posakiai *Knyga – mokytojas, kuris be rykštės be pinigų duoda visokių maisto žinių. Knyga – tai mieliausias mokytojas, kuris niekadęs nemiega ir niekadęs nėra pavargęs, o kad jo paklausiamė visados į kiekvieną klausimą atsako*⁷³⁴ artimi R. de Bury išsakytomis mintims. Galime manytina, kad L. Taurutis rėmėsi rusišku „Philobiblon“ verimu ir jį „Žemaičio“ skaitytojams išvertė pažodžiui.

Nepriklausomos Lietuvos metais žemės ūkio parodose retkarčiais veidavo spaudos sekcija. Vienoje jų, vykusioje 1926 metais Šiauliuose, mokytojas G. Bagdonavičius eksponavo savo kūrybos ekslibrisus⁷³⁵. Kitais metais fiksuojama komercinė spaudos paroda Mažeikiuose. Jos metus buvo galima išigyti eksponuojamus leidinius, tad apie pusė eksponatų buvo nupirktą parodos lankytojų⁷³⁶. Dar po dviejų metų Šiauliuose surengta pirmoji atskira, ne komercinio pobūdžio, spaudos paroda, skirta 25 lietuviškos spaudos atgavimo jubiliejui. Ją organizavo Šiaulių „Aušros“ muziejus. Parodoje veikė senosios knygos, spaudos draudimo metais leistos spaudos bei Šiaulių knygos ir periodikos ekspozicijos⁷³⁷. Kita muziejaus paroda buvo surengta 1931 m. gruodžio 11 d. minint periodinės spaudos 100-čio sukaktį⁷³⁸. „Aušros“ muziejus 1934 m. surengė 30 metų lietuviškos spaudos atgavimo sukakčiai paminėti skirtą parodą. Joje buvo suformuoti penki skyriai: 1) Pasaulio knyga, 2) Lietuvos knyga, 3) Lietuviškoji knygas, 4) Ex librisai ir 5) Lietuvos bibliotekos⁷³⁹. Be „Aušros“ muziejaus organizuojamų spaudos parodų, buvo rengiamos ir privačios. Kaip skelbė 1933 m. „Žemaitijos aide“ išspausdinta žinutė, Tauragėje rugpjūčio pabaigoje turėjo būti surengta privati lietuviškos knygos ir periodinės spaudos paroda. Joje atskiras skyrius buvo

⁷³⁴ TAURUTI, Levas. Skaitymas knygų yra mokimasis – iš knygų galima visko išmokti. *Žemaitis*, 1926, sausio 31 (nr. 5), p. 2.

⁷³⁵ V žemės ūkio ir pramonės paroda Šiauliuose. *Šiaulietis*, 1926, rugpjūčio 26 (nr. 29), p. 1. Parašas: A. V.

⁷³⁶ Knygų paroda. *Žemaičių prietelius*, 1927, kovo 27 (nr. 13), p. 8.

⁷³⁷ Spaudos sukaktuves minint. *Žemaitis*, 1929, gegužės 18 (nr. 20), p. 5.

⁷³⁸ 100. *Šiaurės Lietuva*, 1932, gruodžio 11 (nr. 50), p. 1.

⁷³⁹ Senovės knygos paroda. *ABC*, 1934, gegužės 28 (nr. 93), p. 4.

numatytas Tauragės mieste ir apskrityje išleistiems leidiniai. Deja, nežinome kas buvo tas kolekcininkas, ėmėsis rengti parodą, nes žinutėje tebuvo pasakyta, jog tai periodinės spaudos kolekcininko Jono Kirlio mokinyš⁷⁴⁰. Yra vilties, kad vėliau paašškės šis parodos rengėjas, nes dar daug periodikos, ėjusios tuo metu Lietuvoje, peržiūrėti nespėta.

Be parodų, spaudos propaganda sklido ir paskaitų forma. Jas skaitė miestelių šviesuoliai, rečiau – kviestiniais svečiai iš Kauno. Vienas iš tokių šviesuolių buvo Vižančių (Ylakių valsčius) mokytojas P. Grigas. Jis 1931 m. „Jaunosios Lietuvos“ susirinkime skaitė paskaitą tema „Spauda ir jos reikšmė“⁷⁴¹ ir jame pabrėžė, jog *Skaitydamas knygas ir laikraščius galima tapti šviesuoliu*. Be kita ko mokytojas pranešimo metu pateikė Žemaitijos laikraščių apžvalgą, tad tai vertintume kaip regionine P. Grigo saviraišką⁷⁴². Laukiamiausias Žemaitijoje svečias buvo Vytauto Didžiojo universiteto profesorius V. Biržiška. Su paskaitomis įvariais spaudos istorijos klausimais jį aptinkame spaudos parodų metu Šiauliuose (1931⁷⁴³ ir 1934⁷⁴⁴) ir Palangoje (1931)⁷⁴⁵. Su Šiaulių „Aušros“ muziejumi jis palaikė gerus santykius, tad bendravimo būta glaudaus. Kadangi muziejus skyrė daug dėmesio spaudos populiarinimui, V. Biržiška dažnai neatsisakydavo jų sumanymų paremti.

⁷⁴⁰ Spaudos paroda Tauragėje. *Žemaitijos aidas*, 1933, rugpjūčio 12 (nr. 5), p. 1.

⁷⁴¹ Jaunlietuviai susirūpinę spauda. *Žemaičių balsas*, 1931, gruodžio 24 (nr. 50), p. 3. Parašas: Jaunlietuvius

⁷⁴² Jaunlietuvius susirinkimas. *Žemaičių balsas*, 1931, gruodžio 31 (nr. 51), p. 3. Parašas: Jaunlietuvius

⁷⁴³ 100. *Šiaurės Lietuva*, 1932, gruodžio 11 (nr. 50), p. 1.

⁷⁴⁴ Senovės knygos paroda. *ABC*, 1934, gegužės 28 (nr. 93), p. 4.

⁷⁴⁵ Statys Kęstučiui paminklą. *Žemaitis*, 1931, rugpjūčio 16 (nr. 32), p. 1.

IŠVADOS

1. Žemaitijos leidėjai savo veiklą pradėjo XVI a. pabaigoje ir su pakilimais bei nuosmukiais ją tęsė iki 1944 metų. Leidyba buvo išplėta religiniuose (Varniai ir Telšiai), administraciniuose (Šiauliai, Telšiai, Raseiniai ir Kretinga) bei grynai kultūriniuose (Kražiai) centruose. Knygų leidybos mastą nulėmė krašto ekonominė, kultūrinė ir administracinė padėtis, nes tik palankios sąlygos leido į šį verslą įsitraukti komercinėms įmonėms bei religinėms ir visuomeninėms organizacijoms, kurios leidybos versle turėjo didžiausią rinkos dalį.
2. Regiono poligrafinė bazė buvo pradėta kurti XVII a. viduryje, bet tik XIX a. 8-ame dešimtmetyje į spaudos verslą atėjus žydų kapitalui, pamažu susiformavo optimalus spaudos įmonių tinklas. Jis beveik visiškai patenkino vietos leidėjų lūkesčius, todėl regioninė leidyba ir gamyba buvęs tvirtai susieta komerciniais ryšiais. Nuo XIX a. pabaigos išryškėjo Šiaulių, Raseinių ir Telšių spaudos centrų svarba, nes 93 proc. vietos spaudos produkcijos buvo išspausdinta šiuose miestuose.
3. Žemaitijos knygos repertuaras struktūra priklausė nuo sociokultūrinės ir geopolitinės aplinkos. Savo kiekiu, temine ir tipologine įvairove lietuviškoji spauda vyravo regioninės knygos repertuare. Lotyniškoji, lenkiškoji ir rusiškoji spauda nesudarė didesnių konkurencinių sąlygų, nors atskirais laikotarpiais ji buvo reikšminga įvairių socialinių grupių (dvasininkų, bajorų ir kt.) bei organizacijų veiklos saviraiškai. Teminiu ir tipologiniu atžvilgiu daugiausia buvo išleidžiama religinės spaudos, kurią pamažu nuo XIX a. pr. keitė įvairaus turinio pasaulietinė spauda.
4. Regiono informacinės komunikacinės priemonės (žodiniai pranešimai, reklama spaudoje, anotacijos ir recenzijos) tinkamai užtikrino spaudos sklaidą. Nors knygų prekyba vykdėta visomis jos formomis, bet daugiausia leidinių buvo išplatinama per išnešiojamąją prekybą ir knygynus. Regioninis knygynų tinklas formavosi nuo XVIII a. pabaigos, bet tik XX a. knygynai išplėtė savo veiklą apimdami didžiąją dalį Žemaitijos miestų ir miestelių.
5. Žemaitijoje knygos socializacija prasidėjo XVI amžiuje dvasininkų ir bajorų aplinkoje. Valstiečių bendruomenę knyga pasiekė tik XVIII amžiuje. Nuo turinės padėties ir intelektualinių interesų priklausė, jog asmeninėms bibliotekoms daugiausia dėmesio buvo skiriame dvaruose ir bažnyčių klebonijose. XIX a. viduryje pradėjo formuotis viešųjų ir draugijų bibliotekų tinklas, kuris tik XX a. I-oje pusėje visiškai atitiko augančius vietos gyventojų poreikius. Regioninės knygos kultūros ugdymui sporadiškai buvo skiriama dėmesio nuo XIX a. pradžios, bet tik nuo XX a. pradžios kūrėsi knygos draugijos, buvo renkamos knygos parodos ir skaitomos paskaitos.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Nepublikuoti šaltiniai

1. BRAŠIŠKIS, Stasys. *Kraštotyros darbu... susidomėjau nuo vaikystės*. LMAVB RS, f. 8–179. 16 lap.
2. BUGAILIŠKIS, Peliksas. *Laiškas Vaclovui Biržiškai*. Šiauliai. 1920, rugsėjo 20. LMAVB RS, f. 163–290. 1 lap.
3. [Defektuotas 1895 m. kalendorius]. LVIA f. 446, ap. 2, b. 378.
4. GLIOGERIS, Zigmantas. *Trumpas pamokim's ape užtarima naudingų givių par Glogru* / [vertė Silvestras Baltramaitis]. Peterburgas, apie 1881. VUB RS, f. 1, f. 83.
5. GUDAS, Jurgis. *Mano prietikiai kaslink lietuviškos literatūros ir užrubežiaus gabenimo*. LNB RS, f. 5, b. 1263. 6 lap.
6. *Felikso Milevičiaus knygyno sąskaita*. Telšiai. 1934. LMAVB RS, f. 12–4545. 6 lap.
7. *Jaunimo balsas* [Plungės pažangiojo jaunimo kuopelės nelegalus laikraštėlis, 1915.], LNB RS, f. 165–104. 12 lap.
8. JUSIUS, Antanas. *Lūšės šaulių būrio vado pranešimas Židikų nuovados policijos viršininkui*. Lūšė. 1934, spalio 29. LMAB RS, f. 25–196. lap. nenumeruoti.
9. *Knygyno katalogas*. [Plungė. 1921]. Plungės bažnyčios archyvas, ID XIX–XX (2). 4 lap.
10. KUČINSKIS, Juozapas. *Laiškas Marijai Šlapelienei*. Plungė. 1907, vasario 24. LMAVB RS, f. 308–513. 1 lap.
11. *Kopia ruchom w Jozefa Sudymonta*. [Smilgiai]. 1822, vasario 15. LVIA, f. 515, ap. 21, b. 44, lap. 49–50.
12. *Marcijono Oginskio 1745 ir 1748 metų bibliotekos katalogai*. LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 83.
13. *Marcijono Oginskio 1750 m. bibliotekos katalogas*. LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 84.
14. *Padubysio dvaro knygu sąrašas*. Apie 1850. LMAVB RS, f. 37–4758. 2 lap.
15. *Piln. „Sakalo“ b–vės nacionalizuojamos įmonės debitoriu sąrašas*. Kaunas. 1940, rugpjūčio 30. LNB RS, f. 130–2473. 50 lap.

16. „Šatrijos“ knygyno sąskaita Biržuvėnų dvarui. [Luokė]. 1934. LMAVB RS, f. 12–4545. 2 lap.
17. ŠILGALIS, Antanas. *Laiškas Vaclovui Biržiškai*. Skuodas. 1935, rugsėjo 19. LMAVB RS, f. 163–563. 1 lap.
18. VAJCEKAUSKIS. *Žemaičių pasakos*. LVIA, f. 1177, ap. 1. b. 5414.
19. *Vilniaus ir Varnių Zavadzkių knygyną pirkėjų knygų užsakymų registracijos knyga*. LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 9.
20. VIRAKAS, Pranas. *Burtaj ir žines ape bites / rurasze Fr. Virikas Seriadziuje 1894 m.* [28] lap. VUB LR896
21. „Titnago“ sp. sąskaita Nałesz-Gorskiui. [Šiauliai]. 1939. LMAVB RS, f. 12–4545, lap. 4.
22. ZUBAVIČIUS, Boleslovas. *Kretingos dvaras*. Plungė. 1938. LMAVB RS, f. 12–1757. 8 lap.
23. *Список книг библиотеки князей Огинских в Ретове*. [Rietavas]. 1859. LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 85. 3 lap.
24. *Плунгянская волост Телишеского уезда*. LMAVB RS, f. 12–555. 1 lap.

Publikuoti šaltiniai

25. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. XVIII. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 2003, t. 3. 839, [1] p.
- 26.
27. BURKEVIČIUS, Vilhelmas. V. *Iš mūsų mokyklų praeities : medžiaga iš Kauno gubernijos pradžios mokyklų direkcijos archyvų*. [Kaunas] : Sakalas, [1940]. 114, [1] p.
28. *Lietuvos viešosios bibliotekos 1943 metų anketos duomenimis / sudarė Klemensas Sinkevičius, Jolita Steponaitienė ; mokslinis redaktorius Vytautas Rimša*. Vilnius : Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka, 1996. 51, [1] p.
29. *Lietuvos TSR valstybinės žemės ūkio komisijos protokolai 1940m. / spaudai parengė Aleksandras Jefremenka*. Vilnius, 1976. 228 p.
30. PAUPERELYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos įstaigos. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 270–286.
31. PAUPERELYTĖ, Arida. Cenzūros draudžiamų platinti knygų sąrašai tarpukario Lietuvoje. *Knygotyra*, 2003, t. 40, p. 337–345.

Žinynai ir informaciniai leidiniai

32. *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Telsensi seu Samogitensi in annum domini*. Vilnae, 1854–1864.
33. KALUŠKEVIČIUS, Benjaminas; MISIUS, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*. Vilnius: Diemedis, 2004. 670, [1] p.
34. KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*. Vilnius: Mokslas, 1984. 219, [4] p.
35. *Lietuvos knygos veikėjai* [Elektroninis išteklius] = *The workers of the Lithuanian book* : biografijų žodynas / vyr. redaktorius Domas Kaunas; sudarytojas Osvaldas Janonis; techninė redaktorė Iveta Jakimavičiūtė ... [et al.]. Vilnius : Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas, 2004. 1 skaitmeninė plokštelė (CD-ROM).
36. MERKYS, Vytautas. *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904*: informacinė knyga. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994. 579, [3] p.
37. SINKEVIČIUS, Klemensas. *Lietuvių tautinės jaunuomenės "Jaunosios Lietuvos" sąjungos knygnai ir skaityklos, 1927–1940*. Vilnius : Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka, 1996. 289, [1] p.
38. SINKEVIČIUS, Klemensas. *Lietuvos Šaulių sąjungos bibliotekos = Libraries of the Lithuanian Riflemen's Union* : (1920–1940). Vilnius : Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2007. 335 p.
39. *Universalioji dešimtainė klasifikacija* : sutrumpintos lentelės / [sudarytojos: Ala Miežinienė, Marija Prokopčik]. Vilnius : Lietuvos knygų rūmai, 1991. 476 p.
40. UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius; Kaunas : XXVII knygos mėgėjai : Viliaus Užtupo leidykla, 1998. 607 p.
41. *Алфавитный списокъ населенныхъ местъ Ковенской губернии*. Ковна : Ковенский губ. стат. ком., 1903. 608 с.
42. *Обзор Ковенской губернии за 1903 годъ*. [Ковно, 1904]. 112 с.
43. *Памятная книжка Ковенской губернии на 1903 годъ*. Ковно : Изд. Ковенскаго стат. комитета, 1902. 244, 34, 135 с.
44. *Памятная книжка Ковенской губернии на 1908 годъ*. Ковно: Изд. Ковенскаго стат. комитета, 1907. 365 с.

Bibliografinės rodyklės ir katalogai

45. „Aukuro“ knygyno knygų katalogas Nr. 1, 1928 m. Šiauliai : „Aukuro“ knygynas, [1927]. [7] p.
46. „Aukuro“ knygyno knygų katalogas. Šiauliai : „Aukuro“ knygynas, 1932. 16 p.
47. ESTREICHER, Karol. *Bibliografia polska*. Kraków, 1913, t. 25. 443, XXXVII s.
48. *Domas Kaunas* : bibliografijos rodyklė ; [sudarytoja Rasa Pukėnienė]. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009. 303 p.
49. FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*. Vilnius : Vaga, 1975. 495 p.
50. *Kataliogas lietuviškų knygų, paveikslų, paveikslėlių, pasveikinimų ir popieros laiškų, gaunamų Aleksandro Zaborskio knygyne Šiauliuose, Kauno gub.* Vilnius, 1906. 61 p.
51. *Knigas z emajtiszkas izduotas kasztu ir spaustuwi Jozapa Zawadzka Wilniuje, o kurios gal kiekwienas pirkti Warniusie kniginiczio to paties Jozapa Zawadzka* : [katalogas]. [Vilnius : drukiem Józefa Zawadzkiego, 1858]. [2] p.
52. *Knygų katalogas 1940 m.* [Šiauliai : „Lietuvos“ knygynas], 1939. 7, [1] p.
53. *Knygų katalogas 1939 mt.* / Red. V. Knyva ; Kultūros švietimo d–jos knygynas. Šiauliai : Kultūros švietimo d–ja, [1938]. 48 p.
54. „Kultūros“ b–vės knygų katalogas. Šiauliai: „Kultūros“ b–vė, [1924]. 18 p.
55. *Lietuviški periodiniai leidiniai, 1823–1940* : kontrolinis sąrašas / [sudarytojai: I. Meškinytė ... et al. ; atsakingoji redaktorė Z. Jackūnienė] ; Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. Bibliografijos ir knygotyros centras. Vilnius, 1993. VI, 1099, [3] p.
56. „Lietuvos“ knygyno knygų ir kitų mažmožių prekių katalogas. Šiauliai : „Lietuvos“ knygynas, [1927–1934?]. [17] p., įsk. virš.
57. „Lietuvos“ knygyno knygų katalogas 1935 m. Šiauliai : „Lietuvos“ knygynas, [1935]. [17] p., įsk. virš.
58. *XVI–XVII a. lituanika Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje = Lithuanica saeculi sexti decimi et septimi decimi ex Bibliotheca Academiae Scientiarum Lithuaniae* : katalogas / sudarė Daiva Narbutienė, Violeta Radvilienė, Dalia Rauckytė-Bikauskienė. Vilnius : Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007. XXVII, 502, [1] p.
59. *XV–XVI amžių knygos Kauno bibliotekose = Libri saeculi quinti decimi et sexti decimi ex bibliothecis Caunensibus* : katalogas ; sudarė Sigitas Lūžys, Rita Urbaitytė, Irena Vitkauskienė. Vilnius : Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006. 437, [1] p.

60. *Vilniaus universiteto bibliotekos elzeyrai: katalogas*. Vilnius : Mokslas, 1994. 116, [2] p.
61. *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai / sudarė Nojus Feigelmanas, Irena Daugirdaitė, Petras Račius ; [vertėja Diana Bartkutė]*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003. LXVIII, 584 p.
62. „*Vilnies*“ *knygyno knygų katalogas Plungėje*. 1929–1930. Kaunas, [1930]. 48 p.
63. „*Vilnies*“ *knygyno knygų katalogas Plungėje*. [1930–1931?]. Kaunas, [1931?]. [46+?] p.
64. *Lietuvos Komunistų Partijos spauda, 1917–1940 = Печать Коммунистической Партии Литвы, 1917–1940* : bibliografija. Knygos ir brošiūros. Vilnius: Mintis, 1981, d. 1. 437, [2] p.
65. *Lietuvos Komunistų Partijos spauda, 1917–1940 = Печать Коммунистической Партии Литвы, 1917–1940* : bibliografija. Periodiniai leidiniai. Vilnius: Mintis, 1985, d. 2. 416, [3] p.

Periodinė spauda

66. A. A. D-ras Antanas Biržiška. *Medicina*, 1922, nr. 9–10, p. 504–505.
67. A. a. Jonas Preibys. *Žemaitis*, 1928, spalio 5 (nr. 39), p. 2.
68. A. a. kun. Jonas Strikas. *Žemaičių prietelius*, 1928, rugpjūčio 30 (nr. 35), p. 6. Parašas: L.
69. A. Jenkelevičiaus geriausia ir didžiausia Telšiuose knygrišykla. *Žemaitis*, 1930, kovo 21 (nr. 12), p. 7.
70. Aklinė-Margiai. *Šiaulietis*, 1925, kovo 8 (nr. 10), p. 3. Parašas: Pakeleivis
71. Akmenė. *Socialdemokratas*, 1928, gegužės 24 (nr. 21), p. 3. Parašas: A.Dauba
72. Alsėdžiai. *Žemaičių prietelius*, 1927, birželio 19 (nr. 25), p. 3. Parašas: Žiogas
73. Atidaryta skaitykla. *Žemaitis*, 1932, rugpjūčio 24 (nr. 32–33), p. 2. Parašas: Dainius
74. Atlaidai. Prelato Maciejauskio sukaktuvės. *Žemaičių prietelius*, 1929, lapkričio 15 (nr. 46), p. 3.
75. Barstyčiai. *Šv. Pranciškaus varpelis*, 1930, nr. 4, p. 148. Parašas: Saviškis
76. Barstyčiai. *Žemaičių balsas*, 1931, spalio 1 (nr. 38), p. 2. Parašas: Ūkininkas–Šaulys
77. BENDORAITIS, Juozapas, Plungė (Telšių p.). *Vilniaus žinios*, 1906, lapkričio 13 (26) (nr. 253), p. 3. Parašas: Barsukas

78. Biblioteka. *Palangos pliažas*, 1932, birželio 20 (nr. 1), p. 22.
79. BIELINIS, Kipras. Žemaičiuose (Atsiminimai). *Socialdemokratas*, 1927, liepos 21 (nr. 28), p. 2–3.
80. BIELINIS, Kipras. Žemaičiuose (Atsiminimai). *Socialdemokratas*, 1927, rugpjūčio 4 (nr. 30), p. 3.
81. Brangų jaunimo vadą palydint. *Žemaičių prietelius*, 1927, rugpjūčio 28 (nr. 35), p. 5. Parašas: Alfa
82. BRENSZTEJN, Michał. Plungė Telšių apskrityje: jos praeitis ir dabartis / Michalas Brenšteinas; iš lenkų kalbos vertė Kostas Leončikas ; [su D. Kauno komentarais tekste]. *Žemaičių saulutė*, 2002, balandžio 26 (nr. 17), p. 6, 8.
83. BRENSZTEJN, Michał. Płungiany, w powiecie telszewskim : ich przeszłość i terażniejszość. *Kurjer Litewski*, 1905, październik 7 (20) (nr. 31), s. 2–3.
84. BRENSZTEJN, Michał. Zbiory prywatne w gubernji kowieńskiej. *Kurjer Litewski*, 1906, październik 13 (26) (nr. 232), s. 2.
85. BRENSZTEJN, Michał. Zbiory prywatne w gubernji kowieńskiej. *Kurjer Litewski*, 1906, październik 14 (27) (nr. 233), s. 2.
86. Brolių Brevdų knygynai [reklama]. *Socialdemokratas*, 1923, gruodžio 22 (nr. 55–56), p. 8.
87. „Blaivybės“ susirinkimas. *Žemaičių prietelius*, 1927, kovo 6 (nr.10), p. 7.
88. DOGELIS, Povilas. Apie nelegaliąją literatūrą ir spaudos laisvės sukaktį. *XX amžius*, 1939 gegužės 8 (nr. 103), p. 7.
89. DOGELIS, Povilas. Plungė (Kauno gub.). *Nedeldienio skaitymas*, 1907, vasario 13 (26) (nr. 7), p. 54. Parašas: K. D.
90. Dvasiško turinio knygos [reklama]. *Šiaulietis*, 1926, rugsėjo 26 (nr. 33), p. 4.
91. Eržvilke pasidairius. *Žemaitis*, 1928, lapkričio 30 (nr. 47), p. 3. Parašas: Kaimietis
92. F. Milevičiaus knygynas Telšiuose [reklama]. *Žemaitis*, 1926, lapkričio 21 (nr. 42), p. 4. Pakartota: nr. 43, 44.
93. GALAUNĖ, Paulius. Kurių kultūros turtų būta Lietuvos dvaruose prieš didįjį karą. *Švietimo darbas*, 1920, lapkritis (nr. 11), p. 30.
94. Gargždų parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 9, p. 209.
95. Gaurė. *Klaipėdos žinios*, 1925, sausio 25 (nr. 21), p. [3].
96. Gaurė. *Žemaičių balas*, 1931, gegužės 7 (nr. 17), p. 3. Parašas: Skruzdynas
97. Gaurė, Tauragės apskr. *Žemaičių prietelius*, 1927, gruodžio 18 (nr. 51), p. 7. Parašas: Vietinis

98. Gerai gyvuoja. *Žemaičių prietelius*, 1929, gegužės 2 (nr. 18), p. 11. Parašas: Svečias
99. GERIKAS, Tada. [Autobiografija]. *Žemaitis*, 1930, kovo 21 (nr. 12), p. 6.
100. Ginteliškė. *Žemaitis*, 1929, gruodžio 8 (nr. 49), p. 3.
101. Ginteliškė. *Žemaitis*, 1929, liepos 20 (nr. 29), p. 2. Parašas: V. D.
102. Gražios apysakaitės ir kitokie naudingi pasiskaitymai [reklama]. *Šiaulietis*, 1926, spalį 17 (nr. 36), p. 4. Pakartota: nr. 39, 40; 1927, nr. 2.
103. Grušlaukis. *Klaipėdos žinios*, 1925, sausio 29 (nr. 24), p. [3]. Parašas: Balandėlis
104. Gruzdziai. *Šiaulietis*, 1925, rugpjūčio 9 (nr. 32), p. 3. Parašas: V. Va-s.
105. Jaunlietuvių susirūpinę spauda. *Žemaičių balsas*, 1931, gruodžio 24 (nr. 50), p. 3. Parašas: Jaunlietuvis
106. Jaunlietuvių susirinkimas. *Žemaičių balsas*, 1931, gruodžio 31 (nr. 51), p. 3. Parašas: Jaunlietuvis
107. Janapolio parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 9, p. 211.
108. Jaunimas snaudžiai. *Žemaitis*, 1927, gegužės 15 (nr. 20), p. 1.
109. JANKAUSKAS, Juozapas. Plungė (Telšių pav.). *Lietuvos ūkininkas*, 1910, gegužės 12 (25) (nr. 19). p. 173. Parašas: Spitris
110. JARULAITIS, Vincentas. Plungė. *Vilniaus žinios*, 1905, kovo 30 (balandžio 12) (nr. 81), p. 3. Parašas: Plungiškis
111. JARULAITIS, Vincentas. Plungė. *Šaltinis*, 1906, rugpjūčio 1 (liepos 19) (nr. 18), p. 284. Parašas: Plungiškis
112. JUOZAPAITIENĖ, Otilija. Plungės viešajai bibliotekai – 70. *Žemaičių saulutė*, 2009, gruodžio 12 (nr. 25), p. 6, 12.
113. Ilakiai. *Šv. Pranciškaus varpelis*, 1925, nr. 12, p. 284.
114. Iš Aisėnų. *Tėvynės sargas*, 1903, gegužė–birželis, nr. 5/6, p. 33.
115. Iš Kuršėnų fronto. *Žemaitis*, 1931, rugsėjo 3 (nr. 35), p. 3.
116. Iš Luokės. *Šv. Pranciškaus varpelis*, 1929, nr. 6, p. 207.
117. Iš Plungės. *Žemaičių balsas*, 1931, gegužės 7 (nr. 17), p. 2.
118. Išdidūs bedarbiai. *Šiaulietis*, 1926, spalio 31 (nr. 38), p. 2.
119. Išleistos naujos knygos. *Žemaitis*, 1928, spalį 5 (nr. 39), p. 5.
120. Ylakiai. *Socialdemokratas*, 1923, gruodžio 13 (nr. 54), p. 2. Parašas: Kairysis
121. Ylakiai. *Žemaitis*, 1929, rugsėjo 9 (nr. 36), p. 2. Parašas: Tarzanas
122. K. V. C. Telšių rajono suvažiavimas. *Žemaičių prietelius*, 1929, gegužės 31 (nr. 22), p. 6. Parašas: Viktutis

123. Ką gali pasišventimas. *Žemaičių prietelius*, 1927, birželio 19 (nr. 25), p. 2. Parašas: Keleivis
124. Kaip kairieji platina „pažanga“. *Žemaičių prietelius*, 1927, rugsėjo 18 (nr. 38), p. 7. Parašas: Vietinis
125. Kalendorių platintojų žiniai. *Žemaitis*, 1926, sausio 1 (nr. 1.), p. [4]. Pakartota: nr. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 40.
126. KATARŽIS, Juozas. Atviras laiškas. *Šiaulietis*, 1926, rugsėjo 26 (nr. 33), p. 3.
127. KENSGAILA, A. Dabšiai (Židikų v.). *Žemaitis*, 1926, rugsėjo 5 (nr. 31), p. 3.
128. KNABIKAITĖ–ZABULIONIENĖ, Bronė. Iš Plungės, Tel. p. *Tėvynės sargas*, 1902, balandis–gegužė (nr. 4–5), p. 39–40. Parašas: Laima F.
129. Knygų Rišykla [reklama]. *Žemaitis*, 1927, balandžio 27 (nr. 17), p. 4.
130. Knygų rišykla [reklama]. *Žemaičių prietelius*, 1927, gegužės 8 (nr. 19), p. 8.
131. Kodėl viršaitis priešinasi liaudies švietimui. *Žemaitis*, 1933, gegužės 11 (nr. 19), p. 2. Parašas: Cicilikas
132. Komunistai dūksta. *Žemaičių balsas*, 1931, gruodžio 17 (nr. 49), p. 2.
133. Komunistiniai atsišaukimai. *Šiaulietis*, 1926, sausio 24 (nr. 4), p. 3.
134. Komunistų proklamacijos. *Šiaulietis*, 1924, gruodžio 21 (nr. 2), p. 3.
135. Konteikiai (Akmenės vls.). *Žemaitis*, 1928, vasario 26 (nr. 3), p. 3.
136. Kooperacija. *Žemaičių prietelius*, 1929, kovo 14 (nr. 11), p. 9. Parašas: J. S.
137. Kontaučiai. *Žemaičių prietelius*, 1927, rugsėjo 18 (nr. 38), p. 7. Parašas: Svečias
138. KORSAKAS, Kostas. Apie kritiką. *Kultūra*, 1936, nr. 8–9, p. 495.
139. KORSAKAS, Kostas. Neslėpkit Žemaitės!. *Kultūra*, 1931, nr. 11, p. 656. Parašas J. Radžvilas
140. Knygų paroda. *Žemaičių prietelius*, 1927, kovo 27 (nr. 13), p. 8.
141. Kretinga. *Socialdemokratas*, 1923, liepos 19 (nr. 33), p. 4.
142. Kretingoj. *Žemaitis*, 1930, vasario 2 (nr. 5), p. 2–3. Parašas: Algis
143. Kretingoj. *Žemaitis*, 1930, kovo (nr. 13), p. 2. Parašas: Valstietis Liaudininkas
144. Kritika ir bibliografija (Žemaitiškai sakant: kaip atskirti gerą knygą nuo šlamšto). *Žemaitis*, 1929, gruodžio 22 (nr. 51), p. 3.
145. Kulių parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 9, p. 208.
146. Kuršėnai. *Šiaulietis*, 1925, kovo 25 (nr. 12), p. 3. Parašas: Buvęs
147. L. Tolstojus. Pasaka apie tris brolius ir nebylę seserį [anotacija]. *Atgimimas*, 1923, balandžio (nr. 1), p. 23. Parašas: Ž. Virbas
148. Laisvamaniai veikia. *Žemaitis*, 1932, balandžio 14 (nr. 15), p. 2. Parašas: Imino

149. Laukuva. *Klaipėdos žinios*, 1925, gruodžio 10 (nr. 285), p. [3]. Parašas: P. Sk.
150. Laukžemės parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 4–5, p. 118.
151. Leckava. *Žemaičių prietelius*, 1927, liepos 3 (nr. 27), p. 4.
152. Liepos 12 dieną. *Žemaičių prietelius*, 1927, rugsėjo 2 (nr. 36), p. 3.
153. MAČERNIS, Juozas. Naumiestis (Taurag. apskr.). *Žemaičių prietelius*, 1927, birželio 19 (nr. 25), p. 5.
154. MAČERNIS, Juozas. Padėkite išleisti naudingą knygele. *Žemaičių prietelius*, 1929, spalio 31 (nr. 44), p. 7.
155. Mažeikiai. *Klaipėdos žinios*, 1925, kovo 20 (nr. 66), p. 3. Parašas: M. Bijunelis.
156. Mažeikiai praneša štai ką. *Žemaitis*, 1926, sausio 31 (nr. 5), p. 2.
157. Mažeikiuose stebuklas. *Žemaitis*, 1926, sausio 31 (nr. 5), p. 1.
158. Mažeikių geležinkelio stoty. *Žemaitis*, 1931, spalio 31 (nr. 43), p. 1.
159. Medemrodė (Maž. apskr.). *Socialdemokratas*, 1921, spalio 20 (nr. 42), p. 4. Parašas: Aklys
160. MICKEVIČIUS–KAPSUKAS, Vincas. Plungė. (Telšių pavieto). *Vienybė Lietuvniukų*, 1901, gruodžio 4 (nr. 49), p. 582. Parašas: Isz Brusginės
161. Miestas, kur kooperacija nyksta, o traktieriai dygsta. *Žemaitis*, 1932, vasario 5 (nr. 5), p. 2. Parašas: „D“.
162. Moksleiviai varpininkai. *Žemaitis*, 1928 rugsėjo 15 (nr. 36), p. 3.
163. Moterys neatsilieka. *Žemaičių prietelius*, 1928, rugpjūčio 9 (nr. 32), p. 6. Parašas: Mikolų Ješius
164. Naktį iš 17 į 18 gruodžio. *Žemaitis*, 1927, balandžio 3 (nr. 14), p. 2.
165. Naujas knygynas. *Žemaičių prietelius*, 1929, rugpjūčio 29 (nr. 35), p. 6. Parašas: Vietinis
166. Naujas kultūros darbininkas. *Žemaičių prietelius*, 1927, rugsėjo 18 (nr. 38), p. 7. Parašas: Žiogas.
167. Naujos knygos [reklama]. *Žemaitis*, 1929, rugsėjo 22 (nr. 38), p. 4.
168. Naujos knygos [reklama]. *Žemaičių prietelius*, 1928, spalio 25 (nr. 43), p. 8.
169. Naujos knygos [reklama]. *Žemaičių prietelius*, 1929, rugsėjo 12 (nr. 37), p. 8.
170. Naujųjų Varnių parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 9, p. 209.
171. Nesigailėsi išsigijęs pigias knygeles [reklama]. *Šiaulietis*, 1926, spalio 3 (nr. 34), p. 4. Pakartota: nr. 38, 46; 1927, nr. 1, 3.
172. Mūsų recenzijų krizė. *Kultūra*, 1939, nr. 1, p. 90.

173. P. I. Biriukovas. Graikų išminčius Diogenas [anotacija]. *Atgimimas*, 1924, nr. 1 (2), p. 24. Parašas: Ž. Virbas
174. Padėka. *Socialdemokratas*, 1924, rugpjūčio 21 (nr. 34), p. 4.
175. Padėka. *Socialdemokratas*, 1925, sausio 8 (nr. 2), p. 4.
176. Palanga. *Socialdemokratas*, 1923, rugsėjo 27 (nr. 3.), p. 3. Parašas: Zmonių Avinėlis
177. Palangos parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 3, p. 85.
178. Palangos vasarotojų žiniai! [reklama]. *Palangos pliažas*, 1932, birželio 20 (nr. 1), p. 32.
179. Plungė. *Socialdemokratas*, 1927, kovo 31 (nr. 12), p. 3.
180. Plungės parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 1, p. 23.
181. Pavandenis. *Socialdemokratas*, 1923, lapkričio 8 (nr. 49), p. 3.
182. Pavasarininkai kruta. *Žemaičių prietelius*, 1927, birželio 5 (nr. 23), p. 3. Parašas: Amatas
183. Pavasarininkai kruta. *Žemaičių prietelius*, 1927, sausio 30 (nr. 5), p. 6. Parašas: Žinąs
184. Pavydys visiems rajkomams. *Tiesa*, 1934, lapkričio 25 (nr. 15), p. 8.
185. V žemės ūkio ir pramonės paroda Šiauliuose. *Šiaulietis*, 1926, rugpjūčio 26 (nr. 29), p. 1. Parašas: A. V.
186. PETRAITIS, Juozas. Plungės antifašistus prisiminus. *Kibirkštis*, 1977, gruodžio 13 (nr. 147), p. 3.
187. [PETRAUSKAS, Stasys]. Daina apie Naują Knygą. *Žemaitis*, 1930, vasario 16 (nr. 7), p. 4.
188. [PETRAUSKAS, Stasys]. Nauja daina apie naują knygą „Brazilijos Katinas“. *Žemaitis*, 1930 kovo 2 (nr. 9), p. 3.
189. Plungė (Telšių pav., Kauno gub.). *Nedeldienio skaitymas*, 1907, sausio 3 (16) (nr. 1), p. 8.
190. Plungė. *Socialdemokratas*, 1926, spalio 7 (nr. 40), p. 4. Parašas: Šviesos mylėtojas
191. Plungė. *Socialdemokratas*, 1927, kovo 31 (nr. 12), p. 3.
192. Plungė. *Žemaičių prietelius*, 1926, gruodžio 12 (nr. 32), p. 5.
193. Polekėlė. *Šiaulietis*, 1925, rugpjūčio 16 (nr. 33), p. 3. Parašas: Dalyvavęs svečias
194. Pralaimėjo jie, nieko nelaimėsite ir jūs!. *Šiaulietis*, 1926, sausio 7 (nr. 3), p. 3. Parašas: Masonas.
195. Purvaičiai. *Žemaičių prietelius*, 1925, balandžio 26 (nr. 4), p. 4.
196. PŪKYTĖ, K. Šapnagai. *Socialdemokratas*, 1922 gegužės 4 (nr. 18), p. 4.

197. RAGAIŠIS, A. Metodistų pavojus. *Žemaičių prietelius*, 1928, birželio 15 (nr. 24), p. 7.
198. Raudonos vėliavos Kretingoj. *Žemaitis*, 1932, gruodžio 17 (nr. 44), p. 2. Parašas: Darakas
199. RAVICKIENĖ, Elenora. Mykolo Oginskio bibliotekos likimas. *Plungė*, 1998, rugpjūčio 18, p. 3.
200. RAVICKIENĖ, Eleonora. M. Oginskio bibliotekos tragiškas likimas. *Gimtinė*, 1998, rugpjūčio 1–3 (nr. 8), p. 5.
201. Renavas. *Žemaitis*, 1928, lapkričio 23 (nr. 46), p. 3. Parašas: Renaviškis
202. Rietavas. „Klaipėdos žinių“ priedas, 1925, lapkričio 1 (nr. 253), p. [3]. Parašas: A. Skaidrinas
203. Rietavas. *Žemaičių balsas*, 1931, sausio 15 (nr. 1), p. 2. Parašas: Alba
204. Rišama Kražių Katalikų Jaunimo Knygynas. *Kražių aidai*, 1939, sausis (nr. 1), p. 11.
205. Rugp. 15 d. iškilmės. *Žemaičių prietelius*, 1929, rugpjūčio 29 (nr. 35), p. 6.
206. RUŠKYS, Pranas. Kretinga ir jo vienuolynas. *Šv. Pranciškaus varpelis*, 1923, nr. 2, p. 21.
207. Savo šešėlio baidosi. Šiaulėnai. *Žemaitis*, 1928, lapkričio 30 (nr. 47), p. 3. Parašas: Valstietis
208. Senovės knygos paroda. *ABC*, 1934, gegužės 28 (nr. 93), p. 4.
209. Skelbimas „Nedeldienio Skaitymo“. *Nedeldienio skaitymas*, 1906, vasario 21 (nr. 10), p. 8.
210. Skirsnemunė. *Šv. Pranciškaus varpelis*, 1926, nr. 12, p. 365–366.
211. Skuodas. *Žemaičių prietelius*, 1927, lapkričio 20 (nr. 47), p. 7. Parašas: J. K.
212. Spaudos paroda Tauragėje. *Žemaitijos aidas*, 1933, rugpjūčio 12 (nr. 5), p. 1.
213. Spaudos sukaktuves minint. *Žemaitis*, 1929, gegužės 18 (nr. 20), p. 5.
214. Socialistai platina tvirkinančius raštus. *Šiaulietis*, 1926, balandžio 4 (nr. 2), p. 2.
215. Statys Kęstučiui paminklą. *Žemaitis*, 1931, rugpjūčio 16 (nr. 32), p. 1.
216. Streikas plytų fabrike. *Žemaitis*, 1932, liepos 27 (nr. 28), p. 2. Parašas: darbininkas
217. Sulaikytas komunistas. *Žemaičių prietelius*, 1929, sausio 18 (nr. 3), p. 6.
218. Sulaikyta komunistinė literatūra. *Žemaičių prietelius*, 1926, gegužės 16 (nr. 18), p. 4.
219. Susipratęs kaimo jaunimas. *Žemaičių prietelius*, 1929, sausio 18 (nr. 3), p. 6. Parašas: Svetys
220. „Sweczio“ redakcijoje gaunamos sekanczios knygutės [reklama]. *Sweczias*, 1913, juni 1 (14) (nr. 22), p. 264.; Pakartota: nr. 45.

221. Šapnagai. *Socialdemokratas*, 1922, gegužės 4 (nr. 18), p. 4. Parašas: K. Pūkytė
222. Šiauliai. *Socialdemokratas*. 1920, gruodžio 9 (nr. 32), p. 4.
223. Šiauliai. *Socialdemokratas*. 1928, gegužės 10 (nr. 19), p. 4.
224. Šiaulių pašto švietimo skyrius. *Klaipėdos žinios*, 1924, kovo 24 (nr. 27), p. [4].
225. Šiaulių socialdemokratinis darbininkų klūbas. *Socialdemokratas*, 1925, birželio 11 (nr. 24), p. 3. Parašas: Darbininkas
226. 100. *Šiaurės Lietuva*, 1932, gruodžio 11 (nr. 50), p. 1.
227. Šis tas iš Tauragė. *Žemaitis*, 1931, liepos 19 (nr. 28), p. 1.
228. ŠMULKŠTYS, Viktoras. V. Hugo. Paskutinė diena nuteisto mirti [recenzija]. *Kultūra*, 1929, nr. 29, p. 101–103. Parašas: J. K.
229. Šv. Kryžiaus atlydai. *Žemaičių prietelius*, 1927, gegužės 29 (nr. 22), p. 5. Parašas: K. A.
230. Švėkšnos parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 1, p. 24.
231. Tauragė. *Žemaitis*, 1926, sausio 10 (nr. 2), p. 3.
232. TAURUTI, Levas. Skaitymas knygų yra mokimasis – iš knygų galima visko išmolti. *Žemaitis*, 1926, sausio 31 (nr. 5), p. 2.
233. Teismo kronika. *Šiaulietis*, 1925, vasario 22 (nr. 8), p. 2.
234. Teismo kronika. *Šiaulietis*, 1925, kovo 1 (nr. 9), p. 3. Parašas: S. K–as
235. Teismo kronika. *Šiaulietis*, 1925, kovo 15 (nr. 11), p. 3. Parašas: J. Ramančionis
236. Telesforas Reivydas. *Jaunimas*, 1926, kovo (nr. 3), p. 3.
237. Telšiai. *Klaipėdos žinios*, 1924, kovo 6 (nr. 29), p. 4.
238. Telšiai. *Socialdemokratas*, 1925, sausio 15 (nr. 3), p. 3. Parašas: Juokutis
239. Telšiuos. *Žemaitis*, 1930, kovo (nr. 13), p. 3.
240. Telšiuose pasirodė metodistai. *Žemaičių prietelius*, 1929, vasario 21 (nr. 8), p. 7.
241. Telšių „Kultūros“ būrelis skaitykla jau veikia. *Žemaitis*, 1932, spalio 27 (nr. 41), p. 1.
242. Tirkšliai. *Socialdemokratas*, 1925, balandžio 16 (nr. 16), p. 3. Parašas: Aš
243. Tirkšliai. *Žemaičių prietelius*, 1927, liepos 3 (nr. 27), p. 4. Parašas: Žemaitis
244. TORNAU, Aleksandras. Kaip atsirado „Žemaitis“. *Žemaitis*, 1930, kovo 21 (nr. 12), p. 3.
245. TORNAU, Aleksandras. Žemaičių kultūros židinys – Vyžančių kaimas (Ylakių v.). *Žemaitis*, 1932, liepos 27 (nr. 29), p. 3.
246. Tryškiai. *Socialdemokratas*, 1921 lapkričio 3 (nr. 44), p. 3. Parašas: Jaunas Proletaras
247. Tryškiai. *Socialdemokratas*, 1923, rugsėjo 27 (nr. 3.), p. 3. Parašas: Vargdraugis
248. Tryškiai. *Žemaičių prietelius*, 1927, balandžio 3 (nr. 14), p.4. Parašas: Vanaguikštis

249. Tryškiai. *Žemaitis*, 1933, gegužės 26 (nr. 21), p. 1.
250. Truikiniai, Skuodo valsč. *Žemaičių prietelius*, 1927, rugsėjo 25 (nr. 39), p. 4. Parašas: Šarkiškis
251. TURMANAS, Br. Šeduva. *Žemaičių prietelius*, 1928, sausio 29 (nr. 5), p. 3.
252. Tverai. *Žemaičių prietelius*, 1925, gegužės 24 (nr. 6), p. 4. Parašas: Paulis
253. Tverų įspūdžiai. *Žemaitis*, 1931, spalio 1 (nr. 39), p. 2. Parašas: Bilijardininkas
254. Vargsta kaip musės po pieną. *Žemaitis*, 1931, rugsėjo 12 (nr. 36), p. 2.
255. Varnių policija <...>. *Žemaitis*, 1927, kovo 13 (nr. 11), p. 2.
256. Veikimas. *Žemaičių prietelius*, 1927, birželio 5 (nr. 23), p. 3.
257. Veiklūs jaunimiečiai. *Žemaitis*, 1932, rugpjūčio 24 (nr. 32–33), p. 2. Parašas: Dainius
258. Vieکشniai. *Socialdemokratas*, 1922, sausio 5 (nr. 1), p. 3. Parašas: Kv.
259. Vieکشniai. *Šiaulietis*, 1925, vasario 1 (nr. 5), p. 2. Parašas: Nepoetas
260. Vieکشniai. *Žemaičių prietelius*, 1925, rugsėjo 13 (nr. 14), p. 3. Parašas: Dalyvis
261. „Vilties“ dr–jos knygynai [reklama], *Šiaulietis*, 1925, birželio 14 (nr. 24), p. 4. Pakartota: nr. 25, 26.
262. VYTARTAS, Antanas. Plungėje. *Tėvynės sargas*, 1902, vasaris–kovas (nr. 2–3), p. 23. Parašas: X
263. Wisokios mokslo knygos [reklama]. *Sweczias*, 1912, merca 21 (nr. 7), p. 84.
264. Žemaitijos gyvenimas. Kun. kan. Povilą Pūkį palydint. *Žemaičių prietelius*, 1928, sausio 29 (nr. 5), p. 3. Parašas: Žiogas
265. ŽILEVIČIUS, Juozapas. Plungė, Telšių ap. *Viltis*, 1913, gruodžio 6 (19) (nr. 145), p. 3. Parašas: Plungės lepšis

Nepublikuoti tyrinėjimai

266. DROBENKA, Sigitas. *Šiaulių spauda 1918–1940 metais*: magistro darbas. Vilnius : Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakulteto archyvas. 2001. 254 lap.
267. GLOSIENĖ, Audronė. *Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje 1918–1940*. Disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1992. VUB RS, f. 76–3360. 302 lap.
268. JOVAIŠA, Liudas. *Katalikiškoji reforma Žemaičių vyskupijoje*. Disertacija. Vilnius : Vilniaus universitetas, 2004. VUB RS, f. 76–4347. 418 lap.
269. PETRAITYTĖ, Nijolė. Knygos keliu: gruodžių skaitymo tradicijos ir dabartis. In *Gruodžiai*. Vilnius [2010], d. 2. 25 p. (Rankraščio teisėmis).

270. SAVIŠČEVAS, Eugenijus. *Žemaitijos valdžios elitas nuo XV a. pradžios iki XVI a. vidurio*. Disertacija. Vilnius : Vilniaus universitetas, 2004. VUB RS, f. 76–4387. 229 lap.

Literatūra

271. AFTANAZY, Roman. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1992, cz. 1, t. 3. 410 s.

272. BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. *Lietuvos bajorų savivalda XIX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2003. 374, [2] p.

273. BARTKIENĖ, Regina. *Platelių dvaro archyvo tyrinėjimai*, [žiūrėta: 2010 m. kovo 6 d.]. Prieiga per internetą:

<http://zam.mch.mii.lt/Mokslas/Plateliu_dvaro_archyvas.htm#knyg%C5%B3>.

274. BIENKOWSKA, Barbara. Badania regionalne w historiografii książki. *Studia o książce*, 1988, t. 17, s. 17–33.

275. BIRŽIŠKA, Mykolas. *Anuo metu Vieکشniuose ir Šiauliuose* : (iš 1882–1901 m. atsiminimų, pasakojimų ir raštų). Kaunas : autoriaus lėšomis, 1938. XII, 379 p.

276. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Aleksandrynas*. Vilnius : Lietuvos kultūros fondas, 1990, d. 2. 497 p.

277. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Čerskis Stanislovas. In *Lietuviškoji enciklopedija*. Kaunas: Spaudos fondas, 1937, t. 5, p. 1120–1121.

278. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Vyskupo Motiejaus Valančiaus biografijos bruožai* : jo 150 metų gimimo, 100 metų išvyskupavimo ir 75 metų mirties sukakties proga. Brooklyn : Aidai, 1952. 99 p.

279. BRAZIŪNIENĖ, Alma. *Bibliofilija kaip asmenybės raiška* : Kazio Varnelio biblioteka. Vilnius : Lietuvos nacionalinis muziejus, [2008]. 271, [1] p.

280. BRENSZTEJN, Michał. *Nauka w Republice Litewskiej*. Warszawa, 1934. [225]–308 s. – Atspausa iš: *Nauka Polska*. 1934, t. 19.

281. BRIGYS, Jonas. *Raseinių rajono savivaldybės viešosios bibliotekos istorija*. Vilnius : Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka, 2009. 291 p.

282. BRIGYS, Jonas. Š. Kadušinas spaustuvė: trisdešimt veiklos metų. In *Raseinių krašto žydai* : dokumentų ir straipsnių rinkinys / [sudarytoja Lina Kantautienė]. Vilnius : Kronta [2004], p. 27–30.

283. BUBĖNAS, Domininkas. Ilgi darbo metai ir ištrėmimas. In *Knygnešys, 1864–1904* / redaktorius P. Ruseckas. Vilnius : Valst. leidybos centras, 1992, t. 1, p. 122.
284. BUDINAS, Dominykas. *Vėtros Žemaičiuose: atsiminimai*. Vilnius : Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959. 268 p.
285. BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Gyvenimo vieškeliai: medžiaga istorijai / sudarytojas ir atsakingasis redaktorius V. B. Pšibilskis*. Šiauliai : Kultūros ir švietimo m-jos leidybos centras, 1994. 536 p.
286. BUGAILIŠKIS, Pelikšas. Šiaulių miesto bibliotekos ir jų raida. In *Varpai: literatūros almanachas 1943*. Šiauliai, 1943, p. 263–274.
287. BUTRIMAS, Adomas. Archeologiniai rinkiniai Kauno gubernijos dvaruose (M. Brenšteino duomenimis). In *Jaunųjų muziejininkų konferencijos „Muziejai ir jų kolekcijos“ pranešimų tezės*. Vilnius, 1987. p. 10–15.
288. CHANCEL, P.; GLAESER, P. *Cours pratique de language française = Francūzų kalbos vadovėlis / P. Chancel et P. Glaeser ; sulietuvino A. Šileris*. Jurbarkas, 1925, d. 1. XI, 187 p. [virš. 3].
289. *Cholera-merkblatt = Paakinimai į Cholera*. Tauragė : Tauragės Militärkreisamtas, [tarp 1915 ir 1917] (Tilsit : „Lituania“). 1 lap. – Tomo Petreikio asmeninė biblioteka (padovanota D. Kauno)
290. CHWALEWIK, Edward. *Zbiory polskie : archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiaetek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie : w prządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*. Warszawa-Krakow, 1926–1927, t. 1–2.
291. ČELIAUSKAS, Petras. Jurgis Pliateris – mūsų kultūros veikėjas. *Aitvarai*, 1996, t. 5, p. 50–55.
292. DAMBRAUSKAS, Aleksandras. Anupras Vaitkevičė. *Draugija*, 1912, nr. 69, p. 80–82.
293. DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, Vanda. *Žemaičių bajoro ūkis XIX amžiaus pirmoje pusėje*. Vilnius : Baltos lankos, 1995. 143 p.
294. DAUGELIS, Osvaldas. Iš senųjų M. K. Čiurlionio dailės muziejaus kolekcijų istorijos. *Menotyra*, 1988, nr. 16, p. 110–120.
295. DAUKANTAS, Simonas. *Būdą senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių / išrašė pagal senovės raštus Jokūbas laukys; redagavo ir žodynėlį pridėjo J. Talmantas*. Kaunas : Sakalas, 1935. XXXI, 373 p.
296. DAUKANTAS, Simonas. *Raštai* ; [tekstą paruošė B. Vanagienė ; sudarė V. Merkys ; redakcinė komisija: K. Korsakas (pirm.) ... et al.]. Vilnius: Vaga, 1976, t. 2. 901, [2] p.

297. *Double Book Launch on St Andrew's Day* [interaktyvus. Edimburg, žiūrėta 2010 m. sausio 6 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.hss.ed.ac.uk/chb/EHOBS3.htm>>.
298. GALAUNĖ, Paulius. *Ex-librisas Lietuvoje (XVI–XX šimtmečiai)*. Kaunas, 1926. 25 p., [25] lent.
299. GALAUNĖ, Paulius. *M. K. Čiurlionies galerija: 1924–XII–13–1930*. Penkerių metų darbo apyskaita. Kaunas, 1931. 93 p.
300. GASIŪNAS, Vladas. *XIX amžiaus Lietuvos grafika*. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007. 269 p.
301. GRIMALAUSKAITĖ, Dalia Kunigaikščio Mykolo Mikalojaus Oginskio (1849–1902) medalių kolekcija. In *Lietuvos muziejų rinkiniai*, 2005, nr. 4, p. 65–85.
302. GUDMANAS, Kęstutis. Žemaičių bajoro įrašai Martyno Bielskio Viso pasaulio kronikoje. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalbos, kultūros ir raštijos tradicijos*. Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2009, p. 28–44.
303. GURECKAS, Algimantas. Lietuvos bajorų namų kalba ir tautybė XIX a. pabaigoje. In *Mūsų praeitis*, 2001, nr. 7, p. 22–42.
304. JAKAVIČIUS, Liudvikas. *Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų : 20 m. Lietuvos nepriklausomybės sukakties minėjimo proga 1918–1938 / Lietuvanis* [Liudvikas Jakavičius]. Šiauliai: L. Jakavičius, 1939. 312 p.
305. JUCEVIČIUS, Liudvikas. *Mokyti žemaičiai / [parengė Meilė Lukšienė ir Vytautas Raudeliūnas]*. Vilnius : Vaga. 1975. 266 p.
306. JUCEVIČIUS, Liudvikas. *Raštai*. [redakcinė komisija J. Lebedys, M. Lukšienė, Z. Slaviūnas ; vertė D. Urbas]. Vilnius : Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959. 680 p., [5] faks. lap.
307. JUČAS, Mečislovas. Žinios apie Lietuvos XVII–XIX a. dvarų bibliotekų katalogus. In *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos: Teminis mokslo darbų rinkinys*. Vilnius : VRB, 1985, p. 46–51.
308. ILJINA, Olga N. Asmeninė, personalinė, privačioji? : dėl sąvokos asmeninė biblioteka apibrėžties / iš rusų kalbos vertė Klemensas Sinkevičius. *Knygotyra*, 2006, t. 46, p. 138–152.
309. IVINKIS, Laurynas. *Raštai* ; sudarė Regina Mikšytė ; red. komis. : J. Lankutis (pirm.) ... [et al.]. Vilnius : Vaga, 1995. 591, [1] p., [40] iliustr. ir faks. lap. : portr.
310. IVINSKIS, Zenonas. Autobiografija. In *Žemaičių praeitis*. Vilnius, 1994, d. 3, p. 72–87.

311. *Kalendorius, arba Metu skajtlius ukiniszkas ant metu nuog užgimima wieszpaties 1859 metu...* paraszyta par L. Ivinski. 12–ieji m. Wilnui, 1858 [virš. 1859]. 60, [2] p.
312. *Kalendorius, arba Metu skajtlius ukiniszkas ant metu nuog užgimima wieszpaties 1861 metu...* paraszyta par L. Ivinski. 14–ieji m. Wilnui, 1861 [virš.: 1860]. 63, [1] p.
313. *Kalendorius, arba Metu skajtlius ukiniszkas ant metu nuog užgimima wieszpaties 1863 metu...* paraszyta par L. Ivinski. 16–ieji metai. Wilnui, 1862. 46, [1] p.
314. KANTAUTIENĖ, Lina. Bibliofilo Kazio Grikšos palikimo apžvalga. *Lietuvos muziejai*, 2008, nr. 2, p. 28–31.
315. KAUNAS, Domas. Bibliofilija kai kūryba. *Metai*, 1999, nr. 8–9, p. 140–153.
316. KAUNAS, Domas. *Knygos kultūra ir kūrėjas: istoriografiniai tyrimai ir vertinimai*. Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla, 2009. 400, [3] p.
317. KAUNAS, Domas. Nasrėnų knygius Juozapas Stropus. *Žemaičių bibliofilas*, 2009, vasario 12 (nr. 5), p. 2.
318. KAUNAS, Domas. Plateris Jurgis. *Knygotyra*, 2007, t. 49, p. 229–230.
319. KEMPIETIS, Tomas. *S. Tamosziaus à Kempis zokana kanauniku regularnuju pagal rieda s. Augustina Apey sekima Chrystusa Pona knigas kietures, metuose 1441 paraszytas / o dabar ysz łotinizkos ant žemaytyszkos kałbas diel nuopełna dusziu nobažnu yszgulditas par kuniga Antona Sawicki Tyrkszluse*. Wilniuje, 1828. [4], IV, 318, [10] p.
320. KIAUPA, Zigmantas. *Lietuvos valstybės istorija*. Vilnius : „Baltų lankų“ leidyba, 2004. 311, [1] p.
321. *Knygnešys, 1864–1904 / redaktorius P. Ruseckas*. Vilnius : Valst. leidybos centras, 1992, t. 1. 328 p.
322. *Knygnešys, 1864–1904 / redaktorius P. Ruseckas*. Vilnius : Valst. leidybos centras, 1992, t. 2. 320 p.
323. KONČIUS, Ignas. *Žemaičio šnekos*. London : Nida, 1961, d. 2. 239 p.
324. KOOPMAN, Harry Lyman. *The booklover and his books*. Boston : Boston Book Co., 1917. VII, 185 p.
325. KRYLOVAS, Ivanas. *Pasakas / pardiejo Jozepas Želvovicz*. Wilniuje : spaustuwieje Juzapa Zawadzka, 1863. 72 p.
326. KRZYWICKI, Liudvikas. Žemaitijoje. *Aitvarai*, 2006, t. 13–14, p. 182–252.
327. *Kultura książki w Krakowie doby autonomii galicyjskiej / Pr. zbior. pod red. M. Kocójowej*. Wrocław, 1991. 186 s.

328. *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek) : (paralele i różnice) / red. nauk. Jolanta Gwioździk i Edward Różycki. Katowice, 2004. 511 s.*
329. KURLIANDSKIENĖ, Birutė. Ekslibrisų kolekcija. *Bibliotekų darbas*, 1978, nr. 4, p. 24–26.
330. LAUCEVIČIUS, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose = Книжные переплеты XV–XVIII веков в библиотеках Литвы = Lithuanian library bookbindings in the 15th–18th centuries*. Vilnius : Mokslas, 1976. 126 p., [114] iliustr. lap.
331. LEBEDYS, Jurgis. *Lituanistikos baruose / [redakcinė komisija: V. Areška, J. Bielinis, K. Doveika ; paruošė J. Girdzijauskas]*. Vilnius : Vaga, 1972, t. 1. 413 p.
332. LOTUŽYS, Antanas. *Aš, Antanas, Pavandenės krašto sūnus*. Vilnius : Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2007, p. 37.
333. LŪŽYS, Sigitas. Žemaičių seniūnijos knygų rinkiniai XVI–XVIII a. (remiantis Kauno apskrities viešosios bibliotekos fondais) *Knygotyra*, 1997, t. 33, p. 24–29.
334. MAČERNIS, Juozas. *Mūsų laikų stebuklai: Teresė Neumanaitė / Pagal vysk. d–rą S. Waitz ir kt. J. Mačernis*. Telšiai : J. Mačernis, 1930, d. 1. 64 p.
335. MASKOLIŪNIENĖ, Džiuljeta. Knygnešystė kaip literatūrinės komunikacijos forma. In *Raidžių draudimo metai*, Vilnius, 2004, p. 213–222.
336. MEDIŠAUSKIENĖ, Zita. *Rusijos cenzūra Lietuvoje XIX a. viduryje*. Kaunas : Vytauto Didžiojo univ. I-kla, 1998. 301, [3] p.
337. MEILUS, Elmantas. *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII amžiaus II pusėje–XVIII amžiuje*. (Raida, gyventojai, amatai, prekyba). Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1997 224 p. : iliustr., žml.
338. MEILUS, Elmantas. Žemaitijos kunigaikštijos miestelių knygininkai XVIII a. *Knygotyra*, 1998, t. 25, p. 145–154.
339. MERKIENĖ, Irena Regina. Asmeniškai išgyventas etnis kultūrinis tapatumas naratyve: Pranas Virakas apie Seredžiaus apylinkes (XIX a. pabaigoje–XX a. 6-asis dešimtmetis). In *Seredžius*. Vilnius: Versmė, 2003, p. 655–665
340. MERKYS, Vytautas. *Knygnešių laikai, 1864–1904*. Vilnius : Valstybinis leidybos centras, 1994. 418, [3] p.
341. MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. In *Iš Lietuvos kultūros istorijos. Spauda ir spaustuvės*. Vilnius, 1972, t. 7. p. 142–239.

342. MERKYS, Vytautas. Lietuvos valstiečių bibliotekėlės XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. In *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos: Teminis mokslo darbų rinkinys*. Vilnius, 1985, p. 82–98.
343. MERKYS, Vytautas. *Motiejus Valančius: tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškojo*. Vilnius : Mintis, 1999. 817, [1] p.
344. MICKEVIČIUS, Juozas. *Tėvų ir protėvių žemė*. Vilnius : Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2009, kn. 2. 400 p.
345. MILTENYTĖ, Asta. Baronų Rönne bibliotekos. In *Renavas*. Vilnius : Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 133–143.
346. MISIUS, Kazys. Iš Rietavo kultūrinio gyvenimo (iki 1915 m.). In *Rietavo apylinkės*. Kaunas [i.e. Vilnius] : Lietuvos kraštotyros draugija, 1992, p. 190–201.
347. NARBUTAITĖ, Gražina. Poeto Jovaro asmeninė biblioteka. *Knygotyra*, 1997, t. 33, p. 154–165.
348. *Nario liudijimas*. Tauragė : Tauragės apygardos ligonių kasa, [1932] (Tauragė : „Planetos“ sp.). [6] p., įsk.virš. ; 12 x 8 cm. – Tomo Petreikio asmeninė biblioteka.
349. NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje: monografija*. Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla, 2010. 382 p.
350. NEKROŠIUS, Jonas. Senoji Šiaulių fotografija (1863–1944). In *Acta Humanitarica universitatis Saulensis*. Šiauliai : Šiaulių universiteto leidykla, 2006. 359–370.
351. NEKRAŠIUS, Jonas. *Lietuva knygos ženkluose (XVI a.–XXI a. pr.)*. Šiauliai : Šiaurės Lietuva, 2009. 102, [1] p.
352. PABEDINSKAS, Kazys. *Nuo Plungės iki Maroko: atsiminimai*. Kaunas : Lankas, 1994. 437, [1] p.
353. PACEVIČIUS, Arvydas. Asmeniniai knygų rinkiniai Žemaitijoje XVII a. pirmoje pusėje. *Žemaičių bibliofilas*, 2000, gruodžio 15 (nr. 2), p. 7.
354. PACEVIČIUS, Arvydas. Jonas Krizostomas Gintila: keli Žemaičių bibliofilo portreto bruožai. In *Alsėdžiai*. Vilnius, 2002, p. 233–244.
355. PAKALNIŠKIS, Aleksandras. *Metai praeitį: prisiminimai*. Čikaga, 1976. 350 p.
356. *Pamenklas*. Šventos MIŠSIJOS atliktos. [B. v. : B. 1., tarp 1910–1914] (Tauragė : Spaustuvė D. Indychsteina). [2] p. : ilustr. – Tomo Petreikio asmeninė biblioteka
357. PETRAITYTĖ, Nijolė. *Šiaulių viešoji biblioteka: istorinės atodairos 1920–1950 m.* Šiauliai : Šiaulių "Aušros" muziejaus leidykla, 2004. 155, [1] p.
358. PETREIKIS, Tomas. Regioninės knygos samprata ir apibrėžtis (Žemaitijos knygos pavyzdžiu). *Knygotyra*, 2009, t. 53, p. 85–111.

359. PETREIKIS, Tomas. Leidybinė „Šaltinio“ draugija. *Knygotyra*, 2008, t. 51, p. 46–56.
360. PINKERTON, Robert. *Russia, or Miscellaneous Observations on Past and Present States of that Country and Inhabitants*. In *Senoji Lietuvos literatūra*. Vilnius : Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto leidykla, 1993, kn. 3, p. 333–339.
361. PRAŠMANTAITĖ, Aldona. *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis*. Vilnius : Diemedis, 2000. 351, [1] p.
362. RAČKAUSKIS, Merkelis. *Užrašai: dvidešimt metų (1885–1905) Žemaitijos užkampy / [parengė Tomas Venclova]*. Vilnius : Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008. 534, [1] p., [14] iliustr. lap.
363. RAGAUSKAS, Aivas. Laikraščiai keliauja į Kurtuvėnus. Provincijos dvaro komunikacijos ypatybės XVIII a. antroje pusėje. *Kurtuva*, 2006, nr. 8, p. 23–35.
364. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Spaudą atgavus : knyga ir skaitytojas 1904–1918 Lietuvoje*. Vilnius : Stepono leidykla, 1996. 349, [2] p.
365. RADZISZEWSKI, Franciszek. *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych, tak niegdyś byłych jako i obecnie istniejących w krajach dawną Polskę składających, a mianowicie: w Królestwie Polskiem, Galicyi, W. Ks. Poznańskiem i Zachodnich guberniach Państwa Rossyjskiego*. Kraków : nakładem autora, 1875. [3], 124, [2] p.
366. *Raidžių draudimo metai / sudarytojas Darius Staliūnas*. Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004. 270, [1] p.
367. RANKELIENĖ, Sonda. Lietuviškos marginalijos XVIII–XIX amžiaus knygoje. *Knygotyra*, 1998, t. 34, p. 9–19.
368. RAZBADAUSKIENĖ, Genovaitė. Kas naujo apie Oginskių biblioteką?. *Žemaičių žemė*, 1999, nr. 3, p. 23.
369. *Respublikinė biblioteka, 1919–1969 / [sudarė ir redagavo St. Elsbergas, A. Lukošius, St. Skrodenis ; ats. redaktorius V. Jurgaitis]* Vilnius : [Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka], 1969. 159, [2] p.
370. SAVIŠČEVAS, Eugenijus. XVI a. pirmos pusės Žemaičių valdžios elitas: kilmė ir tapatumas. In *Žemaičių istorijos virsmas iš 759 metų perspektyvos*. Vilnius : Aidai, 2004, p. 173–181.
371. SAVIŠČEVAS, Eugenijus. Žemaitija ir Lietuva XIII–XVIII amžiuje: regioninė (provincinė) savivaldos spindesys ir skurdas. *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, t. 23, p. 94–110.

372. SENDZIKAS, Kazys. Kun. J. Kr. Gintillos ameninė biblioteka. *Bibliografijos žinios*, 1939, nr. 4, p. 123–125.
373. SINKEVIČIUS, Klemensas. *Lietuvos TSR bibliotekų istorija, 1940–1980*. Vilnius : Mokslas, 1983. 256 p.
374. SPIEČIŪTĖ, Sondra. Rankraštinis įrašas kaip knygos ženklas senosiose lietuviškose knygose. In *Bibliotekos metraštis: 1995*. Vilnius : Vilniaus universiteto biblioteka, 1997. p. 55–60.
375. SPUDYTĖ, Elvyra. *Žemaičių muziejus „Alka“*. Vilnius : Lietuvos nacionalinis muziejus, 2007. 212 p.
376. SŪDŽIUS, Petras. Simanas Daukantas. In DAUKANTAS, Simonas. *Būdą senovės lietuvių kalbėnų ir žemaičių / išrašė pagal senovės raštus Jokūbas laukys; redagavo ir žodynėlį pridėjo J. Talmantas*. Kaunas : Sakalas, 1935. XXXI p.
377. ŠENAVIČIENĖ, Ieva. *Dvasininkija ir lietuvybė : Katalikų Bažnyčios atsinaujinimas Žemaičių vyskupijoje XIX a. 5–7-ajame dešimtmetyje*. Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005. 473 p.
378. ŠENAVIČIENĖ, Ieva. Lietuvių kalba 1863 m. sukilimo agitacijoje. *Lituanistica*, 2006, nr. 3, p. 1–16.
379. ŠLIŪPAS, Jonas. *Rinktiniai raštai / [redakcinė komisija: K. Korsakas (pirmininkas) ... et al. ; sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė K. Doveika]*. Vilnius : Vaga, 1977. 610, [2] p., [5] iliustr. lap.
380. ŠNIUKAS, Domijonas. Žydų bendruomenės pėdsakai Gruzdžiuose. In *Gruzdžiai*. Vilnius : Versmės leidykla, 2009, d. 1, p. 682–714.
381. TYLA, Antanas. XIX a. pabaigos išsilavinusio Žemaitijos valstiečio bibliotekėlė. In *Kraštotyra*. Vilnius, 1975, p. 119–122.
382. TYLA, Antanas. Lauryno Ivinskio knygos „Pasauga“ likimas. In IVINSKIS, Laurynas. *Raštai*. Vilnius : Vaga, 1995, p. 380–397.
383. TYTUVA, Donatas. Muziejuje – kultūros vertybės iš Žemaitijos dvarų. *Žemaičių žemės*, 2006, nr. 3, p. 43–45.
384. TRIMAKAS, Ramūnas. Lietuvių nacionalinis identitetas: etniškumo ir konfesiškumo santykio problema tarpukario Lietuvos Respublikoje (1918–1940). *Sociologija*, 1999, nr. 3 (2), p. 67–80.
385. TUMĖNAS, Justinas. *Emilė Painia : Drama : keturi šiandieniniai paveikslėliai*, 1910. Raseiniai, 1924 (virš 1925). 52 p.

386. TUNAITIS, Stepas. M. P. Karpio politinė koncepcija: rusoistinis atoliepis į Abiejų Tautų Respublikos realijas. *Filosofija, sociologija*, 2002, nr. 3, p. 3–9.
387. VAIVADA, Vacys. *Katalikų Bažnyčia ir Reformacija Žemaitijoje XVI a.*: esminiai raidos bruožai. Klaipėda : Klaipėdos universiteto leidykla, 2004. 247, [1] p.
388. VALANČIUS, Motiejus. *Namų užrašai* / sudarė Aldona Prašmantaitė ; [parengė, straipsnį ir paaiškinimus parašė, lenkišką tekstą išvertė Aldona Prašmantaitė ; lenkišką tekstą parengė Jan Jurkiewicz ; lotynišką tekstą parengė ir vertė Eugenija Ulčinaitė]. Vilnius : UAB "Baltų lankų" leidyba, 2003. 933, [1] p.
389. VALANČIUS, Motiejus. *Raštai*. Vilnius : Vaga, 1972, t. 1. 597, [2] p.
390. VALANČIUS, Motiejus. *Žemajtiu wiskupistę*. Wilniuj : spaustuwieje Juozapa Zawadzki, 1848, d. 2. 274 p.
391. VASILIAUSKAS, Ernestas. Žvalgomieji tyrinėjimai Žagarės senamiestyje. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje, 2003*. Vilnius : Istorijos institutas, 2005, p. 237–241.
392. VENSKIENĖ, Jurgita. Kirilika rašyti lietuviški XIX amžiaus pabaigos ir XX amžiaus pradžios rankraščiniai tekstai. *Archivum Lithuanicum*, 2006, t. 8, p. 319–332.
393. VILEIŠIS, Petras. *Rinktiniai raštai* / Petras Vileišis ; [parengė Alma Lapinskienė ; prašymus dėl spaudos gražinimo (1902–1903) į lietuvių kalbą vertė Donata Mitaitė, laiškus J. Basanavičiui ir M. Oginskiui į lietuvių kalbą vertė Birutė Mikalonienė. Vilnius : Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004. 634, [2] p.
394. VILNONYTĖ, Valerija. Knygų naikinimas Lietuvoje 1944–1956 metais. In. *Lietuvos bibliotekų fondų istorija XX amžiuje*. Vilnius : Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka, 1994, p. 37–41.
395. VISKANTAITĖ-SAVISČEVIENĖ, Saulė. Šmetų genealogija XV–XVI amžiuje. *Lietuvos istorijos studijos*, 2004, t. 14, p. 31–49.
396. VLADIMIROVAS, Levas. Apie knygas ir bibliotekas : straipsnių rinkinys / Levas Vladimirovas ; Vilniaus universitetas ; [sudarytojos Genovaitė Raguotienė ir Audronė Glosienė ; redaktorių kolegija: Alma Braziūnienė, Osvaldas Janonis (bibliografinės dalies redaktorius) ... [et al.]. [Vilnius] : VU I-kla, 2002. 288, [1] p.
397. VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*. Vilnius: Mokslas, 1979. 566 p.
398. VLADIMIROVAS, Levas. Šiaulių Zubovų bibliotekos klausimu. In *Mokslinės bibliotekos metraštis: 1958–1959*. Vilnius: [Vilniaus valstybinis V. Kapsuko vardo universitetas], 1961, p. 203–116.
399. VLADIMIROVAS, Levas. Visuomeninių bibliotekų vystymasis Lietuvoje 1861–1917 m. In *Mokslinės bibliotekos metraštis: 1958–1959*. Vilnius, 1961, 67–101.

400. ZAVADSKYTĖ–ZAKARAUSKIENĖ, Živilė. Isakas Brevda. *Knygotyra*, 2008, t. 51, p. 239.
401. ZEVULAN, Poran. Pinkhas Shakhnovitz – Zionisy and man of the book. In *The memorial book for the jewish community of Yourburg, Lithuania* / editor. Zevulun Poran. Jerusalem ; USA, 2004, p. 274–275.
402. *Žemaičių kankiniai: Rainių miškelio tragedija 1941.VI.24–25*. Vilnius : Lietuvos knygos draugija, 1991. 68 p.
403. ŽUKAS, Vladas. *Bendrovės knygoms leisti ir platinti 1918–1940*. Vilnius : Baltos lankos, 1998. 351 p.
404. ŽUKAS, Vladas. *Literatūros pabarėse*. Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla, 2000, [t.] 1. 274, [1] p.
405. ŽUKAS, Vladas. *Lietuvių bibliografijos istorija. (iki 1940)*. Vilnius : Mokslas, 1983, t. 1. 263, [1] p., [8] portr., faks. lap.
406. ŽUKAS, Vladas. *Marijos ir Jurgio Šlapelių lietuvių knygynas Vilniuje*. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos inst., 2000. 463, [1] p.
407. ŽUKAS, Vladas. *Tarp knygų prabėgę metai : [bibliografas ir etnografas] Silvestras Baltramaitis*. Vilnius : Ogamas, 2006. 179, [1] p.
408. ВАСИЛЬЕВ, Владимир Иванович. *К постановке вопроса об определении понятия книжная "культура"*. [interaktyvus]. [Москва], [žiūrėta 2010 m. vasario 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.naukaran.ru/sb/2002_3/03.shtml>.
409. *Ковенская губернія за время 1843–1893 г.* Ковна: Ковен. губ. стат. ком., 1893. IV, 366 с.
410. МИХАЙЛОВСКИЙ, М. Г. Государственный совет Российской империи. Государственные секретари. *Вестник Совета Федерации*, 2008, с. 138. Prieiga per internetą: <<http://www.council.gov.ru/files/journalsf/item/20080818155340.pdf>>
411. *Отчетъ о деятельности Россіенскаго общества поощренія къ разведенію лошадей жмудской породы за 1886 годъ*. [Raseiniai : Raseinių draugija dėl žemaitukų veislės arklių išvedimo, 1889] (Россіены : тип. С. Я. Дворжеца). 16 с.
412. *Отчетъ о деятельности Ретовскаго отдела Россійскаго общества покровительства животнымъ : за 1882 год*. [Rietavas : Rusijos gyvulių globos draugijos Rietavo skyrius], 1886 (Тельшай : тип. Ротенберга). [2], 20 с.

413. *Отчетъ о деятельности Ретовскаго отдела Россійскаго общества покровительства животнымъ* : за 1883 год. [Rietavas : Rusijos gyvulių globos draugijos Rietavo skyrius], 1886 (Тельшай : тип. Ротенберга). [2], 18 с.
414. *Отчетъ Ретовскаго отдела Россійскаго общества покровительства животнымъ* : за 1875 годъ. Вилно, 1876. 62, [1] с.
415. *Отчетъ о деятельности Ретовскаго отдела Россійскаго общества покровительства животнымъ* : за 1878 годъ. С-Петербургъ, 1879. 29 с.
416. ПАЙЧАДЗЕ, Сергей. О некоторых книговедческих исследованиях за Уралом. In *Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития* : Научно–практический и теоретический сборник. Выпуск 5 / МААН. Киев, 2007, с. 324–340.
417. ШАБАЛИНА, Мария. *Книговедение: опыт региональных изысканий*. Москва, 2006, с. 159.
418. *Уставъ общественнаго собранія въ м. Таурогене, Россіенскаго уезда, Ковенской губерніи*. Россіены, 1907. 15 с.
419. *Уставъ Тельшевскаго благороднаго собранія*. Ковно, 1872. 15 с.
420. *Журналъ общаго собранія Россіенскаго общества сельскаго хозяйства и животноводства 7-го декабря 1897 года*. Россіены, 1898. 46 с.

THE BOOK CULTURE OF SAMOGITIA (SUMMARY)

Master's research facility – the book culture of Samogitia. *The aim* – to highlight the development of cultural the book culture of Samogitia features in the XVI–XX century I-th side. *The tasks*: to examine the Samogitian books repertoire; to explore the region and making the production of regional material base; the region function means of disseminating books and patterns; and to reveal the relationship between social groups in Samogita about book as material and spiritual values.

Analysis of the Samogitian book culture of primary sources and scientific literature, with an overall, specific historical book science and scientific methods, has led to the conclusion that the book culture of Samogita is the regional culture of the region's population reflects the ratio of the book as material and spiritual values. The study Samogitian book analyzes the linguistic, thematic and typological aspects of the show for the press in the region of production depended on the region's economic development, social and cultural composition of the consumer context. Regional centers, book publishing and the publisher revealed that the books were the most developed regional significance in administrative, economic and cultural centers. Of their split Šiauliai, Telšiai, Varniai and Raseiniai. Publishers composition during the 1595–1944 period varied according to the local book of business development patterns. Regional publishing has been the most išplėtojusios place of business, and religious and public organizations. Trainees from the books of regional production of a material study suggests that since the nineteenth century the end of the county centers of Crosses, Telšiai, Raseiniai, Taurage Buy Sell and concentrated fully meet local printing publishers expectations. Lowland funkcionavusios information and communication measures and to ensure legal and informal dissemination of the press. The region of the first books were on doorstep selling and, since the eighteenth century the end of the press and distribution through bookstores. Illegal underground press was limited to the dissemination of inertia selling print and non-commercial lending. Samogitia from the sixteenth century middle of the local clergy and landlords to initiate and complete sets of books for personal libraries. The most numerous and the richest libraries in the region has maintained the local magnates, some of the nineteenth and twentieth century early interest in books and collectables Bibliophilic. Trainees from the peasants to acquire a book from the eighteenth century end, but until the nineteenth century they reached the end of the larger collections of books, because lack of education and limiting their long-term needs of slowed growth in peasant libraries. Regional Public Libraries plaster emerged from the nineteenth century middle, but the process has accelerated from just before the twentieth century

start. Public organizations, libraries enrich reads circles since the nineteenth century middle, but his influence was expressed in most twentieth century Lith side. Books cultural education in the region at the nineteenth century beginning first focused on the priest's natives, but from the twentieth century the beginning of this activity took place and public intellectuals Paper Association.

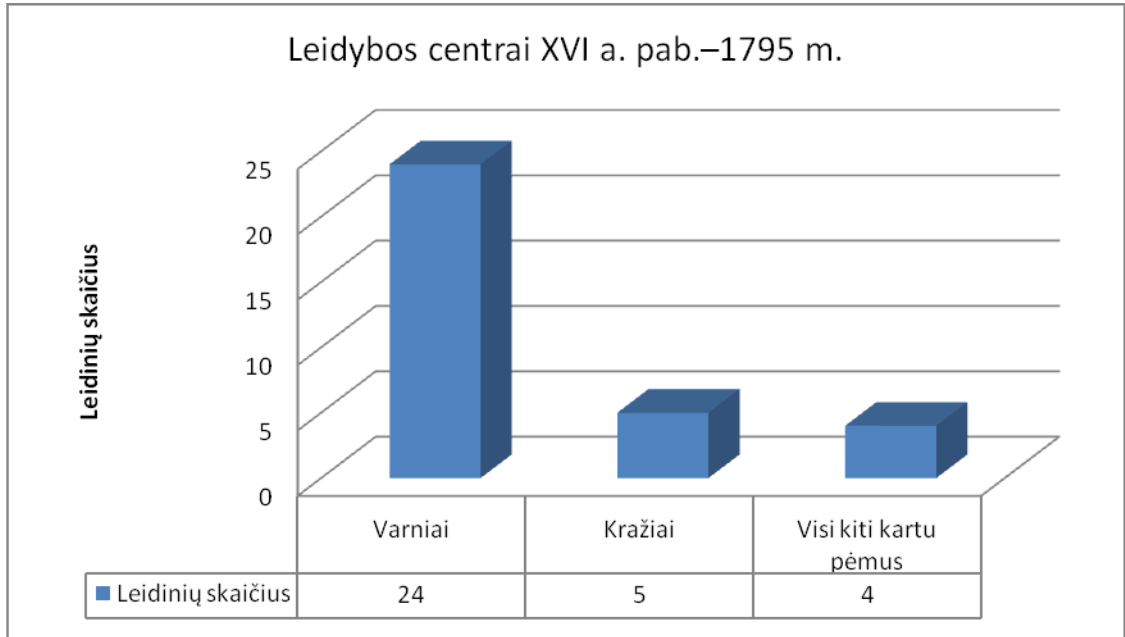
Master's research as the first Lithuanian book science historiography, complex look at the books of regional history, culture will be valuable in its factorgrafine and reflective material.

PRIEDAI

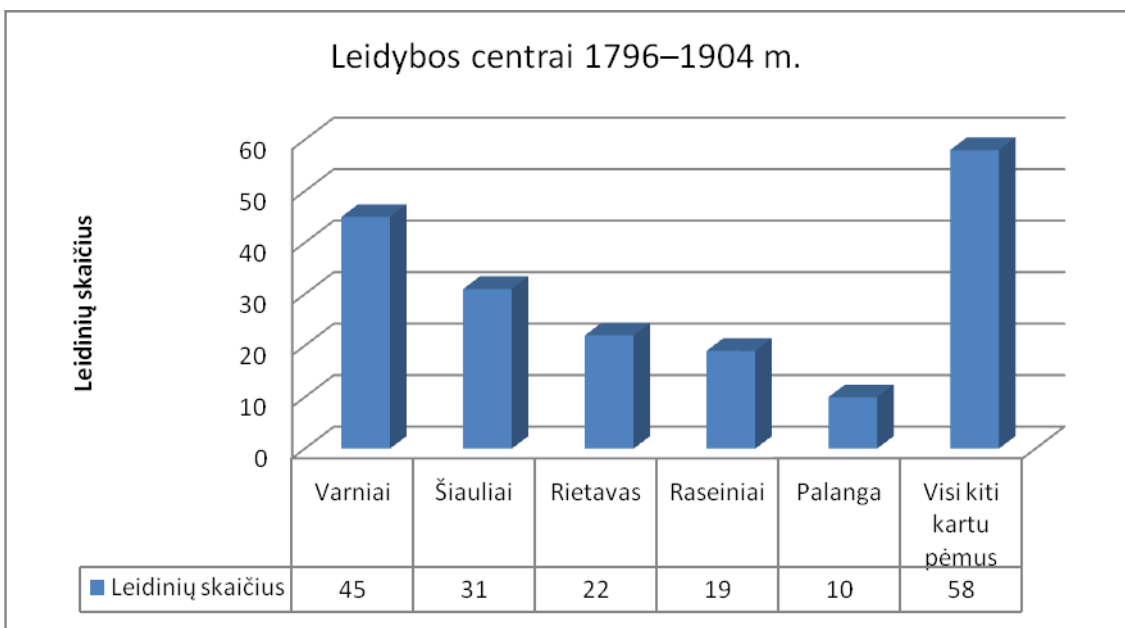
1 priedas

Žemaitijos knygų leidyba XVI a. pab.–1944 m.

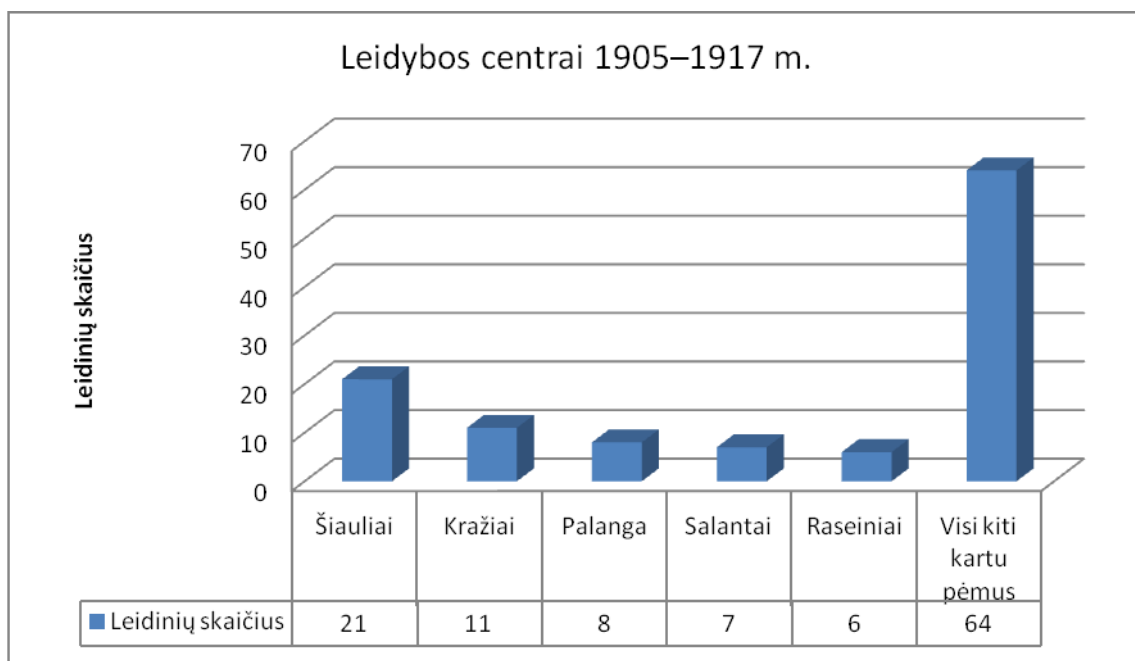
1 lentelė

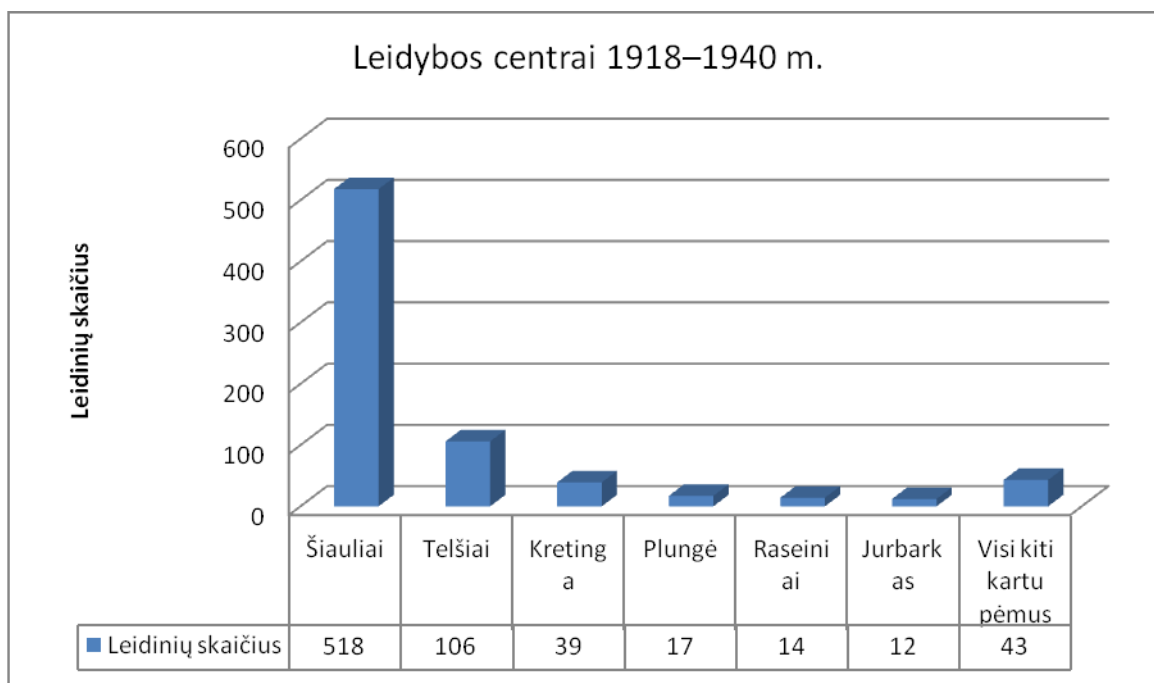
2 lentelė

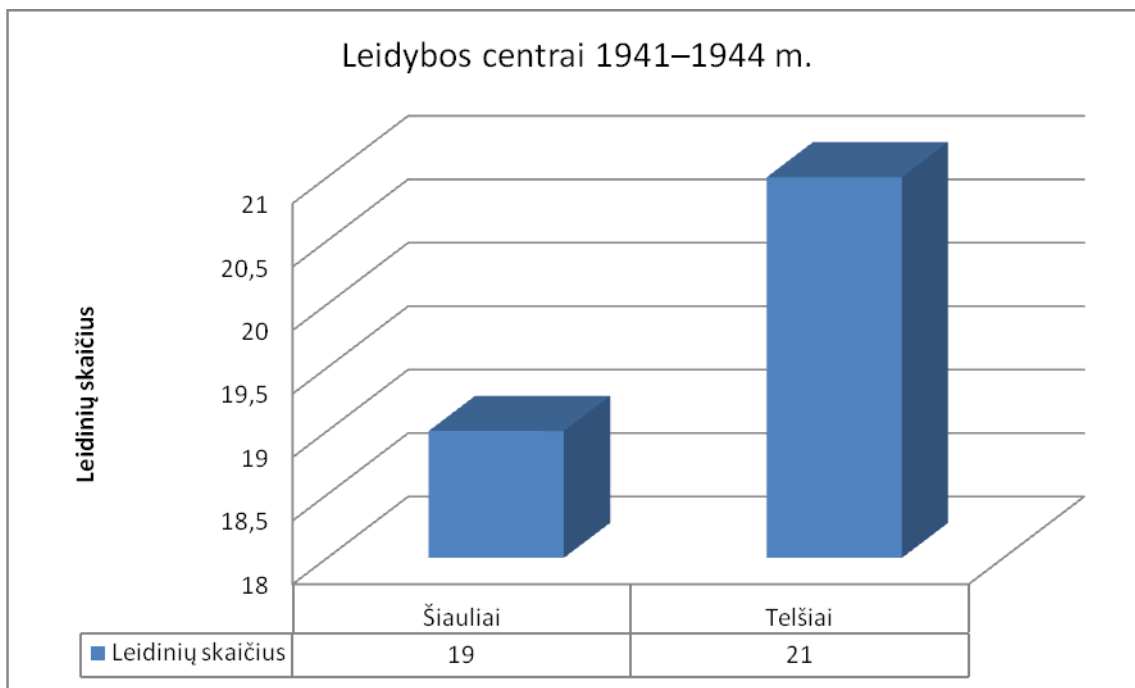
3 lentelė

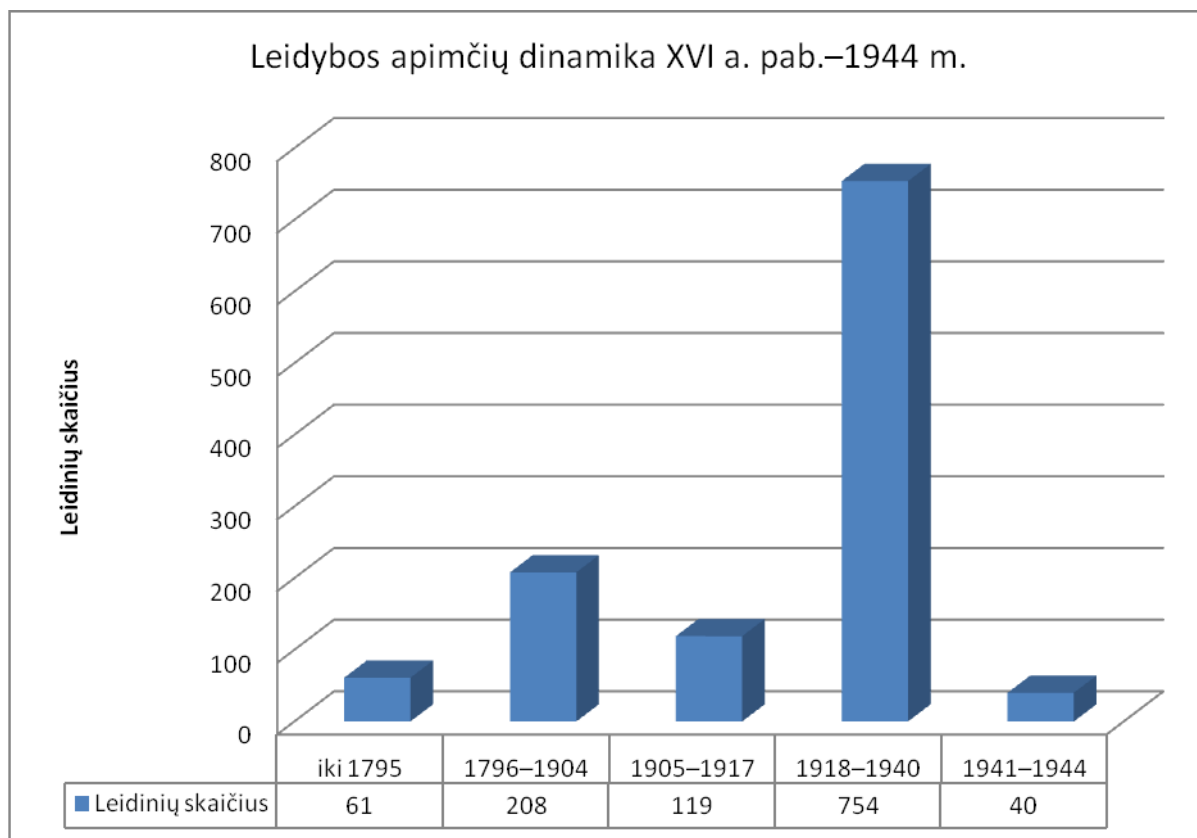
4 lentelė

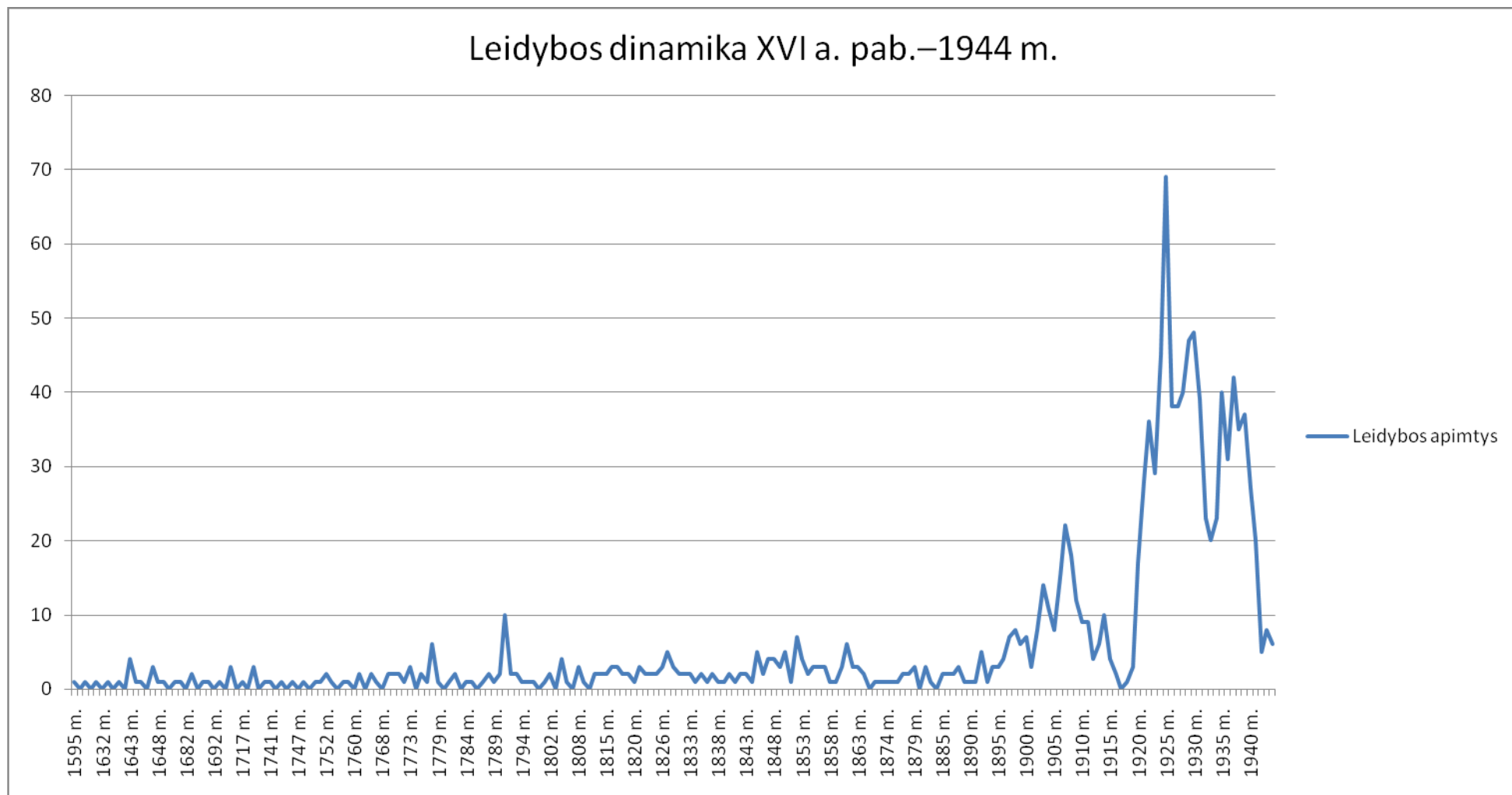
5 lentelė

6 lentelė

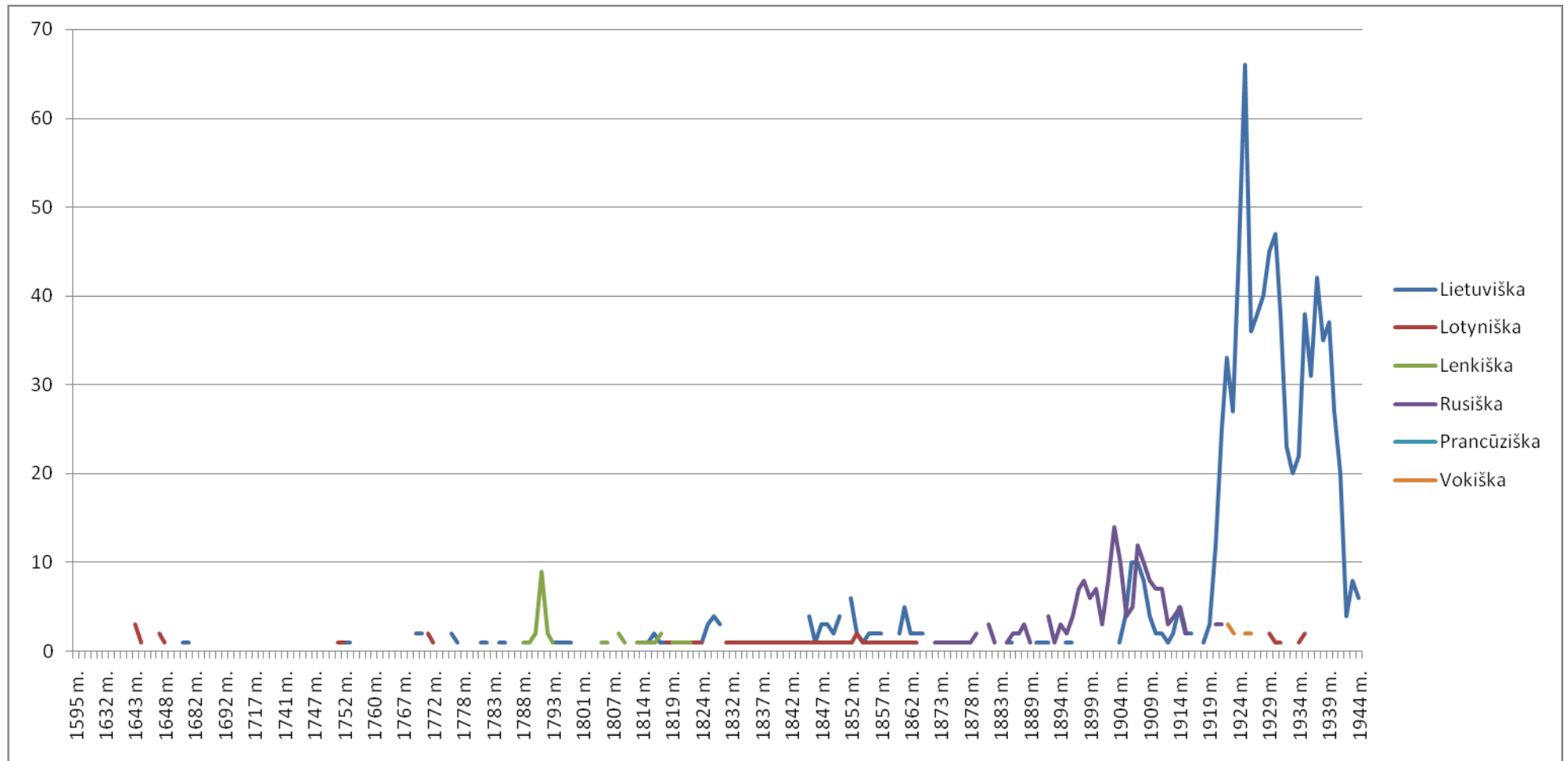

7 lentelė

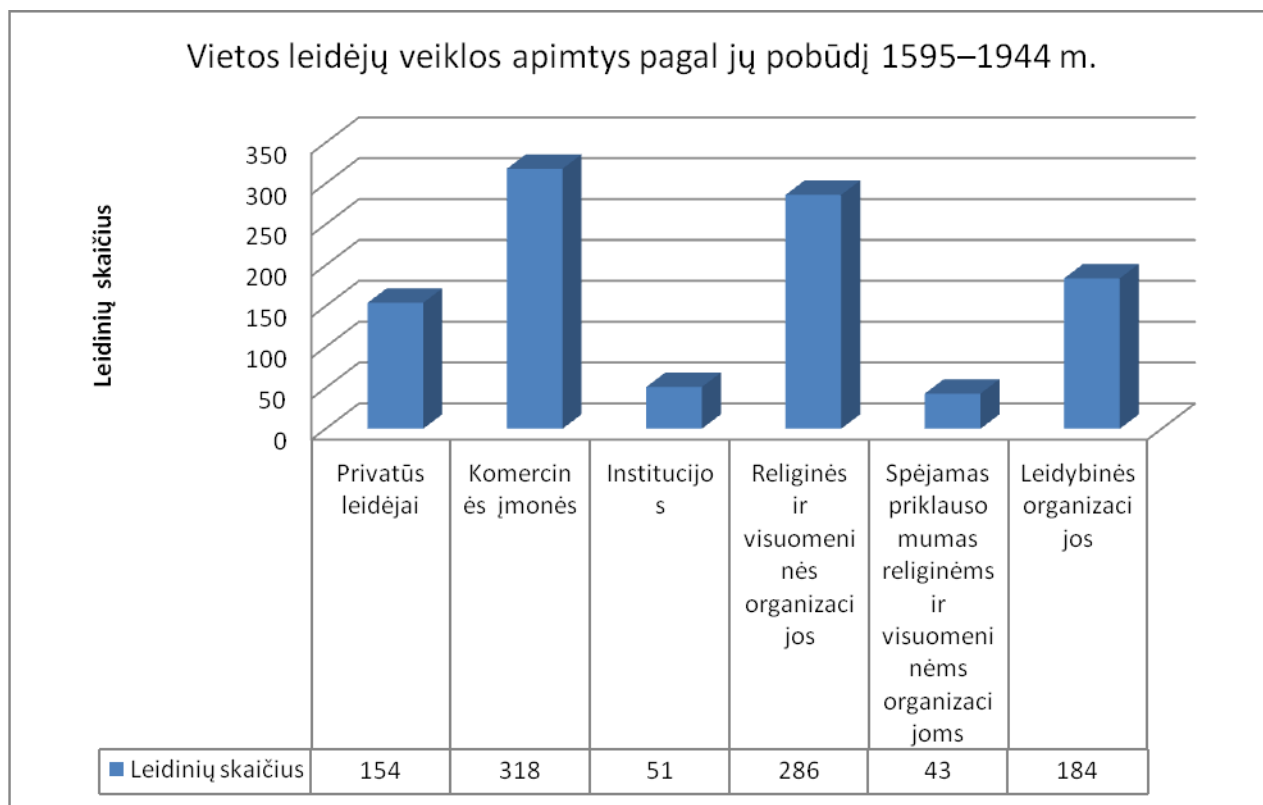

8 lentelė

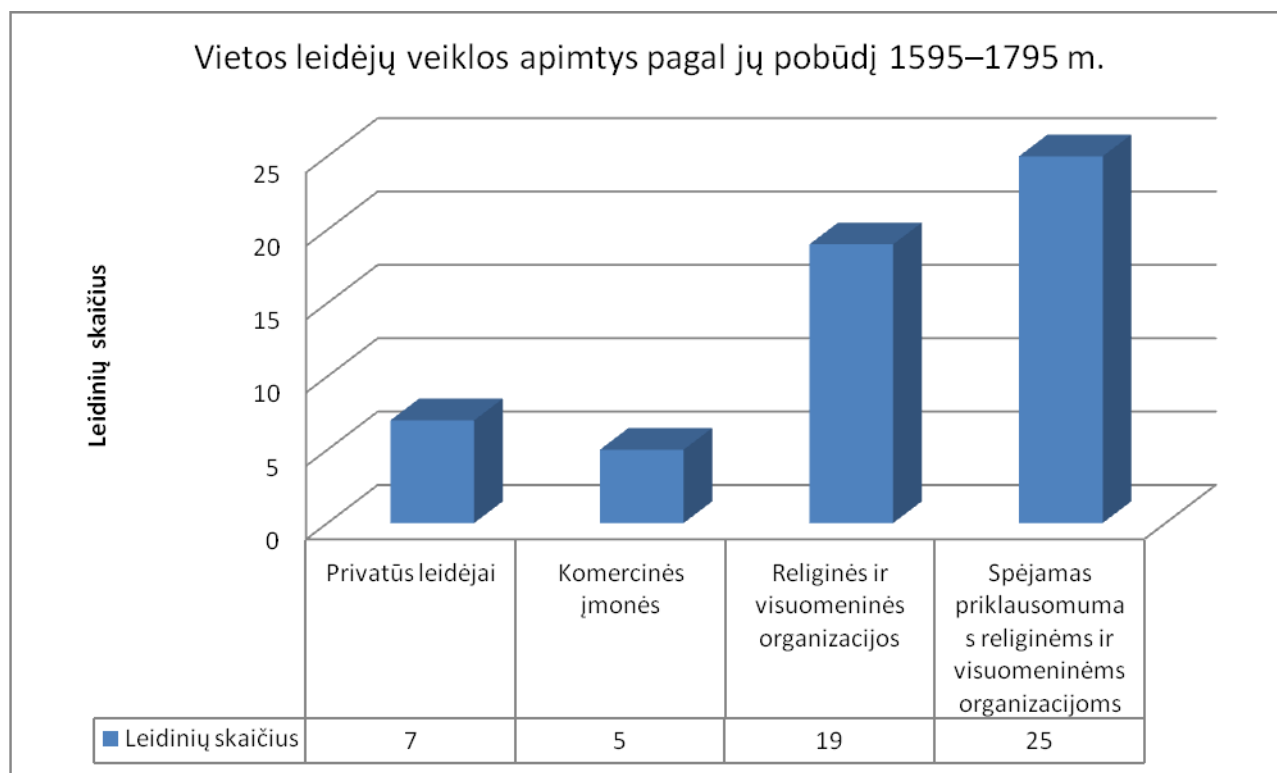
Leidybos dinamika XVI a. pab.–1944 m. pagal kalbas

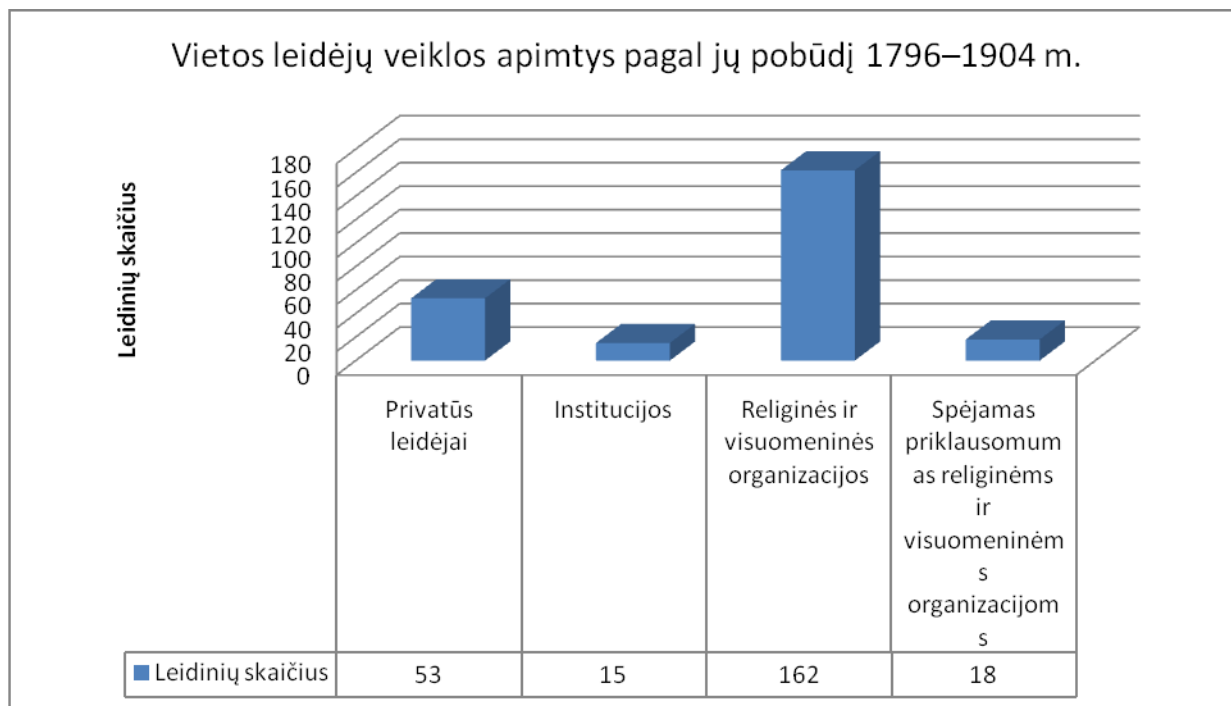
9 lentelė

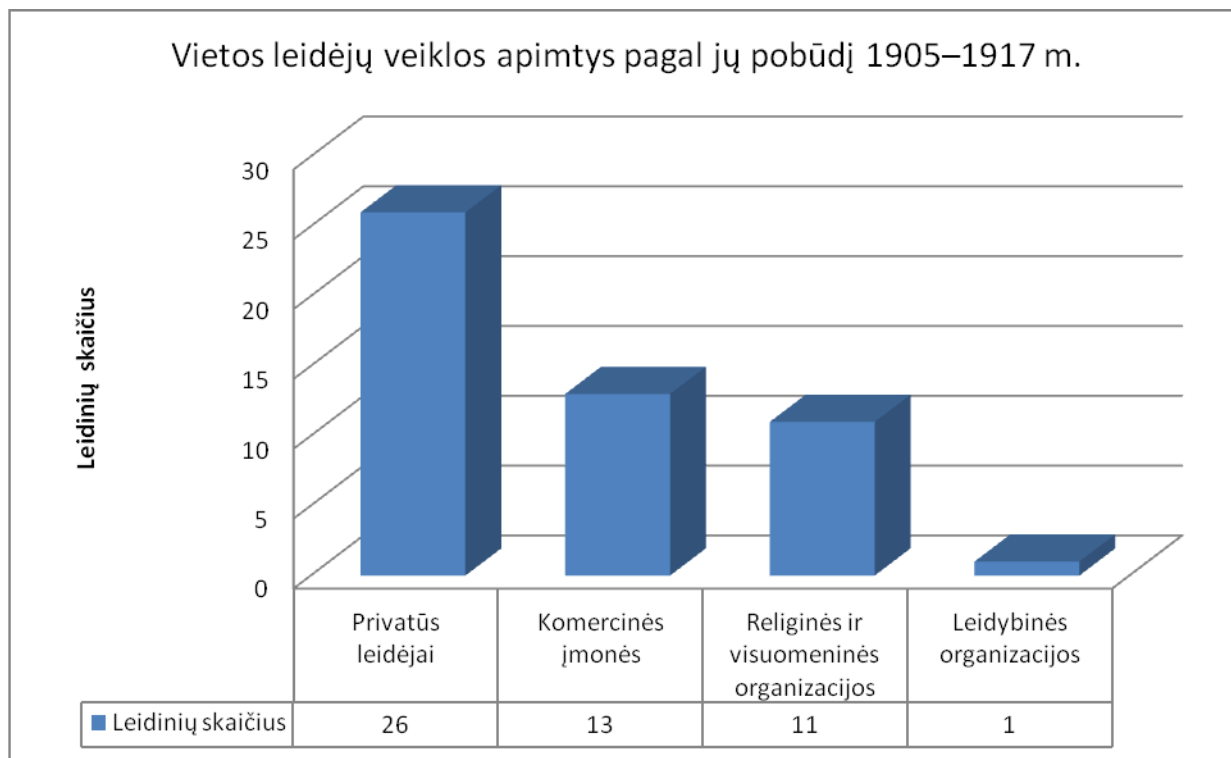
10 lentelė

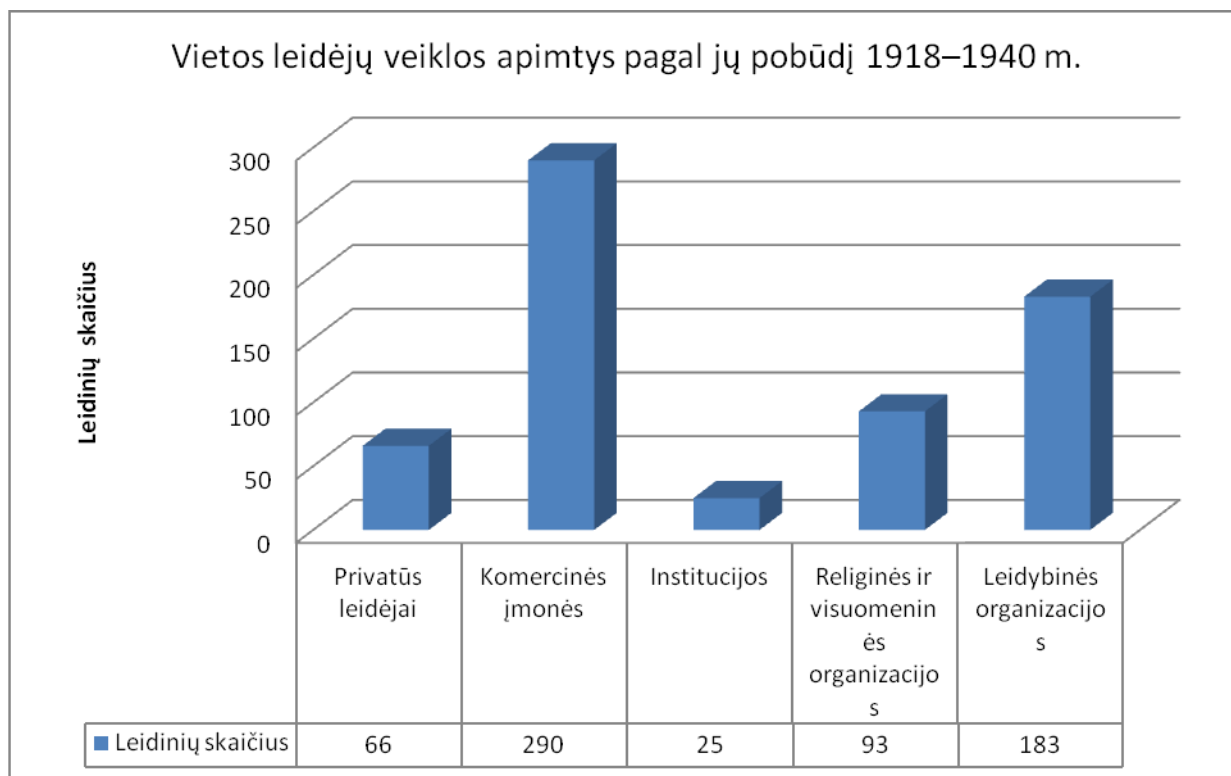
11 lentelė

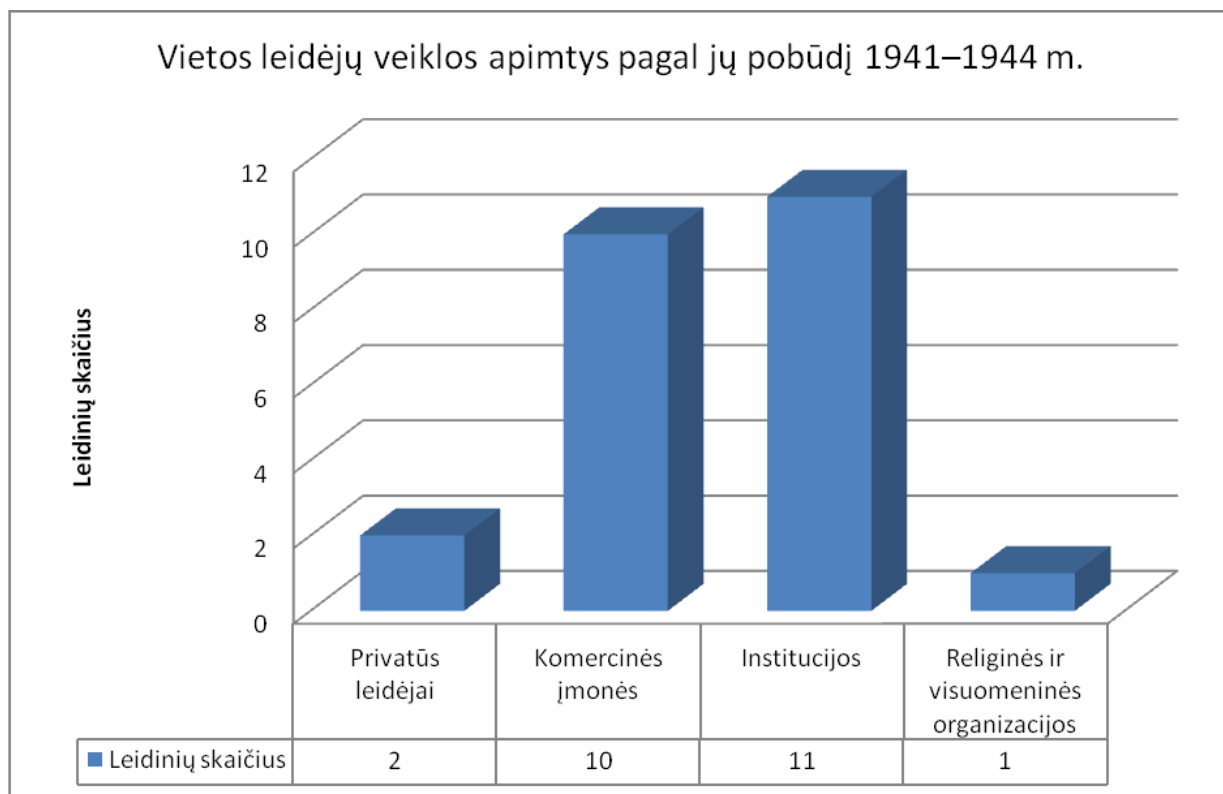
12 lentelė

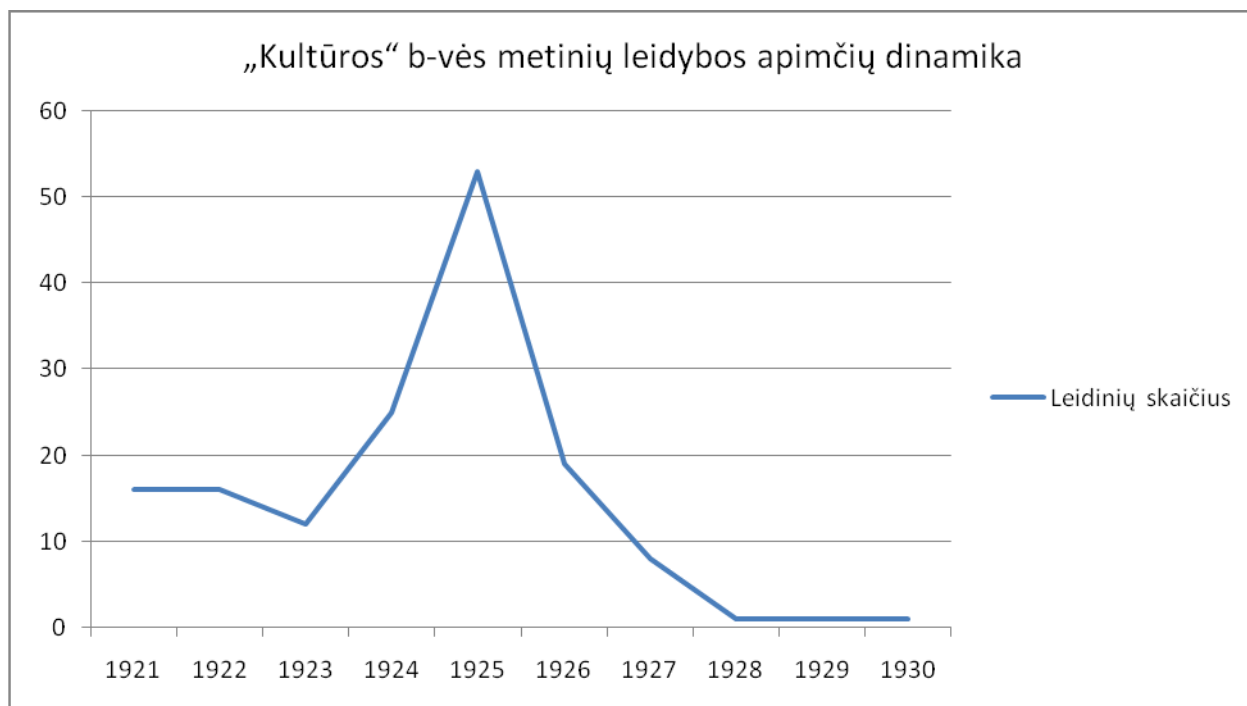
13 lentelė

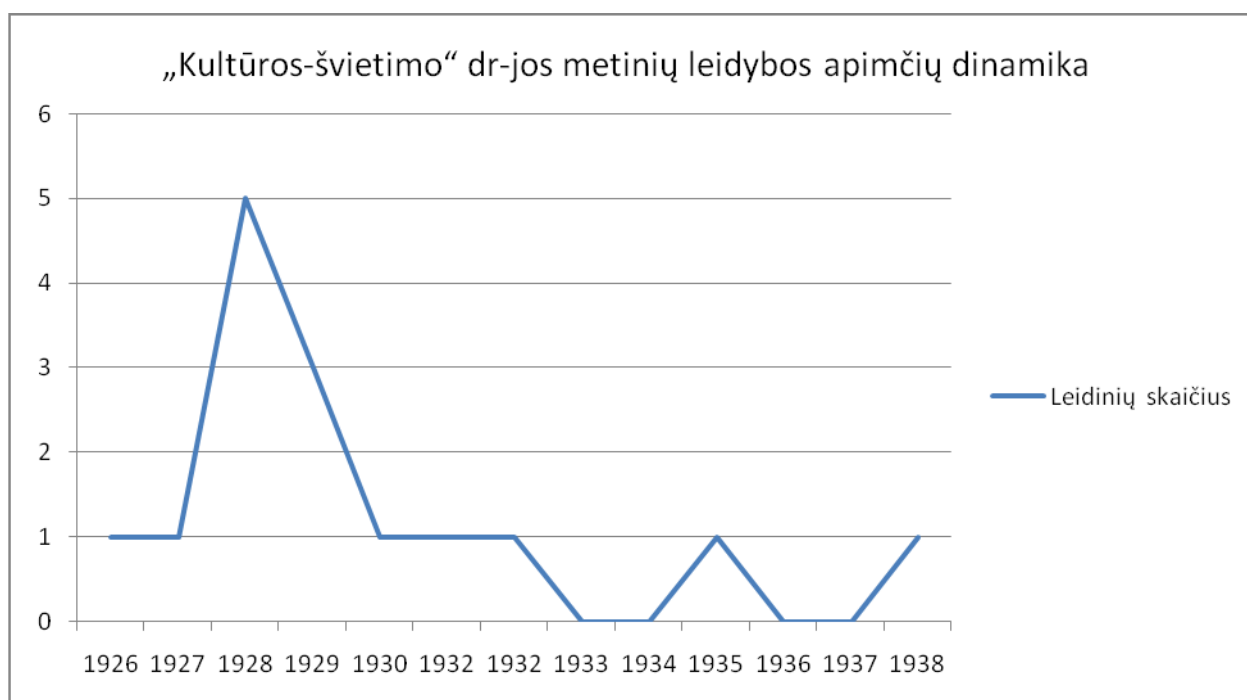
14 lentelė

15 lentelė

16 lentelė

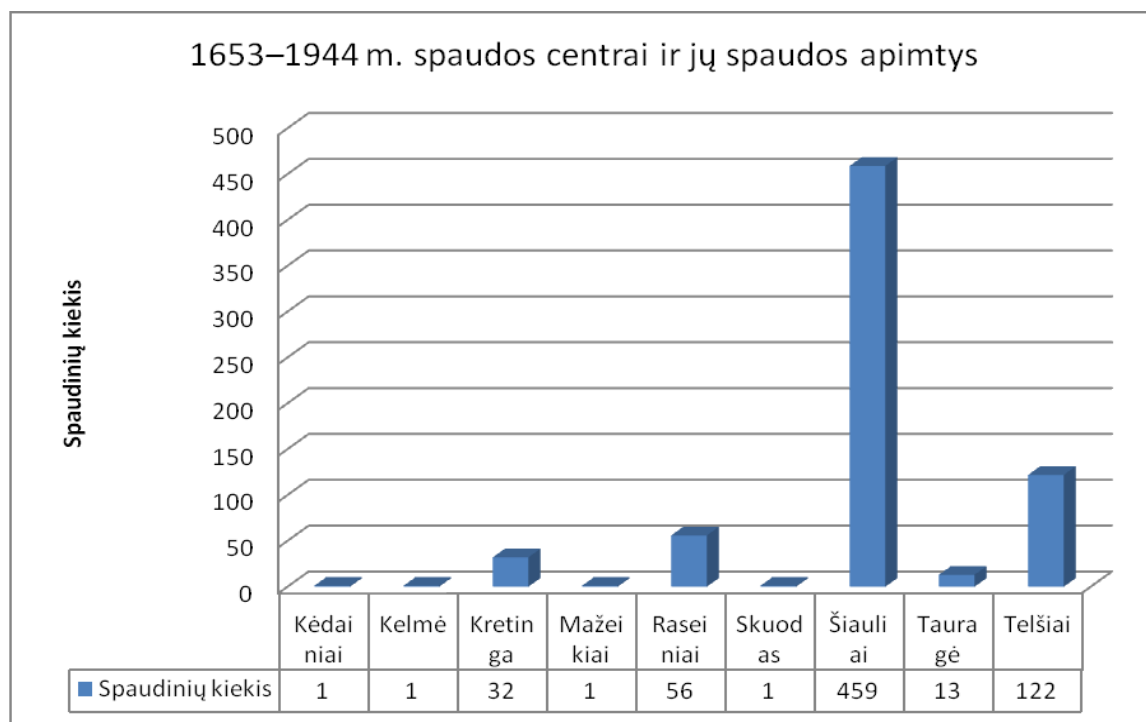

Lentelės ir grafikai sudaryti remiantis: *Lietuvos [iki 1988 – TSR] bibliografija. Knygos lietuvių kalba*. Vilnius, 1969–2006, t. 1–3. *Knygos lietuvių kalba, 1918–1940 : kontrolinis sąrašas*. Vilnius, 1997–2001.; Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas (<http://www.libis.lt:8082/>); autoriaus bibliografinė duomenų bazė.

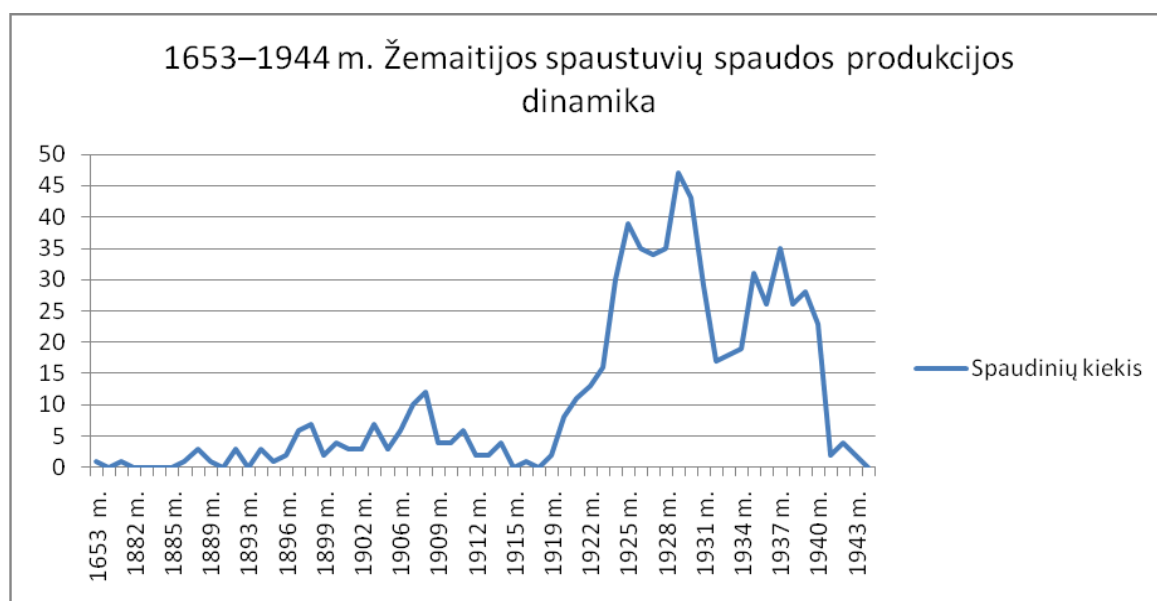
2 priedas

Žemaitijos poligrafijos įmonės 1653–1944 m.

1 lentelė

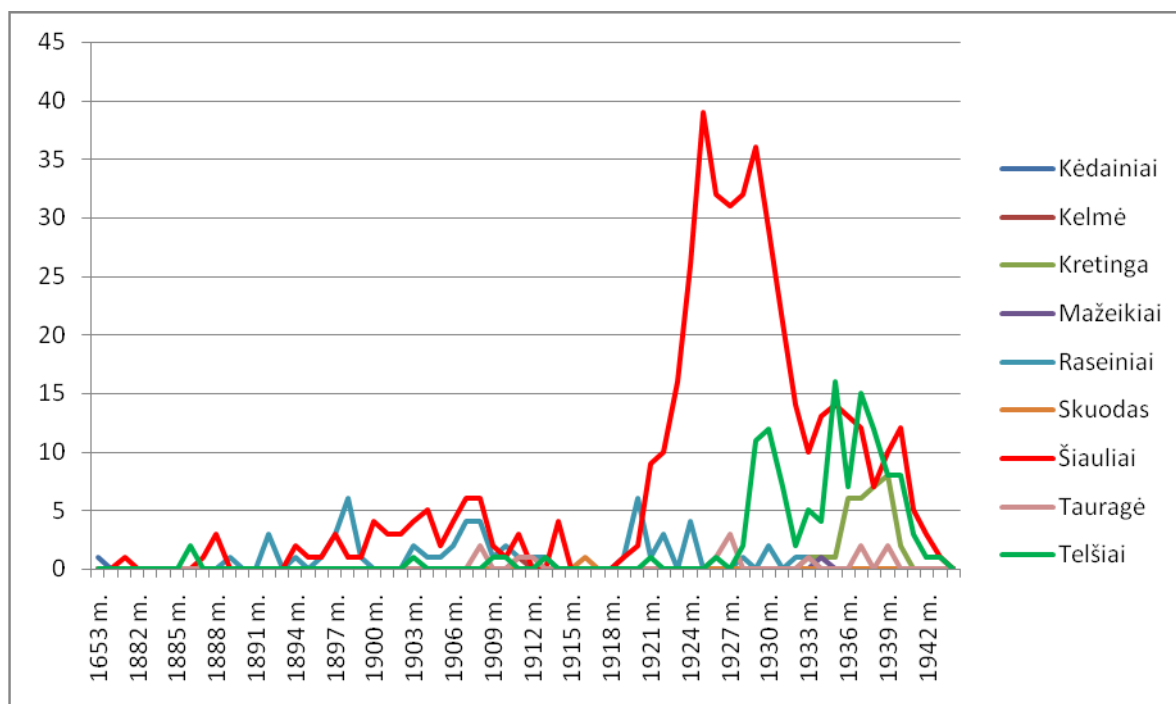

2 lentelė

3 lentelė

Spaudos dinamika 1653–1944 m. pagal spaudos centrus

4 lentelė

Žemaitijos knygų spaustuvės 1653–1944 m.

Spaudos centrai ir spaustuvės	Spaudinių kiekis (ne vietinės kilmės)			
	1653–1917	1918–1940	1941–1944	Viso
Kėdainiai				
Joachimo Irvino Rhetu (Rhete) sp. (1651–1653)	1			1
Kelmė				
Mejerio Dato sp. (тип. М. Дата) (tarp 1906–1909 m. – po 1922 m.)	1			1
Kretinga				
„Inkaro“ sp. (1933–1935)		1 (+1)		1 (+1)
Pranciškonų sp. (1935–1940)		31 (+2)		31 (+2)
Mažeikiai				

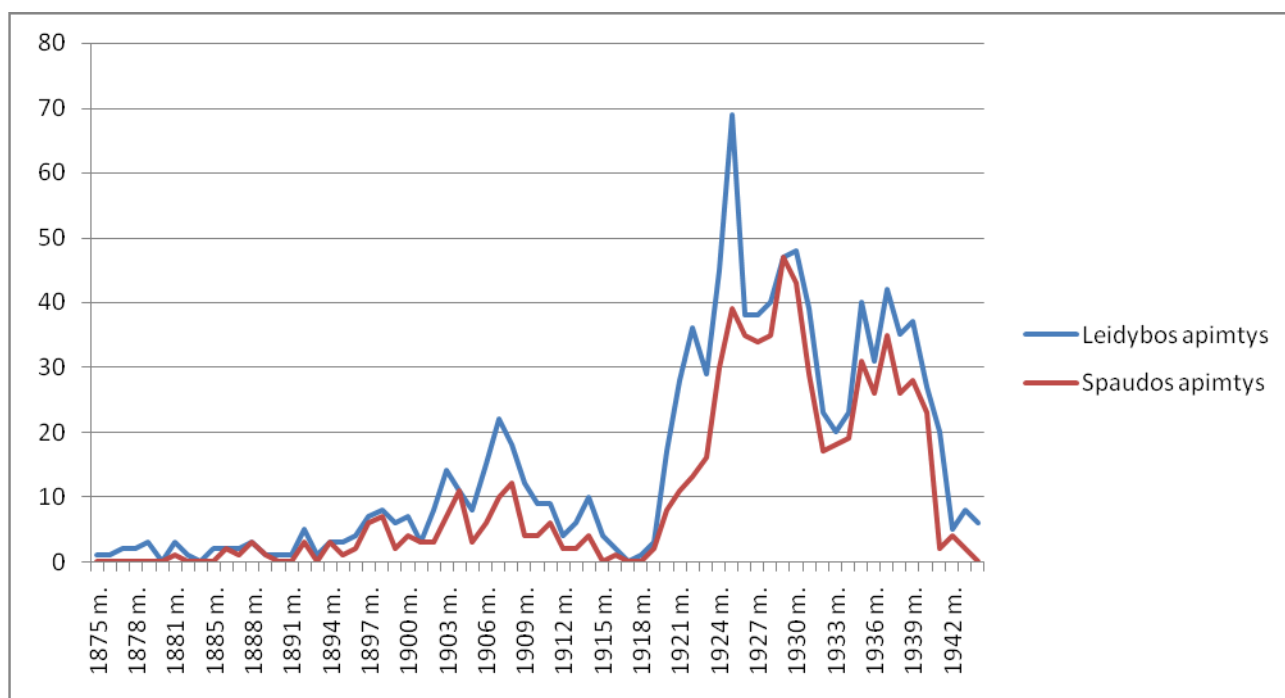
„Raudonojo fronto“ sp. (1934)		1		1
Raseiniai				
Senderas Dvoržecas sp. (тип. С. Я. Дворжеца) (1880–1895)	11			11
Abramo Ickos Aguševičiaus sp. (тип. И. М. Агушевича) (1895–1911)	28			28
Šliomo (Solomonas) Kadušino sp. (тип. „Энергія“ Ш. К. Кадушина) (1911–1941)	1	18 (+9)		19 (+9)
Šolomo Savičo ir Boruho Šumkovskio sp. (тип. Савича и Шумковскаго) (1911–1920)	2	2 (+2)		4 (+2)
Skuodas				
Davido Davido sp. (1912–po 1923 m.)	1			1
Šiauliai				
Leivando Faivušos sp. (тип. Ф. Х. Лейванда) (1875–apie 1882)	1			1
Jankelio Volbergo sp. (тип. Я. Н. Вольберга) (1882–1915)	12			12
Boriso Šapiro ir Jankelio Fridmano sp. (тип. Шапиро и Фридмана), nuo 1896 m. tik J. Fridmano (1882–1911)	19			19
Giršo Minskerio sp. (тип. Г. А. Минскера) (1895–1915)	12			12
Abramo Maizenfusos sp. (типо. Майзенфуса) (nuo 1936 m. – „Spaudos“ ; nuo 1939 m. – „Spauda-Globus“) (1905–1941)	2	10 (9)		12 (9)
Abramo Srogovičiaus sp. (тип. А. Сроговича) (tarp 1906 ir 1909–1915)	2			2
Isako Brevdos sp. (тип. И. М. Бревды) (apie 1906–1932)	11 (2)			11 (2)
Giršo Pero sp. (1911–1915)	1			1
Buninas Fridmano ir Ko. sp. (1919–1932), nuo 1922 m. B. Fridmano ir Šmerelio Goco sp., nuo 1926 m. B. Fridmano.		13		13
Šolomo Savičo ir Boruho Šumkovskio sp. (1920–1928) (nuo 1928 pervadinta į „Grafikos“ sp. ir litografija)		121 (+27)		121 (+27)
„Titnago“ sp. (1923–1944)		222 (+41)		222 (+41)
„Vilties“ sp. (1932–1935)		13 (+12)		13 (+12)
„Lietpres“ sp. (1932–1941)		8		8
„Astros“ sp. (1940–1944)			8	8
Tauragė				
Davido Indichšteino sp. (тип. Д. Индихштейна) (tarp 1906 ir 1908 m. – ne anksčiau kaip 1914 m. pabaigoje)	4			4
M. Epelio ir A. Braudo sp. (vėliau vien M. Epelio) (1926–1941)		7		7
B. Pogremonto „Planetos“ sp. (1929–1941)		4 (+2)		4 (+2)
Telšiai				
Jankelio Rotenbergo sp. (тип. Ротенберга) (1880–1889)	2			2
Chonono Slonimskio sp. (тип. Х. З. Слонимскаго) vėliau Abromas Slonimskio (1889 m. – ne vėliau kaip 1922 m.)	3	1		4
A. Levino sp. (тип. А. Д. Левина) (1913– ne anksčiau kaip 1914 m. pabaigoje)	1			1
„Perkūno“ sp. (1925–1934)		15		15
Telšių vyskupijos kurijos sp. (1928–1940)		86 (+4)		86 (+4)

Jakobo Gurvičiaus „Jaasin“ sp. (1930–1940)		6 (+1)		6 (+1)
3-ios šaulių rinktinės „Šatrijos“ sp. (prieš 1931–po 1931 m.)		1 (+1)		1 (+1)
Vlado Gramalo sp. (1934–1940)		1		1
Telšių apskr. sav. sp. (1941–1943)			5	5

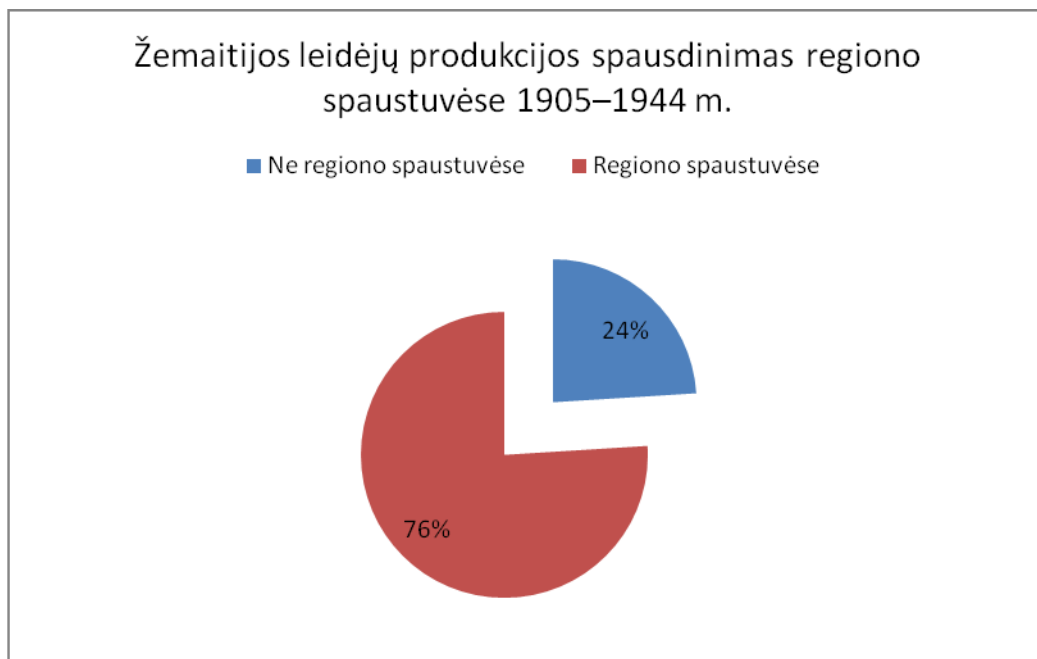
Lentelė sudaryta remiantis: MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. In *Iš Lietuvos kultūros istorijos. Spauda ir spaustuvės*. Vilnius, 1972, t. 7, p. 173, 175–177, 180–182.; DROBENKA, Sigitas. *Šiaulių spauda 1918–1940 metais: magistro darbas*. Vilnius: Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakulteto archyvas, 2001, p. 44–68.; UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius; Kaunas, 1998, p. 221–223, 244–246, 286–287, 295, 301–310, 323–326.; autoriaus bibliografinė duomenų bazė.

6 lentelė

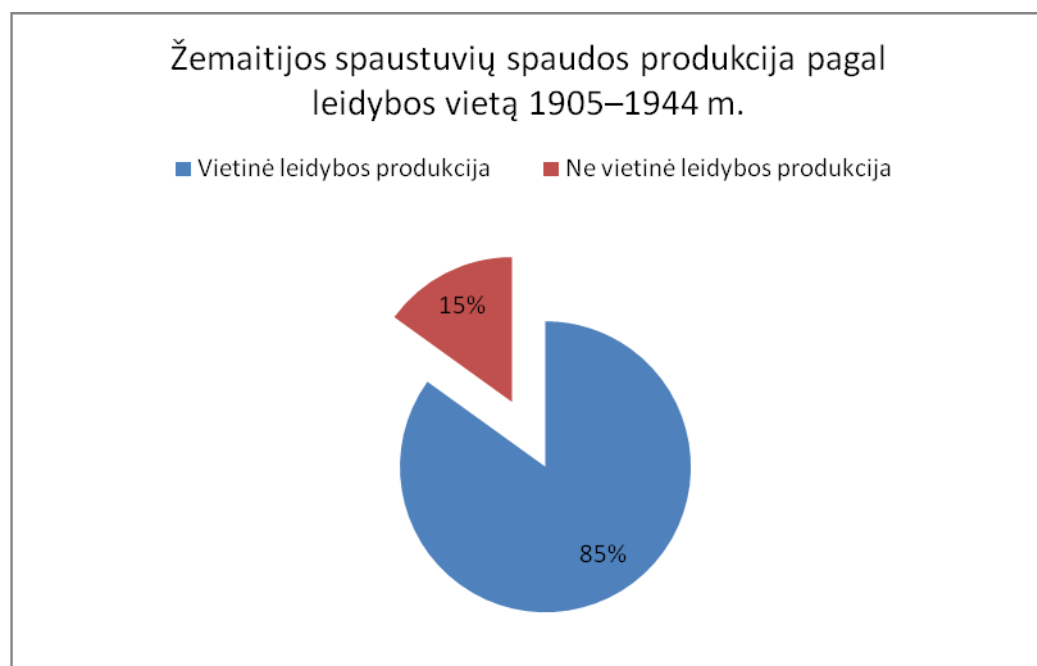
Žemaitijos leidėjų ir vietos spaustuvių produkcijos dinamika 1875–1944 m.

5 lentelė

6 lentelė

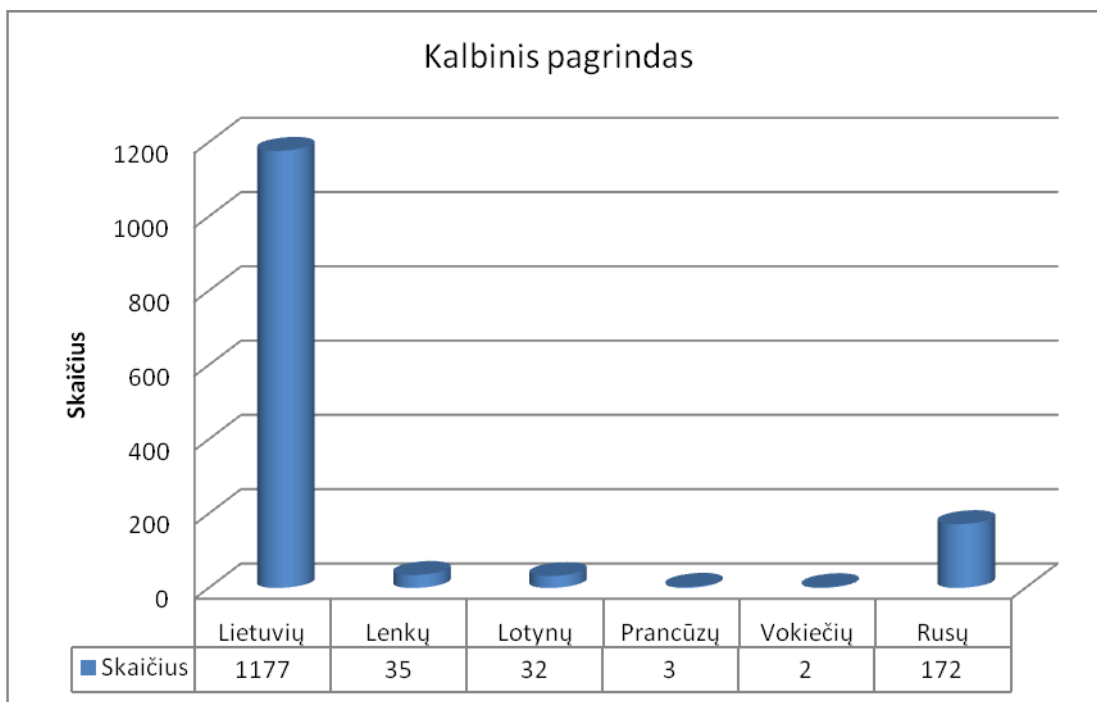

Lentelės ir grafikai sudaryti remiantis: *Lietuvos [iki 1988 – TSR] bibliografija. Knygos lietuvių kalba*. Vilnius, 1969–2006, t. 1–3.; *Knygos lietuvių kalba, 1918–1940 : kontrolinis sąrašas*. Vilnius, 1997–2001.; Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas (<http://www.libis.lt:8082/>); autoriaus bibliografinė duomenų baza.

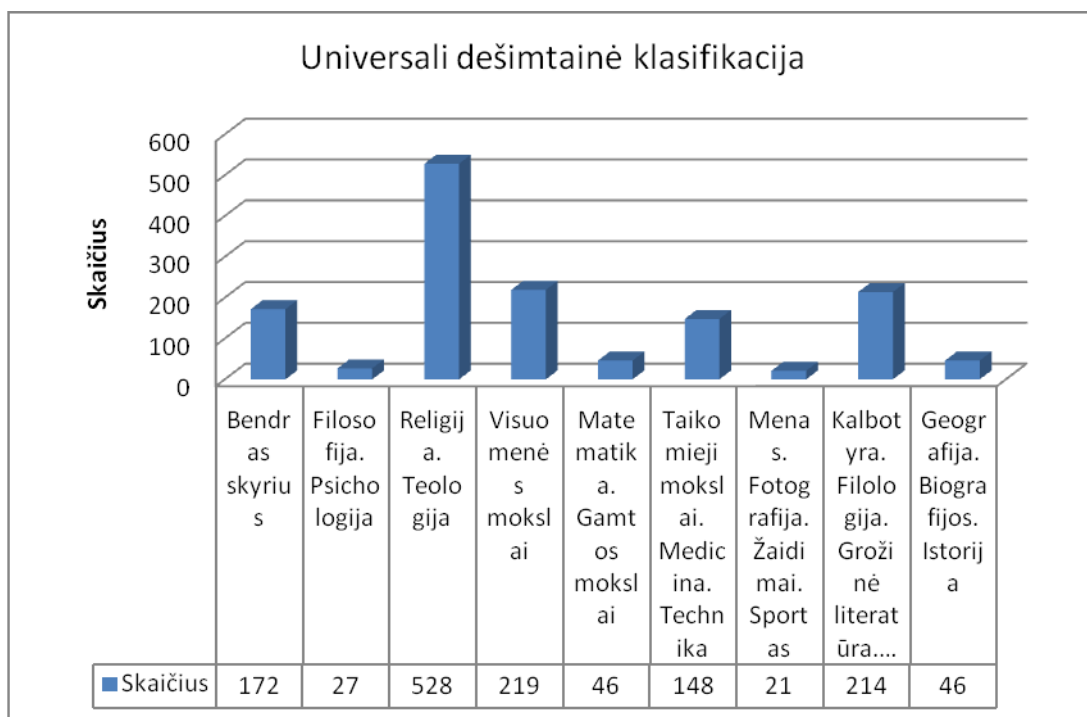
3 priedas

Žemaitijos knygos repertuaras 1595–1944 m.

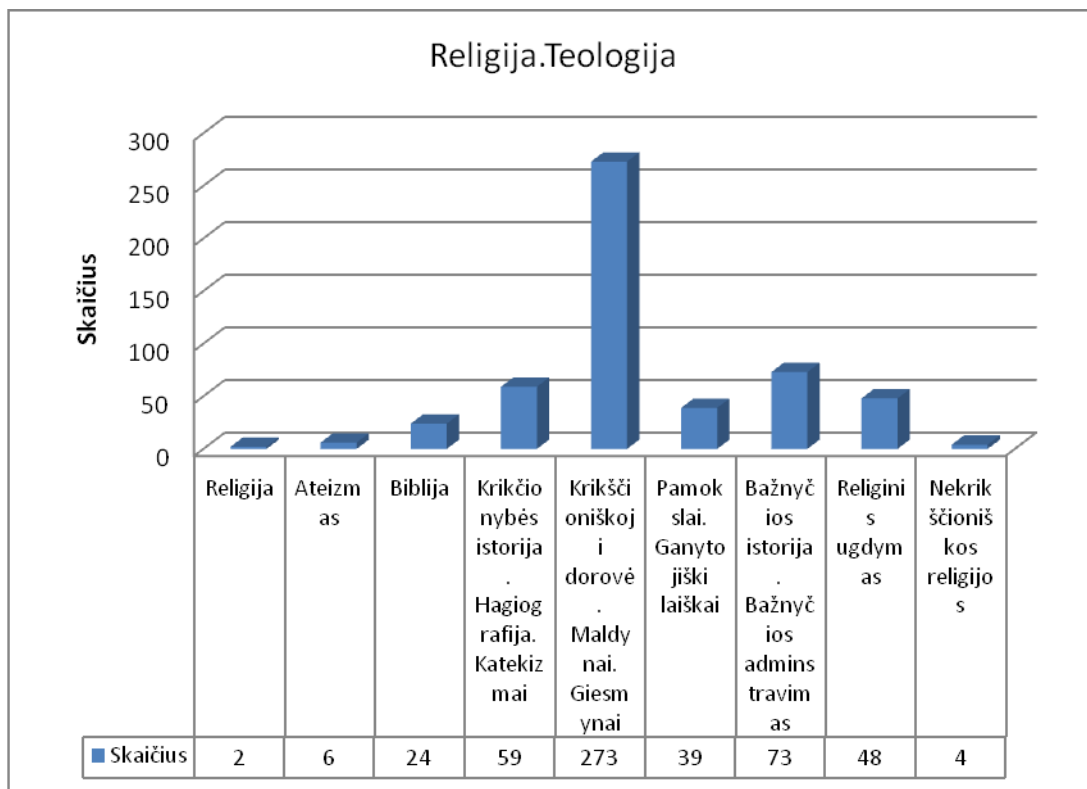
1 lentelė

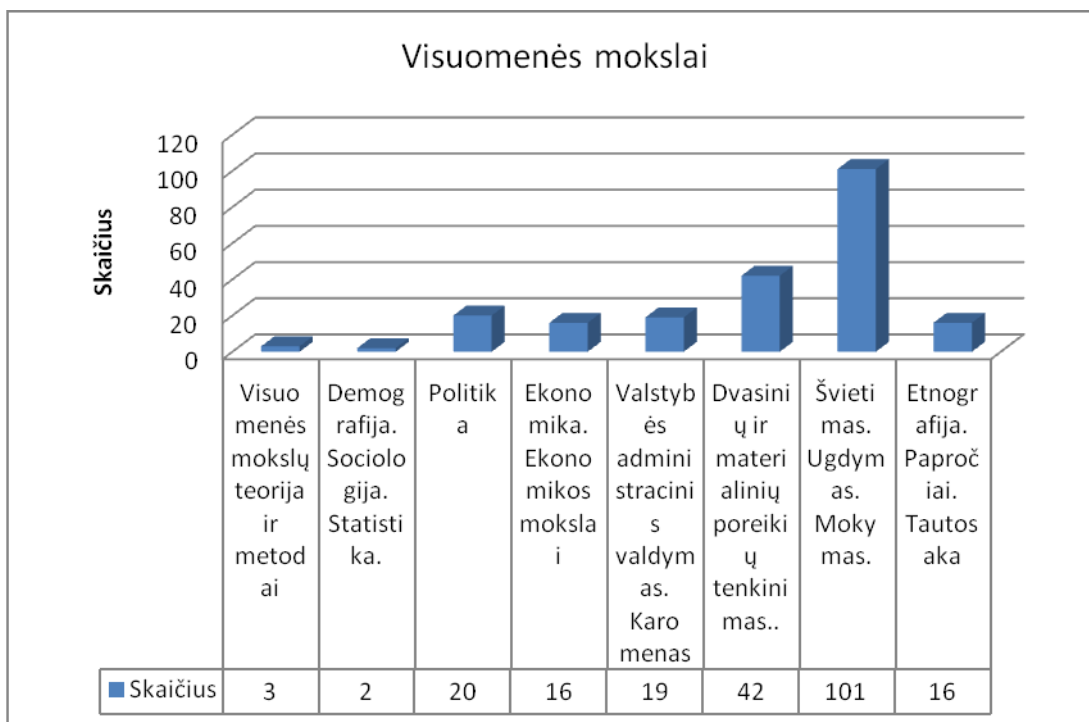
2 lentelė

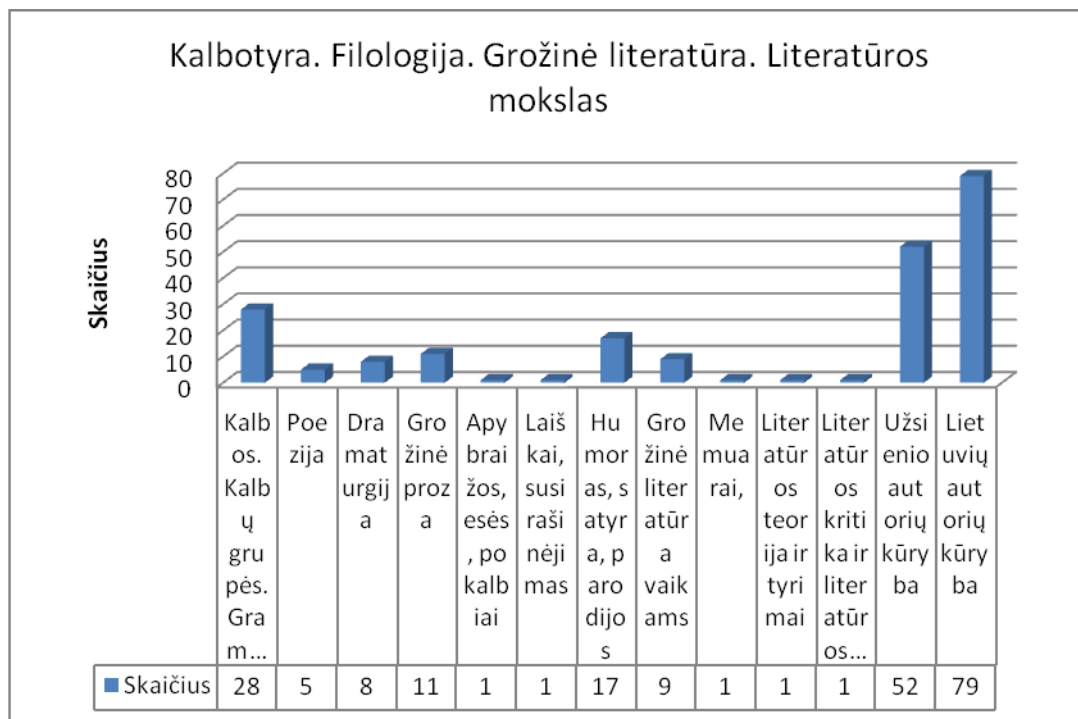
3 lentelė

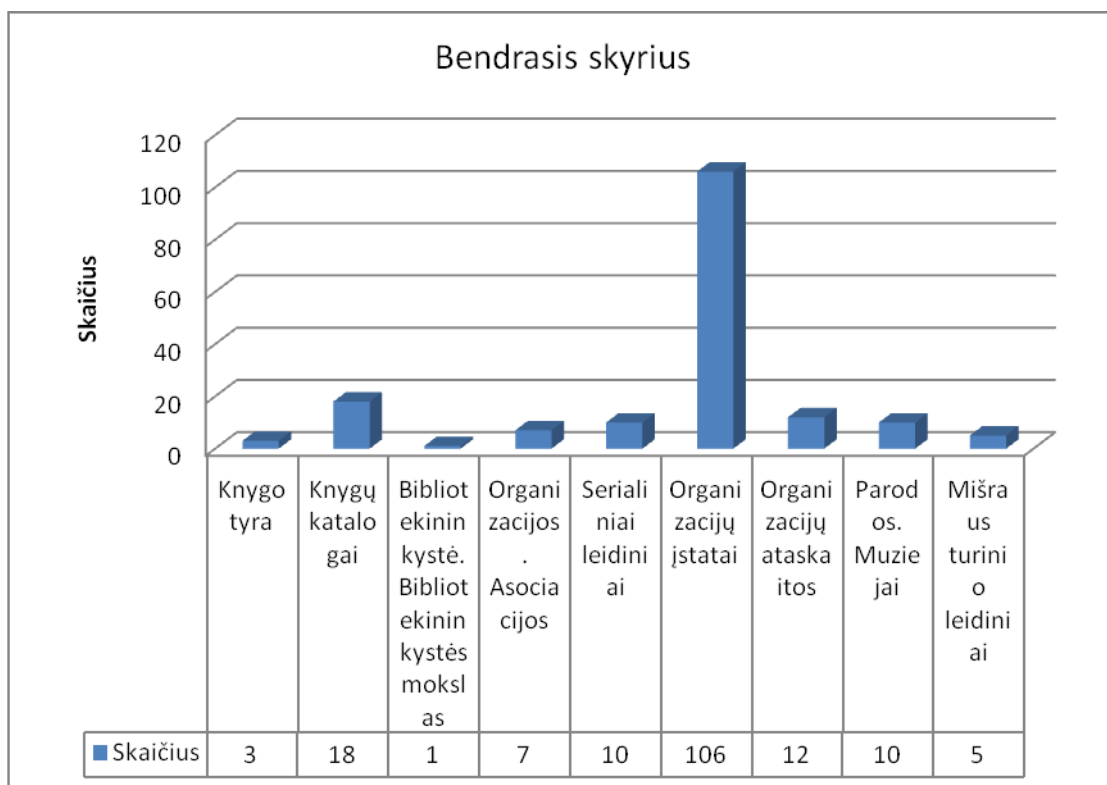
4 lentelė

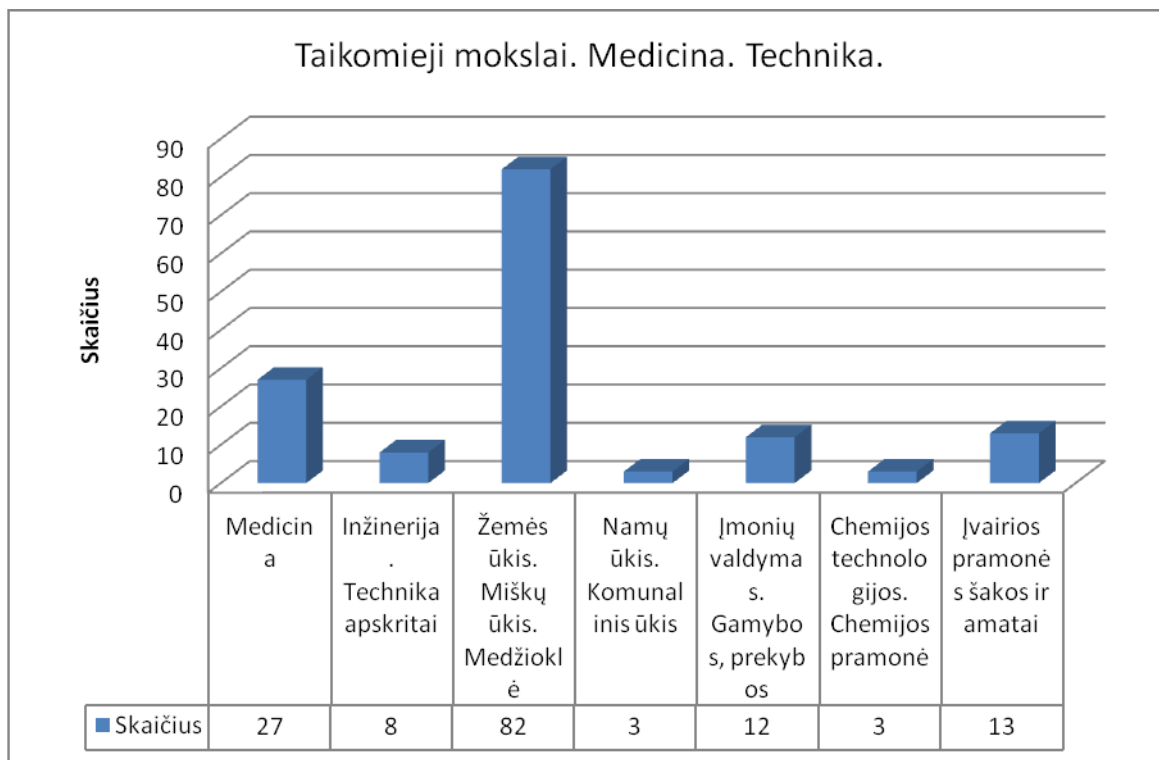
5 lentelē

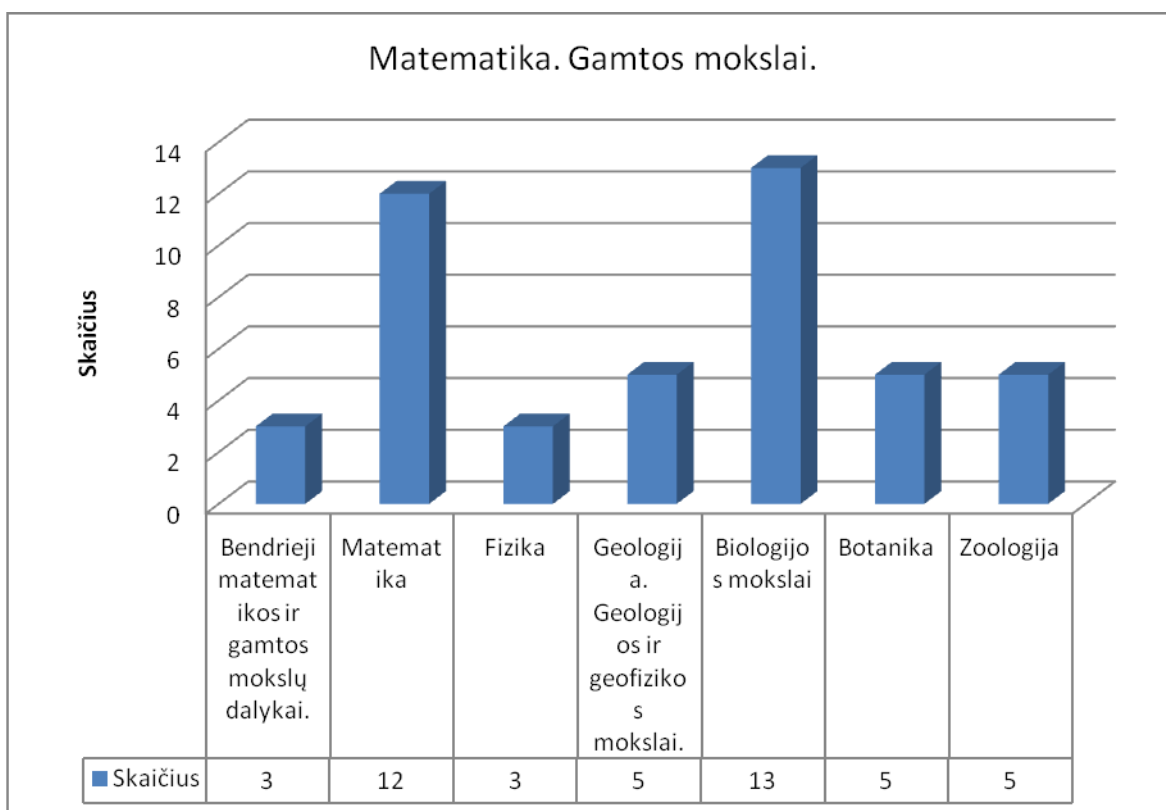
6 lentelē

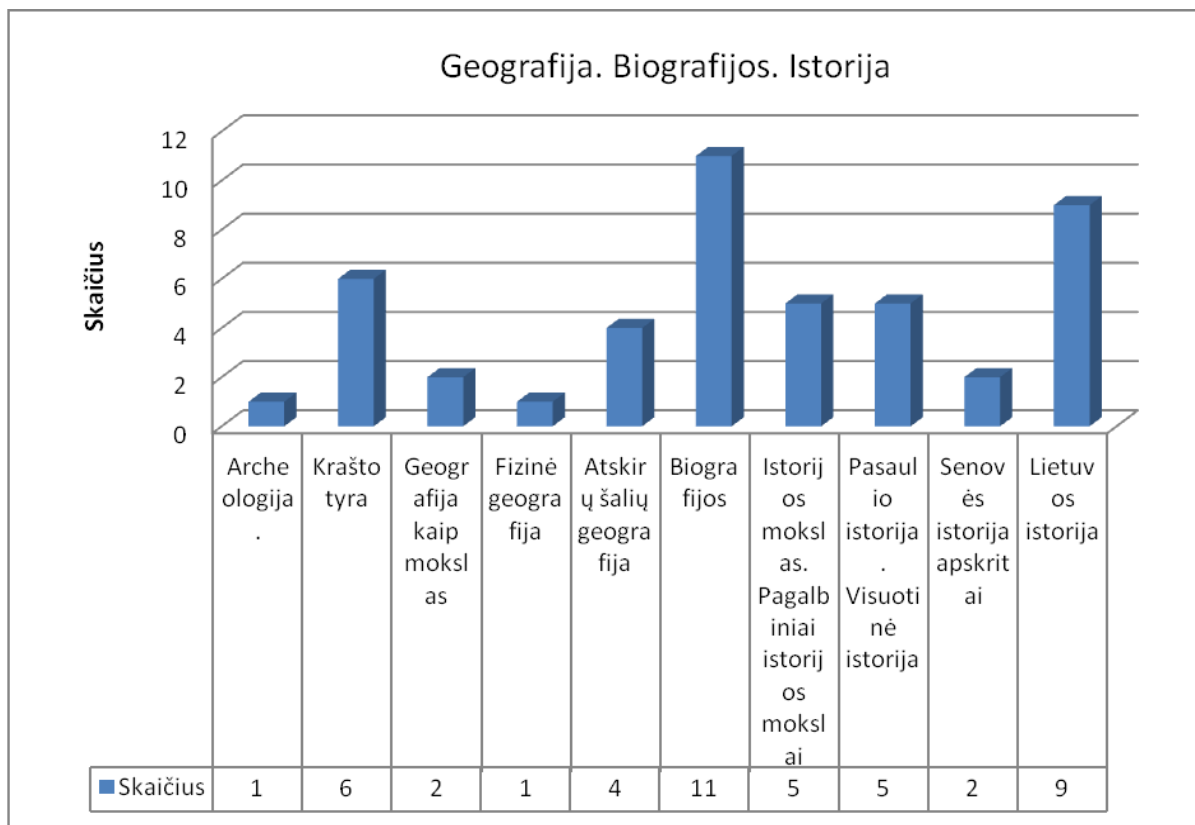
7 lentelė

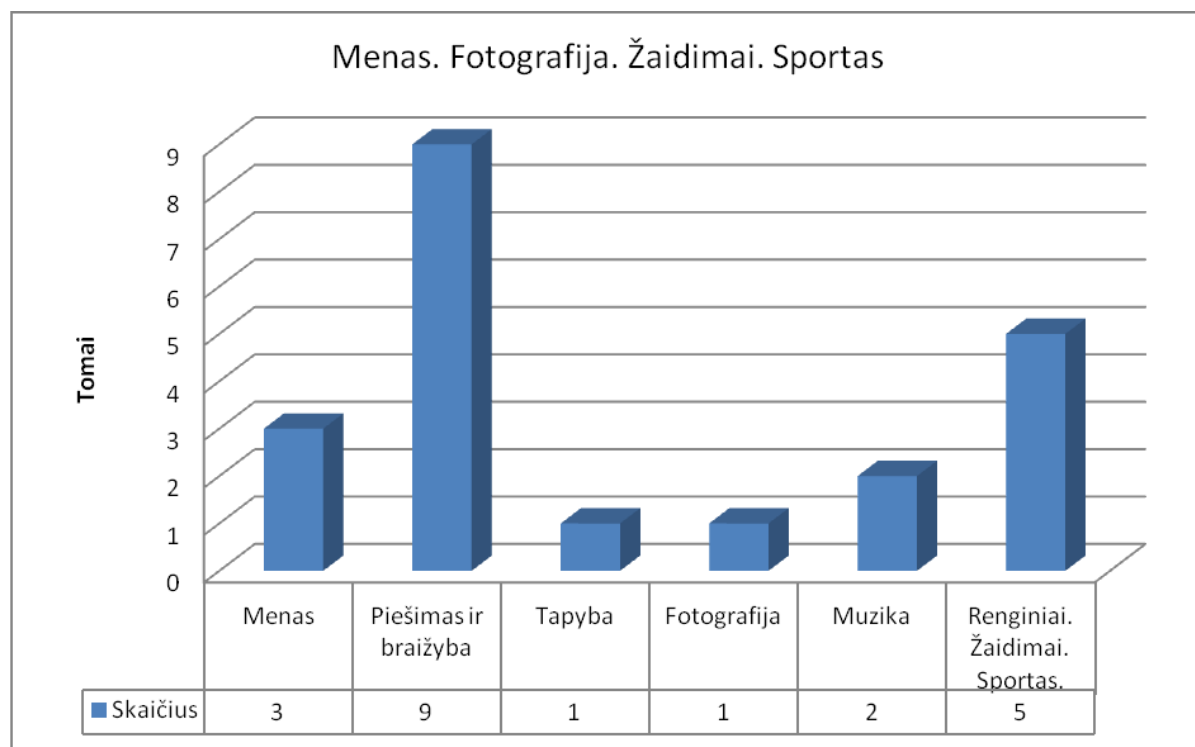
8 lentelė

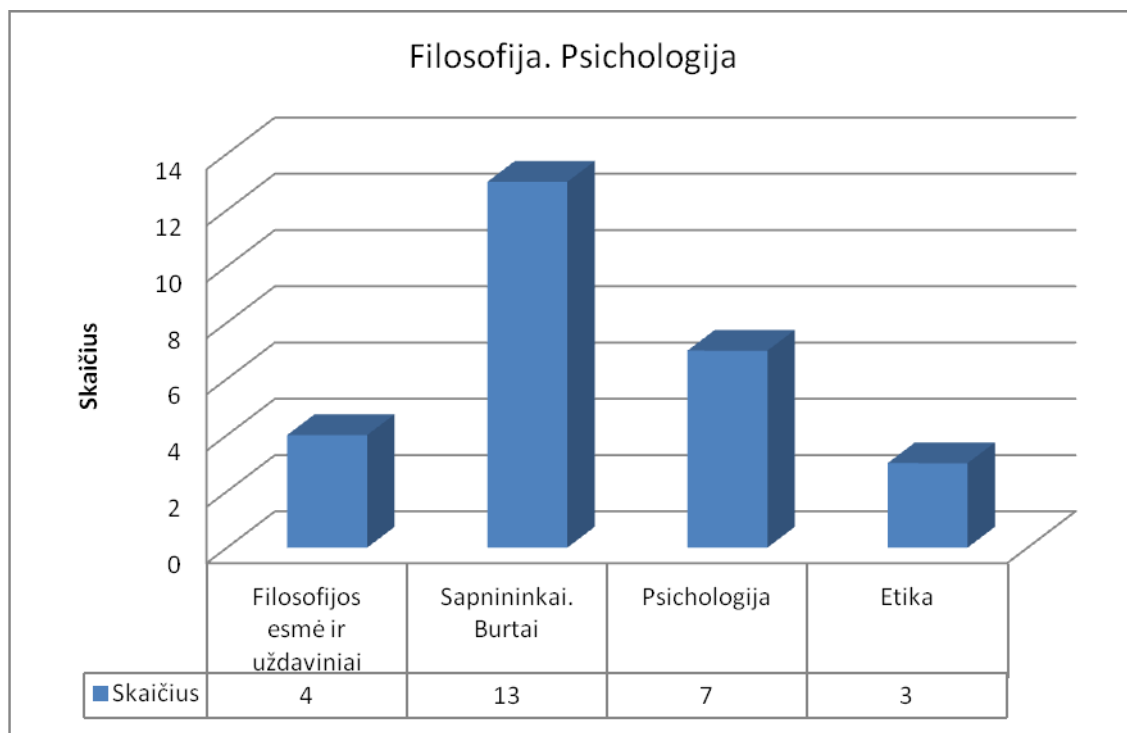
9 lentelė

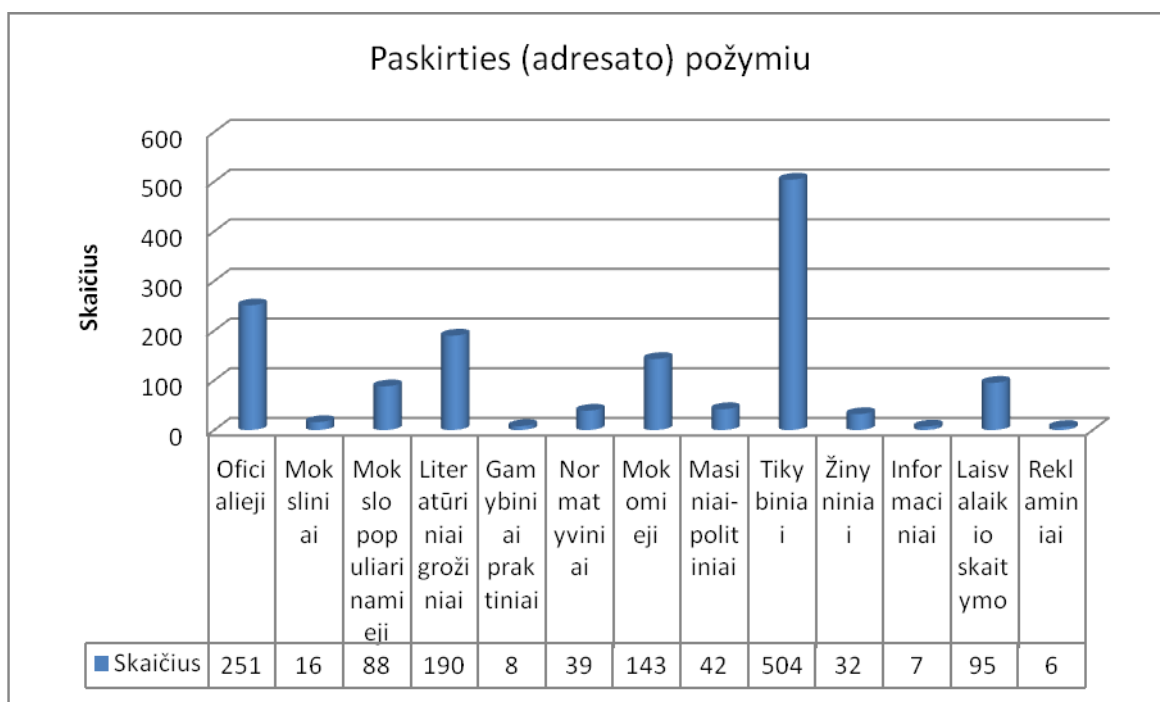
10 lentelė

11 lentelė

12 lentelė

Lentelės sudarytos remiantis: *Lietuvos [iki 1988 – TSR] bibliografija. Knygos lietuvių kalba*. Vilnius, 1969–2006, t. 1–3.; *Knygos lietuvių kalba, 1918–1940 : kontrolinis sąrašas*. Vilnius, 1997–2001.; Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas (<http://www.libis.lt:8082/>); autoriaus bibliografinė duomenų bazė.

4 priedas

Varnių knygyno 1853 m. reklama

Uwiadomienie księgarni

pod firmą:
Józefa Zawadzkiego, z Wilna,
otwierającą się

W Worniach pod Telszami.

Dla zadości uczynienia licznym potrzebom literackim czytającą Publiczności Gubernii Kowieńskiej, tudzież światłego Duchowieństwa Dyecezyi Telszewskiej, w bieżącym miesiącu Lipcu otworzoną została pod firmą **Józefa Zawadzkiego**, w miasteczku *Worniach* pod *Telszami*: Księgarnia Ksiąg duchownych i świeckich we wszystkich gałęziach literatury w różnych językach, książek do nabożeństwa w bogatszych i tańszych oprawach, Atlasów, Kart geograficznych, Obrazków religijnych, tudzież *Magazyn Nót Muzycznych* na różne instrumenta, a szczególnie na Fortepian, tak poważniejszych jako i lżejszych utworów: tańców, wyjątków z oper, *potpourris* i t. d. i t. d.

Przy Księgarni urządzoną też została i **Czytelnia**, tymczasowo z kilkuset dzieł złożona, a następnie w miarę potrzeb miejscowych powiększać się mająca, dla wygody tak mieszkańców *Wornii* jako i okolicznych czytelników. Warunki abonamentu przystępne i umiarkowane w osobnych katalogach Czytelni ogłoszone zostaną.

Katalogi Ksiąg i Nót rodzajają się bezpłatnie. Ceny są umiarkowane ; *Nóty* zwłaszcza muzyczne o 20% taniej się od cen katalogowych sprzedają, biorącym zaś Księgi lub *Nóty* za ilości nieco znaczniejsze, osobne warunki jeszcze i dogodności się udzielają.

Osoby wypisujące pocztą, raczą adressować przez *Telsze* w *Worniach*, a żądając jednorazawie Ksiąg lub *Nót* RSr. 8 lub 10, żadnego kosztu ponosić nie będą.

W koncu Księgarnia niżej podpisana, pochlebia sobie, że światłe Duchowieństwo *Żmudzkiej* Dyecezyi i czytająca Publiczność tamtych stron w ogólności, zważając na nieposzlakowaną reputację firmy naszej, która już od półwieku istnienia swego w tym rzetelnością w całym swoim postępowaniu i we wszelkich z Publicznością czytającą stosunkach, potrafiła zasłużyć na życzliwe tejsze względy, zechcą również względami i zaufaniem zaszczyścić i podtrzymać pomienioni zakład w *Worniach*.

Księgarnia pod firmą **Józefa Zawadzkiego**.

Wilno, w Lipcu 1853 r.

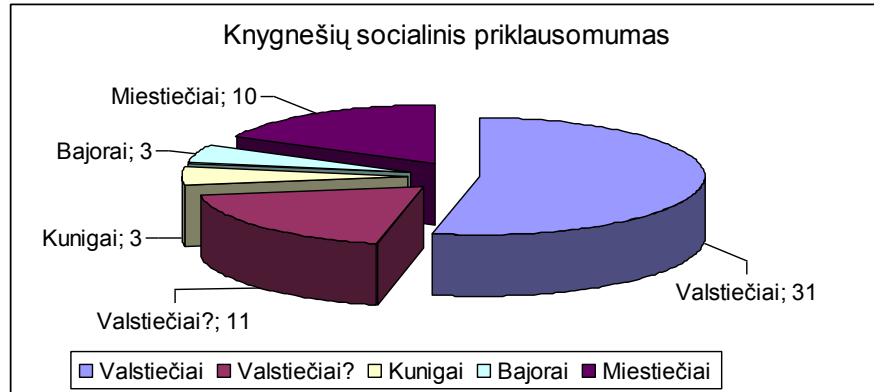
Pozwolono drukować. Wilno, 24 Lipca 1853 roku. *Cenzor* Pawel Kukulnik.

Šaltinis: LNB RS, f. 32–9, lap. 82.

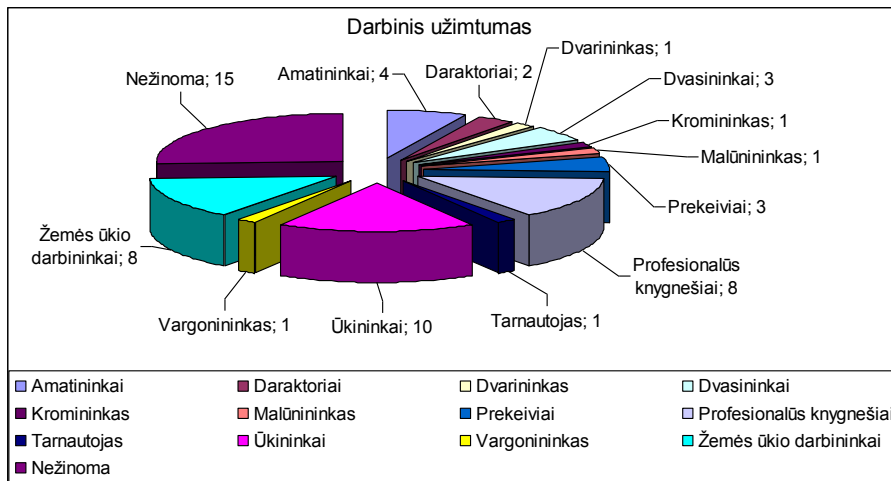
5 priedas

Plungės knygnešių 1870–1904 m. socialinė charakteristika

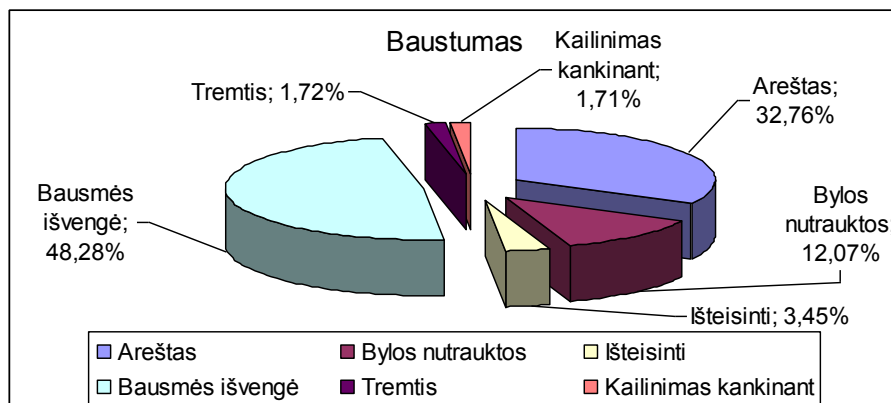
1 lentelė

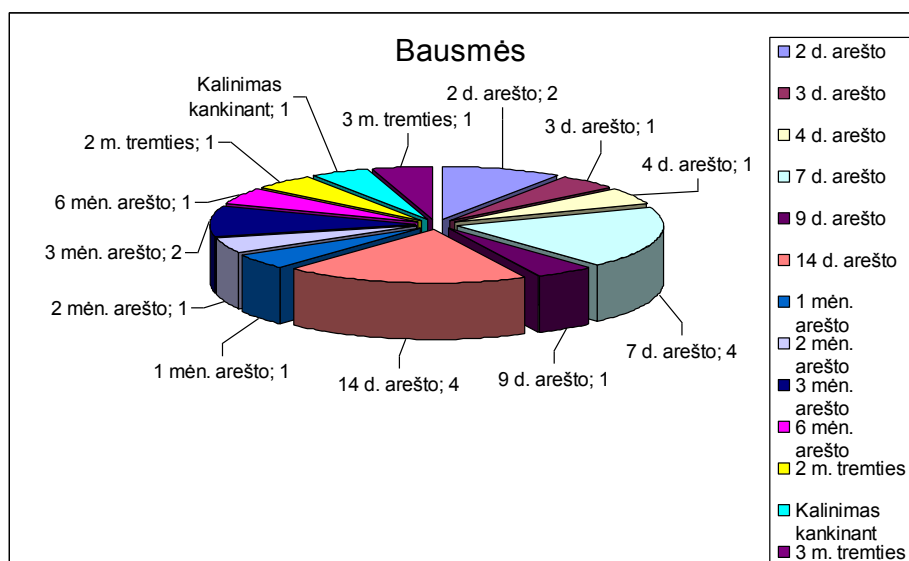
2 lentelė

3 lentelė

4 lentelė

Sudaryta remiantis: MERKYS, Vytautas. *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904*. Vilnius, 1994, p. 28, 43, 80, 81, 141, 147, 168, 172–174, 264–265, 283, 290–291, 307, 309, 326, 332, 341, 359, 364, 374, 383–384, 426, 430–431, 437, 441, 444.; KALUŠKEVIČIUS, Benjaminas; MISIUS, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktorai 1864–1904*. Vilnius, 2004, p. 39, 56, 58, 62, 85, 129. 135–136, 155, 162, 220, 262, 276, 314, 319, 388, 391, 402, 405, 412, 446, 495, 494, 524, 540, 564.; PLEIRYTĖ–PUIDIENĖ, Ona. Oginskienės „Mokytojų seminarija“, *Bangos*, 1932, (nr. 15), p. 455.; Bagdonavičius Juozas. Iš *Lietuviškoji enciklopedija*. Kaunas, 1934, t. 2, p. 667.; Galdikas Antanas. Iš *Lietuviškoji enciklopedija*. Kaunas, 1940, t. 9, p. 843.; KNABIKAITĖ–ZABULIONIENĖ, Bronė Iš Plungės, Tel. p. *Tėvynės sargas*, 1902, balandis–gegužė, (nr. 4–5), p. 39–40. Parašas: Laima F.; BIRŽIŠKA, Vaclovas. Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai, *Tauta ir žodis*. Kaunas, 1926, t. 4, p. 318.; BIRŽIŠKA, Vaclovas. Lietuvių Golgota. *Mūsų žinynas*, 1921, nr. 2, p. 113.; BIRŽIŠKA, Vaclovas. Vyskupo M. Valančiaus bylos. *Mūsų senovė*, 1921, kn. 1, p. 18.; GUDAS, Jurgis. Su knygomis per Žemaičius. In *Knygnešys 1864–1904*. Vilnius, 1992, t. 2, p. 152.; KUODIS, R. „Iš praeities tavo sūnūs lai stiprybę semia.“ (a. a. Prel. Pranciškų Urbonavičių – Kupraną prisimenant). *Žemaičių žemė*, 1942, gegužės 23 (nr. 21), p. 2.; PETKEVIČAITĖ, Gabrielė. Iš mūsų vargų ir kovų: paminėti Palangos spektaklio 25 metų sukaktuves. Kaunas, 1927, p. 51–53.; *Knygnešės Žemaitijos ir Aukštaitijos*. LMAB RS. f. 12–1387, lap. 32.

6 priedas

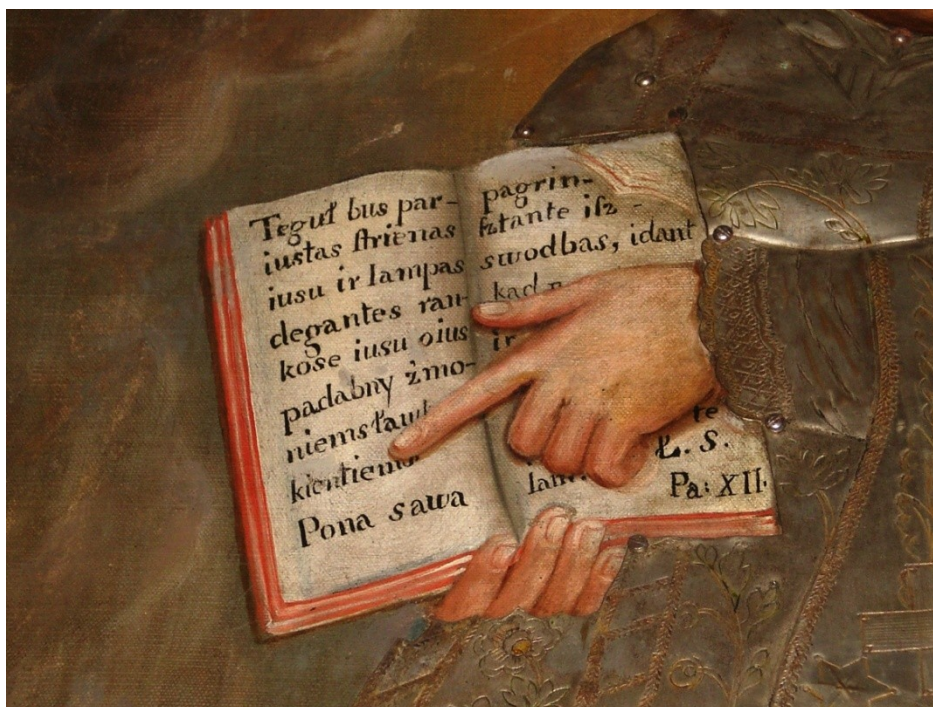
„Jaunosios Lietuvos“ Endriejavo skyrius ir jo biblioteka (spinta dešinėje) 1936 metais.

Šaltinis: Raseinių karšto muziejaus fondai.

7 priedas

Šv. Pranciškaus Ksavero paveikslo fragmentas (XIX a. II-oji pusė) iš Plungės bažnyčios

Šaltinis: Žemaičių dailės muziejaus fondai.